

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AĞRI
İBRAHİM ÇEÇEN
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

ISSN:2149-3006
e-ISSN:2149-4053

NİSAN/APRİL

VOLUME: 4/1 - 2018

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Faruk KAYA
Prof. Dr. Gökhan BAYRAKTAR
Prof. Dr. Kerem KARABULUT
Doç. Dr. Abdulkerim SEBER
Doç. Dr. Akif ASLAN
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Doç. Dr. Figen ATABEY
Doç. Dr. Zübeyir SALTUKLU
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Emine TEYFUR
Dr. Öğr. Üyesi Esra KADANALI
Dr. Öğr. Üyesi Meral DİNÇER
Dr. Öğr. Üyesi Metin ERKAL
Dr. Öğr. Üyesi Müzahir KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇALIŞOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Shalale RAMAZANOVA
Dr. Alpay GEZER
Arş. Gör. Salih ÖZYURT

Sosyal Bilimler Enstitüsü

adına İmtiyaz sahibi

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Rektör

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Faruk KAYA

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Arş. Gör. Salih ÖZYURT

BASKI

Dizgi ve Tasarım

Salih ÖZYURT

Dergi Sekreteryası

Temel ATMACA

Sümevra ATASEVER

Bu dergi,

tarafından
desteklenmektedir.

DANIŐMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet BEŐE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ÇELİK (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KÖSE (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk KAYA (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan BAYRAKTAR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil KOCA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati AKYOL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İnyet PEHLİVAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerem KARABULUT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Lokman TURAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ATALAY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Memmed RIZAYEV (Nahcivan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)

- Prof. Dr. Nevzat H. YANIK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan DENİZ (Yüzüncüyıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman MERT (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer ŞENEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep GÜRİSOY (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN (Yüzüncüyıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulcabbar KAVAK (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkerim SEBER (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Akif ARSLAN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Coşkun TAŞTAN (Polis Akademisi)
Doç. Dr. Elen CHIALASHVILI GORDEEVA (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan TOZOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Figen ATABEY (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülnara GAMBEROVA (Nahcivan Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsnü KAPU (Kars Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Salih GEÇİT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet TEYFUR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehrali CALP (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mesut DOĞAN (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazım KARTAL (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuray KARACA (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ogün COŞKUN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan ÇINAR (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan HAZAR (Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ufuk ŞİMŞEK (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Zübeyir SALTUKLU (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Baskısı

BU SAYININ HAKEM KURULU

Prof. Dr. ABDULKADİR GÜL
Prof. Dr. Adem YERİNDE
Prof. Dr. Ali Osman ENGİN
Prof. Dr. Emine İNANIR
Prof. Dr. Gökhan BAYRAKTAR
Prof. Dr. Halil SAVAŞ
Prof. Dr. Hurşit İSAYEV
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (KAMALOV)
Prof. Dr. Kerem KARABULUT
Prof. Dr. METİN BERBER
Prof. Dr. Resul ÖZTÜRK
Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN
Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Doç. Dr. Ahmet NALÇACI
Doç. Dr. Anzhela DEMYANYUK
Doç. Dr. Ümit KILIÇ
Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT
Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ
Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TERİN
Dr. Öğr. Üyesi Özge KORKMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Tevabil AKA
Dr. Öğr. Üyesi Sezayi BEKDEMİR

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular, yoğun bir emek harcanarak hazırlanan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin, yedinci sayısını sizlerle paylaşmanın haklı gururunu yaşamaktayız. Bu sayımızda da Sosyal Bilimlerin farklı alanlarına ait kıymetli çalışmaları siz değerli okuyucularımızın istifadesine sunmaya çalıştık. Dördüncü yılındaki dördüncü cildi yayınlanan dergimizin yedinci sayısında 12 makale yer almakta olup, bu makalelerin biri Rusça, diğerleri de Türkçe olarak neşredilmiştir.

Birinci makalede Sultan II. Abdülhamid Han döneminde Bayezid doğumlu veya Bayezid'de görev alan ve Sicill-i Ahval kayıtlarına geçen memurlar tanıtılacaktır. Erzurum Vilayeti'nin bir sancağı olan Bayezid Sancağı Osmanlı-İran ve Rus sınırında yer alan, Eleşkirt, Karakilise, Diyadin, Tutak, Taşlıçay ve Bayezid Merkez kazalarından oluşan önemli bir yerleşim yeri olduğu belirtilen makalede, günümüzden 100-150 yıl önce görev alan kimi memurların nerede doğup hangi okullarda hangi dersleri ikmal ettikleri, aile bağları, nerelerde hangi vazifeleri ifa ettikleri, tayin, nakil, mazuliyet ve emeklilik durumları ve hatta ahlaki vaziyetleri hakkında mütalaaların da yer aldığı siciller, muazzam Osmanlı kayıt sisteminin bir parçası ve bugünkü Emekli Sandığı gibi kurumların da temeli olarak imparatorluktan Cumhuriyet Türkiye'sine kalan çok önemli bir miras olarak görülmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Yugoslavya Krallığı'nın Yıkılmasında İç ve Dış Siyasetin Etkisi (1929-1941) başlığı ile kaleme alınan ikinci makalede 1929-1941 yılları arasında hem Yugoslavya Krallığı'ndaki Sırp-Hırvat mücadelesinin hem de dönemin uluslararası konjonktüründe meydana gelen olayların, Yugoslavya Krallığı'nın yıkılmasında etkisinin olduğu argümanı üzerinde durulmuştur.

Kerç Faciası - Güney Kafkasya Halklarının Trajedisi başlığı ile Rusça kaleme alınan üçüncü makalede, günümüz tarih yazıcılığında II. Dünya Savaşı sırasında Kırım Yarımadası'ndaki mücadeleye dair pek çok çalışma yapıldığı ve 1942 yılının başında Kerç şehrinde yaşananların, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan trajedilerinden en büyüğü ve Güney Kafkasya halklarının ise ortak kaderi olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca çalışmada Kerç-Feodosya Çıkarma Harekâtı'na Güney Kafkasya halklarının katılımı ve onların sonraki kaderleri açısından objektif bir değerlendirme ortaya koymanın amaçlandığı belirtilmiştir.

Ağrı'da Spor ve Tarihi başlığı ile incelenen dördüncü makalede; Ağrı ilinde Beden Terbiyesi ve Gençlik Hizmetleri İl Spor Müdürlüğü yapan idarecilerin yapmış oldukları hizmetler dönemselsel olarak ele alınarak incelenmiştir. Özellikle atletizmin mesafe koşuları ve kayaklı koşu (kuzey

disiplini) dallarının ön plana çıktığı Ağrı da farklı spor dallarında aynı başarıyı yakalamanın çok zor olduğu, ancak sonraki dönemlerde Ağrı'da farklı spor branşlarında da başarılı sonuçlar elde edilmeye başlandığı kronolojik olarak aktarılmıştır.

19. Yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti'nde Çeviri Faaliyetleri Üzerine başlığı ile kaleme alınan beşinci makalede; öncelikle 19. yüzyılın hem yazın hem de düşünce hayatında oldukça önem arz eden bir çağ olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde edebiyatın tavan yaptığı, kültürlerin çeviri yoluyla iletişime geçip daha önceki yüzyıllara nazaran oldukça gelişme gösterdikleri bir dönem olduğu iddia edilmiştir. Özellikle iki büyük güç olan Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Batı merkezli kültür ithalatına ağırlık verdikleri bu dönemde bir köprü görevini gören çevirinin gelişimi hız kazandığı ileri sürülmekte ve Rusya'da edebiyat alanında yapılan çevirilerin topluma yansıtılmaya çalışılmakta olduğu, bunun yanı sıra özgün eserlerde zirveye çıkıldığı bu yüzyıl edebiyat dünyasına dünya klasiklerinin armağan edildiği bir çağ olması hasebiyle önem arz ettiği ifade edilmektedir.

Altıncı makale, Sözleşmeli Öğretmenlik Uygulamalarının Sözleşmeli Öğretmenlerin Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi adıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Ekim 2016 döneminde atanan sözleşmeli öğretmenlerin "Sözleşmeli Öğretmenlik Uygulaması"nı değerlendirmesi amaçlandığı belirtilmektedir. Çalışma grubunu 2016- 2017 eğitim öğretim yılı Ekim ayında Ağrı iline atanan 20 sözleşmeli sınıf öğretmeni oluşturduğu ifade edilmekte ve çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanıldığı aktarılmaktadır. Araştırmanın verileri toplanırken alanında uzman kişilerden görüş alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlandığı ve bu formda katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik soruları ve açık uçlu on soruyu cevaplamalarının istendiği ve alınan cevapların betimleyici istatistikle değerlendirildiği ifade edilmektedir.

Yedinci makalede Halife Yusûf Topçu'nun, Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Doğubeyazıt'ta açtığı ilmi çığırını devam ettiren bir şahsiyet olduğu ifade edilmektedir. Çalışma da Halife Yusûf Topçu, eserleri ve bölge insanına hitaben yazmış olduğu Akîdetü'l-İmân adlı eserini incelenmiştir. Halife Yusûf Topçu'nun, Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olan bir âlim olduğu, Şerh ve Haşiyeler Dönemi ile Yeni İlm-i Kelâm Hareketinin birbirinden ayrıldığı kavşakta yer alması hasebiyle kelâm ilmi açısından araştırmaya değer bir âlim vasfını taşıdığı belirtilmektedir. Özellikle yazmış olduğu akide metninin, ülkemizin belli bir bölgesinde yaşayan insanların sosyo-kültürel durumu ile inanç yapısını yansıtmaya açısından değerli olduğu iddia edilmektedir.

Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin Fetevâ-yı Abdurrahîm Adlı Eserinde Cizyeye Dair Fetvâları başlığıyla ele alınan sekizinci makalede; Şeyhülislâm Menteşezâde Abdurrahim Efendi'nin fetvâ mecmuası olan Fetevâ-yı Abdurrahîm'de zimmîlerden alınan cizye ile ilgili olarak otuz beş fetvâya yer verdiği belirtilmiştir. Söz konusu fetvâların, cizyenin kimlerden alınıp

alınmayacağını açıklığa kavuşturmaya yönelik konular içerdiği ve fetvaların içeriği hakkında bilgiler paylaşılmıştır.

İslâm Hukuk Usûlünde Cevaz Kavramı başlığıyla incelenen dokuzuncu makalede; İslâm hukuku ilminde cevazın, dinî ve hukukî sahada serbestliği, müsamahayı ifade edip, cevaz verilen dinî-hukukî bir meselenin bir sakınca içermediğini, mahzurlu olmadığını, bir günahın terettüp etmediğini belirtir. Usûl literatüründe ise câiz kavramının, İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre beş temel teklifi hükümden biri olan “mubah” kavramı ile eş anlamda kullanıldığı aktarılmaktadır. Usûl literatüründe câizin şer’î bir hüküm olup olmadığı meselesi tartışmalı olduğu ve bu tartışma içerisinde olan usûl âlimlerinin bu tartışmanın terim ihtilafından kaynaklandığını ifade ettikleri iddia edilmektedir.

Türkiye’de Ekonomik Büyümenin ve Nüfus Artışının Ekonometrik Modellemesi: Ampirik Bir Çalışma Örneği, başlığıyla kaleme alınan onuncu makalede; araştırmanın temel amacının, Türkiye’de ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasında nasıl bir ilişki vardır sorularına cevap aramak olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, nüfus ve istihdamın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği, TÜİK’ten alınan 1998–2015 yılları arasındaki ikincil veriler dikkate alınarak ekonometrik yöntemlerle incelendiği üzerinde durulmuştur.

Otomotiv Sektöründe Tüketici İlgileniminin İncelenmesi başlığı ile kaleme alınmış onbirinci makalede ise, otomotiv sektöründe tüketicilerin ilgilenim düzeylerinin tespit edilmesi ve ilgilenim düzeyi açısından tüketicilerin cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, yaş grupları, gelir durumları ve meslekleri yönünden aralarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığının belirlenmesinin amaçlandığı ifade edilmiştir.

Onikinci ve son makalede ise, Manisa ilinin kekik üretiminin, Türkiye’nin %5.62’sini ve bölgenin %52.24’nü oluşturduğu, Salihli ilçesinin kekik üretiminin ise bölgenin %47.44’nü ve Türkiye’nin de %5.11’ni ürettiği belirtilmiştir. Bu bağlamda bölgenin ve ilin en fazla üretiminin yapıldığı yerlerden biri olan Salihli ilçesindeki tüketicilerin, tıbbi ve aromatik bitkilerden biri olan kekik tüketim bilinç düzeyi ve kekik tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi bu çalışmada amaçlandığı ifade edilmiştir. Bu amaç için oransal örnekleme yöntemi ile belirlenen 272 tüketici görüşüldüğü ve tüketicilerin kekik tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi için binary logit analizi kullanıldığı yazılmıştır.

Önceki sayılarımızda da ifade edildiği üzere dergimiz, yılda iki sayı (Nisan ve Ekim aylarında) yayımlanacak olup, seçici bir şekilde yayın hayatına devam edecektir. Dergimiz hem basılı hem de online yayın şeklinde okuyucularımızın istifadesine sunulmaktadır. Çalışmalarını dergimizde yayımlamak isteyen yazarlar, dergimizin Dergipark Ulakbim sayfasındaki (<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>) adresinden üye olarak, özgün bilimsel çalışmalarını online olarak gönderebilir ve süreci takip edebilirler. Hakemler ve yayın kurulu tarafından yayımlanması uygun görülen makaleler öncelikle Dergipark sisteminden yeni sayımız içinde yayımlanacak, ardından da basılı

şekli yazarlara ve hakemlere enstitümüz tarafından gönderilecektir. Ayrıca önümüzdeki sayılardan itibaren dergimizin yabancı alan indekslerine girebilmesi için çalışmalar devam ettirilmekte ve uluslararası bir statü kazanabilmesi için gerekli girişimler sürdürülmektedir. Bu noktadan hareketle dergimizin ÜAK Doçentlik Kriterlerine uygun hale getirilmesi öncelikli amaçlarımız arasındadır. Ayrıca dergimiz Akademik Teşvik Kriterlerine uygun ve puan alınabilir bir şekilde faaliyetlerine devam etmektedir.

Dergimizin yayım hayatını sürdürmesinde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Abdülhalik KARABULUT ve IC Vakfı yönetim kuruluna şükranlarımı sunuyorum. Dergimizin yedinci sayısına makaleleriyle katkı sağlayan değerli bilim insanlarına, hakemlerimize, dergimizin yönetim ve yayım kurulunda özveriyle görev yapan bütün arkadaşlarıma teşekkür eder; dergimizin bilim camiasını ve eğitim hayatına katkı sağlamasını temenni ederim. Dergimizin gelecek sayılarında değerlendirilmek üzere kıymetli akademisyen dostlarımızın yeni çalışmalarını bekler, tüm okuyucularımıza selam ve saygılarımı sunarım.

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Editör

İÇİNDEKİLER

SİCİLL-İ AHVAL DEFTERLERİNE GÖRE BAYEZİDLİ DEVLET MEMURLARI.1

YAKUP KARATAŞ

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NIN YIKILMASINDA İÇ VE DIŞ SİYASETİN ETKİSİ (1929-1941).....25

MEVLİT ÖZÇELİK

KERÇ FACİASI - GÜNEY KAFKASYA HALKLARININ TRAJEDİSİ 61

LEYLA DERVİŞ

AĞRI'DA SPOR VE TARİHİ.....77

METİN BAYRAM _KÜRŞAT HAZAR

19. YÜZYILDA RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇEVİRİ FAALİYETLERİ ÜZERİNE 93

MURAT YILMAZ

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.105

MURAT ÇALIŞOĞLU _SEDA NUR TANIŞIR

HALİFE YUSÛF TOPÇU (1885-1965) VE AKİDE METNİ 133

M. SALİH GEÇİT

ŞEYHULİSLÂM ABDURRAHİM EFENDİ'NİN FETEVA-YI ABDURRAHİM ADLI ESERİNDE CİZYEME DAKİR FETVÂLARI..... 165

RAHMİ TEKİN

İSLÂM HUKUK USÛLÜNDE CEVAZ KAVRAMI* 177

EKREM KOÇ

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ 205

MEHMET ALİ POLAT

**OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN
İNCELENMESİ..... 229**

ERCAN KESER - DİLAN ASLAN - İMRAN DEMİR

**TÜKETİCİLERİN KEKİK TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN
BELİRLENMESİ: MANİSA İLİ SALIHLI İLÇESİ ÖRNEĞİ 259**

RÜVEYDA YÜZBAŞIOĞLU - SARA NİLDA ATAĞLU

SİCİLL-İ AHVAL DEFTERLERİNE GÖRE BAYEZİDLİ DEVLET MEMURLARI

OFFICIALS FROM BAYEZID ACCORDING TO SICILL-I AHVAL RECORDS

Yakup KARATAŞ*

Özet

Sultan II. Abdülhamid Han döneminde kurulan Sicill-i Ahval Komisyonu ve bu komisyonca tutulan kayıtlar, devlet memurlarının memuriyetleri boyunca geçirdikleri iş yaşantılarını konu alan bir veri bankası görünümündedir. Prosopografik bir çalışma denemesi olarak bu bildiriye Bayezid doğumlu veya Bayezid’de görev alan ve sicill-i ahval kayıtlarına geçen memurlar tanıtılacaktır. Erzurum Vilayeti’nin bir sancağı olan Bayezid Sancağı Osmanlı-İran ve Rus sınırında yer alan, Eleşkirt, Karakilise, Diyadin, Tutak, Taşlıçay ve Bayezid Merkez kazalarından oluşan önemli bir yerleşim yeri idi. Burada bundan 100-150 yıl önce görev alan kimi memurların bugün dahi torunlarının yaşamakta olması münasebetiyle de önem arz eden bu çalışma, tamamen arşiv kaynaklı bir deneme hüviyetindedir. Bu çalışma bundan sonraki biyografi çalışmalarına ve araştırmacılara da kaynaklık etmesi açısından önemli görülmele bölgede görev yapan memur sicillerinin incelenmesi yoluyla da alana değerli bir katkı olarak düşünülmektedir. Devlet görevlilerinin nerede doğup hangi okullarda hangi dersleri ikmal ettikleri, aile bağları, nerelerde hangi vazifeleri ifa ettikleri, tayin, nakil, mazuliyet ve emeklilik durumları ve hatta ahlaki vaziyetleri hakkında mütalaaların da yer aldığı siciller, muazzam Osmanlı kayıt sisteminin bir parçası ve bugünkü Emekli Sandığı gibi kurumların da temeli olarak imparatorlukta Cumhuriyet Türkiye’sine kalan çok önemli bir miras olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bayezid Sancağı, Sicill-i Ahval Defterleri, II. Abdülhamid, Devlet Memurluğu.

Abstract

Sicill-i Ahval commission which was founded during Sultan Abdulhamid II reign and the records which were kept by this commission seem to be a data bank about the professional lives of government officials during their service. In this paper as an attempt of prosopographic study, officials who were born or had a job in Bayezid and those who were recorded in Sicill-i Ahval records will be introduced. Bayezid, a sanjak of Erzurum Province, was an important settlement taking place in the border of Ottoman-Iran and Russia and it consisted of Eleskirt, Karakilise, Diyadin, Tutak, Taslicay and the center of Bayezid. Becoming more of an issue since descendants of

* Doç. Dr. Yakup Karataş, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yakup198025@gmail.com

some of the officials who served here 100-150 years ago live here even today, this study is intended to be an archive based attempt. This study is regarded to have importance as it is expected to be a source for future biography studies and researchers; also it is considered as a valuable contribution for the examination of the records of the officials serving in the region. These records, involving information about where the government officials were born, which courses they completed in what schools, where they served, their family ties, their appointment, transfer, removal and retirement situations and remarks about their moral conditions, are seen as a part of the great Ottoman record system and an important heritage from the empire to the Republic of Turkey as a base for the institutions such as current retirement fund.

Keywords: Ottoman Empire, Bayezid Sanjak, Sicill-i Ahval Records, Abdulhamid II, Government Civil Service

Giriş

Osmanlı Tarihçiliğinde Sicill-i Ahval Defterlerinin Yeri ve Önemi

Osmanlı Devleti'nde memur istihdamı XIX. yüzyılın başlarından itibaren üzerinde hassasiyetle durulan bir mevzu olmuştur. Tanzimat döneminde memur alım sisteminde önemli değişiklikler ihtiva eden ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Memur yetiştirmek için Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye gibi okullar açılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru da Ahmed Cevdet Paşa'nın girişimleriyle memuriyet konusunda ihtiyaç duyulan yasal düzenlemeler icra edilmeye başlanmıştır¹. 1 Mayıs 1884 tarihli padişah iradesiyle yürürlüğe giren ve 69 maddeden oluşan *Memurin-i Mülkiye Tekaiid ve Terakki Kararnamesi* ile devlet memurlarının istihdam usulleri, görevde yükselme ve azil durumları, hareketlilikler, cezalar, emeklilik şartları ve emekli sandığı gibi konu başlıkları üzerinde yasal süreçler ifade edilmiştir².

Son dönem Osmanlı biyografi yazımında en çok müracaat edilen kaynaklar arasında yer alan ve *Sicill-i Umumi* veya *Esas Künye Defterleri* olarak da bilinen Sicill-i Ahval Defterleri Sultan II. Abdülhamid döneminin başlarında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Sicill-i Ahval Komisyonunca hazırlanmıştır. Sicill-i Ahval Komisyonu 1896'da lağvedilerek yerine Memurin-i Mülkiye Komisyonu kurulmuş ve kayıt tutma işlemleri bu komisyonca devralınmıştır. Memurların sicil kayıtlarının yer aldığı bu defterler 1879-1909 yılları arasını kapsamakla birlikte toplam 200 adet olup bunların 60 tanesi Sicill-i Ahval Komisyonunca, 140 tanesi ise Memurin-i Mülkiye Komisyonunca hazırlanmıştır. Defterler tutulurken ilk başlarda memurlardan alınan tercüme-i hal varakaları esas kabul edilmiştir.

¹ Yunus Özger (2015), "Sicill-i Ahval Defterlerinde Kayıtlı Bayburtlu Osmanlı Devlet Memurları", *History Studies*, 7/4, s. 70

² *Memurin-i Mülkiye Tekaiid ve Terakki Kararnamesi (1301/1884)*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.

Bunların herhangi bir tashihe ihtiyaç duyulmadan esas kabul edilmesi, beraberinde bilgi kirliliği gibi çeşitli sorunları getirmiştir. 1884 yılından itibaren memur dosyalarına şahsın memuriyetini ilgilendiren resmi belgelerin onaylı suretlerinin ilave edilmesi kararı alınmasıyla en doğru kayıtların tutulması adına tashih işlemleri başlatılmıştı.³

Defterler günümüze kadar korunmuş olup genel olarak Rika hattıyla ve rahat okunabilecek düzeyde tutulmuştur. Memur bilgilerinin kayıt altına alınmasının mantığını Sultan II. Abdülhamid'in merkezîyetçiliğine, idari yeteneklerini etkin bir şekilde kullanma azmine ve memleketteki her şeyden haberdar olma temayüllerine bağlamak yerinde olacaktır.⁴ Daha genel bir çerçevede ifade etmek gerekirse Sultanın tahta çıkışından itibaren uyguladığı politikalar, yönetimin yeniden düzenlenmesiyle ilgili yeni bir devrin başladığını ve sivil bürokrasiyi etkin biçimde siyasi kontrol altına alma çabasını ifade etmiştir. Sicill-i Ahval Komisyonu ve sicil defterleri devletin istihdam ettiği personel hakkında bilmesi gereken bilgilere sahip olmak amacıyla oluşturulmuştu.⁵ Bu nedenle Sultanın bu personelle ilgili kayıt tutma politikası şüphesiz önemli bir gelişmedir. Zira daha önce böyle bir reform yapılmamıştır. Dönemin teknik imkânları dikkate alınacak olursa kayıtları muhafaza eden Babiali personeli İslam coğrafyasında hiç görülmemiş büyüklükte ve muntazamlıkta bir biyografi arşivi meydana getirmişti.⁶

Sultan II. Abdülhamid dönemi personel politikaları padişahın devlet kadroları üzerindeki etkinlik ve denetim imkânlarını artırırken esasında modern ve akılcı biçimler de öngörüyordu. Zira memurların tayin, terfi ve emeklilik işlerini düzenlemek için çıkarılan *Memurin-i Mülkiye Tekaid ve Terakki Kararnamesi*, memur alma ve tayin işlemleriyle ilgilenecek olan *İntihab-ı Memurin Komisyonu* gibi kurumlar yapısal olarak daha modern çizgiye sahip yeniliklerdi. Söz konusu yenilikler kapsamında olarak bakanlıkların tayin komisyonları, kararlarını tek başlarına vermiyorlar, tavsiye niteliğindeki kararlarını padişaha iletiyorlardı. Sicilleri incelenen memurların atama ve tayin işlemleri Saray'ın inisiyatifine bırakılıyordu.⁷ Sultan'ın devlet personel rejimi önceki devirlerin iltimasa dayalı usulsüzlüklerini ortadan kaldırma, ehliyet ve liyakate öncelik verme ve memurlar hakkında sağlıklı

³ Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2009, C. 37, s. 134.

⁴ Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, (Çev. Devrim Çetinkasap), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, ss. 55-64.

⁵ Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşleyişi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004, ss. 7-8.

⁶ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform (Babiali, 1789-1922)*, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 316.

⁷ Carter V. Findley (1985), "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, C. I, s. 262.

bilgi depolama esaslarına istinat ediyordu.⁸ Diğer taraftan yabancı devletlerin Osmanlı idare işlerine müdahalelerine imkân vermemek için valiler ve diğer memurlar merkezi bir denetime bağlanmış ve bunların sarayla doğrudan iletişim kurabilmelerinin altyapısı hazırlanmıştı. Sultan hükümet memurluğunun onurlu bir meslek haline getirilmesini sağlamak için memur yetiştiren okulların kapsamını genişletmiş, rütbe ve makamlarına göre farklılaşan bir aylık sistemini de devreye sokmuştu.⁹ XIX. yüzyılın sonları itibariyle Osmanlı memuriyet sistemi kapsamlı bir programla ele alınmış, devlet memurlarının yetişmesinden atama, tayin ve emekliliklerine kadar sürecin tüm unsurları çağın gerekleri doğrultusunda yeni baştan organize edilmişti. Söz konusu dönemde, 1785-1893 (H.1200-1310) yılları arasında doğmuş olan yaklaşık 52.000¹⁰ devlet memurunun sicillerinin tutulması, girişilen reformun büyüklüğünü ve kapsamını göstermesi açısından önemli bir dönüşüm olmuştur.

Bayezidli Memurlar

Bu bölümde Bayezid Sancağı'nda görev yapan ve kayıtları Sicill-i Ahval defterlerine konu olan memurlar ele alınacaktır. Tespit edilen memurlardan iki tanesi Bayezid'den başka bir yerde doğmuş olup memuriyetini Bayezid'de icra ettiği için çalışmanın içeriğinde onlara da yer verilmiştir. Bu iki memur dışında kalanlar ise Bayezid doğumludur. Büyük çoğunluğu Bayezid ve bağlı kazalarda hizmet verirken Erzurum vilayetinin başka sancaklarında, hatta Trabzon'da görev alan Bayezidli memurlara da rastlanmış ve yine burada değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın kapsamını göz önünde bulundurarak Bayezid'in diğer kazalarında doğmuş olan memurlardan sarfınazar edilmiştir. Böyle bir inceleme bölge tarihini çalışacak araştırmacılar için bakir bir alan olarak düşünülmektedir. Defterlerde yer alan kayıtlar günümüz Türkçesine çevrilmeye çalışılmış, orijinalliğin bozulmaması ve alana ait literatürün korunması adına ders adı, kitap adı veya memuriyet makamı gibi özel anlam ifade eden kelimelerin Türkçelerinin verilmesinden imtina edilmiştir. Memurlar tanıtıldıktan sonra yer verilen sonuç ve değerlendirme alanında, elde edilen siciller umumi bir mülâhaza ile yorumlanmış ve kayıtların satır aralarından yapılan çıkarımlarla etraflı bir muhteva oluşturulmaya çalışılmıştır. Esas kayıtlarda yer alan Hicri ve Rumi tarihler Türk Tarih Kurumu'nun web sitesinde bulunan Tarih Çevirme Kılavuzu marifetiyle miladi takvime çevrilmiştir. Metinde genel olarak miladi tarihler üzerinden değerlendirme yapılmış ise de makam münasebetiyle hicri ve miladi tarihlerin beraber kullanıldığı da olmuştur.

⁸ Ahmet Mithat Efendi (2004), *Üss-i İnkılap*, (Ya. Haz. Tahir Garip Seratlı), İstanbul: Selis Yayınları, C. II, s. 46.

⁹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw (2010), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul: E Yayınları, C. 2, s. 296.

¹⁰ Sarıyıldız, "Sicill-i Ahval Defterleri", s. 135.

Ebubekir Efendi, Jandarma Çavuşlarından Mustafa Ağa'nın oğludur. 29 Nisan 1855'te Bayezid'de doğmuştur. Bayezid Rüştîye Mektebinde ilgili dersleri okuyup şehadetname almış ise de şehadetnamesinin Rus istilasında zayi olduğunu ifade etmiştir. Kürtçe konuşabilir ve Türkçe okuyup yazabilir, Farsça konuşabilir. 31 Mayıs 1869'da 16 yaşında iken Bayezid Sancağı Defter-i Hakani Kalemünde mülazemetle işe başlamış, aynı yıl 29 Ağustos'ta 110 guruş aidat ve 20'şer para yazıcılık ücreti ile emlak yoklama kitabetine tayin olunup 13 Temmuz 1870'te yoklama görevi sona ermiştir. Sonra Bayezid Sancağı Tahrirat Kalemünde bir müddet mülazemetle devam etmiş ve sonra Rus istilası (1877-78 Osmanlı Rus savaşı) üzerine göç etmiştir. Daha sonra geri dönüp 1881 yılı Mart ayında 400 guruş peşin ücret ile Bayezid'e bağlı Ayntab (Tutak) kazasının aşar vergisi yazıcılığında istihdam edilmiştir. 17 Eylül 1881'de 244 guruş maaşla aşar ikinci kâtipliğine tayin edilerek 2 Haziran 1882'de memuriyeti kaldırılmıştır. 19 Aralık 1882'de 144 guruş maaşla Ayntab (Tutak) Kazası yazı işlerine tayin olunmuştur. Memuriyetleri geçici olduğu veya görevi değiştiği için ara sıra görevden ayrılmaları olmuştur. Hakkında şikâyet yoktur. Ayntab (Tutak) kaymakamlığınca yapılan değerlendirmede adı geçeninin Farsça ve Kürtçe konuşabildiği ve dirayetli ve istikametli olduğu belirtilmiştir. Bayezid Sancağı yazı işleri müdürlüğü, Erzurum vilayet mektupçuluğu ve valilikten, görevlerini güzelce yaptığı beyan edilmiştir.¹¹

İbrahim Şükrü Efendi, Jandarma yüzbaşlarından vefat etmiş olan Mehmed Ağa'nın oğludur. Mayıs 1866'da Erzurum'da doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimleri okuduktan sonra rüştiyeye girmiş ve bir miktar öğrenim görmüş ise de ailesinin Tercan'a taşınmasından dolayı şehadetname alamamıştır. Türkçe yazabilir. 1880 yılında 14 yaşında iken Tercan Kazası Tahrirat Kalemüne mülazemet suretiyle girmiş ve 6 Haziran 1884'te 144 guruş maaşla Bayezid Sancağı dâhilindeki Diyadin Kazası yazı işlerine tayin olunup kaydın tutulduğu günlerde aynı görevi ifa etmiştir. Görevden ayrılması vuku bulmamış ve herhangi bir muhakemeye konu olmamıştır. Diyadin kaymakamlığından yazılan değerlendirmede memuriyet için gerekli donanımının olduğu ve kendisinin güzel ahlak sahibi biri olduğu ifade edilmiştir. Bu vasıfları Bayezid tahrirat müdüriyeti, Erzurum mektupçuluğu ve valilikçe teyit edilmiştir.¹²

Kahraman Adil Efendi, Bulaklı İsmail Hakkı Efendi'nin mahdumudur. 15 Ocak 1864'te Bayezid kasabasında doğmuştur. Arapça sarf ve nahiv, Farsça Talim-i Farisi ve Tuhfe ve Gülistan okumuştur. 18 yaşında olduğu halde 1881 yılı sonlarında İspir Kazası Tahrirat Kalemüne mülazemetle

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Sicill-i Ahval İdaresi, Memurin (BOA. DH. SAİD. MEM) 8/14. BOA. DH. SAİD. d 51/234.

¹² BOA. DH. SAİD. MEM. 14/13.

devam ile 13 Nisan 1883'te 144 guruş maaşla İspir Kazası yazı işlerine tayin olunmuştur. 20 Haziran 1884'te istifa ederek görevden ayrılmış ise de 8 Kasım 1891'de yine adı geçen yazı işlerine tayin edilmiştir. 1885/86 yıllarında (H. 1303) Pasinler'de kardeşi Redif Yüzbaşı Resul efendinin hizmetçisini tüfekte yanlışlıkla öldürdüğünden, heyet-i ithamiyece suçlanmıştır. Hakkında verilen altı ay hapis cezasını eksiksiz bir şekilde çekmiştir. İspir Kaymakamlığından yazılan değerlendirmede Adil Efendi'nin biyografisindeki bilgilerin doğru olduğu belirtilmiştir. Vilayet mektupçuluğu kazanın yazı işlerini görmeye ehliyet ve iktidarı olduğunu doğrulamış, valilik de bu vasıfları tasdik etmiştir.¹³

Abdurrezzak Efendi; Bayezid Sancağı idare meclisi azasından İbrahim Efendinin oğludur. 1860 yılı başlarında Bayezid'de doğmuştur. Bayezid Sancağı Rüstiyesinde Arapça, Farsça, tarih ve fenn-i hesap okumuştur. Türkçe okuryazar. 1875 yılı başlarında 16 yaşında iken mülazemetle Bayezid Sancağı muhasebe kaleminde işe başlamıştır. 25 Ocak 1879'da kendisine 140 guruş maaş bağlanmış ise de aynı yılın 12 Eylül'ünde maaşından 14 guruş kesilerek aylığı 126 kuruşa inmiştir. Mayıs 1880'de maaşı 186 guruşa çıkarılmış bir yıl sonra 560 guruş maaşla Sancak aşar idaresi ikinci kâtipliğine tayin olunmuştur. Görevlerinden dolayı hakkında şikâyet vuku bulmamış ve muhakemeye uğramamıştır. Bayezid Sancağı Aşar Müdürlüğü'nün değerlendirmesine, yapılan tahkikatta adı geçenin bu memuriyetlerde bulunduğu ve mevcut görevini hakkıyla yerine getirebildiği belirtilmiştir. Erzurum Vilayeti Aşar Nezareti bu yorumları onaylamıştır. Abdurrezzak Efendi 12 Mart 1886'da aşar idarelerinin lağvı nedeniyle doğal olarak görevinden ayrılmıştır.¹⁴

Mehmed Tevfik Efendi; Bayezid Sancağı eski müftülerinden Abdülkadir Efendi'nin oğludur. 1854 yılı başlarında Erzurum'da doğmuştur. Bayezid Rüstiyesinde ilgili dersleri okumuştur. Türkçe yazabilir. 13 Temmuz 1872'de 18 yaşında bulunduğu halde mülazemetle Bayezid Sancağı Tahrirat Kalemine ve 1873 yılı ortalarında yine mülazemetle Erzurum'da 4. Ordu Meclis Kalemine girerek 1875 yılı ortalarında 100 guruş maaşa hak kazanmıştır. 27 Şubat 1878'te Rus harbi sebebiyle açıkta kalıp aynı yıl 13 Ağustos'ta Erzurum'un Ruslara terk edilmeyen köylerine 500 guruş maaşla aşar başkâtibi tayin olunmuştur. 28 Aralık 1878'de görevinden ayrılmıştır. 13 Ağustos 1879'da 750 guruş maaşla Tercan kazası aşar baş kitabetine atanmış, Ocak 1880'de görevini tamamlayarak Erzurum'a dönmüştür. Aynı tarihten itibaren vilayet aşar kalemine mülazemet edip 13 Nisan 1880'de 800 guruş maaşla Bayezid Sancağı aşar ve ağnam baş kitabetine tayin edilmiştir. Görev ve memuriyetiyle ilgili olarak hakkında şikâyet vuku bulmamış, muhakeme

¹³ BOA. DH. SAİD. MEM. 16/15, BOA. DH. SAİD.d. 51/233.

¹⁴ BOA. DH. SAİD.d. 15/217.

altına alınmamış ve temiz bir memuriyet geçirdiğine dair Tercan kazası aşar baş kitabetinden mazbata takdim edilmiştir. Bayezid Sancağı Aşar müdüriyeti ile Erzurum Vilayeti aşar nezaretinden ve Vali Mustafa Paşa tarafından yazılan mülahazalarda adı geçenin ehliyet ve gayreti üzerinde durulmuştur. Maliye Sicill-i Ahval kaleminin vukuat cetvelinde belirtildiği üzere Mehmed Tevfik Efendi 14 Kasım 1886'da kâtiplik görevinden ayrılmıştır. Zimmet ve ilişkisi olmadığı belirtilmiştir.

Mehmed Tevfik Efendi, 14 Mart 1887'de 450 guruş maaşla Tercan Kazası Mal Müdüriyetine tayin olup daha sonraki tensikatta maaşı 600 guruşa çıkarılmıştır.

Tevfik Efendi 13 Ekim 1888'de 300 guruş maaşla Erzurum Vilayeti Muhasebe Kalemine nakledilmiştir. Aynı zamanda 120 guruş zamlı maaş ile ilaveten Tortum Kazası Mal Müdürlüğü vekâletinde bulunmuştur. 26 Temmuz 1890'da 600 guruş maaşla ikinci defa Tercan Kazası Mal Müdürlüğüne nakledilmiş ise de Tercan Kaymakamlığı naibi ile aralarında çıkan bazı ihtilaf ve şikâyetlerin tahkiki için gönderilen vergi müdürünün verdiği müzekkerede sıkıntıların ortaya çıkmasına Tevfik Efendi'nin sebep olduğu ifade edilmiştir. Bu hadiselerden dolayı azledilen Tevfik Efendi'nin, olaylarda müdahalesi olmadığı tahakkuk edince mazuliyet süresi olan 15 ay için birikmiş maaşı da ödenerek görevine iade edilmiştir. 8 Ocak 1894'te görevine başlamıştır. 14 Ekim 1895'te yine 600 guruş maaşla Pasinler Kazası Mal Müdürlüğüne tayini çıkmış ve aynı tarihte görevine başlamıştır. Ancak 1894 yılı ağnam vergisini geçmiş yıllar havalelerine sarf etmesi, vilayet merkez mal sandığının sıkıntılarından bahisle Pasinlerin vergi gelirlerinden bir kısmının vilayet merkezine gönderilmesi hakkında defterdarlıktan gelen mükerrer tebligatı kulak ardı etmesi, devletçe memuriyeti tasdik edilmeksizin yarım maaş alması gerekirken tam alması ve izinsiz olarak görev yerinden ayrılması gibi gelişmeler üzerine 14 Mayıs 1896'da azledilmiştir. Tercan Mal Müdürlüğü ile Tortum Mal Müdürlüğü vekâletinde ve Pasinler Mal Müdürlüğünden dolayı herhangi bir zimmet ve ilişkisi olmadığı Erzurum Vilayet İdare Meclisinin tutanaklarına yansımıştır. Daha sonra 500 guruş maaşla Hınıs kazası Mal Müdürlüğüne tayin edilerek 31 Aralık 1897'de Hınıs'ta vazifesine başlamıştır. İzinli olarak Erzurum'a gitmesine müsaade edildiğinden 18 Kasım 1898'de Hınıs'taki işinden ayrılmış 28 Nisan 1899'da 300 guruş maaşla Erzurum vilayeti Ziraat Bankası şubesi ikinci kâtipliğine tayin edilmiştir. Sonra 700 guruş maaşla Bayburt Kazası Mal Müdürlüğüne terfi etmesinden dolayı 29 Haziran 1902'de banka kâtipliğinden ayrılarak 6 Temmuz'da Bayburt'ta vazifesine başlamıştır. Maliye Nezaretince yerine başkasının tayin edilmesiyle vilayet tarafından 500 guruş maaşla nüfus nezareti baş kitabetine nakledilmesinden dolayı 24 Haziran 1903'te Bayburt'tan ayrılmıştır. Aynı yıl 14 Temmuz'da ayrıca 1000 guruş peşin ücretle aşar ve ihale memuriyeti dolayısıyla Kiğı Kazasına gitmiş, buradaki görevini 5 Eylül'de bitirince geri dönerek nüfus idaresindeki baş kitabet

vazifesini görmeye başlamıştır. Söz konusu hizmetlerde istihdam süresi, maaş miktarı, ücret ve ayrılma şekilleri, görevdeki başarısı ve dürüstlüğü Hınıs İdare Meclisi, vilayet banka şubesi heyeti, Bayburt ve Kiğı Kazaları İdare Meclisleri, vilayet idare meclisi ve Dâhiliye Nezareti Muhasebeciliğinden onaylanmıştır.¹⁵

Abdullah Sıdkı Efendi, Karantina Sergardıyanı Teymur Ağa'nın oğludur. 1861 yılında Bayezid Sancağına bağlı Kızıldize Köyü'nde doğmuştur. Sıbyan mektebinde ilgili dersleri ve özel hocadan Arapça, Farsça ve fenn-i hesap okumuştur. Türkçe okuryazar. 23 yaşında iken Erzurum Rüşumat Nezaretine bağlı Kızıldize Rüşumat İdaresine mülazemetle başlayıp 12 Ağustos 1886'da 100 guruş maaş ile adı geçen idarenin ikinci kâtipliğine tayin edilmiştir. Göreviyle ilgili olarak herhangi bir muhakemeye uğramamıştır. Erzurum Rüşumat Nezareti, valilik ve Rüşumat Emaneti, adı geçenin görevini layığı ile yaptığı ve müstakim bir şahıs olduğu yönünde kanaat bildirmişlerdir. Maaşı 15 Ocak 1887'de 300 guruşa çıkarılmıştır. 5 Şubat 1890'da mevcut maaşıyla Taşlıçay Rüşumat Memuriyetine nakledilmiştir. Ay bitmeden maaşına mahsuben sandıktan para almasından dolayı 24 Aralık 1891'de Rüşumat Cemiyeti kararıyla azledilmiştir.¹⁶

Hasan Hulusi Efendi, müderrislerden Mustafa Efendi'nin oğludur. 1854 yılı başlarında Bayezid kasabasında doğmuştur. Van Sıbyan Mektebinde temel dini ilimleri ve Muş Rüştiyesiyle Muş ve Bitlis ve Bağdat'ta bulunan medreselerle İstanbul'da Sultan Bayezid Cami-i şerifinde Arapça, Farsça, hesap ve coğrafya okumuştur. Arapça, Farsça ve Türkçe okuryazar ve Kürtçe bilir. Nahiv ilminden Mebde-i İhvan¹⁷ namıyla Türkçe manzum bir risale yazarak basım ve neşri için Maarif Nezareti'nden ruhsatname almıştır. 1875 yılı başlarında 22 yaşında iken mülazemetle Muş sancağı Muhasebe kalemine girip 1876 yılı ortalarında 160 guruş maaşla belirli günlerde devam etmek üzere Muş Rüştiyesi'nde Sülüs ve Rika muallimliğine tayin edilmiştir. 9 Ocak 1879'da zikrolunan muallimlikten istifa etmiş, bir gün sonra 450 guruş maaşla Bitlis vilayeti muhasebesi masraf mukayyitliğine getirilmiştir. Aynı yıl 30 Temmuz'da maaşı 500 guruşa çıkarılmıştır. 9 Ağustos 1885'te yine istifa ile aynı yılın 11 Eylül'ünde 650 guruş maaşla Bağdat Vilayeti Merkez Muhasebeciliği muavinliğine tayin olunmuş ise de 24 Mayıs 1886'da yine istifa ederek görevden ayrılmıştır. Daha sonra İstanbul'a gidip 3 Ağustos 1886'dan itibaren Meclis-i Maliye Mazbata Odasına devam ile 2 Aralık 1886'da 1200 guruş maaşla İşkodra Vilayeti'nde muhasebe mümeyyizi olmuştur. 23 Haziran 1888'den 13 Ağustos'a kadar maaşsız olarak İşkodra Defterdarlığı vekâletinde istihdam edilmiştir.

¹⁵ BOA, DH, SAİD.d. 19/231.

¹⁶ BOA, DH, SAİD.d. 24/128.

¹⁷ Mebde-i İhvan adlı eser temin edilememiştir.

3 Şubat 1885'te ilmiye rütbelerinden Edirne müderrisliğine hak kazanmıştır. Adı geçen rütbenin verildiğini içeren ruus-ı hümayun suretiyle defterdar vekâletinden zimmet ve ilişkisi olmadığını beyan eden İşkodra İdare Meclisinden onaylı devir defteri bulunmaktadır.

Görevinde devam ve istikameti anlaşılmıştır.

8 Kasım 1888'de istifa ederek görevden ayrılmış ve 8 Mart 1889'da 1000 guruş maaşla Van Vilayeti muhasebeciliği mümeyyizliğine tayin olunup 13 Nisan'da işe başlamıştır.

6 Mayıs 1892'de uhdesindeki Edirne Müderrisliği rütbesi mülkiyedeki Rabia (4. derece) rütbesine yükseltilmiştir.¹⁸

Hulusi Efendi'nin usulsüz ödeme ve işlemlerinden dolayı mahallince yürütülen soruşturma evrakı üzerine muhasebe-i umumiye-i maliyeden yazılan derkenarda söz konusu ödemelerden yolsuzluğu ortaya çıkarılmıştır. Kanun gereği kendisi de azledilerek azil durumu telgrafla Van Vilayetine bildirilmiştir. 26 Eylül 1896'da yerine bir başkası tayin edilmiştir. Van vilayeti idare meclisinin mazbatasında Hulusi Efendi hakkında; vilayet defterdarı tarafından yapılan şikâyetin sıradan bir mahkeme hâkimi tarafından hükme bağlandığı ve yolsuz ödemelerinin belge ile tespit edilmediği belirtilmiştir. Mahkemede suçunun sabit olduğuna dair karar çıkmadan nezaret tarafından görevden alındığı ifade edilmişti. Aradan dört buçuk ay geçmesine rağmen yolsuzluk denilen suçun neden ibaret olduğuna dair bir emareye rastlanmadığı da ilave edilmiştir. Sıradan bir dava ile isminin kirlenmesinin uygun olmadığı, iffet ve istikametle muttasıf olduğu, gözlem ve incelemelerden ve elindeki ispatlı evraklardan anlaşıldığı ifade edilmiştir. Söz konusu şikâyetin iftira kabilinden ve eski vali Bahri Paşa'nın vilayetin resmi işlem ve ödemelerini zorunluluklardan kaynaklanan şartlara uydurmuş olmasından ileri geldiği belirtilmişti. Dolayısıyla Hulusi Efendi'nin suçsuzluğuna dair olan emareler birleşince herhangi bir zimmet ve ilişkisi olmadığı Van Vilayeti İdare Meclisinin mazbatasının onaylı suretinde yazılı olduğu anlaşılmıştır. Yapılacak tetkikatta suçlu bulunması halinde ilgili miktarın kendisinden tazmin edilmesi karar altına alınmıştır.

1892 ve 1893 yıllarında defterdarlık vekâletinde bulunduğu sırada maliye harcırah tertibinden izinsiz olarak harcadığı 2.580 guruş hakkında vilayetten bilgi istenilmesine gerek duyulmuş ise de bu miktarın harcanmasının, vilayet idare meclisinin 25 Ekim 1894 tarihli kararına dayalı olduğu cihetle adı geçene ilişik addedilmemesi hükme bağlanmıştır.

Hulusi Efendi 900 guruş yarım maaşla Van Vilayeti vergi mümeyyizliği vekâletinde, 400 guruş maaşla da istinaf mahkemesi azalığında bulunmuştur.

¹⁸ H/1317, M/1898 ve 1899 yıllarına ait İlmiye Salnamesinde Van Askeri Rüştüyesi'nde imla muallimi olarak gösterilen rabia rütbesindeki Hasan Hulusi Efendi, burada tercüme-i hali üzerinde durulan şahıs olmalıdır. Esmâ İğüs, II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüştüyeler (yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 295.

500 guruş maaşla Van Vilayeti muhasebe kalemi merkez kitabetine tayin olunup maaşı daha sonra 550 ve 750 guruşa çıkarılmıştır. 14 Kasım 1909'da vilayet tensik komisyonunca diğer bir memuriyette istihdam edilmek üzere kadro haricine çıkarılmış, 16 Ocak 1910'da 1000 guruş maaşla Hakkâri Sancağı tahsil memurluğuna tayin edilerek maaşı 700 guruşa indirilmiştir. 16 Kasım 1911'de izin süresi bittiği halde görevi başına dönmemesi ve bu hali hastalığından ileri gelmesinden dolayı diğer bir memuriyete tayin edilmek üzere azledilmiştir. Yukarıdaki görevlerini de güzelce tamamladığı Van Vilayeti İdare Meclisinin tutanaklarına yansımıştır.

Doğum tarihi daha önceden verdiği bilgilerde 1270/1854 görünmesine rağmen gerçek doğum tarihinin 1275/1859 olduğunu ve bunun, değiştirdiği nüfus cüzdanında yer aldığı bildirmesiyle idarece gerekli düzeltmeler yapılarak yeni doğum tarihi kayıtlara geçirilmiştir.

Hulusi Efendi 5 Ekim 1912 tarihinden itibaren 1500 guruş maaşla Van Vilayeti Muhasebe Mümeyyizliğine tayin edilmiş ve 2 Kasım'da görevine başlamıştır. Sonra aynı maaşla Van Vilayeti Vergi Mümeyyizliğine nakledilmesiyle 18 Aralık'ta yeni görevine başlamıştır. İhtiyarlığı ve güçsüzlüğü tahakkuk ederek azledilmiş, 31 Temmuz 1913'te görevinden ayrılmıştır. Emekliliğe hak kazandığından dolayı İntihab-ı Memurin Komisyonunca kendisine emeklilik teklif edilmiş ancak Hulusi Efendi bu teklifi kabul etmemiştir. İleride kendisine uygun bir işte istihdam edilmesi mümkün olduğundan mazuliyet maaşı bağlanması uygun görülmüştür. Böylelikle emeklilik işlemleri iptal edilerek kendisine mazuliyet maaşı bağlanmıştır.¹⁹

Abdülkadir Sıdki Efendi, Kadiriye Tarikatı Halifelerinden vefat etmiş Hacı Mehmed Baba'nın oğludur.

1847 yılında Bayezid'de doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimleri, medresede ve Rüştîye Mektebinde Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuryazar, Farsça ve Kürtçe konuşabilir. 13 Temmuz 1869'da 23 yaşındayken 140 guruş maaşla Bayezid Sancağı Muhasebe Kalemine girerek 14 Nisan 1874'te maaşı 285 guruşa, 25 Mayıs 1879'da da 575 guruşa yükselmiştir. 28 Nisan 1880'de 300 guruş maaşla Erzurum Vilayeti Muhasebe Kalemine nakil ile söz konusu maaşı 9 Temmuz'da 330 guruşa ve 3 Haziran 1881'de 380 guruşa çıkarılmıştır. 13 Şubat 1882'de 450 guruş maaşla Eleşkirt Kazası mal müdürü olmuştur. 31 Temmuz'da istifa ederek Erzurum Vilayeti muhasebesinde işe başlayıp 18 Mart 1883'te 30 guruş yevmiye ile ilaveten Hınıs Kazasının muhasebesine bakmaya başlamıştır. Hınıs ile ilgili görevi 19 Eylül'e kadar sürmüştür. 16 Ocak 1884'te 104 guruş aidatla 1880-1881 yılları aşarı tahsilatı için Tercan Kazasına gönderilmiştir. Aynı yıl 29 Şubat'ta 30 guruş yevmiye ile Tercan muhasebe memuriyeti ilave edilip 13 Eylül'e kadar muhasebe memuriyetinde devam etmiştir. 7 Kasım 1884'e kadar tahsil

¹⁹ BOA. DH. SAİD.d. 30/139.

hizmetinde bulunarak aynı tarihte vilayet muhasebeciliğine geri dönmüştür. 2 Aralık 1885'ten 18 Temmuz 1886'ya kadar 900 guruş yarım maaşla Bayburt Sancağı muhasebeciliği vekâletinde istihdam edilmiştir. 14 Aralık 1886 'da 300 guruş maaşa nail olmuştur.

Erzurum defterdarlığı ile valilikten yazılan mülahazalar ile Maliye nezaretinden, adı geçenin memuriyet işlerine muktedir ve mukaddem olduğu beyan edilmiştir. Bayburt sancağı muhasebeciliği vekâletinden ilişiği olmadığı Erzurum Vilayeti İdare Meclisinin mazbatasıyla gösterilmiştir.²⁰

Mustafa Efendi, Jandarma mülazımlarından Dereciklize Mahmud Ağa'nın oğludur. 1849-50 yılında Bayezid'de doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimler, medresede ve mekteb-i rüştiyede Arapça ve Farsça okumuş ise de şahadetname alamamıştır. Türkçe okuryazar, Kürtçe ve Ermeniceye aşinadır. 1864 yılında 15 yaşında iken mülazemetle Bayezid Sancağı Tahrirat Kalemine girmiş ve 13 Ağustos 1869'da 80 guruş maaşa hak kazanmıştır. 12 Haziran 1870'te 95 guruş maaş ile Bayezid Cinayet Meclisi ikinci kâtipliğine ve 13 Nisan 1874'te 140 guruş aylıkla Bayezid Sancağı muhasebesine atanmıştır. Aynı yılın 25 Aralığında 475 guruş maaşla Temyiz Meclisi hukuk ve 13 Şubat 1880'de 600 guruş aylıkla bidayet mahkemesi baş kitabetine tayin kılınmıştır. 1882 yılının bahar aylarında istifa etmiştir. 1883 yılının sonlarında itibaren 3 ay 20 gün 240 guruş harcırah ve 20 guruş yevmiye ile Karakilise ve Eleşkirt kazaları kaymakamlarının teftişi ve mal memurlarının hesaplarının incelenmesi hizmetinde bulunmuştur. 18 Şubat 1885'te 500 guruş aylıkla Bayezid, sonra o kadar maaşla Bayburt Sancağı bidayet mahkemeleri icra memuriyetlerine getirilmiştir. 1 Eylül 1889'da 500 guruş maaşla Bayezid Sancağı nüfus memuriyetine tayin olunmuştur.

Bayezid Mutasarrıflığı bu sicil bilgilerinin doğru ve adı geçenin de istikamet sahip olduğunu belirtmiştir.²¹

Abdullah Efendi, Mollazade Yusuf Efendinin oğludur. 17 Ocak 1867'de Bayezid kasabasında doğmuştur. Eleşkirt Kazası sıbyan mektebinde İslamiyet'in esasları olan dini akaid ve bir miktar Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuryazar.

18 Şubat 1885'te 18 yaşında iken mülazemetle Eleşkirt Kazası Bidayet Mahkemesi Kalemine girip 21 Haziran 1888'den itibaren dört ay 250 guruş maaş ile Eleşkirt yol ve geçitler kitabetine bulunarak aynı yıl 125 guruş maaş ile yine Eleşkirt'in nüfus kitabetine tayin edildi.

Abdullah Efendi, 30 Eylül 1894'te 300 kuruş maaşla Erzurum Vilayetinde bulunan Yukarı Kopuz Pasaport muayene memurluğuna terfi edilmiştir.²²

²⁰ BOA. DH. SAİD.d. 30/207.

²¹ BOA. DH. SAİD.d. 31/171.

²² BOA. DH. SAİD.d. 32/55.

Abdullah Efendi, Mustafa Efendi'nin oğludur. 1851/52'de Bayezid Kasabasında doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimler ve rüştiyede ilgili dersleri görüp şahadetname almıştır. Türkçe okuryazar.

1873 yılı ortalarında 21 yaşında mülazemetle Bayezid Sancağı yazı işlerine girip 1881 yılı başlarında 225 guruş maaşla diyadin bidayet mahkemesi ikinci kitabetine tayin edilmiştir. 25 Ağustos 1886'da görevinden ayrılmış ise de 10 Şubat 1887'de aynı göreve yeniden alınarak 8 Mayıs'ta yine görevden ayrılmıştır. 11 Haziran'da 125 guruş aylıkla kaza nüfus kâtibi olmuştur.²³

Mahmud Derviş Efendi, Diyadin Kazası aşar memuru müteveffa Ali Efendi'nin oğludur.

19 Kasım 1847'de Erzurum'da doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimleri ve medresede bir miktar Arapça ve Farsça okumuştur. Arapça ve Farsça anlayabilir. Türkçe okuryazar.

18 Haziran 1863'te 17 yaşında mülazemetle Bayezid Sancağı Tahrirat ve Sancak Rüsumat İdaresi bürolarına girip 1868 yılı Mart ayına kadar devam etmiştir. Daha sonra sırasıyla Kars Sancağı Rüsumat Müdüriyeti, Van Vilayeti Rüsumat Baş Kitabeti, Hınıs kazası Aşar Baş Kitabeti, Erzurum vilayeti Rüsumat Nezaretine bağlı Muhlis Tuzlası Müdürlüğü Baş Kitabetine görev yapmıştır. Daha sonra Pasinler Kazası Mal Müdürlüğüne tayin edilmiş ve sonrasında da Ova Kazası Mal Müdürlüğüne nakil tayin edilmiştir.²⁴

Abdurrahman Tevfik Bey, Bayezid eski mutasarrıfı Behlül Paşa torunlarından ve Erzurum hanedanından Evveliyatlızade Ahmed Necib Bey'in oğludur.

23 Nisan 1869'da Erzurum'da doğdu. Erzurum mekteplerinde bir miktar Arapça ve Farsça tahsil etmiştir. Türkçe yazabilir.

21 Nisan 1888'de 21 yaşındayken maaşsız olarak Erzurum Vilayeti Bidayet Mahkemesi ceza dairesinde göreve başlayıp daha sonra Dersaadet'e giderek 22 Mart 1893'te mülazemetle Şura-yı Devlet Fihrist Odasına memur olmuştur. Şura-yı Devlet Baş Kitabetinden yazılan değerlendirmede adı geçen söz konusu tarihten itibaren kitabeti öğrenmeye çalıştığı ifade edilmiştir.²⁵

Hasan Tahsin Efendi, Telgraf ve Posta çavuşlarından Erzurumlu Eyüp Sabri Ağa'nın oğludur.

1875 yılında Bayezid şehrinde doğmuştur. Sıbyan mektebinde ilimlere giriş ve özel hocadan Arapça sarf ve nahiv ve Farsça Gülistan ile fenn-i hesap ve coğrafya ve hendese okumuştur. Türkçe okuryazar.

²³ BOA. DH. SAİD.d. 38/37.

²⁴ BOA. DH. SAİD.d. 40/22.

²⁵ BOA. DH. SAİD.d. 46/21.

19 yaşında iken Muş Telgrafhanesinde mülazemetle çalışmıştır. Daha sonra maaşla Bitlis Muhabere memurluğu vekâletinde çalışıp 14 Şubat 1895'te 300 guruş muvakkat maaş bağlanmıştır.

25 Mart 1897'de 500 guruş geçici maaşla Erzincan Telgraf ve Posta Merkezi Muhabere Memuriyetine tayin edilmiştir. Hasan Tahsin Efendi 5 Şubat 1898'de vefat etmiştir.²⁶

Mehmed Şerif Efendi; Bayezid Kazası Telgraf ve Posta Müdürü Hacı İbrahim Efendi'nin oğludur. 1872 yılında Varna'da doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimler ve Muş sancağı Rüştüye mektebinde Arapça sarf ve nahiv ve Farsça gülistan ve fenn-i hesap ve coğrafya okumuştur. Türkçe okuryazar. 1887 yılında 15 yaşında iken Bayezid Kazası Telgrafhanesine mülazemetle girmiştir. 9 Ağustos 1890'da 300 guruş muvakkat maaşla Bitlis ve 10 Eylül 1891'de aynı maaşla Bayezid telgrafhaneleri muhabere memuriyetlerine tayin ve nakil olunmuştur. Daha sonra Van telgraf ve posta merkezi muhabere memuriyetine tayini çıkmış, 14 Eylül 1894'te maaşı 450 guruşa çıkarılmıştır.

31 Ekim 1895'te 500 guruş maaş ve terfi suretiyle Van'daki Bargiri Telgraf Ve Posta Merkezi Müdüriyetine tayin kılınmıştır.

27 Ekim 1904'te ise 500 guruş maaşla ve becayış suretiyle yine Van'daki Şemdinan Telgraf Ve Posta Merkezi Müdürlüğüne nakli kayıtlara yansımıştır.²⁷

Süleyman Sudi Efendi; Tutak Kazası mülga aşar ve ağnam memuru müteveffa Abdülkadir Ağa'nın oğludur. Hz. Halid sülalesine mensup olduğu tercüme-i halinde yazılıdır.

1866 yılında Bayezid kasabasında doğmuştur. Bayezid Rüştüyesinde ilgili dersleri tahsil etmiş ise de şehadetname almaksızın mezun olmuştur. Türkçe okuyup yazmakla beraber Kürt, Ermeni ve Farsî lisanlarına aşina olduğu kayıtlıdır.

23 Ocak 1880'de mülazemetle Bayezid Sancağı Bidayet Mahkemesi kalemine girmiş ve 29 Aralık 1883'te 225 guruş maaşla Karakilise Kazası Bidayet Mahkemesi ikinci kitabetine tayin edilmiştir. 19 Ağustos 1887'de 400 guruş maaşla Tutak Bidayet Mahkemesi birinci kâtipliğine terfi ve 21 Ocak 1893'te aynı maaşla Eleşkirt Kazası Bidayet Mahkemesi birinci kitabetine tayin edilmiştir. 31 Aralık 1898'de ayrıca 75 guruş maaşla Eleşkirt Rüştüye Mektebi hüsn-i hat muallimliği ilave olarak uhdesine verilmiştir. Hakkında vuku bulan şikâyetlerin artması üzerine yapılacak tahkikat sonuçlanıncaya kadar memuriyetine devam etmesi uygun olmayacağından yerine birinin tayini hakkında gelen emir üzerine azledilmiştir. Yürütülen soruşturmayı içeren evrak umur-ı cezaiye müdüriyetince incelenerek herhangi bir uygunsuzluğu

²⁶ BOA. DH. SAİD.d. 65/246.

²⁷ BOA. DH. SAİD.d. 89/146.

anlaşılmadığından hakkında işlem yapılmasına yer olmadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine 29 Temmuz 1902'de mahallince göreve iade edilmesine karar verilerek aynı yılın 8 Ağustos'unda aynı maaşla ikinci vazife olarak bidayet mahkemesi birinci kitabetine tayin olunmuştur.

18 Mart 1904'te aynı maaşla Tutak kazası Bidayet Mahkemesi birinci kitabetine gönderilmiştir. 31 kıta mukavelat senedinin kayıt işlemleri ve onaylanmasında yolsuz muamelesi görüldüğünden ve kendisini para cezasından kurtarmak için Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin temyiz dilekçesine temyiz süresi geçtikten sonra kaydetmesinden dolayı aynı yılın 19 Kasım'ında azledilerek muhakeme altına alınmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda beraatine dair verilen kararın uygun olduğu ifade edilmiştir.

Önceki memuriyetlerinden olan Eleşkirt Bidayet Mahkemesinde görevli iken mera münazaası nedeniyle köylere yaptığı seyahatten dolayı yolsuz ödenek aldığı tahakkuk etmiş ancak bu suçu İkinci Meşrutiyet'in ilanında çıkan genel af kapsamında görülerek, bir işlem yapılamamıştır.

Sudi Efendi 16 Ocak 1909'daki seçimlerde Bayezid Sancağı mebusluğuna seçilmiş ve 14 Haziran 1909'da Milli Meclisçe mebusluğu tasdik kılınmıştır.²⁸

Mümtaz Nedim Efendi; Bayezid Sancağı Reji Memuru Abdülvehhab Efendinin oğludur. 19 Ocak 1887'de doğdu. Doğum yeri Bayezid kasabasıdır. Bayezid Rüştüye Mektebinden 1901 yılı Ağustos ayında şهادetname almıştır. Türkçe yazabilir ve Kürtçe konuşabilir. 23 Ekim 1904'te 20 guruş maaşla Bayezid Sancağı muhasebe kalemi mübeyyizliğine tayin olup maaşı 14 Aralık 1905'te 30 guruşa çıkarılmıştır. Ek görev olarak 1906 mali yılında 350 guruş peşin ücret ile Diyadin Kazası ağnam ve ehli hayvan ser-kolculuğunda bulunmuştur. 300 guruş maaşla Karabulak pasaport muayene memurluğuna nakledilmesinden dolayı 19 Haziran 1907'de mübeyyizlikten ayrılıp bir gün sonra muayene memurluğunda göreve başlamıştır. Bayezid Sancağı mutasarrıflığından, Nedim Efendi'nin kendisine verilen görevleri yapmaya ehliyet ve iktidarının yeterli olduğu bildirilmiştir.²⁹

Ali Kemal Efendi; Eleşkirt kazası tahrirat kâtibi Mehmed Şükrü Efendi'nin oğludur. Nüfus cüzdanında 1883 yılında Bayezid'in Tutak kazasında doğduğu kayıtlıdır. Sıbyan mektebinde temel ilimleri ve Eleşkirt kazası Rüştüye Mektebinde ilgili dersleri okuyup *aliyy-ül ala* derecede diploma almıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe okuyup yazar. Kürtçe konuşabilir. 1902'de Eleşkirt Telgrafhanesine mülazemetle girip 10 Kasım 1908'de 150 guruş maaşla Erzurum Vilayeti Telgraf ve Posta Baş Müdüriyeti mukayyitliğine tayin edilmiştir. İlgili nezaretten, vazifesine yoluyla devam ettiği bildirilmiştir.³⁰

²⁸ BOA. DH. SAİD.d. 174/142.

²⁹ BOA. DH. SAİD.d. 175/74.

³⁰ BOA. DH. SAİD.d. 161/44.

Cemal Efendi; Eleşkirt Kazası tahrirat kâtibi Mehmed Şükrü Efendinin oğludur. 1882 yılında Bayezid'in Tutak kazasında doğduğu, onaylı nüfus cüzdanında yazılıdır. Sıbyan mektebinde temel ilimleri ve Eleşkirt Kazası Rüştüye Mektebinde ilgili dersleri okuyup diploma almıştır. 1900 yılında Eleşkirt ve sonra Diyadin Telgrafhanelerinde mülazemetle görev alıp 21 Kasım 1902'de 300 guruş geçici maaşla Karakilise ve 29 Ekim 1904'te 300 guruş asalet maaşla Eleşkirt ve 28 Ocak 1907'de aynı maaşla Van vilayetinde Hınsi? Telgraf ve Posta merkezleri memuriyetine tayin edilmiştir. Karakilise Kaymaklığı ve Posta Nezaretinden vazifesine yoluyla devam ettiği bildirilmiştir.³¹

Ahmed Müştak Efendi; Mal Müdürü müteveffa Hafız Osman Efendi'nin oğludur. 1879 yılında Bayezid kasabasında doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimleri ve Hınıs kasabası rüştüye mekteplerinde ilgili dersleri okuyup ala derecede diploma ile mezun olmuştur. Türkçe okuryazar. 1897 yılında Hınıs ve sonrasında Kemah telgrafhanelerine mülazemetle girmiş, 29 Mayıs 1902'de 320 guruş maaşla Bayezid Telgraf ve Posta merkezi haberleşme memurluğuna tayin edilerek 16 Temmuz'da istifa ederek görevinden ayrılmıştır. Aynı yıl 23 Ekim'de 280 guruş geçici aylıkla Erzincan Telgraf Ve Posta Haberleşme Memurluğuna tayin edilmiştir. Erzincan Sancağı Mutasarrıflığı ile Telgraf ve Posta Nezaretinden alınan bilgiye göre vazifesine yoluyla devam etmiştir. Memurluğuna müteallik evrak, ilgili bakanlık ve kurumların sicil dairelerinde mahfuzdur.³²

Şevket Fehim Efendi; Bayezidli Şerdani Şerif Efendizade Ali Efendi'nin oğludur. 1882 yılında Bayezid merkez kasabasında doğmuştur. Mahalli rüştüye mektebinde ilgili dersleri tahsil ederek diploma almıştır. Türkçe okuryazar olduğu ve Kürtçe konuşabildiği tercüme-i halinde kayıtlıdır. Bir müddet Bayezid sancağı muhasebe kalemine mülazemetle devam etmiş, 19 Ekim 1902'de 200 guruş maaşla Bayezid Sancağı tahrirat kalemi memurluğuna tayin olunmuştur. 5 Mayıs 1905'te istifa ederek 28 Ağustos'ta 200 guruş aylıkla Erzurum Duyun-ı Umumiye Nezareti tahrirat kalemine tayin edilmiştir. Erzurum Duyun-ı Umumiye Nezareti'nden den yazılan değerlendirmede Fehim Efendi'nin ahlak ve vaziyetçe istihdama layık ve iktidarının mevcut görevlerini ifaya ziyadesiyle yeterli olduğu tasdik edilmiştir. Fehim Efendi'ye 14 Ekim 1906'da usul olduğu üzere yemin ettirilerek 250 guruş maaşla Bayezid Ziraat Bankası kitabetine tayin olunmuştur.³³

³¹ BOA. DH. SAİD.d. 148/146.

³² BOA. DH. SAİD.d. 148/141.

³³ BOA. DH. SAİD.d. 147/129.

Mahmud Hamdi Efendi; Sipki Aşireti Ağalarından Abdal Ağazade Mehmed Gülşen Ağa'nın oğludur.

1837 yılında Bayezid kasabasında doğduğu onaylı nüfus cüzdanında yazılıdır. İptidai ve yüksek ilimleri medreselerde tahsil edip icazetname almıştır. Arapça ve Türkçe okuryazar, Kürtçe konuşabilir. 9 Mayıs 1869'da 315 guruş maaşla Bayezid Rüştüye Mektebi ikinci muallimliğine tayin olunup 13 Mart 1880'deki memurluk düzenlemesinde maaşı 250 guruşa indirilmiştir. 30 Nisan 1889'da azlolunarak aynı yıl 6 Ağustos'ta 277 guruş maaşla tayin edildiği Bayezid Müftülüğünde halen görevine devam etmektedir. Muallimlikten dolayı zimmet ve ilişkisi olmadığı, vazifesini güzelce yaptığı ve herkesin kendisinden memnun olduğu belirtilmiştir.³⁴

Mehmed Said Efendi; Bayezid Sancağı İdare Meclisi azasından müteveffa Şerif Efendi'nin oğludur. Onaylı nüfus cüzdanına göre 1879 yılında Bayezid kasabasında doğdu. Bayezid Rüştüyesinde ilgili ilim ve fenleri tahsil ederek aliyy-ül ala derecesiyle şهادetname almıştır. Türkçe okuryazar, Arapça, Farsça ve Kürtçe lisanlarına aşinadır. 14 Temmuz 1894'te mülazemetle Bayezid Sancağı tahrirat kalemine girip 14 Mayıs 1895'te 40 guruş maaş tahsis olunup daha sonra sırasıyla 30, 15 ve 21 guruş ilavesiyle maaşı 106 guruşa çıkarılmıştır. 25 Temmuz 1900'de 300 guruş aylıkla Karakilise kazası Sorgu hâkimliği yardımcılığına nakil olunmuştur. Aynı yılın 29 Ekim'inde aynı maaş ile Karabulak Kapısı pasaport muayene memurluğuna tayin edilmiştir. Bayezid Mutasarrıflığı, Erzurum Vilayeti ve Dâhiliye Nezareti Nüfus-ı Umumiye Müdüriyeti adı geçenin memuriyetini tasdik etmiştir.³⁵

Yusuf Ziya Efendi; Müteveffa Şerif Efendinin oğludur. Onaylı nüfus cüzdan suretine göre 1878'de Eleşkirt kasabasında doğdu. Sıbyan mektebinde temel dini ilimler ve Eleşkirt kasabası rüştüye mektebinde ilgili dersleri okuyup aliyy-ül ala dereceden diploma almıştır. Türkçe okuryazar. 1897 yılında Eleşkirt telgrafhanesine mülazemetle devam edip 26 Ağustos 1902'de 300 guruş geçici maaşla Erzincan sancağı Telgraf ve Posta Merkezi Muhabere Memuru olmuştur. Eleşkirt kaymakamlığı ile Telgraf ve Posta Nezaretinden alınan bilgiye göre vazifesine yoluyla devam etmiştir.³⁶

Mehmed Şefik Efendi; Bayezid Sancağı idare meclisi azalığı ile Belediye riyasetinde bulunmuş olan müteveffa Pirizade Dursun Ağa'nın oğludur. Onaylı nüfus cüzdanında, 1864 yılında Bayezid kasabasında doğduğu kayıtlıdır. Bayezid sıbyan ve rüştüye mekteplerinde zorunlu dersleri tahsil eylediği ve Türkçe kitabet edip Farsçaya aşına olduğu tercüme-i hal evrakında yazılıdır. Adliye Nezareti'nde oluşturulan seçim komisyonunda seçimi

³⁴ BOA. DH. SAİD.d. 145/97.

³⁵ BOA. DH. SAİD.d. 136/69.

³⁶ BOA. DH. SAİD.d. 114/76.

yapılarak alâ derecede ehliyeti ortaya çıkmış ve eline 25 Eylül 1889 tarihli sorgu hâkimliği intihapnamesi verilmiştir.

17 Eylül 1879'da mülazemetle Bayezid Sancağı Bidayet Mahkemesi kalemine girmiştir. 9 Haziran 1880'de 800 guruş peşin ücret ile Bayezid aşar muharrirliğine memur edilmiş, aynı yıl 7 Ağustos'ta vazifesini tamamlayarak 20 Eylül'de 150 guruş maaşla yine Bayezid belediye meclisi kitabetine tayin edilmiştir. 26 Aralık 1882'de ayrıca 100 guruş maaşla sancak idare meclisi kitabetine ilaveten memur edilerek 3 Ağustos 1883'e kadar bu vekâlette bulunmuştur. 22 Ağustos 1884'e kadar belediye kitabetinde istihdam edilmiştir. Bayezid Bidayet Mahkemesinde zabıt kâtipliği, icra memuriyeti vekâleti Eleşkirt Bidayet Mahkemesi birinci kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Bayezid Sancağı Bidayet Mahkemesi zabıt kitabetine geri dönmüş, aynı mahkemenin mukavelat muharrirliği de uhdesine verilmiştir. 17 Haziran 1889'da istifa ederek görevinden ayrılmıştır. 27 Mayıs 1890'da 600 guruş maaşla ve ayrıca aidatla ve mukavelat muharrirliği görevinin de eklenmesiyle Bayezid Bidayet Mahkemesinin baş kitabetine memur olmuştur. Aynı mahkemenin müddei-i umumi muavinliği vekâletinde bulunup 10 Şubat 1893'te 750 guruş maaşla Erzincan Sancağı Bidayet Mahkemesi sorgu hâkimliğine tayin edilmiştir. 1 Temmuz 1903'te 1200 guruş maaşla ve Adliye Memurları Seçim Encümeni kararıyla Garaş Kazası Bidayet Mahkemesi Başkanlığına tayin edilmiştir.

Çalıştığı birimlerce görevinde sıdk ve istikametle muttasıf olduğu, memurluk vazifelerini hakkıyla ifa ettiği tasdik edilmiştir.

Şefik Efendi, 23 Ağustos 1906'da 1440 guruş maaşla Siird Sancağı Bidayet Mahkemesi müddei-i umumi muavinliğine tayin ve 14 Eylül 1909'da 1530 guruş maaşla Muş Sancağı Bidayet Mahkemesi ceza dairesi başkanlığına nakil olunmuştur. Maaşı 14 Temmuz 1910'da icra kılınan teşkilatta 1600 guruşa iblağ edilmiştir.³⁷

Abdülkerim Zihni Efendi; Bayezid Sancağı Rüştüye Mektebi birinci muallimi, müderrislerden Ali Rıza Efendi'nin oğludur. Tortumlu Küçük Hocazadeler unvanıyla tanınmaktadırlar. 1873 yılında Bayezid Kasabasında doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimleri ve Eleşkirt rüştiyesinde ilgili dersleri tahsil ve ikmal edip okul birincisi olarak aliyy-ül ala dereceden şahadetname almıştır. Türkçe yazabilir ve Farsça ve Kürtçe konuşabilir. 25 Eylül 1889'da aidat ile Bayezid Sancağı Bidayet Mahkemesi Sözleşme Kâtipliğine tayin edilmiş, 26 Mayıs 1890'da istifa ederek görevinden ayrılmıştır. 1891-1893 yılları arasında 360 guruş maaşla Eleşkirt Kazası Sandık Emanetinde bulunmuştur. 27 Nisan 1893'te 200 guruş maaşla Bayezid Sancağı Ziraat Bankası şubesi kitabetine tayin olunmuştur. 12 Mayıs 1894'te görevinden ayrılıp 19 Temmuz 1898'e kadar askerlik hizmetini ifa etmiştir. Askerde iken alay çavuşluğuna kadar yükseldiği halde ihtiyat tezkeresi

³⁷ BOA. DH. SAİD.d. 113/204.

almıştır. Aynı yılın 27 Ağustos'unda 250 guruş yarım maaşla Bayezid Sancağı tercüman vekâletine tayin edilmiştir. 9 Ocak 1899'da 460 guruş maaşla Sancak İdare Meclisi baş kitabetine nakledilmiştir. Aynı yıl zarfında tahkik memuriyetinde bulunarak bundan dolayı 400 ve 1900 senesinde yine tahkik memuriyeti ile Karakilise kazasına gitmesinden dolayı 180, 1900 senesinde askeri heyetle birlikte Iğdır kazasına gitmesinden dolayı 750 ve yine aynı yıl Karakilise ve Diyadin kazaları tahkik memuriyetlerinde bulunarak 240 guruş yevmiye ve harcırah almıştır. Aynı yıl 14 Aralık'tan 14 Şubat 1903'e kadar ilaveli memuriyet olarak başkaca 100 guruş maaşla liva belediye kitabetini ifa etmiştir. Yine aynı yıl Eleşkirt kazası aşar ihalesi görevinde bulunup bundan dolayı 990 ve yine o sene zarfında İran'la yapılan sınır düzenlemeleri hasebiyle 80 guruş harcırah ve peşin ücret almış ve ilk kurulduğundan beri Hamidiye-Hicaz Demiryolu yardım komisyonu kitabetini fahri olarak yürütmüştür.

Amirleri tarafından yazılan değerlendirmede Zihni Efendi'nin ehliyet ve liyakati ile memuriyetini başarıyla ifa etmekte olduğu tasdik edilmiştir.

Zihni Efendi 1903'ten 1906 yılına kadar çeşitli tarihlerde Bayezid Sancağı tahrirat müdürlüğü vekâleti, Eylül 1907'den Aralık ayına kadar fahri olarak Erzurum Vilayeti yazı işleri mümeyyizliği vekâleti, 14 Eylül 1908'den 9 Aralık'a kadar Bayezid Sancağı yazı işleri müdürlüğü vekâletinde bulunmuştur. 9 Aralık'ta mebus azalığına seçilmesinden dolayı sancak idare meclisi baş kitabetinden ayrılmıştır. Baş kitabet görevinde iken ayrıca ehli hayvan ve Ademanlı Aşiretleri ağnam sayım memurluğunda bulunup güzel hizmet ettiği belirlenmiştir. Altı yıl fahri olarak idare meclisleri sorgu hâkimlikleri görevinde yazı işleri ve diğer görevlerde birçok yardım ve hizmetleri görülmüş, zimmet ve ilişiği olmamış, kendisine verilen işleri kanun ve mevzuat dairesinde güzelce ifa etmiş, gayret ve sadakatle herkesin takdirini kazanmış, namus ve ehliyet erbabından olduğu tasdik edilmiştir. Mümeyyizlik vekâletini üstün başarıyla ve istikametli bir şekilde ifa ile geniş görüş ve iktidarını ispatlamıştır. Mekteb-i mülkiyece imtihanı yapılarak tahrirat müdürlüğüne layık görülmüştür.³⁸

Mehmed Şerif Efendi; Abdülbakizade Abdülaziz Ağa'nın oğludur. 1874 yılında Bayezid Kasabasında doğduğu onaylı nüfuz cüzdanı ve tercüme-i halinde yazılıdır. Bayezid iptidai mektebinde bir miktar Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuryazar. 30 Aralık 1893'te 19 yaşındayken 225 guruş maaşla Diyadin kazası Bidayet Mahkemesi ikinci kâtipliğine tayin kılınmış ise de 30 Mart 1894'te selefinin göreve dinmesiyle açığa alınmıştır. 9 Nisan'da Bayezid Sancağı Ziraat Bankası şubesine mülazemetle girmiş ve 14 Temmuz 1894'te 200 guruş maaşla aynı bankanın kâtipliğine atanmıştır. Mutasarrıflık vekâletinden yazılan değerlendirmede Şerif Efendi'nin emsaline nispetle muktedir ve müstakim olduğu tasdik olunmuştur. Diyadin Bidayet

³⁸ BOA. DH. SAİD.d. 112/116.

Mahkemesi İkinci Kitabetinde görev süresi, maaş miktarı ve görevden ayrılması ve iyi hizmetlerini içeren kaza idare meclisi mazbatası ve nüfus cüzdanı tercüme-i hal evrakına iliştilmiş olup görevine devam etmektedir. Şerif Efendi, 13 Ocak 1897'de usulüyle yemin ettirilerek 300 guruş maaşla Ziraat Bankası yardımcı memurluğuna atanmış ise de 13 Aralık 1897'de şubenin kaza sandığına dönüştürülmesinden dolayı açığa çıkarılmıştır. 6 Nisan 1899'da 400 guruş maaşla Refahiye kazası Ziraat Bankası sandığı kitabetine tayin edilmiş, 9 Mayıs 1903'te aynı maaşla Karakilise kazası muhasebe kitabetine getirilmiştir. Geçmiş hizmetlerinde herhangi bir zimmet ve ilişği olmadığı Bayezid banka şubesiyle Bayezid ve Refahiye Banka sandığı idare meclislerinden onaylı mazbatalarla bildirilmiştir. Şerif Efendi 11 Temmuz 1908'de 500 guruş maaşla İspir Ziraat Bankası sandığı memuriyetine nakledilmiştir. Maaşı 14 Mart 1911'de 600 guruşa çıkarılmış ve 10 Aralık 1911'de Muş Ziraat Bankası sandık memurluğuna tayin edilmiştir. Adı geçen hizmetlerden herhangi bir zimmet ve ilişği olmadığı gösterilmiştir.³⁹

Ali Kâmil Kemâli Efendi; Bayezid Sancağı İdare Meclisi azasından İbrahim Ağa'nın oğludur. 1869 yılı Mart'ında Bayezid Sancağı'nda doğmuştur. Sıbyan mektebinde temel dini ilimleri okumuş ve bir süre rüştiye mektebine devam etmiştir. Kürtçe konuşabilir, Farsça ve Ermenice anlayabilir. Türkçe okuryazar. Ocak 1882'de 13-14 yaşında iken Bayezid aşar ve ağnam idaresine mülazemetle girip 31 Aralık 1886'da 200 guruş maaşla Bayezid Sancağı vergi kitabeti vekâletine tayin edilmiştir. 6 Ağustos 1887'de açıkta kalmış, 19 Temmuz 1888'de 350 guruş maaşla Sancak muhasebe kalemi merkez kitabetine tayin edilmiştir. 14 Ağustos 1894'te maaşı 500 guruşa çıkarılmış, kadrosu muhasebeci muavinliğine aktarılmıştır. Bağlı olduğu idari birimlerce ehliyeti ve yeterliliği vurgulanmıştır.

Kemali Efendi, 1897 ile 1901 yılları arasında aralıklı olarak Bayezid Sancağı Muhasebeciliği vekâletinde bulunup bu müddet zarfında 4404 guruş beşte bir maaş almıştır. Sonra kadrosu Karakilise Kazası Mal Müdürlüğüne nakledilmiş ise de işe başlamadan 4 Ekim 1904'te istifa ile görevden ayrılmıştır. Muhasebe baş kitabetiyle muhasebecilik vekâletinden dolayı hazine, tekaüt sandığı aidatı, menafî ve maarif katkı payları ve tapu hasılatından ilişği olmadığı belirtilmiştir. Divan-ı Muhasebatta müteşekkil Maliye Memurları Seçim Komisyonunda imtihanı yapılarak 4 Ekim 1905'te en üst dereceden şahadetname aldığı anlaşılmıştır.

Uzun süre yürüttüğü Bayezid Sancağı muhasebeci muavinliği sırasında bazı uygunsuz hallerine dair ihbarlar vuku bulmuş ve sancakta kanuna aykırı olarak devam eden düzensizlikte toleranslı tavırları hissedilmiş ise de bu halleri muhakemeye konu olacak derecede görülmemiştir. Dolayısıyla idareten Karakilise Mal Müdürlüğüne nakledilmiştir.

³⁹ BOA. DH. SAİD.d. 94/80.

10 Ocak 1906'da padişah iradesi ve 1620 guruş maaşla terfi ettirilerek Gümüşhane Sancağı Muhasebeciliğine tayin edilmiştir.

Görevlerindeki üstün başarısından dolayı kıdemi 27 Ağustos 1898'de Rabia rütbesine yükseltilerek ödüllendirilmiştir. Bayezid Sancağı muhasebeciliği muavinliğinde bulunduğu sırada Eleşkirt Kazasının 1895 senesi aşarının ihalesine memur edilerek önceki yıldan 40.000 guruş civarında fazla ortaya çıkarması, bütün köyler aşarının cümleten borçlarını ödeyecek güçlü mültezimlere ihalesi yolunda hizmet ve gayreti görüldüğü kayıtlardan anlaşılmıştır.

14 Ocak 1910 tarihinde 2500 guruş maaşla Gümüşhane Muhasebeciliğinde ipka edilmiştir. Sekiz seneden fazla bir müddet burada aynı görevi yürüttüğü bu memuriyetine devam etmesinin yapılmakta olan seçimler sırasında bazı şikâyetlere neden olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca önceki yıllarda İttihat ve Terakki Fırkası adına mebus seçimleri ile ilgilendiğinin ihbar edilmesi üzerine seçimlerin serbestlik ve tarafsızlığını sağlamak amacıyla 18 Eylül 1912'de azledilmiştir. Buradaki görevi ile ilgili herhangi bir zimmet ve ilişkisi olmadığı Gümüşhane Sancağı İdare Meclisinin tutanaklarından anlaşılmıştır.

Daha sonra mazuliyet maaşı tahsisi talebinde bulunup mensup olduğu fırka ile ilgisini sonlandırdığına dair evvelce iki kıta senet vermiş olmasına ve görevden alınma şekline nazaran gelecekte istihdamı tabii bulunmuş olmasıyla bir memuriyete tayin edilinceye kadar yasalar gereği mazuliyet maaşı tahsisi uygun görülmüştür.

18 Ekim 1906'dan 16 Ocak 1907'ye kadar 810 guruş beşte bir maaşla Gümüşhane Sancağı Mutasarrıflığı vekâletinde bulunduğu ayrıca tespit edilmiştir. Muhasebecilikte iken görevini namus ve istikametle güzelce ifa ettiği, gelirler ve tahsilatın artmasına çokça çalıştığı Trabzon Vilayeti tutanaklarına yansımıştır.⁴⁰

Sonuç ve Değerlendirme: Kayıtlar Işığında Bayezidli Memurların Genel Özellikleri

Yukarıda ifade edildiği üzere Sicill-i Ahval Defterlerinden memuriyetlerin hususi ve resmi durumları ile ilgili pek çok veri elde edilebilmektedir. Bu bölümde, söz konusu kayıtlar ışığında Bayezidli memurların genel özellikleri üzerinde durulacaktır. Öncelikle Bayezid doğumlu olup da devlet memuriyetinde istihdam edilen hiçbir gayrimüslim memura tesadüf edilmediği belirtilmelidir. Bu durum gayrimüslimlerin Bayezid'de devlet kademlerinde görev alma konusunda isteksiz olduklarına işaret olabilir. Defterlere konu olan memurlar sıbyan mektebinde temel dini ilimleri tahsil ettikten sonra Rüşiye mektebine devam etmekteydi. Burayı da bitirenler *şehadetnamelerini* yani diplomalarını alıp devlet kadrolarına müracaat etmekteydi. Şehadetname alamadan, çeşitli nedenlerden ötürü okulu terk

⁴⁰ BOA. DH. SAİD.d. 89/178.

edenlerin de yine istihdam edildiği görülmektedir. Rüştüyelerin, alt düzeylerdeki memurluklar için gerekli ve yeterli formasyonu verdiği anlaşılmaktadır. Rüştüyeyi bitiren öğrenci devlet kademesine müracaat ettiğinde bir nevi aday memurluk denebilecek *mülazemetle* görevine başlardı. Birkaç ay bu şekilde ve başarı ile hizmet ettikten sonra şahsın *asaleten* ataması yapılır ve maaş almaya hak kazanırdı. Bahse konu memurların kimilerinin okudukları mektepleri birincilikle bitirdikleri de görmezden gelinmeyerek kayıtlara geçirilmişti.

Görev alan memurların Türkçe ve Kürtçe konuşabildiği, genelinin ise Türkçe veya Kürtçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsça'ya da aşina olduğu anlaşılmaktadır. Memuriyetin ön koşulu olan Türkçe okuryazarlık durumuna mutlaka yer verilmiştir. Sınırlı sayıda da olsa Ermeniceye aşina isimlere de rastlanmıştır. Rüştüyelerde verilen Arapça dersleri genelde sarf ve nahivden oluşan temel Arapça grameri ile sınırlı iken Farsça tahsilinde Tuhfe ve Gülistan gibi eserlerin ikmalî suretiyle bu dile aşinalık peyda edildiği belirtilmiştir. Yine Rüştüyede tarih, fenn-i hesap ve hendese okuyan adaylara da tesadüf edilmiş olup Arapça ve Farsçayı özel hocalardan okuyanlar da kayıtlara geçmişti. Müderrislerden Mustafa Efendi'nin oğlu olup 1854 yılının ilk çeyreğinde Bayezid'de doğan Hasan Hulusi Efendi gibi sıra dışı bir isim ise Muş, Bitlis, Bağdat ve İstanbul'daki medreselerde Arapça, Farsça, hesap ve coğrafya okumuştur. Bu eğitim imkânlarının bir neticesi olarak Hasan Hulusi Efendi'nin daha dolgun maaşlarla daha prestijli kadrolarda istihdamı gerçekleşmişti. İncelenen memurlar arasında ilmî bir eser bırakan tek isim olan Hulusi Efendi, Osmanlı mülkiyesinde *rabia* rütbesine kadar yükselebilen Bayezidli nadir şahsiyetlerdendir. Rabia rütbesine yükselebilen bir başka isim de Ali Kâmil Kemâli Efendi idi. Yine medreseyi bitirerek *icazetname* almış olan Mahmud Hamdi Efendi de muallimlikten müftülüğe terfi edebilmiş kabiliyetli memurlardan biriydi. İncelemeye tabi tutulan memurlar arasında en önemli isimlerden biri de Süleyman Sudi Efendi olup 16 Ocak 1909'daki genel seçimlerde Bayezid Sancağı'ndan Meclis-i Mebusan'a gönderilen bir vekil olarak temayüz etmişti.

Bayezid'de doğup ilk ve orta öğrenimlerini burada tamamlayan ve *asaleten* tayinleri yapılan memurlar çeşitli devlet kademelerinde görev yapmaktaydı. Bunların başında da; kaza ve sancak tahrirat kalemleri, aşar kitabetleri ve ihale memurlukları, Defter-i Hakani büroları, muhasebe büroları, mal müdürlükleri, Ziraat Bank şubeleri, kaza ve sancak idare meclislerinin kitabetleri, rüsumat idareleri, muallimlikler, bidayet mahkemeleri, telgrafhaneler, pasaport muayene memurlukları, aşiretlerin hayvan sayım memurlukları, belediye kitabetleri, sorgu hâkimlikleri ve müftülük gibi görevler gelmekteydi.

Memurlarla ilgili dosyalar hazırlanırken onaylı nüfus cüzdan suretleri, mektep şahadetnamelerinin onaylı suretleri, müftülük menşurları ile rabia rütbesinin verildiği *ruus-ı hümayunların* onaylı suretleri üzerlerindeki bilgilerin esas alındığı görülmektedir. Bu evrakın, şahısların, bugünkü özlük dosyaları

denebilecek, sicil dosyasında muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Memurların memuriyet geçmişlerinin yer aldığı sicill-i ahval defterlerinde ayrıca mevzubahis isimler hakkında mülahazalara da yer verilmişti. Genel memurluk değerlendirmesi suretinde kaleme alınan bu mülahazalar, memurun amiri ya da çalıştığı kurumun bağlı olduğu üst kurumun idarecileri tarafından yapılmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında genel olarak memurların; zimmet ve ilişkilerinin olmadığı, iffetli ve istikametli, gayretli ve güzel ahlak sahibi oldukları, memuriyete iktidarının yettiği, ehliyetli, liyakatli, dirayetli ve geniş görüşlü oldukları, görevlerini güzelce ve başarıyla yaptıkları, herhangi bir muhakemeye konu olmadıkları, hangi dilleri konuşabildikleri gibi vaziyetler üzerinde durulmuştu. Kimi suçlardan ötürü mahkemelik olan memurlar görülmüş ise de bunlar hakkında menfi nitelendirmelere rastlanmamıştır. Her bir memur için bahsedilen övgülerden iki ya da üçü belirtilip hulasa suretinde genel durumu ifade edilirdi. Ancak mesela Abdülkerim Zihni Efendi hakkında dikkat çeken bir övgüler zinciri sıralanmıştı. Kendisinin “*mecalis-i idare müstantıklığı vazifesini ifa hususunda ve umur-ı tahririyede ve sairede birçok muavenat ve hidematı görüldüğü ve tevkifat-ı mukarrereden zimmet ve ilişigi olmadığı ve vezâif-i mevduasını kavanin ve mevzuat dairesinde hüsn-i ifa ile gayret ve sadakatle umumun nazar-ı takdirini kazanmış erbab-ı iffet ve ehliyetten bulunduğu ve mümeyyizlik vekâletini mukaddemane ve müstakimane ifa ile erbab-ı reviyet ve iktidardan ve şayan-ı taltif-i tamdan olduğu*” ifade edilmişti.

Bu araştırmada ele alınan memurların babalarının meslekleri de incelenmeye değer bulunmuştur. Zira XIX. yy Osmanlı toplumsal tabakalaşması ve sosyal sınıfları ile devlet ve taşra teşkilatının işleyiş prensipleri arasında münasebet olması kaçınılmazdır. Tanzimat öncesi dönemde sosyal yapının önemli unsurları olan eşraf, ayan ve ağa gibi imtiyazlı sınıfların yeni dönemde kurulan idare meclislerinde yer edinmek suretiyle eski imtiyazlarını devam ettirmeye olanak buldukları bilinmektedir. Bu anlamda babaların mesleklerinin çocuklarının kariyerinde önemli birer belirleyici unsur olduğu düşünülmektedir. Öte yandan devlet memuru olan bir babanın çocuğunun benzer istikamette bir görevde istihdamı yahut ilmiye sınıfı mensubu bir babanın oğlunun aynı yönde ilerlemesinin mukadder olacağı açıktır. Bu babaların oğullarına daha iyi eğitim imkânları sunmuş olmaları ve çocukların meslek edinmelerinde babaların bireysel nüfuzlarının tesiri de söz konusu çocukları, akranları arasında daha avantajlı bir mevkie taşıyabilmiştir. Elde edilen sicillerde pek çok memurun babasının mesleği kaydedilmiş ise de bazılarının sadece idare meclisi üyesi olduğu veya hanedanının ismi belirtilmiştir. Kayıtları elde edilen memurların bazılarının babaları; jandarma çavuş veya mülazımı, müftü, idare meclisi üyesi, karantina başgardıyanı, müderris, tarikat şeyhi, aşar memuru, telgraf ve posta çavuşu veya müdürü, aşar ve ağnam memuru, Reji memuru, tahrirat kâtibi, mal müdürü, belediye reisi ve muallim idi. Diğerlerinin babalarının da ya sadece “ağa” sıfatları

belirtilmiş ya da hiçbir görevi ifade edilmemiştir. Görüldüğü üzere kaydı incelenen yirmi sekiz memurdan çoğunun babası ya memur ya amir pozisyonunda, ya da toplumca seçkin kabul edilen bir mevkide idi. Maaşlar konusunda da birtakım tespitlere imkân veren kayıtlara rastlanmıştır. Örneğin bir memuriyet vekâleten yürütüldüğünde o makamın aldığı maaşın beşte biri nispetinde maaş alınmaktaydı. Tercümanlık veya muhasebecilik vekâletlerinde de yarım maaş miktarı ödeme yapıldığı görülmüştür. Örneğin Ali Kamil Kemali Efendi bir ara Gümüşhane Mutasarrıflığı vekâleti görevini yürütmüş ve beşte bir oranında 810 guruş maaş almıştır. Bu demek oluyor ki mutasarrıflar XX. yüzyılın başlarında yaklaşık 4500 guruş civarında maaş almakta idi.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi (2004), *Üss-i İnkılap*, (Yay. Haz. Tahir Garip Seratlı), İstanbul: Selis Yayınları, C. II.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Sicill-i Ahval İdaresi, Defterler, (BOA. DH. SAİD.d)* Dosya Nr./Gömlek Nr; 15/217, 19/231, 24/128, 30/139, 30/207, 31/171, 32/55, 38/37, 40/22, 46/21, 51/233, 51/234, 65/246, 89/146, 89/178, 94/80, 112/116, 113/204, 114/76, 136/69, 145/97, 147/129, 148/141, 148/146, 161/44, 174/142, 175/74.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Sicill-i Ahval İdaresi, Memurin (BOA. DH. SAİD. MEM)* 8/14. 14/13, 16/15.
- Bouquet, Olivier (2008), *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, (Çev. Devrim Çetinkasap), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 55-64.
- Findley, Carter V. (1985), “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, C. I, s. 262.
- Findley, Carter V. (2014), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform (Babiali, 1789-1922)*, (Çev. Ercan Ertürk), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İğüs, Esmâ (2008), *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Memurin-i Mülkiye Tekaiüd ve Terakki Kararnamesi (1301/1884)*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul.
- Özger, Yunus (2015), “Sicill-i Ahval Defterlerinde Kayıtlı Bayburtlu Osmanlı Devlet Memurları”, *History Studies*, 7/4, ss. 69-85.
- Sarıyıldız, Gülden (2009), “Sicill-i Ahval Defterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. 37, ss. 134-135.
- Sarıyıldız, Gülden (2004), *Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşleyişi (1879-1909)*, İstanbul: Der Yayınları.

Shaw, Stanford J., Shaw, Ezel Kural (2010), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul: E Yayınları, C. 2.

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NIN YIKILMASINDA İÇ VE DIŞ SİYASETİN ETKİSİ (1929-1941)*

The Impact of Internal and External Politics in the Collapse of The Kingdom of Yugoslavia (1929-1941)

Mevlit ÖZÇELİK**

Özet

1 Aralık 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kurulduktan sonra siyasi yaşama Sırp ve Hırvatlar arasındaki "merkeziyetçilik-federalizm" mücadelesi egemen olmuştur. 1921'de kabul edilen Vidovdan Anayasası ile devlet, Sırp tezinin bir yansıması olarak merkeziyetçi bir yapıda örgütlenmiştir. Bu durum Hırvatların tepkisine sebep olmuş ve Hırvatlar, muhalefetlerini giderek sertleştirmişlerdir. Kral Aleksander 6 Ocak 1929'da diktatörlüğünü ilan etmiş ve ülkenin adını Yugoslavya Krallığı olarak değiştirmiştir. Diktatörlük döneminde halk üzerinde giderek artan baskı tepkilere sebep olmuş ve bu durumun sonucunda Yugoslavya Krallığı'nda, 1930'dan sonra milliyetçilik siyaseti yürüten faşist örgütler kurulmuştur. Nitekim 1934'te Dr. Ante Paveliç'in kurduğu Ustaşa, Kral Aleksander'a 1934'te Fransa gezisi sırasında bir suikast düzenlemiştir. Kral Aleksander'ın ölmesiyle diktatörlük dönemi sona ermiş, ancak bir süre yeraltında olan Sırp-Hırvat çatışması yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan 1930'a kadar barışın egemen olduğu uluslararası konjonktürde, 1930'dan sonra revizyonist politikalar takip eden devletler ortaya çıkmıştır. Nitekim revizyonist politikaların yansıması neticesinde, Yugoslavya Krallığı, 1941'de Alman ve İtalyan Mihver kuvvetlerince işgal edilmiş ve en sonunda da Nisan 1941'de yıkılmıştır. Bu makalede 1929-1941 yılları arasında hem Yugoslavya Krallığı'ndaki Sırp-Hırvat mücadelesinin hem de dönemin uluslararası konjonktüründe meydana gelen olayların, Yugoslavya Krallığı'nın yıkılmasında etkisinin olduğu argümanı savunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yugoslavya Krallığı, Kral Aleksander, Milliyetçilik, Ustaşa, Faşizm

* Bu makale "Avrupa'da Milliyetçilik ve Yugoslavya'da Milliyetçi Dağılıma" başlıklı yüksek lisans tezimin ilgili bölümünün gözden geçirilmesi sonucunda oluşturulmuştur.

** ** Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, mevlittozcelik124@gmail.com

Abstract

The “Centralism-Federalism” fight between the Serbians and Croats has dominated the political life after the establishment of the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom in 1st December, 1918. As a reflection of the Serbian thesis, the state was organized in a centralist structure with the acceptance of the Vidovan constitution in 1921. This has caused the reaction of the Croats and they have gradually harshened their oppositions. King Alexander declared his dictatorship in 6th January, 1929 and changed the state’s name into Kingdom of Yugoslavia. As a result of the arousing reactions against the pressure gradually increasing on public during the dictatorship period, fascist organizations which conducted nationalistic policies were established after 1930. Thus, The Ustasha, which was established by Dr. Ante Pavelić, assassinated King Alexander during his trip to France in 1934. The dictatorship period has ended after King Alexander’s death but the Serbian-Croatian fight, which was under the ground for a while, revealed again. States that followed up revisionist policies has showed up after 1930 in the conjuncture where peace dominated in between the World War I and 1930. As a reflection of the revisionist policies, the Kingdom of Yugoslavia was occupied by German and Italian Axis powers and finally collapsed in April 1941. In this article, the argumentation of Serbian-Croatian fights and the events taken place in the international conjecture of the period have both had impacts on the collapse of the Kingdom of Yugoslavia, is going to be advocated.

Key Words: Kingdom of Yugoslavia, King Aleksandr, Nationalism, Ustasha Movement, Fascism

Giriş

1 Aralık 1918’de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (SHS) tarihinde Güney Slav halkların bir araya gelerek kurdukları ilk devlettir ve bu nedenle de Birinci Yugoslavya¹ olarak anılmaktadır. Yugoslav² devleti kurulmadan evvel,

¹ Birinci Yugoslavya, Güney Slav halkların bir araya gelmeleri sonucunda tarihte kurulan ilk Güney Slav devletidir. Bu devlet 1918-1929 yılları arasında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ismini taşıırken, 1929-1941 yılları arasında da Yugoslavya Krallığı ismini almıştır. Birinci Yugoslavya 33 yıl bağımsız bir devlet olarak uluslararası ortamda varlığını sürdürmüştür.

² Yugoslavya kelimesi, Sırp-Hırvat dilinde “Güney Slavların Ülkesi” yani “Güneyslavya” anlamına gelmektedir.

birleşmeye yönelik Güney Slavlar tarafından farklı görüşler ortaya atılmıştır. Sırp dilbilimci ve aynı zamanda Sırp dilinin kurucusu Vuk Stefan Karadžić, Sırp milliyetçiliğine vurgu yaparak Stokavca³ lehçesi ile konuşan herkesi Sırp olarak tanımlamıştır. Bu tanım içerisine Hırvatlar (Katolikler), Boşnaklar ve Müslümanlar da dâhil edilmiştir. Karadžić'in dil konusunda gerçekleştirdiği çalışmalar sayesinde bu halklar asimilasyon açısından bir hedef haline gelmiştir. Bir Sırp siyasetçisi olan İlija Garasanin ise hazırladığı *Nacertanije*⁴ isimli programla Sırbistan'a uzun vadeli dış politik hedefler yüklemiştir. Taslak programla Garasanin, Orta Çağ'da Sırp Kralı Duşan döneminde yaşanan ihtişamlı günlere geri dönmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda Bosna-Hersek, Karadağ, Voyvodina ve bir kısım Hırvat ve Arnavut topraklarının ele geçirilmesini hedef göstermiştir.⁵ Karadžić ve Garasanin'in fikirleri, "Büyük Sırbistan" idealinin en önemli altyapısını oluşturmuş ve Sırp milliyetçilerine 19. ve 20.yüzyılda hedef göstermiştir. Bu anlamda Garasanin'e Sırp milliyetçiliğinin babası demek hiç de yanlış olmayacaktır. Hırvatlar ise Sırplardan farklı olarak milliyetçilik ile daha geç tanışmışlar ve bu nedenle daha çok federal bir Yugoslav devletinin kurulmasına dair fikirler ileri sürmüşlerdir. 1836'da Hırvat dilbilimci Ljudevit Gaj, *İlirya Hareketi*'ni başlatmıştır. Hareketin temel amacı, tüm etnik farklılıkları bir kenara bırakarak Güney Slav halkların 'İlir' adı altında birleşmelerini sağlamaktır. İlirya Hareketi etkisini kaybederek 1848 sonrasında *Yugoslavizm*'e dönüşmüştür. Strossmayer ve Raçki gibi iki din adamının öncülüğünü yaptığı Yugoslavizm hareketinin temel amacı, Habsburg İmparatorluğu denetimi altındaki tüm Güney Slav halkların birleşerek federal bir yapı meydana

³ Güney Slav halkları Sırpça, Hırvatça, Slovence, Bulgarca, Boşnakça gibi çok farklı dilleri konuşmaktadırlar. Sırplar, Hırvatlar ve Slovenler arasında birbirine yakın ama lehçe farklılıkları olan diller konuşulmaktadır. Stokavca, Kaykavca ve Cakavca lehçelerinden Sırplar, Stokavca lehçesi ile konuşurken Hırvatlar ise Kaykavca lehçesi ile konuşmaktadırlar. Bkz. Mürsel Bayram ve Hüseyin Emiroğlu, "Hırvat Milliyetçiliğinde Dil Unsurunun Rolü", Uluslararası Hukuk ve Politika, C. 11, S. 43, 2015, s. 44

⁴ Sırpça 'taslak' anlamına gelmektedir.

⁵ Garasanin tarafından hazırlanan taslak, ilk kapsamlı ulusal Sırp programı ve daha önce ortaya konan programlardan farklı olarak bağımsız ve merkezi bir Sırp devletini öngörmesi açısından önemlidir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse Nacertanije ile Garasanin, büyük ve güçlü bir Sırp devletinin kurulması gerektiğini savunmuştur. Daha ayrıntılı bilgi edinmek için Bkz. Edislav Manetovic, "İlija Garasanin: Nacertanije and Nationalism", The Historical Review/La Revue Historique, Vol 3, 2006, ss. 137-173

getirmelerini sağlamaktır. Hırvat milliyetçileri, Yugoslavizm ile “tarihi Hırvat devlet geleneği” anlayışını sürdürmek istemişlerdir. Yugoslavizm düşüncesi Hırvatlar arasında ortaya çıkmış, ancak zamanla bu düşünce Slovenler ve Sırlar arasında da yaygınlık kazanmıştır.

Sırlar, önce 1830’da Osmanlı Devleti’nden kısmi bir özerklik kazanmış ve daha sonra 1878’de Berlin Antlaşması ile de bağımsız bir devlet statüsü elde etmişlerdir. Hırvatlar ise uzun yıllar Avusturya ve Macaristan yönetimlerinin altında kendi meclisine sahip yarı-özerk bir statü ile yaşamışlardır. Sırlar ve Hırvatlar sahip oldukları bu devlet geleneğini SHS Krallığı kurulduktan sonra da hayata geçirmek istemişlerdir. Sırlar, “Büyük Sırbistan” idealini gerçekleştirmek için SHS Krallığı’nın merkezîyetçi bir yapıda düzenlenmesini isterken Hırvatlar ve Slovenler ise Sırbistan ile eşit statüye sahip olacakları federal bir devlet yapısını savunmuşlardır. 1921’de kabul edilen Vidovdan Anayasası⁶ ile Sırp tezleri SHS Krallığı’nda uygulanmış ve bu doğrultuda krallık merkezîyetçi bir yapıda düzenlenmiştir. Bundan dolayı bu tarihten sonra SHS Krallığı içinde Hırvat muhalefeti gittikçe sertleşmiştir. Hırvatlar, parlamento oturumlarına katılmayarak devletin merkezîyetçi yapısını tanımamışlardır. SHS Krallığı’nda Sırp-Hırvat çatışması uzun yıllar devam etmiş ve 1928’de bir Sırp partisi üyesinin Hırvat lider Stepan Radiç’i öldürmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Bu olay sonrasında ülkede artan karışıklıkları sonlandırmak isteyen Kral Aleksander 6 Ocak 1929’da diktatörlüğünü ilan etmiş ve SHS Krallığı’nın adını değiştirerek Yugoslavya Krallığı yapmıştır. Kral Aleksander’in diktatörlük dönemi ülkede yaşayan –Sırlar da dâhil– birçok kesimin tepkisine neden olmuştur. Çünkü 1929’dan sonra çıkarılan kanunlar halk üzerinde baskı oluşturmuş ve ayrıca bu dönemde yaşanan Dünya Ekonomik Buhramı halkın yaşam standartlarını düşürmüştür. Kral Aleksander’in politikalarına tepkiler faşist milliyetçi eğilimli örgütleri ortaya çıkarmıştır. Hırvat siyasetçi Ante Paveliç tarafından Hırvat milliyetçiliğini savunan faşist *Ustaşa Hareketi*⁷ kurulmuştur. Sırp faşist milliyetçi hareketi de Dimitrije Ljotić tarafından *Zbor* (Miting) adıyla

⁶ Vidovdan kelimesi Sırp tarihinde en önemli yere sahip olan “Vidovdan Bayramı” ya da “Aziz Vitüs Günü”nden gelmektedir. 28 Haziran 1389’da Osmanlı Devleti ile Sırbistan Krallığı Kosova Meydan’ında karşı karşıya geldiler. Sırp Kralı Lazar komutasındaki Sırp ordusu ile I.Murat komutasındaki Osmanlı ordusu birbirleriyle savaştılar ve savaş sonunda Osmanlı Devleti, Sırbistan Krallığı’nı yenilgiye uğratarak Balkanlardaki üstünlüğünü kesinleştirdi. Bu olay Sırbistan’da her yıl milli bayram olarak kutlanır.

⁷ ‘Ustaşa’ kelimesi Hırvatça ‘başkaldırı, isyan, ayaklanma, isyancı’ gibi anlamlara gelmektedir.

kurulmuştur. 1934'te Kral Aleksander, Fransa ziyareti sırasında bir Ustaşa milisi tarafından öldürülmüş ve böylece diktatörlük dönemi sona ermiştir. Diktatörlük dönemi sonrasında Sırp-Hırvat çatışması tekrar alevlenerek Yugoslavya Krallığı'nın yıkılmasına kadar devam etmiştir. Ayrıca 1930'ların uluslararası konjonktürü de Yugoslavya Krallığı'nın yıkılmasında en az iç nedenler kadar etkili olmuştur. Nitekim 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda, 1941'de, Alman ve İtalyan Mihver kuvvetlerinin Yugoslavya Krallığı'nı işgal etmesiyle devlet resmen yıkılmıştır. Bu makalede Yugoslavya'daki gelişmeler iki bölüm halinde incelenecektir. Birinci bölümde Kral Aleksander'ın diktatörlüğünü ilan etmesi ve dönemin sona ermesine kadar yaşanan gelişmelere yer verilecek; ikinci bölümde ise diktatörlük sonrasında gerçekleşen iç ve dış olaylara yer verilerek Yugoslavya Krallığı'nın neden yıkıldığı anlatılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda 1918'de SHS Krallığı kurulduğu andan itibaren başlayan Sırp-Hırvat çatışmasının ve 1930'larda dönemin uluslararası ortamında yaşanan olayların, Yugoslavya Krallığı'nın yıkılmasında etkili olduğu makalenin temel savunusu olacaktır.

Yugoslavya Krallığı'nda Diktatörlük Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1 Aralık 1918'de SHS Krallığı kuruldu.⁸ SHS Krallığı içerisinde çok sayıda farklı etnik grup bir araya gelmişti. Krallık yaklaşık 12 milyon nüfusa sahipti: Sırlar %38.83 (4.666.851), Hırvatlar %23.77 (2.856.551), Slovenler %8.53 (1.024.761), Bosnalı Müslümanlar %6.05 (727.650), Makedon ve Bulgarlar %4.87 (585.558), diğer Slavlar %1.45 (174.466), Almanlar %4.27 (513.472), Macarlar %3.93 (472.409), Arnavutlar %3.68 (441.740), Romenler, Ulahlar ve Çingeneler %1.91 (229.398), Türkler %1.40 (168.404), Yahudiler %0.53 (64.159), İtalyanlar %0.11 (12.825), diğerleri %0.67 (80.079).⁹ Denilebilir ki SHS Krallığı, Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları ile boy ölçüşebilecek kadar çok farklı etnik

⁸ Andrew Baruch Wachtel, Dünya Tarihinde Balkanlar, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, (İstanbul: Doğan Kitap 2009), s. 106; Matthew Smith Anderson, Doğu Sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, çev. İdil Eser, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2001), s. 358

⁹ Ivo Banac, The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics, (London: Cornell University Press 1984), s. 58

unsuru bünyesinde barındırmaktaydı.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından barış antlaşmalarını görüşmek üzere Ocak 1919'da Fransa'nın başkenti Paris'te bir konferans düzenlendi.¹¹ Konferansa SHS Krallığı'nı temsilen Nikola Paşiç liderliğinde heyet gönderildi ve bu heyet konferans boyunca SHS Krallığı'nın uluslararası ortamda tanınması yönünde aktif siyaset izledi. Nitekim 26 Ocak 1919'da Norveç, SHS Krallığı'nı ilk tanıyan devlet oldu. Şubat 1919'da ABD, Haziran 1919'da da İngiltere ve Fransa tarafından tanındı.¹² 10 Eylül 1919'ta Avusturya Cumhuriyeti ile Birinci Dünya Savaşı'nın kazananları olan İtilaf Devletleri arasında Saint Germain Barış Antlaşması imzalandı.¹³ Bu antlaşmayla Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya ve SHS Krallığı'nın bağımsızlıklarını tanıdı ve SHS Krallığı da uluslararası ortamda tanındı.¹⁴

1925-1930 yılları arasında Avrupa'da barış rüzgârları esiyordu. Çünkü Birinci Dünya Savaşı bitti ve savaşa katılan devletler yaralarını sarmaya başlamıştı. Savaşların çıkmasını engellemek için üst bir uluslararası yapı olarak 28 Nisan 1919'da, ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın çabalarıyla Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) kuruldu.¹⁵ Milletler Cemiyeti'ne

¹⁰ Tanıl Bora, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, (İstanbul: Birikim Yayınları 1991), s. 34-35

¹¹ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avusturya-Macaristan (Habsburg) İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Rus Çarlık İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu yıkıldı. 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda yenilen devletlerle barış antlaşmaları imzalandı: 28 Haziran 1919'da Almanya ile Versailles Barış Antlaşması, 10 Eylül 1919'da Avusturya ile Saint Germain Barış Antlaşması, 27 Kasım 1920'de Bulgaristan ile Neuilly Barış Antlaşması, 6 Haziran 1920'de Macaristan ile Trianon Barış Antlaşması imzalandı. Bkz. Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2010*, 8.b., (İstanbul: Der Yayınları 2010), s. 613-618

¹² Stevan K. Pavlowitch, *Serbia: The History of an İdea*, (USA: New York University Press 2002), s. 110

¹³ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, (İstanbul: İnkilap Kitabevi 2015), s. 616

¹⁴ Gülşah Kurt Güveloğlu, *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Dönemi'nde Yugoslavya'nın Siyasal Hayatı ve Türkiye İle Siyasi İlişkiler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 61

¹⁵ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Cilt 2, çev. Savaş Aktur, 4.b., (Ankara: Dost Kitabevi 2014), s. 263; ABD Başkanı Wilson, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına, savaş sonrasında açıkladığı "14 İlkesi" ile büyük katkı sağladı. Bu 14 İlke arasında ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi (self-determinasyon), devletler arasında açık diplomasinin uygulanması, serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, denizlerde özgürlük gibi maddeler yer alıyordu. Paris Barış Konferansı'nda bu ilkeler temelinde Milletler Cemiyeti'nin kurulması

katılım, Avrupa kıtası dışındaki diğer kıtalardaki devletlerin katılımına da açıktı. Birinci Dünya Savaşı'ndan ders alınmıştı: Artık ittifaklar olmamalıydı ve devletler “açık diplomasi” yoluyla sorunlarını bir araya gelerek demokratik bir şekilde çözmeliydi.¹⁶ 1 Aralık 1925'te imzalanan Locarno Antlaşmasıyla Almanya, Fransa ve Belçika ile sınırlarının kesinliği konusunda uzlaştı. Bu uzlaşmaya göre herhangi bir anlaşmazlık çıktığı takdirde kuvvete başvurulmayacak ve sorun derhal Milletler Cemiyeti'ne intikal ettirilecektir.¹⁷ Dönemin barış atmosferine katkı 27 Ağustos 1928'de imzalanan Briand-Kellog Paktı ile yapıldı. Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand, ABD ile Fransa arasındaki ilişkilerde savaşı devre dışı bırakan karşılıklı yükümlülükler içine girilmesini önerdi.¹⁸ Bu ebedi barış önerisi ABD Dışişleri Bakanı Kellog'a göre sadece Fransa ile değil, bütün dünya ülkeleriyle imzalanacak antlaşmalarla sağlanabilirdi.¹⁹ Kellog'un teklifi üzerine 27 Ağustos 1928'de Fransa'nın başkenti Paris'te; ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika Briand-Kellog Paktı'nı imzaladı. Paktı imzalayan devletler, herhangi bir anlaşmazlık yaşandığında savaşa gitmeyeceklerini ve sorunun çözümü için her zaman barışçı yollar izleyeceklerini taahhüt ettiler.²⁰

kararlaştırıldı, ancak Cemiyet'in kurulması için en çok çaba harcayan ABD, Milletler Cemiyeti'ne üye olmadı. Bu durum daha en başta Cemiyet'in büyük bir güçten yoksun olmasına ve bir anlamda sakatlık yaşamasına neden oldu. ABD ise İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar “yalnızlık siyaseti” içine girdi. Bkz. Allan Nevins ve Henry Steele Commager, ABD Tarihi, çev. Halil İnalçık, 8.b., (Ankara: Doğu Batı Yayınları 2016), s. 463-467

¹⁶ Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, Cilt 2, 22.b., (Ankara: İmge Kitabevi 2013), s. 35

¹⁷ Uçarol, 2010, s. 634-635; Roberts, 2015, s. 626; Locarno Antlaşması ile Almanya batı sınırları konusunda bir uzlaşmaya vardı, ancak doğu sınırları konusunda herhangi bir güvence vermedi. Esasen Locarno Antlaşması Fransa'nın Almanya'ya duyduğu güvensizliği gidermek amacıyla yapılmıştı. Bu açıdan antlaşmanın eksikliği bulunmaktadır. Ayrıca Almanya, bu antlaşmayla uluslararası ortamda yeniden kendisine yer buldu ve 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne dahil oldu. Bkz. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Alkım Yayınevi 2012), s. 205-207; V. M. Turok, “Locarno”, çev. Selçuk Batur, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkin Kitabevi 1970), s. 572-574

¹⁸ Çoşkun Üçok, Siyasal Tarih 1789-1950, 5.b., (Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları 1968), s. 328

¹⁹ Uçarol, 2010, s. 636

²⁰ Armaoğlu, 2012, s. 279; Briand-Kellog Paktı'na, Türkiye ve SSCB, resmi olarak 8 Temmuz 1929'da dahil oldular. Paktın dönemin devletlerine yansımaları için Bkz.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Çarlık Rusya'sında 1917'de iç karışıklıklar yaşanmaya başladı ve aynı yıl V. İ. Lenin liderliğinde Komünist bir rejim kuruldu. Lenin liderliğindeki Bolşevikler yönetimi ellerine alsalar da, yaklaşık üç yıl sürecek bir iç savaş ve işgal tehlikesiyle karşılaştılar. 1921'de hem iç savaş hem de İtilaf Devletlerinin işgal girişimi başarıyla bertaraf edildi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tarih sahnesindeki yerini aldı.²¹ SSCB'de Lenin, 21 Ocak 1924'te yaşamını yitirdi. Lenin'den sonra yaşanan iktidar kavgasında Josef Stalin, rakiplerini tasfiye ederek iktidara geldi. SSCB, 1930'ların ikinci yarısına kadar uluslararası ilişkilerde barışı destekleyen bir tutumu benimsedi, ancak 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle büyük bir korkuya kapıldı. Nitekim Batılı devletlerin, Hitler'in revizyonist politikalarına karşı engelleyici bir tavır takınamamaları, SSCB'nin gözünde Batılıların Hitler'i kendilerine saldırtmak istedikleri gibi bir algı yarattı.²² Birinci Dünya Savaşı'na büyük ümitler içinde giren İtalya, savaş sonrasında galip tarafta yer alsa da, umduğunu bulamadı. İtalya Devleti savaştan büyük bir yorgunlukla çıktı ve dört yıllık savaş ekonomiyi perişan etti. Ayrıca savaş sırasında İtilaf Devletleri ile imzalanan antlaşmalardan payına düşeni alamadı ve bu durum İtalya'da burukluk ve kızgınlık yarattı. Ülkede maddi ve manevi kayıplar otorite boşluğuna sebep oldu. Ayrıca ülkede ayyuka çıkan işsizliğe çare bulunamıyordu.²³ Bu olumsuz havadan faydalanan Ulusal Faşist Parti'nin lideri Benito Mussolini 1922'de faşist bir rejim

Mehmet Sait Dilek, "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellog Paktı", Uluslararası İlişkiler, Cilt: 10, Sayı: 37, (Bahar) 2013, ss. 145-169

²¹ Çarlık Rusya'sında halk uzun süren savaştan ve savaşın getirdiği yoksulluk ve perişanlıktan bıkmıştı. 1916'dan itibaren savaş karşıtlığı giderek yükseldi. Bolşevikler, halkın mevcut durumunu iyi analiz ederek "Ekmek, Barış ve Toprak" sloganlarıyla, onları yanlarına çekmeyi başardılar. Nitekim 1917'de imparatorluk daha fazla ayakta kalacak gücü bulamadı ve yıkıldı. Bolşevikler yönetimi ellerine aldılar, ancak yine de tam otorite kuramadılar. Çünkü İtilaf Devletleri öncülüğünde kurulan "Beyaz Ordu", Bolşeviklere karşı savaştı. Ayrıca ülkede eski Çarlık askerleri ve subayları da Bolşevikleri karşı bir araya gelerek savaştı. 1920 ve hatta bazı bölgelerde 1922'ye kadar sürecek olan iç savaş, sonunda ortadan kaldırıldı ve SSCB tarih sahnesindeki yerini aldı. İç savaş ve işgal yılları için Bkz. Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, çev. Yavuz Alogan, 6.b., (İstanbul: Everest Yayınları 2012), s. 71-93; Sina Akşin, Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, 3.b., (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2015), s. 116-120

²² Armaoğlu, 2012, s. 216

²³ Uçarol, 2010, s. 637

kurdu.²⁴ 1920'de İtalya ile Yugoslavya arasında imzalanan bir antlaşmayla Flume bağımsız şehir statüsüne kavuştu. Ancak 1924'te Mussolini, Yugoslavya üzerinde baskı uygulamaya başladı ve bu baskı sonucunda Flume'yi, Yugoslavya ile yeni bir antlaşma imzalayarak İtalya'ya kattı.²⁵ İtalya, 1930'lardan itibaren revizyonist bir politika takip etti. 1935'de Habeşistan'ı işgale başlayan İtalya, 1936'da işgali tamamladı.²⁶ İtalya, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk Devleti'ni işgale başladı ve kısa sürede Arnavutluk'u ele geçirdi.²⁷ Bu işgal sonucunda İtalya, Yugoslavya topraklarını bir çember içine aldı.

SHS Krallığı da, kurulduktan sonra aktif bir dış politika yürüttü. Bunun en güzel örneğini Küçük Antant ile görmekteyiz. Küçük Antant'ın temel amacı savaş sonrasında Tuna ve Balkanlarda statükoyu korumak ve anti-revizyonist bir blok meydana getirmektir. Nitekim Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Beneş'in girişimi ile kuruluş süreci başlayan Küçük Antant, sırasıyla 14 Ağustos 1920'de Çekoslovakya ile SHS Krallığı, 23 Nisan 1921'de Romanya ile Çekoslovakya, 7 Haziran 1921'de SHS Krallığı ile Romanya devletleri arasında karşılıklı ittifak antlaşmaları imzalanarak ortaya çıktı. Ayrıca Fransa, Almanya'nın revizyonist tutumuna karşı 25 Ocak 1924'te Çekoslovakya, 10 Haziran 1926'da Romanya ve 11 Kasım 1927'de SHS Krallığı ile ittifak antlaşmaları imzaladı ve Küçük Antant'ı kendisine bağladı.

²⁴ H. Birsen Örs, "Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü", Ed. H. Birsen Örs, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal Düşünceler, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2012), s. 498

²⁵ Armaoğlu, 2012, s. 219-220

²⁶ A. J. Barker, "Habeşistan'ın İşgali", çev. Emre Çağatay, (İstanbul: Arkın Kitabevi 1970), s. 655-656; İtalya'nın Habeşistan üzerindeki revizyonist politikasına, Milletler Cemiyeti tarafından İtalya'ya silah satışının durdurulması ve İtalya'dan yapılan ithalatın durdurulması yönünde karar aldı. Bu önlemler bir süre İtalya'nın ekonomik sıkıntı yaşamamasına neden olsa da, Milletler Cemiyeti'nin ek yaptırımları devreye sokamaması, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesini engelleyemedi. Cemiyet'in iki en önemli üyesi Fransa ve İngiltere, İtalya'ya karşı sert önlemlerin alınmasının savaş riski doğuracağı gerekçesiyle önleyici tedbirler almaktan kaçındılar. Ayrıca ABD de, Milletler Cemiyeti ile İtalya'ya karşı ortak hareket etmeyi reddetti. Sonucunda Temmuz 1936'da İtalya, Habeşistan'ın işgalini tamamladıktan iki ay sonra, Milletler Cemiyeti tarafından uygulanan ambargo kaldırıldı. Bkz. A. L. Bennet, International Organization, Principles and Issues, (Englewood Cliffs: Prenticettal 1995), s. 37

²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 8 Nisan 1939; Arnavutluk Kralı ve maiyeti işgalin tamamlanmasının ardından Yunanistan'a iltica etti. Ayrıca İtalya, Arnavutluk'u ele geçirince Yugoslavya Krallığı ile sınırdaş hale geldi. Bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 9 Nisan 1939; 10 Nisan 1939

Böylece Küçük Antant, uluslararası ortamda bir bütün şeklinde hareket etti ve Fransa bu ittifaka Avrupa'da mevcut statükoyu korumak adına girdi.²⁸

SHS Krallığı'nda siyasi hayat Sırp-Hırvat çatışması nedeniyle giderek tıkanmaya başladı. Bu tıkanmanın sebebi ise Sırların merkezîyetçi bir devlet yapısını istemelerine karşın Hırvatların da kendilerine uygun olan federal bir devlet yapısını tercih etmelerindendi. Sırlar kendilerini ülkenin gerçek sahibi olmak görmekteydiler, çünkü Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan taraftaydılar ve savaş sırasında çok büyük maddi ve manevi kayıplara uğramışlardı. Sırlar kendi tezlerini 28 Haziran 1921'de kabul edilen Vidovdan Anayasası ile uygulama imkânı kazandılar ve SHS Krallığı, eski Sırbistan Krallığı'nın geniş ve birleşik bir versiyonu haline geldi. Başbakan Nikola Paşiç, Sırlar için SHS Krallığı'nın yeni bir devlet olmadığını savunuyordu, çünkü ona göre yeni devlet tüm Sırların birleşmesi için Sırbistan tarafından verilen savaşların bir ürünüydü.²⁹ Vidovdan Anayasası'na en büyük muhalefet doğal olarak Hırvatlardan geldi. Çünkü Hırvatlar, SHS Krallığı'nın merkezîyetçi bir yapıda düzenlenmesini Sırbistan'ın kazanımı, kendilerinin de kaybetmesi olarak görüyorlardı. Ayrıca SHS Krallığı'nda Sırp üstünlüğü hemen kendisini gösterdi ve bu üstünlük uzun müddet devam etti. Stavrianos, SHS Krallığı'ndaki Sırp üstünlüğünü şöyle aktardı:

“1918 Aralık ayından 1929 Ocak ayına kadar olan parlamento dönemi boyunca – 121 aylık bir periyotta – Sırlar 117 ay süreyle Başbakanlık, 121 ay süreyle ordu ve donanma bakanlığı, 111 ay süreyle içişleri bakanlığı, 100 ay süreyle dışişleri bakanlığı, 118 ay süreyle ekonomi bakanlığı, 110 ay süreyle eğitim bakanlığı, 105 ay süreyle adalet bakanlığı yaptılar. Ocak 1929'dan Mart 1941'e kadar olan diktatörlük döneminde – 147 aylık bir periyotta – Sırlar 147 ay süreyle başbakanlık, ordu ve donanma bakanlığı, dışişleri bakanlığı, 129 ay süreyle içişleri bakanlığı, 98 ay süreyle ekonomi bakanlığı ve 132 ay süreyle de adalet bakanlığı yaptılar.”³⁰

Hırvatlar federalizm isteklerini uzun yıllar meclis dışında kalarak kabul ettirmeye çalışsalar da başarılı olamadılar ve yürüttükleri politikayı değiştirmeye karar verdiler. Bu doğrultuda Hırvat lider Radiç, Vidovdan Anayasasının varlığını tanıdı ve ayrıca, federalizm talebinden vazgeçtiğini

²⁸ Armaoğlu, 2012, s. 236-238; Üçok, 1968, s. 351

²⁹ Ivo Banac, “Sırbistan'da Milliyetçilik”, Yay. Haz. Kemali Saybaşı ve Gencer Özcan, Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar..., (İstanbul: Bağlam Yayınları 1997), s. 98

³⁰ L.S. Stavrianos, The Balkans since 1453, (New York: Holt 1958), 624-625

ifade etti.³¹ Radiç'in ılımlı tavrıyla 1925 yılında Sırp-Hırvat koalisyonu kuruldu. Radiç yeni hükümette Eğitim Bakanı oldu.³² Eğitim Bakanı olarak Radiç, bir Yugoslav tarihi, dili ve kültürü üzerine çalışmalar yürütmek yerine Hırvat tarihini, dilini ve kültürünü ön plana çıkarttı.³³ Sırp-Hırvat koalisyonu uzun ömürlü olmadı. Başbakan Pasiç, oğlunun yolsuzluğa karışmasıyla Nisan 1926'da istifa etmek zorunda kaldı ve Pasiç birkaç ay sonra da 81 yaşında hayatını kaybetti.³⁴ 1927 yılından itibaren Sırp-Hırvat çekişmesi kaldığı yerden devam etti.

1928 yılı bu karışık ortamın zirve yaptığı yıldır. Yeni hükümetin kurulmasıyla parlamento içerisinde yolsuzluk konusunda sert tartışmalar meydana geldi. Sırp Radikal Partisi'ne yakın olan bazı yayın organlarında çıkan haberlerde Hırvat Köylü Partisi'nin bazı üyeleri ve özellikle partinin lideri Radiç'in öldürülmesi gerektiği ifade edildi. Sırp Radikal Partisi üyesi Karadağlı Punisa Raçiç'e yönelik usulsüz şekilde toprak kazanımı sağladığı şeklinde yapılan bir suçlamadan sonra Raçiç ve bir başka Sırp Radikal Parti üyesi Toma Popoviç, Radiç'in derhal ortadan kaldırılması gerektiğini dile getirmeye başladılar.³⁵ Bu olaylar üzerine birçok Hırvat, Radiç'e meclis oturumlarına katılmaması yönünde telkinde bulundu, ancak Radiç tüm uyarılara rağmen meclise gitti. 20 Haziran 1928'de Raçiç, mecliste oturum devam ettiği sırada silahını çekerek beş Hırvat Köylü Partisi üyesini yaraladı ve olay anında Radiç'in yeğeni Pavle Radiç ve Djuro Basaricek hemen orada öldüler.³⁶ Yaralanan Radiç ise olaydan bir ay sonra 8 Ağustos'ta hayatını kaybetti. Radiç ölmesinden sonra Hırvat milletvekilleri meclise gitmeme

³¹ Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, çev. Mehmet Harmanlı, (İstanbul: Sabah Kitapları 2001), s. 334

³² Hamilton Fish Armstrong, "After the Assassination of King Alexander", *Foreign Affairs, American Quarterly Review*, Yıl: 13, Sayı: 1-4, 1934-1935, s. 211; Armaoğlu, 2012: s. 230

³³ Caner Sancaktar, *The Serbo-Croat Relations In Yugoslavia*, (İstanbul: TASAM Publication 2010), s. 36-37

³⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, Cilt 2*, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, (İstanbul: Küre Yayınları 2006), s. 165

³⁵ Hakan Demir, "Federalizm-Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda Siyasal Yaşam (1918-1929)", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 110

³⁶ Dejan Djokiç, *Elusive Compromise: A History of İnterwar Yugoslavia*, (London: Hurst&Company Press 2007), s. 65; Caner Sancaktar, *Yugoslavya'da Özyönetim Düşüncesi: Yugoslavya'nın Ekonomi-Politik Analizi*, (İstanbul: Doruk Yayıncılık 2017), s. 56

kararı aldılar ve federal bir sistem uygulamaya sokuluncaya kadar gösterilere devam edeceklerini belirttiler. Hırvatların federalizm istekleri hükümet tarafından reddedilince, Hırvat milletvekilleri Zagreb’de ayrılıkçı bir Hırvat meclisi kurdular.³⁷ 1 Aralık 1928’de krallığın kuruluşunun yıldönümü kutlamaları için Zagreb’de resmi törenler düzenlendi. Bu törenlerde öğrenciler üç siyah bayrak açtılar. “Bunlardan biri Yugoslavya’nın kurulması, ikincisi Sırp askerlerinin bir gösteride on dört kişiyi öldürmesi, üçüncüsü de Radiç’in ölümü için açılan yas bayraklarıydı.” 1 Aralık 1928’de Zagreb’deki eylemde polis ve göstericiler arasında olaylar çıktı ve üç öğrenci hayatını kaybetti.³⁸

Kral Aleksander ülke içerisindeki karışıklıkları ortadan kaldırmak amacıyla 6 Ocak 1929’da ülke yönetimine el koyarak diktatörlüğünü ilan etti. Böylece SHS Krallığı, resmen sona erdi.³⁹ Kral ülkenin ismini *Yugoslavya Krallığı* olarak değiştirdi. SHS Krallığı’nın Yugoslavya Krallığı’na dönüştürülmesiyle Kral Aleksander, ülkede bir birlik yaratmayı amaçladı. Çünkü tek tek ulus isimlendirmesi yapmak dışlayıcı bir nitelik taşıırken, Yugoslav Krallığı isminin oluşturulmasıyla ülkenin “Güney Slav” yurdu olduğunu göstermek istedi. Ancak yine de sadece bir isim değişikliğinden ibaret değildir. Türkes bu konuda şunları yazdı:

“...üniter bir devlet oluşturma arayışını da ifade etmekteydi. Bu değişimin amacı görünüşte yurttaşlık temelinde dayalı üniter bir devlet oluşturmak gibi görünmekle birlikte, izlenen politikalar ve bu politikalara direnen etnik unsurların izlediği politikalar topluca irdelendiğinde açıkça görülmektedir ki, bu girişim aslında Sırpların baskın olduğu üniter bir yapı oluşturmaktan ibaretti”.⁴⁰

Kral Aleksander, 1921’de kabul edilen Vidovdan Anayasasını yürürlükten kaldırdı; dini, bölgesel ve milli temele dayalı tüm sembollerin kullanımını yasakladı; milli temeldeki tüm siyasi partileri kapattı; parlamentonun başarısız olduğunu belirterek parlamentoyu kapattı. Kral Aleksander’ın en güvendiği kurum orduydü ve bu nedenle de General Zivkoviç’i başbakan ilan ederek yeni hükümeti kurma görevini ona verdi.

³⁷ Güveloğlu, 2009, s. 80; Sancaktar, 2017, s. 56

³⁸ Glenny, 2001, s. 338

³⁹ Sancaktar, 2010, s. 39; John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice was a country*, (USA: Cambridge University Press 2000), s. 163

⁴⁰ Mustafa Türkes, “Yugoslavya Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi”, Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları 2013), s. 17

Yugoslavya Krallığı'nda “tek kral, tek millet, tek devlet” şiarını öne çıkararak bir Yugoslav devlet birliği anlayışı yaratmaya çalıştı.⁴¹ Kral Aleksander amacını şu sözlerle ifade etti:

“Parlamentarizm, millet ve devletin birliğine dair ruhunu geliştirmek ve güçlendirmekten ziyade manevi ayrışmayı ve milli uyuşmazlığın oluşmasına neden olmuştur. Benim kutsal görevim devletin ve milletin birliğini her anlamda korumaktır. Ve ben bunu tereddütsüz bir şekilde azimle yerine getirmek için çalışacağım. Milli birliği korumak ve devleti bütünlüştürmek benim hükümdarlığımın en önemli hedefidir, bu aynı zamanda da hem benim için hem de herkes için en büyük kural olmalıdır.”⁴²

Milliyetçi çağrışımlar taşıyan tarihi bölünmeleri ortadan kaldırmak amacıyla bir kararname ile ülkenin idari yapısı yeniden düzenlendi.⁴³ Bu kararnameye göre ülke “*banovina*” adı verilen dokuz ayrı idari bölüme ayrıldı. Bunların sınırları, geleneksel bağlılıkların ortadan kaldırılmasını sağlamak için çizildi.⁴⁴ Banovinalar genellikle nehir adları baz alınarak oluşturuldu. Ayrıca bu bölgeleri başına da birer vali atandı.⁴⁵ Bu banovinaların adları ise şöyleydi: Savska, Dunavska, Vardarska, Drinska, Moravska, Dravska, Zetska ve Primorska.⁴⁶ Başkent Belgrad ise kararnameyle özel bir statüye sahip oldu. Yeni idari düzenlemeye göre Sırlar altı, Hırvatlar iki ve Slovenler ise bir banovinada çoğunluk oluşturdular. Bunların dışında kalan Arnavutlar, Boşnaklar ve Makedonlar ise tüm banovinalarda azınlık durumuna düştüler.⁴⁷ Düzenlemenin Yugoslavya'da birlik sağlamak adına yapıldığı söylene de, aslında tek gerçekleşen şey Sırp hâkimiyetinin artmasıydı. Devletin en önemli mevkilerinde hâlâ Sırlar bulunmaktaydı; Slovenler de yeterli derecede temsile sahip oldular. Ancak Hırvatlar ve Boşnaklar ise geri plana itilerek temsiliyetleri sınırlandırıldı.⁴⁸

⁴¹ Nesrin Kenar, Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya, (Ankara: Palme Yayıncılık 2005), s. 53

⁴² N. Alex Dragnich, The First Yugoslavia: Search for Viable Political System, (California: Hoover Institution Press 1983), s. 76

⁴³ Georges Castellan, Balkanların Tarihi, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, (İstanbul: Milliyet Yayınları 1995), s. 429

⁴⁴ Jelavich, 2006, s. 212

⁴⁵ Noel Malcolm, Bosna, çev. Aşkın Karadağlı, (İstanbul: Om Yayınları 1999), s. 271

⁴⁶ Sancaktar, 2010, s. 41

⁴⁷ Hakan Demir, “Yugoslavya Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)”, Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2017, s. 62

⁴⁸ Jelavich, 2006, s. 212

Zivkoviç, 1929 ile 1932 yılları arasında görevde kaldığı süre boyunca Kral Aleksander ile birlikte baskıcı düzenlemelere imza attı. Ulusal adlar taşıyan spor kulüpleri, dernekler, müzik grupları ve öğretmen birliklerinin çalışmaları sonlandırıldı ve bu kapatılan kuruluşlar yerine Yugoslav ismini içeren yenileri kuruldu.⁴⁹ Çıkarılan Basın Kanunu ile birçok dergi, gazete ve yayın organına sansür uygulandı. Yugoslavizm ruhunu canlandırmak için yeni bir eğitim sistemi meydana getirildi. Bu eğitim sistemiyle ülkede tek ulus (Yugoslav ulusu) yaratmak amaçlandı. Ayrıca yeni eğitim sisteminin amacına uygun olarak ders kitapları hazırlandı. Ancak Höpken'e göre hazırlanan ders kitapları tek bir ulus yaratmak için yeterli olmadı, çünkü yeni kitaplarda Sırp tarih bilinci ve Büyük Sırbistan idealini çağrıştıracı bölümler bulunmaktaydı.⁵⁰

Kral Aleksander ve Başbakan Zivkoviç tarafından uygulanan baskılar krallıkta huzursuzluklara neden oldu ve Kral'a karşı muhalefet belirmeye başladı. Kral Aleksander tüm hoşnutsuzluklara rağmen 1931 Eylülünde yeni bir anayasa çıkardı.⁵¹ Eylül Anayasasına göre iki kabineden oluşan yasama meclisi kuruldu ve üst meclis üyeleri bizzat Kral tarafından atandı. Meclisin kanun teklif etme ve muhalefet yapma yetkisi olsa da, bağımsız bir şekilde tek başına yasa çıkaramıyordu. Yugoslavya Krallığı'nda sınırlı derecede siyasi faaliyeti izin verilmekteydi, çünkü çok sıkı bir gözetim uygulanmaktaydı.⁵² Ayrıca bu dönemde bir seçim kanunu da kabul edilmiştir. Kanuna göre seçimler açık oy usulü ile yapılacak ve seçimlerde tek bir aday listesi yer alabilecekti.⁵³ Seçim kanunu seçimlerde oy çoğunluğunu sağlayan partiye mecliste üçte iki temsil hakkı ve aynı zamanda geriye kalan üçte birlik kısımdan da nispi bir pay vermekteydi. 1931 seçimleri öncesi tüm milliyet temelli partiler kapatıldı. Bir partinin çalışmalarını yürütebilmesi için tüm bölgelerden yeterli sayıda destek sağlaması gerekmekteydi. Ancak bu uygulama Hırvatlar, Slovenler ve diğer kesimlerin seçimlerde aday listesi çıkarabilmesini engelliyordu. Çünkü yeni idari düzenlemeyle Sırp haricinde Hırvatlar, Slovenler ve diğer halklar birçok eyalette azınlık durumuna düştüler.⁵⁴ Böylece 1931 seçimlerine sadece hükümet partisi

⁴⁹ Demir, 2017, s. 62

⁵⁰ Kenar, 2005, s. 55

⁵¹ Sancaktar, 2010, s. 42

⁵² Jelavich, 2006, s. 212

⁵³ Demir, 2017, s. 63

⁵⁴ Jelavich, 2006, s. 212

Birleşik Radikal Köylü Partisi'nin listesi girdi.⁵⁵ Diğer partiler yeni seçim kanununa göre tüm bölgelerde yeterli sayıda destek şartını yerine getiremedikleri için seçime katılmadılar.⁵⁶ Seçimlerden sonra yeni hükümet Kral Aleksander'ın kararı doğrultusunda 1932 Martında Milan Srskiç tarafından kuruldu. Yeni hükümet iki önemli sorunla karşı karşıya geldi: İlki Kral Aleksander diktatörlüğüne karşı gelişen güçlü muhalefet ve diğeri ise Büyük Ekonomik Buhran sonrasında ekonomide yaşanan sorunlar.⁵⁷

Hükümet kendileri ile aynı görüşü paylaşmayan ve mevcut rejime muhalif olanlara yönelik sert tedbirler uygulamaktaydı. 1932 yılında Hırvat lider Vladko Macek devletin siyasi açıdan yeniden düzenlenmesini öngören *Zagrebacke Punktajije* isimli belgeye imza atması nedeniyle tutuklandı ve üç yıl hapis cezası aldı.⁵⁸ Hükümet tarafından bu belge mevcut rejimi yıkmaya yönelik bir tehdit şeklinde algılandı ve Macek'in hapsedilmesinin ardından Demokratik Köylü Koalisyonu liderlerinden Pribiçević de Fransa'ya sürgüne yollandı.⁵⁹ Daha sonra Trumbiç ve Koroseç de benzer akıbeti yaşayarak mahkûmiyet aldılar. Yugoslav Müslüman Organizasyonu lideri Mehmed Spaho da belgeye imza attığı gerekçesiyle tutuklandı.⁶⁰

Pek çok Hırvat siyasi 1929 sonrasında ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Bu kaçanlar arasında *Hrvatska Stranka Prava* (Hırvat Haklar Partisi) üyelerinden avukat Dr. Ante Paveliç de vardı.⁶¹ Paveliç önce Bulgaristan'a, sonra Macaristan'a geçti ve İtalya ile Macaristan'ın maddi yardımlarını kabul etti. Paveliç en radikal Hırvat siyasetçilerinden birisi olup Makedonya'da Yugoslav hegemonyasını ortadan kaldırmayı amaçlayan Makedonya İç İhtilalci Örgütü (İMRO) ile temasa geçti. Paveliç bu görüşmeler sırasında kalabalıklara ithafen şunları söyledi:

“O orman eşkıyasına (Sırlar/Yugoslavlar) karşı elimizde bir dua kitabıyla savaşamayız. Dünya Savaşından sonra pek çok kimse barış olacağına inanmıştı... Ama Hırvatlarla Makedonlar tutsakken bu nasıl barıştır? Bu iki halk büyük bir yalana dayanarak tutsak edilmişlerdir: Sırların Makedonya ve Hırvatistan'da yaşadıkları ve Makedonya halkının Sırp olduğu

⁵⁵ Güveloğlu, 2009, s. 117

⁵⁶ Demir, 2017, s. 63

⁵⁷ Sancaktar, 2010, s. 43

⁵⁸ Demir, 2017, s. 63

⁵⁹ Güveloğlu, 2009, s. 119

⁶⁰ M. Murat Taşar vd., *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık 1996), s. 45

⁶¹ Glenny, 2001, s. 353

yalanı... Eğer ellerimizi bağlar ve uygar dünyanın bize yardım etmesini beklersek torunlarımız köle olarak öleceklerdir. Yurdumuzun kurtulduğunu görmek istiyorsak ellerimizin bağına çözmeli, savaşmalıyız”.⁶²

Paveliç İtalya’ya geçtikten sonra Mussolini’nin de desteğiyle Ustaşa (Hrvatska Revolucionarna Organizacija) örgütünü kurdu.⁶³ İdeolojik olarak Ustaşa Hareketi, İtalyan faşistleri ve Alman Nazilerinden etkilendi. Örgütün temel hedefi devrim ve şiddet yoluyla Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna-Hersek toprakları ve Sırbistan’ın bir kısım bölgelerini kapsayan Büyük Hırvatistan’ın kurulmasıydı.⁶⁴ Ustaşalar, 19.yüzyılda Hırvat milliyetçiliğinin formülünü oluşturan Ante Starçeviç’in milliyetçi görüşlerini temel referans aldılar.⁶⁵ Banac’a göre Ustaşa Hareketi Kral Aleksander tarafından uygulanan baskı politikalarına karşı ortaya çıktı. Çünkü Kral’ın diktatörlük rejimi hiçbir sorunu çözüme kavuşturamadı.⁶⁶ Sancaktar’a göre de Ustaşa Hareketi “Sırp Kralcı Darbe”ye karşı Hırvat milliyetçiliğinin en sert tepkisini ifade etmek için kuruldu.⁶⁷ Ayrıca Ustaşa yetkilileri tarafından Berlin’de –Almanlar Ustaşaları desteklemedikleri için 1934’te kapatıldı- *Croatia Press* ve *Hırvat Devleti* isimli iki gazete çıkarılmıştır. Yugoslavya’ya dönen Ustaşa’nın önemli isimlerinden Mile Budak tarafından da *Hrvatski Narod* (Hırvat Ulusu) adında bir gazete çıkarılmaya başlandı. Örgüt biri İtalya’da diğeri de Makedonya’da olmak üzere iki eğitim kampı kurdu.⁶⁸

Başbakan Srskiç’in yaşadığı sorunlardan bir diğeri de 1929 Ekonomik Buhranı sonucu ekonomide meydana gelen bozulmaydı. Amerika’da başlayan bunalım daha sonra Avrupa’ya sıçradı. Bunalım sonucunda satın alma gücünde azalma yaşandı; fiyatlar düştü ve işsizlik oranı yükseldi.⁶⁹ Buhran sonrasında Yugoslavya’da ekonomi bozuldu; halkın yaşam kalitesi büyük bir hızla aşağı doğru indi. Bunalımdan özellikle köylü nüfus etkilendi. Köylülerin satın alma kapasiteleri 1929 ile 1933 arasında %44 oranında azaldı. Böylece Srskiç Hükümeti yukarıda açıklanan iki sorundan dolayı gücünü kaybetti ve bu durum muhalefetin güç kazanmasına yol açtı. Ülke nüfusunun %70’ini

⁶² Glenny, 2001, s. 353

⁶³ Sancaktar, 2010, s. 41; Hugh Poulton, *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1993), s. 37

⁶⁴ Bora, 1991, s. 44; Sancaktar, 2017, s. 58-59

⁶⁵ Demir, 2017, s.64

⁶⁶ Banac, 1997, s. 100

⁶⁷ Sancaktar, 2017, s. 56

⁶⁸ Demir, 2017, s. 64

⁶⁹ Sander, 2013, s. 41-42

oluşturan köylüler giderek yoksullaşmalarından Sırskiç Hükümetini sorumlu tuttular.⁷⁰

Almanya, Versailles'ın kısıtlamaları altındaydı. Versailles Antlaşmasıyla ülke toprakları parçalanmış, askeri üretim yasaklanmış ve ekonomisi baskı altına alınmıştı. Bu şartlar altında Almanya, 1929'daki Ekonomik Buhrandan derin bir şekilde etkilendi. Ekonomik kriz, Alman halkının yaşam şartlarını iyice ağırlaştırdı, işsizlik yükseldi ve gıda sıkıntısı yaşanmaya başladı. Bu memnuniyetsiz durumdan faydalanan Adolf Hitler, 30 Ocak 1933'te Almanya Şansölyesi (Başbakan) oldu.⁷¹ 1933'ten sonra Hitler, aldığı kararlar ile Almanya'yı hızla otoriterleştirdi. Ayrıca 1930'larda sadece İtalya ve Almanya'da değil, İspanya'da General Franco ve Portekiz'de Salazar gibi isimler de faşist yönetimler kurarak iktidara geldi.⁷² Yugoslavya da dönemin uluslararası konjonktüründen kaçınılmaz olarak etkilendi. Özellikle yukarıda açıklanan 1929 Ekonomik Krizi'nin etkileri sonucunda Yugoslavya Krallığı da, tıpkı diğer Balkan ülkeleri gibi otoriter eğilimler taşımaya başladı.⁷³ Bu doğrultuda Kral Aleksander halkın yaşam alanını sınırlandıran kanunları uygulamaya soktu. Ekonomik bunalımın etkileri Kral Aleksander'ın diktatörlük rejimi döneminde kendisini iyice hissettirdi. Bir başka ifadeyle, tek başına tüm diktatörlük rejimleri 1929 Büyük Buhranı ile ortaya çıktı diyemsek de, genel olarak Büyük Buhran sonucunda meydana gelen toplumsal, sosyal, ekonomik ve siyasi sonuçlar Avrupa'da ve dünyada diktatörlük rejimlerinin belirmesine neden oldu.⁷⁴

İki savaş arası dönemde İtalya ve Almanya'da totaliter rejimlerin başa geçmeleri Avrupa ve dünyada büyük bir endişeye yol açtı. Bu durum devletlerin bir araya gelerek bloklar oluşturmalarına neden oldu. Nitekim 9 Şubat 1934'te Yunanistan'ın başkenti Atina'da, sınır güvenliklerini karşılıklı

⁷⁰ Sancaktar, 2010, s. 44-45

⁷¹ Alan Bullock, "Hitler Almanyası", çev. Selçuk Batur, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkin Kitabevi 1970), s. 613

⁷² Örs, 2012, s. 479

⁷³ Ersin Kalaycıoğlu, "Balkanlarda Milliyetçilik ve Siyasal Yaşam: 1918-1939", İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar, Murat Sarıca Anısına Sempozyum, İstanbul, 1994, s. 59; 1935'te Bulgaristan'da Kral III.Boris; 1930'da Romanya'da Kral II.Carol; 1928'de Arnavutluk'ta Ahmet Zagu tarafından otoriter yönetimler kuruldu. Bkz. Yaroslav Valenta, "Diktatörlüğe Kayış", çev. Yıldız Serteser, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkin Kitabevi 1970), s. 638-640; Jelavich, 2006, s. 166-194

⁷⁴ Pınar Yürür, "Balkanlar'da Uluslararası Himaye Yöntemleri: Bosna-Hersek Örneği", Avrasya Dosyası Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2008, s. 159

yükümlülükler altına girerek sağlamak amacıyla Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye Dışişleri Bakanları Balkan Antantı'nı imzalandı.⁷⁵ Ancak savunma, yalnızca Balkan ülkelerinden bir işgal gelirse sağlanacaktı. Balkan coğrafyası dışında herhangi bir devletten gelen saldırı durumunda anlaşma uygulanamayacaktı. Balkan Antantı'nın kısmi yetersizliği, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ortaya çıktı ve Balkan Antantı devre dışı kaldı.⁷⁶

Aralık 1933'te Kral Aleksander'a Zagreb'de üç kişi tarafından suikast yapılmak istendi, ancak bunlar eylemlerini gerçekleştirilmeden Yugoslav polisince yakalandılar. Eylemciler verdikleri ilk ifadelerde İtalya'da bir kampta eğitim aldıklarını söylediler. Ayrıca suikastçılardan Petar Oreb, Macar pasaportu taşıdığını ve Yugoslavya'dan Trieste'ye geçerken kendisine İtalyan faşistlerin yardım ettiğini ifade etti.⁷⁷ 1934 yılında mahkemede İtalya'daki Ustaşa eğitim kamplarında kaldıklarını, bu kampta silah kullanma ve bombalama üzerine eğitim aldıklarını ve kampta kaldıkları süre boyunca Ante Paveliç ve Milo Budak gibi üst düzey Ustaşa önderlerinin kampı ziyaret ettiklerini belirtti.⁷⁸ Kral Aleksander, ülkedeki ekonomik bunalımı düzeltmek için Mussolini ile yakınlaşmak istemişti. Ayrıca Ustaşa'nın İtalya'daki etkinliğini ortadan kaldırmak ve Yugoslavya Krallığı'nın dış ticaretini canlandırmak isteyen Kral'ın, İtalya'nın yardımına ihtiyacı vardı. Ancak 1933 yılındaki bu suikast girişiminin ardından Kral Aleksander, Mussolini ile görüşmeleri durdurdu. Kral, Hırvat Heykeltıraş İvan Mestrovich'e konuyla ilgili şunları söyledi:

“Dün Mussolini'den dostça ilişkiler kurmamız için en iyi niyetlerini belirten bir mektup aldım ve şimdi de beni öldürtmek için katiller gönderiyor!”⁷⁹

İlk suikast girişiminin başarısız olmasıyla, Ustaşa yöneticileri Kral Aleksander'ın Yugoslavya'da değil, Fransa ziyareti sırasında öldürülmesine

⁷⁵ Armaoğlu, 2012, s. 231; Norman Davies, Avrupa Tarihi, çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu ve Suat Kaya, 2.b., (Ankara: İmge Kitabevi 2011), s. 1041; Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1934; Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 10 Şubat 1934; Akşam Gazetesi, 10 Şubat 1934

⁷⁶ Oral Sander, Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), (Ankara: SBF Yayınları 1969), s. 11-14

⁷⁷ Daniel J. Leab, “Marsilya Suikasti”, çev. Mahur Tümer, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkın Kitabevi 1970), s. 660

⁷⁸ Güveloğlu, 2009, s. 126

⁷⁹ Glenny, 2001, s. 356

karar verdiler. Ustaşalar, Makedonya İç Devrimci Örgütü (İMRO) ile bir suikast planı hazırladılar.⁸⁰ Suikast planı doğrultusunda Kral Aleksander Ekim 1934'te Marsilya'da bir Makedon devrimci tarafından öldürüldü.⁸¹

Diktatörlük Sonrası Yugoslavya Krallığı

Kral Aleksander'dan sonra yerine 11 yaşındaki oğlu Peter II geçmiş ancak reşit olmaması nedeniyle Yugoslavya Krallığı'nın başına Aleksander'ın kuzeni Prens Paul naip kral olarak getirilmişti. Prens Paul ilk icraat olarak Sırskiç Hükümetini görevden aldı ve eski Dışişleri Bakanı Bogoljub Jevtiç'e hükümeti kurma yetkisini verdi.⁸² Bundan sonra Macek ve diğer tutuklular serbest bırakıldı; ülkedeki polis denetimi ve sansür uygulaması azaltıldı; diğer partilere de seçimlere katılma hakkı verildi. Jevtiç Hükümeti kurulduktan sonra yönetimini sağlamlaştırmak için seçimlere gitme kararı aldı ve Mayıs 1935'te seçimler gerçekleştirildi.⁸³

1935 seçimlerine Macek önderliğinde –Demokratik Köylü Koalisyonu, Yugoslavya Müslüman Organizasyonu, Demokrat Parti ve Sırp Köylü Partisi –Birleşik Muhalefet de katıldı.⁸⁴ Tüm olumsuzluklara rağmen Birleşik

⁸⁰ Demir, 2017, s. 64-65

⁸¹ Castellan, 1995, s. 430; Lampe, 2000, s. 174-176; Basil Liddell Hart, İkinci Dünya Savaşı Tarihi, çev. Kerim Bağrıaçık, 2.b., (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2016), s. 995; Catherine Samary, Parçalanmış Yugoslavya: Bosna'da Etnik Savaş, çev. Bülent Tanatar, (İstanbul: Yazın Yayıncılık 1995), s. 150; Kral Aleksander'ın öldürülmesi dönemin Türk basınında da derin yankı uyandırmıştır. Suikasta ilişkin Falih Rıfkı Atay, Yunus Nadi, Asım Us gibi dönemin önemli isimleri yazılar yazmıştır. Bkz. Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 11 Ekim 1934; Akşam Gazetesi, 11 Ekim 1934; Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ekim 1934; Vakit Gazetesi, 11 Ekim 1934; Cumhuriyet Gazetesi 12 Ekim 1934; Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ekim 1934; Vakit Gazetesi, 12 Ekim 1934; Suikastın Türkiye'deki yansımaları hakkında daha fazla bilgi edinmek için Bkz. Gülşah Kurt Güveloğlu, "Marsilya Suikasti (Yugoslavya Kralı Aleksander'ın Öldürülmesi) ve Türkiye'deki Yankıları- 9 Ekim 1934", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 57, 2015, s. 249-269; Bu olay tarihe "Marsilya Suikasti" olarak geçmiştir. Kral Aleksander ile birlikte Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou'da suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir. Sovyet kaynaklarında "Tötonik Kılıç Operasyonu" olarak geçen suikast konusunda Sovyetler ve Batılı kaynaklar farklı görüşler ileri sürmektedir. Sovyetlere göre suikast Alman faşistlerin planıdır; Batılı kaynaklarda ise Faşist İtalya'nın himaye ettiği Ustaşa mensuplarının planıdır. Bkz. Sina Akşin ve Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", Balkanlar, (İstanbul: OBİV&Eren Yayınevi 1993), s. 124

⁸² Sancaktar, 2010, s. 45

⁸³ Jelavich, 2006, s. 213

⁸⁴ Güveloğlu, 2009, s. 162

Muhalefet seçimlerde %37.4 oranında oy aldı. Jevtiç'in listesi ise %60.6 oranında oy alabildi. Hükümetin listesi seçimlerde birinci çıksa da Prens Paul yeni hükümeti kurma görevini Jevtiç'e değil, eski maliye bakanı Milan Stojadinoviç'e verdi.⁸⁵ Stojadinoviç Hükümetinde Sloven Halk Partisi lideri Anton Koroseç ile Yugoslavya Müslüman Organizasyonu lideri Mehmed Spaho da yer aldı. Aynı yıl Stojadinoviç, Koroseç ve Spaho'nun partileriyle birleşerek "Yugoslav Radikal Birliği" adında yeni bir parti kuruldu.⁸⁶ Stojadinoviç'e göre kendisinden önceki Zivkoviç, Srskiç ve Jevtiç hükümetlerinin düşmesinin iki nedeni vardı: İlki muhalefetin güçlü olması ve diğeri ise ekonomik sıkıntılar. Hükümet bu sorunları bertaraf etmek için iki temel hedef belirledi: Birinci, güçlü muhalefeti bölerek zayıflamasına neden olmak ve ikincisi, mevcut ekonomik sorunları çözecek etkin çalışmalar gerçekleştirmek.⁸⁷

Bu dönemde Ustaşa hareketine ek olarak bir Sırp faşist hareketi de kuruldu. Bu örgüt Dimitrije Ljotić liderliğinde *Zbor* (Miting) adıyla kuruldu. Merkezîyetçi bir örgüt yapısına sahip olan Zbor, Sırp milliyetçiliğini savunmaktadır. Temel hedefi İtalya'da Mussolini tarafından kurulan faşist rejimin bir benzerini kurmaktır. Ayrıca Zbor'un Beyaz Kartal adında bir gençlik örgütü de bulunmaktadır.⁸⁸

Başbakan Stojadinoviç'e göre krallıktaki en güçlü muhalefet Hırvatlardan gelmekteydi. 1 Temmuz 1935'te mecliste yaptığı konuşmada ülkede bir güven ortamı yaratmak istediğini ve bu güvenli ortamda Hırvat sorununun daha kolay çözülebileceğini belirtti. Böylece ilk defa bir Sırp siyasi tarafından Hırvat sorununun varlığı kabul edildi. Ancak Kral Aleksander döneminde kabul edilen diktatörlük anayasası hâlâ yürürlükteydi. Bu anayasa merkezîyetçi bir yapıyı garanti altına aldığı için Hırvat sorununun çözülmesinin önünde bir engel oluşturmaktaydı.⁸⁹ Macek liderliğindeki Hırvatlar, kurucu meclisin oluşturularak anayasanın değiştirilmesi ve devletin federal bir yapıda düzenlenmesini istediler.⁹⁰ Ancak Stojadinoviç, Hırvat taleplerini kabul etmedi ve Hırvat sorununu çözeceğini ifade etmesine rağmen

⁸⁵ Sancaktar, 2010, s. 45-46

⁸⁶ Malcolm, 1999, s. 273

⁸⁷ Sancaktar, 2010, s. 46

⁸⁸ Jelavich, 2006, s. 214

⁸⁹ Demir, 2017, s. 66

⁹⁰ Sevda Abdula, Din ve Milliyetçilik: Sırp Ortodoks Kilisesi ve Sırp Milliyetçiliği Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 139

Hırvatlarla çok az konuda fikir birliği sağlayabildi.⁹¹ Krallık içerisinde Hırvat sorunu gerginliklere neden oldu ve Hırvat Köylü Partisi tarafından Sırp milliyetçisi Çetniklere⁹² ve kolluk kuvvetlerinin saldırılarına karşı koyabilmek amacıyla 1936 yılında Macek'in direktifi doğrultusunda "Hırvat Köylü Koruma Gücü" adlı bir örgüt kuruldu.⁹³

Macek'in gücünü azaltmak isteyen Stojadinoviç hükümeti, Kral Aleksander döneminde hazırlanan ve Katolik Kilisesi ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemeyi amaçlayan bir anlaşmayı 1937 yılında meclise taşıdı. Ancak Sırp Ortodoks Kilisesi "Konkordat" adı verilen bu antlaşmaya şiddetle karşı çıktı. Çünkü Kilise, asırlardır Sırp milleti ve devleti içerisindeki konumunu kaybedeceğinden ve Katolik Kilisesi ile eşit konuma geleceğinden korktu. Sırp Ortodoks Kilisesi patriği Velimiroviç bu konuda şunları söyledi:

"Üç parmağınızı kaldırın Ortodoks Sırp! Bu meşhur ayaklanma vatanımıza zarar değil güç vermektedir. Tüm millet karşıtı öğeler aşağıya: parazitler ve kan emiciler, kapitalistler, Allahsızlar ve komünistler! Sırp inancı kırıldığı için uyandı. Sırp milli bilinçliliği ve Roma papazı ve onun kilisesi – Avrupa'da en eski uluslararası, en eski faşist, en eski diktatör– ile köprüler kuranların saldırılarına karşı uyandı".⁹⁴

Hem Sırp milliyetçileri hem de Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından şiddetle karşı çıkılan anlaşma uygulanma imkânı bulamadı. Anlaşma meclisten geçse de Senato tarafından onaylanmadı ve gelen tepkilerden dolayı da Stojadinoviç Hükümeti anlaşmayı geri çekmek zorunda kaldı.⁹⁵ 1937 yılında bir başka gelişme de Yugoslavya Komünist Partisi'nde yaşandı. 1930'ların ortalarından itibaren parti toplumsal alanda gücünü artırmaya başladı. Yugoslavya Krallığı ekonomisinde yabancı sermayenin payı giderek artmaktaydı ve bunun sonucunda da ülkede işçi sayısında artış yaşanmaktaydı. İşçi sayısının artışı ve ekonomik krizin devam etmesi, partiye olan desteği giderek artırmaktaydı. Partinin genel sekreterlik makamına İkinci Yugoslavya'nın kurucusu ve uzun yıllarda liderliğini yapacak Josip Broz Tito getirildi.⁹⁶

⁹¹ Kenar, 2005, s. 56

⁹² 'Çetnik' kelimesi Sırpçada 'çeteci, çete üyesi' anlamına gelmektedir. Bu kavram Osmanlı yönetimine karşı savaşmış olan benzer bir grubun adını taşımaktadır.

⁹³ Demir, 2017, s. 66-67

⁹⁴ Abdula, 2013, s. 145

⁹⁵ Güveloğlu, 2009, s. 163-164

⁹⁶ İrfan Kaya Ülger, Yugoslavya Neden Parçalandı?, (Kocaeli: Umuttepe Yayınları 2016), s. 41; Şecaettin Koka, "Sosyalist Yugoslavya Dönemi", Ed. Bilgehan A.

Stojadinoviç Hükümeti 1929'dan beri devam eden ekonomik sorunları gidermek için Almanya ile yakın ekonomik münasebetler kurma yoluna gitti. 1935'te İtalya'nın Etiyopya'yı işgal etmesine karşı Milletler Cemiyeti'nde alınan yaptırım kararına uyan Yugoslavya'da Alman sermayesi ve yatırımları giderek artmaktaydı. Alman sermayesi Yugoslavya Krallığı'nın Sırbistan ve Bosna-Hersek topraklarında metalürji ve kimya endüstrisine yoğunlaştı. 1934 yılında Yugoslavya'nın Almanya'ya yaptığı ihracat %15.4 iken, bu oran 1936 yılında %37.3'e kadar yükseldi.⁹⁷ Bir yıl sonra ise ihracat payı %42'ye çıktı. Yugoslavya'nın Almanya'dan yaptığı ithalat %28.1'den %39.4'e kadar yükseldi. Almanya ile ekonomik ilişkilerin gelişmesi olumlu gibi görünse de, aslında tam tersine olumsuz bir duruma yol açtı. Almanya ile ekonomik ilişkilerin artması, İngiltere ve Fransa ile ekonomik ilişkilerin azalması gibi bir soruna neden oldu.⁹⁸ Savaşın başladığı 1939'da Yugoslavya'nın Almanya'ya yaptığı ihracat %50'ye ve ayrıca Almanya'da yapılan ithalat ise

Gökdağ ve Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları 2013), s. 23; Beyto Nobırdalı ve Bedri Selim, *Çağdaş Bir Önder: Tito Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya*, (İstanbul: Koza Yayınları 1977), s. 36; Josip Broz Tito, 25 Mayıs 1892'de Hırvat bir baba ve Sloven bir annenin on beş çocuğunun yedincisi olarak Hırvatistan'da dünyaya geldi. Tito küçük yaştan itibaren garsonluk ve torna çıraklığı yaptıktan sonra Zagreb'e çalışmaya gitti. 1910 yılında metal sendikasına ve Hırvatistan-Slovenya Sosyal Demokrat Partisi'ne katıldı. Üç yıl boyunca Slovenya, Çekoslovakya ve Avusturya gibi ülkelerde metal işçiliği yaptı. 1913 yılında ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ordusuna alındı ve 1914 yılında savaş karşıtı propaganda yürütmekten tutuklandı. 1915 yılında serbest bırakıldı ve Rus cephesinde yaralandı. 1917 yılına kadar Rusya'da esir tutulan Tito, Devrim'in patlak vermesi ve Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra serbest bırakıldı. Bu sırada Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ile tanıştı. 1920 yılında SHS Krallığı'na dönen Tito, 1927 yılında Yugoslavya Komünist Partisi (YKP) üyesi oldu. Aynı yıl Hırvatistan Metal İşçileri Yerel Komitesi Sekreterliğine seçildi. 1928 yılında YKP üyesi olduğu gerekçesiyle beş yıl hapse atıldı. 1934 yılında hapisten çıktı ve Moskova'ya gitti. Moskova'da üç yıl görev yaptıktan sonra 1937 yılında YKP'nin başına geçti. Bu tarihten sonra Tito hızlı bir teşkilatlanma içerisine girerek partinin üye sayısını artırmaya ve Yugoslavya Krallığı'nda daha aktif olmaya çalıştı. Ancak 1941 yılında Almanya'nın Yugoslavya Krallığı'nı işgal etmesiyle Tito hemen bir direniş hareketi organize ederek Partizan birliklerini kurdu. Savaş boyunca Yugoslavya'da bulunan Tito, işgalcilere ve işbirlikçilerine karşı üstün bir savaş yürüttü. Savaş sonrasında Tito, Sosyalist Yugoslavya devletini kurdu ve Mayıs 1980'de ölünceye kadar Sosyalist Yugoslavya'nın Başkanı oldu. Bkz. Neil Barnett, *Tito*, (London: Haus Publishing 2006); Nobırdalı ve Selim, 1977, s. 34-41

⁹⁷ Demir, 2017, s. 67

⁹⁸ Sancaktar, 2010, s. 48

%50'ye kadar çıktı.⁹⁹ Almanya, Yugoslavya Krallığı'na savaş endüstrisine hammadde temini sağlamak için sermaye aktardı. Bu durum ülkede giderek Alman sermayesinin artmasının nedenini açıklıyor. Ayrıca Krallık içerisinde Hitler ve Nazi hayranı siyasiler hızla arttı ve özellikle Stojadinoviç, Hitler'in büyük bir hayranı haline geldi.¹⁰⁰ Denilebilir ki 1935-1938 yılları arasında görev yapan Stojadinoviç Hükümetinde, Yugoslavya'da Alman etkisi artmış ve bu durumdan endişelenen naip Prens Paul 1938 seçimleri öncesinde Stojadinoviç'e olan güvenini yitirdi.

1938 seçimlerine Stojadinoviç liderliğindeki Radikal Birliği –Radikal Parti, Sloven Halk Partisi ve Yugoslavya Müslüman Organizasyonu –bloğu ve Hırvat lider Macek önderliğindeki Birleşik Muhalefet –Hırvat Köylü Demokratik Koalisyonu, Sırp Demokrat Parti, Yugoslav Milliyetçileri ve Komünistler– bloğu katıldı.¹⁰¹ Seçim sonuçları Stojadinoviç için tam bir hayal kırıklığı oldu. Radikallerin listesi %54.1'lik oya sahip olurken, muhalefetin listesi ise %44.9 oranında oy aldı.¹⁰² Prens Paul, Stojadinoviç'in Mihver güçleri –Almanya ve İtalya– ile yakın ilişkilerinden dolayı rahatsızlık hissetti. Bu nedenle Prens Paul, Stojadinoviç'ten kurtulmanın yolunu aradı. En sonunda Stojadinoviç Hükümetinden dört bakan Prens Paul'ün direktifiyle istifa etti ve böylece Stojadinoviç dönemi resmen sona erdi. Yeni hükümet Dragisa Cvetkoviç başkanlığında kuruldu. Berlin büyükelçiliği de yapan Aleksander Cincar-Markoviç Dışişleri Bakanı oldu.¹⁰³ Cvetkoviç Hükümetinin temel hedefi Hırvat sorununu çözmek ve bu sayede Hırvatların hükümete ve devlete olan güvenlerini geri kazanmaktır.¹⁰⁴

Yugoslavya'da bu gelişmeler yaşanırken Hitler, dış politika¹⁰⁵ hedeflerini uygulamaya başladı. Hitler, Almanya'nın 1935'te silahlanmaya başladığını duyurdu, ancak ne Fransa ne de İngiltere, açıkça Versailles şartları

⁹⁹ Stavrianos, 1958, s. 639

¹⁰⁰ Sancaktar, 2010, s. 48

¹⁰¹ Djokiç, 2007, s. 185

¹⁰² Jelavich, 2006, s. 215; Dragnich, 1983, s. 110

¹⁰³ Jelavich, 2006, s. 227

¹⁰⁴ Djokiç, 2007, s. 191

¹⁰⁵ Adolf Hitler, 30 Ocak 1933'te Almanya Şansölyesi (Başbakanı) olunca dış politikada bazı hedefler belirledi: Birincisi, Almanya'nın Versailles Barış Antlaşması'nın kısıtlayıcı hükümlerinden kurtarılması; ikincisi, Almanya dışında yaşayan tüm Almanların aynı devlet çatısı altında toplanması, yani “bir ulus, bir devlet” (ein Volk, ein Reich) ilkesinin hayata geçirilmesi; üçüncüsü, “hayat sahası” (Lebensraum) politikasıyla, Almanya'nın geniş topraklara yayılması. Bkz. Sander, 2013, s. 46

ihlal edilse de herhangi bir tepki vermediler. Hitler, 1936'da askerden arındırılmış Ren bölgesine bir harekât düzenledi.¹⁰⁶ Bu adımlar Almanya'nın Versailles'ın ağırlığından kurtulması anlamına geliyordu. Artık Almanya için Versailles diye bir mesele kalmadı ve bundan sonra Hitler, Alman halklarını tek devlet çatısı altında birleştirme siyasetini izlemeye başladı.¹⁰⁷ İlk adım olarak Avusturya'nın ilhakına (Anschluss) başlandı. Hitler, Avusturya'yı doğrudan işgalle ilhak etmek yerine Avusturya'daki Nazileri kullanarak ilhak etmek istedi. Ancak bunda başarı sağlanamayınca Avusturya üzerine baskı uygulama yoluna gitti. Sonuç olarak 11 Mart 1938'de Alman birlikleri Viyana'ya girdi ve 13 Mart 1938'de de Avusturya, Almanya tarafından resmen ilhak edildi.¹⁰⁸ Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesiyle Macaristan, Yugoslavya ve İtalya ile doğrudan sınır komşusu oldu. Ayrıca Çekoslovakya da Almanya tarafından bir nevi kuşatılmış oldu.¹⁰⁹ Hitler, Avusturya'yı ilhak ettikten sonra rotasını Çekoslovakya'nın Südetland bölgesinde yaşayan Almanlara çevirdi. O dönemde Südetland'da yaklaşık 3.5 milyon Alman yaşamaktaydı.¹¹⁰ Bu bölgedeki Nazi partisi Almanya ile birleşmek için karışıklıklar çıkarmaya başladı. Südetland'daki Almanlar, açıkça Almanya ile birleşmek istediklerini söylediler.¹¹¹ Hitler, Südetland bölgesindeki

¹⁰⁶ Gerhard L. Weinberg, "Barışta ve Savaşta Dış Politika", Ed. Jane Caplan, Hitler Almanyası 1933-1945, çev. İdem Erman, (İstanbul: İnkılap Kitabevi 2017), s. 187

¹⁰⁷ Armaoğlu, 2012, s. 343

¹⁰⁸ Uçarol, 2010, s. 648; Georges-Henri Soutou, Avrupa Tarihi 1815'ten Günümüze, çev. Eylem Alp, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2014), s. 261; Elizabeth Wiskemann, "Avusturya Ele Geçiriliyor", çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkin Kitabevi 1970), s. 680; John Keegan, İkinci Dünya Savaşı, çev. Samet Öksüz, (İstanbul: Say Yayınları 2016), s. 46; Roberts, 2015, s. 658-659; Üçok, 1968, s. 352; Hart, 2016, s. 997; Cumhuriyet Gazetesi, 12 Mart 1938; Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart 1938; Hitler, ilhakı bir iç darbeye yapmak istedi, ancak başarılı olamadı. Bunun üzerine Avusturya Başbakanı Schuschnigg'i Almanya'ya davet etti. Hitler, Schuschnigg'e kabul edilmesi zor şartlar ileri sürdü: Avusturya'da Nazi Partisi'nin faaliyetlerine izin verilecek, tutuklu bulunan Naziler serbest bırakılacak, Avusturya Nazi şefi Seyss-Inquart İçişleri Bakanı yapılacak, Savunma ve Maliye Bakanlıklarına Naziler atanacak ve Avusturya ordusu ve maliyesi, Alman ordusu ve maliyesi ile bütünleştirilecekti. Hitler'in istekleri ne kadar ağır olsa da Schuschnigg bir kısmını uyguladı. Ancak Schuschnigg'in, 13 Mart 1938'de Avusturya halkının bağımsızlık isteyip istemediklerine ilişkin bir referandum kararı alması, Hitler'in derhal Avusturya'yı işgal etmesine neden oldu. Bkz. Sander, 2013, s. 56-58; Armaoğlu, 2012, s. 343-348; Wiskemann, 1970, s. 675-680

¹⁰⁹ Uçarol, 2010, s. 649

¹¹⁰ Armaoğlu, 2012, s. 349; Sander, 2013, s. 59

¹¹¹ Üçok, 1968, s. 352

Almanların dayanılmaz baskıya maruz kaldıklarını bahane ederek bölgeyi işgal edeceğini bildirdi.¹¹² 15 Eylül 1938'de İngiltere Başbakanı Chamberlain, Almanya'ya gelerek Hitler ile Südetland sorununu görüştü.¹¹³ Hitler, görüşmede kararlı bir şekilde bölge üzerindeki taleplerinden ödün vermeyeceğini ve eğer gerekirse savaşı dahi göze alabileceğini söyledi.¹¹⁴ Avrupa'da bir savaş tehlikesinin belirmesi üzerine Chamberlain, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın yer alacağı bir konferansın yapılmasını önerdi.¹¹⁵ 29 Eylül 1938'de, Almanya'nın Münih şehrinde toplanan konferansta Südetland bölgesinde yaşayan Almanları ve yaşadıkları toprakları, Almanya'ya verme kararı alındı.¹¹⁶ Hitler, Almanya dışında yaşayan Almanları tek çatı altında toplama hedefini yerine getirdi ve artık tek hedefi "hayat sahası"nı uygulamaya koymaktı. Nitekim 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın tamamını işgal ederek bunu gösterdi.¹¹⁷ Çekoslovakya'nın işgal edilmesinden sonra Mihver güçlerine yakın *Bağımsız Slovakya* devleti kuruldu. Bu gelişmeler, Yugoslavya Krallığı'nda Hırvat sorununun çözümünün aciliyetini ortaya çıkardı. Çekoslovakya'nın başına gelenler Yugoslavya'nın da başına gelebilirdi ki, bu durum önlenmeliydi.¹¹⁸ Almanya'nın Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmesini, İngiltere ve Fransa'nın önleyememesi, Prens Paul ve Cvetkoviç Hükümetini, Hırvatlarla derhal bir antlaşma yapmaya yönlendirdi.¹¹⁹

¹¹² Davies, 2011, s. 1050

¹¹³ William L. Shirer, Nazi İmparatorluğu 2, çev. Rasih Güran, (İstanbul: İnkilap Kitabevi 2002), s. 492

¹¹⁴ Uçarol, 2010, s. 650

¹¹⁵ Sander, 2013, s. 60

¹¹⁶ Weinberg, 2017, s. 196; Shirer, 2002, s. 537; Bu konferans tarihe "Münih Konferansı" olarak geçti. Konferans 29 Eylül 1938'de toplandı ve bir gün sonra sona erdi, ancak konferansta alınan kararlar çok önemliydi. Konferansta Südetland bölgesinin Almanya'ya verilmesi, Çekoslovakya Devleti'nin yeni sınırlarının belirlenmesi için bir uluslararası komisyonun oluşturulması ve Çekoslovakya sınırlarının İngiltere ve Fransa'nın garantisi altına alınması kararlaştırıldı. Konferansa katılan devletler kararların uygulanmasını garanti altına almak için Münih Antlaşmasını imzaladılar. Bkz. A.J.P. Taylor, "Münih Mitleri", çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkın Kitabevi 1970), s. 683-688; Uçarol, 2010, s. 650, Armaoğlu, 2012, s. 352

¹¹⁷ Orhan Melih Kürkçüer, Siyasi Tarih (1789-1950), 3.b., (Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları 1968), s. 198-200; Uçarol, 2010, s. 651; Hart, 2016, s. 998; 16 Mart 1939

¹¹⁸ Demir, 2017, s.69

¹¹⁹ Sancaktar, 2010, s. 49-50

Hırvat sorununu çözümlmek için müzakereler Nisan 1939'da başladı.¹²⁰ Ancak görüşmeler Bosna-Hersek üzerinde iki taraf arasında farklı taleplerin olması nedeniyle ilerlemiyordu. Hem Sırlar hem de Hırvatlar tarihi iddiaları nedeniyle Bosna-Hersek topraklarının kendilerine ait olduğunu belirtiyorlardı.¹²¹ Görüşmelerin tıkanıdığı sırada Macek, İtalya Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano ile temasa geçerek Hırvatistan'ın, Yugoslavya'dan ayrılması ve İtalya ile ortak bir hanedanlık altında birleşme fikrini gündeme getirdi.¹²² Nihayet tüm sorunlar giderildi ve 26 Ağustos 1939'da Başbakan Cvetkoviç ile Hırvat lider Macek arasında bir antlaşma imzalandı.¹²³

Antlaşmayla Yugoslavya sınırları içerisinde Hırvatistan-Slovenya'nın çoğunluğunu, Dalmaçya ve Bosna-Hersek topraklarının bir kısmını kapsayan özerk bir *Hırvat Banovinası* kuruldu.¹²⁴ Antlaşmaya göre Hırvat Banovinasını Kral tarafından atanacak bir vali yönetecekti ve ilk vali İvan Subasiç oldu. Bu bölge savunma, dış işleri, ticaret ve güvenlik konularında Yugoslavya Krallığı'na bağlı olacak, ancak tarım, sanayi, sosyal politika, sağlık ve eğitim gibi iç işlerini ilgilendiren konularda Hırvat Banovinası yetkili olacaktır.¹²⁵ Antlaşma bir bakıma 19.yüzyılda Avusturya ile Macaristan tarafından imzalanan Ausgleich'a¹²⁶ ve bir başka yönden de 1918 yılına dek Zagreb'i Macaristan'a bağlayan düzenlemelere benzemektedir.¹²⁷ Ayrıca antlaşma imzalandıktan sonra Hırvat Köylü Partisi hükümet içinde yer aldı ve Macek başbakan yardımcısı olurken üç Hırvat da bakanlık koltuğuna oturdu.¹²⁸

¹²⁰ Jelavich, 2006, s. 215

¹²¹ Güveloğlu, 2009, s. 166-167

¹²² Demir, 2017, s. 70

¹²³ Lampe, 2000, s. 163, 194-195; Castellan, 1995, s. 430; Glenny, 2001, s. 386

¹²⁴ Banac, 1997, s. 101

¹²⁵ Demir, 2017, s. 70

¹²⁶ 1867'de Avusturya ile Macaristan arasında imzalanan Ausgleich (Uzlaşma) Antlaşması ile Macaristan özerk bir yapıya kavuşmuş ve aynı zamanda Habsburg İmparatorluğu bu tarihten sonra "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu" adını almıştır. Bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Cilt 1, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı ve Haşim Koç, 5.b., (İstanbul: Küre Yayınları 2016), s. 338-344; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, 16.b., (İstanbul: Timaş Yayınları 2017), s. 321-322; Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2004), s. 269

¹²⁷ Jelavich, 2006, s. 215; 1868'de Macaristan ile Hırvatistan arasında Nagodba Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Hırvatistan, Macaristan Krallığı içinde ayrı bir birim olarak tanındı ve Hırvatistan'a adalet, güvenlik, din ve eğitim konularını kapsayan iç işlerinde birtakım özerk yetkiler verildi. Bkz. Jelavich, 2016, s. 349

¹²⁸ Sancaktar, 2010, s. 50

Antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından birçok etnik gruptan tepki geldi. Hatta bir kısım Hırvat dahi tepki gösterdi. Sırp milliyetçileri, Yugoslavya kurulurken kendilerinin daha çok çaba harcadıklarını ancak Hırvatlara, kendilerinin sahip olması gerekenden daha fazla hak verildiğini ifade ettiler.¹²⁹ Sırlar arasında özellikle Sırp generaller antlaşmaya karşı çıktılar. Çünkü Hırvat Banovinası içerisinde beşte bir oranında Sırp nüfus bulunmaktaydı ve bu durum Sırbistan'ın tarihi iddialarına darbe indirmektedir. Krallıktaki gösterilerde Ortodoks din adamları, eski Sırp siyasetçileri, Çetnik grupları ve diğer Sırp milliyetçileri "Büyük Sırbistan" kurulması yönünde sloganlar attılar.¹³⁰ Sırp siyasetçi Dragoljub Jovanović, "Hırvatlarla yapılan antlaşmanın Hırvat sorununu çözdüğünü ancak ülkede çözüm bekleyen bir "Sırp Sorunu"nun da bulunduğunu belirtti".¹³¹ Yugoslav Müslüman Organizasyonu lideri Spaho da antlaşmaya itiraz etti. Antlaşmaya göre 168.000 Boşnak, Bosna-Hersek'ten koparılarak Hırvat Banovinasına dâhil edilmişti. Bosna-Hersek'in %13'ünü oluşturan bu nüfus Hırvat Banovinası içinde %3'lük bir Müslüman azınlık yaratmıştı.¹³² Macek ve Cvetković, Bosna-Hersek'teki bölünen Müslümanların durumunu soran bir gazeteciye şunları söylediler: "Onlar yokmuş gibi yapıyoruz".¹³³ Antlaşmaya bir başka muhalefet, Ante Paveliç ve diğer Ustaşa yöneticilerinden geldi. Ustaşaların temel amaçları Hırvatistan, Dalmaçya, Slavonya ve Bosna-Hersek'i içine alan Büyük Hırvatistan'ı kurmaktı ancak antlaşma ile Hırvatistan sadece özerk bir statüye kavuşmuştu. Bu yüzden Paveliç, antlaşmaya destek vermedi.¹³⁴

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başladı.¹³⁵ Bunun üzerine Yugoslavya 2 Eylülde tarafsızlığını ilan etti. Yugoslavya ekonomik sorunlarını çözmek için Almanya ile yakınlaştı, ancak bu yakınlık yukarıda da belirtildiği gibi ekonomik açıdan Almanya'ya bağımlılığı doğurdu. 1940-1941 yıllarında Mihver güçleri, Yugoslavya'ya

¹²⁹ Güveloğlu, 2009, s. 168

¹³⁰ Taşar vd., 1996, s. 46

¹³¹ Demir, 2017, s. 71

¹³² Güveloğlu, 2009, s. 169

¹³³ Tanıl Bora, Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası: Bosna Hersek, (İstanbul: Birikim Yayınları 1994), s. 38

¹³⁴ Sancaktar, 2010, s. 51

¹³⁵ A. J. P. Taylor, "Savaşın Patlayışı", çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkın Kitabevi 1970), s. 689; Hart, 2016, s. 21; Keegan, 2016, s. 51; Cumhuriyet Gazetesi, 2 Eylül 1939; İkdâm Gazetesi, 2 Eylül 1939

kendilerine katılmaları yönünde baskı yapmaktaydı. Savaş sırasında Yugoslavya'nın komşuları Macaristan, Romanya ve Slovakya tek tek Mihver güçlerinin yörüngesine girdi ve bu durum Yugoslavya Krallığı'nda endişeye neden oldu.¹³⁶ Yaşananlar üzerine Prens Paul'ün isteğiyle Başbakan Cvetkoviç ve Dışişleri Bakanı Marinkoviç Almanya'ya gittiler. Görüşmeler sonunda 25 Mart 1941'de Yugoslavya ile Almanya arasında Mihver'e katılma anlaşması imzalandı.¹³⁷ Kısa süre sonra anlaşmayı protesto etmek için Belgrad sokaklarında gösteriler yapıldı.¹³⁸ Sırp ve Hırvat milliyetçiler anlaşmanın imzalanmasından dolayı suçlu olarak Prens Paul'ü gösterdiler.¹³⁹ 27 Mart 1941'de General Bora Mirkoviç komutasında çıkan bir ayaklanmayla Cvetkoviç-Macek Hükümeti devrildi. Bir gün sonra New York Times gazetesinde “*parlak bir ışık karanlık bir arka planı aydınlattı*” şeklinde manşet atıldı.¹⁴⁰ Naip Prens Paul ise darbe sonrasında görevini bıraktı. Kral olarak tahta 17 yaşındaki Kral Peter II geçirildi.¹⁴¹ General Simoviç başbakan yapıldı ve Hırvat lider Macek de Simoviç Hükümetinin içinde yer aldı.¹⁴² Darbenin ardından 6 Nisan 1941'de Yugoslavya Krallığı ile SSCB arasında bir dostluk antlaşması imzalandı.¹⁴³ Darbe sonrasında Hitler, Yugoslavya Krallığı ile yapılan Mihver'e katılma antlaşmasını yırtarak ülkeyi işgal etme emrini verdi. Yugoslavya Krallığı, Hitler'in emriyle 6 Nisan 1941'de bombalandı ve Alman ve İtalyan kuvvetleri ülkeyi hızla işgal etti.¹⁴⁴ İşgal sırasında Belgrad'ın bombalanması sonucunda 17.000 kişi hayatını kaybetti ve dönemin önemli Hırvat tarihçilerinden birisi olaylar sırasında şunları söyledi: “Sloganları ‘*Bolje rat nego pakt*’¹⁴⁵ olan kitleler bu yeni durumun yükünü sırtlayıp savaşırken ‘*Bolje rat nego pakt*’ sloganını onlardan alan

¹³⁶ Bora, 1991, s. 42

¹³⁷ Taner Karakuzu, Mikro Milliyetçilik: Yugoslavya Örneği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2013, s. 177; Armaoğlu, 2012, s. 458; Vatan Gazetesi, 26 Mart 1941

¹³⁸ Demir, 2017, s. 74; Cumhuriyet Gazetesi, 28 Mart 1941

¹³⁹ Banac, 1997, s. 101

¹⁴⁰ Alan Palmer, “Balkan Seferi”, çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, (İstanbul: Arkin Kitabevi 1970), s. 737

¹⁴¹ Emily Greble, Saraybosna 1941-1945: Hitler Avrupası'nda Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler, çev. Ebru Sürmeli, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi 2016), s. 41

¹⁴² Jelavich, 2006, s. 248

¹⁴³ Uçarol, 2010, s. 785

¹⁴⁴ Poulton, 1993, s. 16; Samary, 1995, s. 151

¹⁴⁵ ‘Pakt yerine savaş’ anlamına gelmektedir.

politikacılar ülkeden kaçmışlardı”.¹⁴⁶ 17 Nisanda da Yugoslav ordusu koşulsuz bir şekilde teslim olduğunu ilan etti.¹⁴⁷

1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda, 6 Ocak 1929'da Kral Aleksander'ın diktatörlüğünü ilan etmesiyle isim değişikliği meydana geldi ve en sonunda da tarihte Birinci Yugoslavya olarak anılan devlet İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver güçlerinin işgal etmesi sonucunda yıkıldı.¹⁴⁸ Birinci Yugoslavya'daki iç bilançoyu Taşar şu sözlerle özetlemektedir:

“Yönetimde, ekonomide, finans politikalarında, tarım reformunda, kültür ve din politikalarında karar verici iradenin yokluğu kesinlikle hissedilmekle birlikte, bu alanlardaki sürekli çatışmalar, gerilimin daha da artmasını sağladı. Devletin kuruluşundan sonraki yıllarda Hırvatların Parlamento boykotu, 1921 Vidovdan-Anayasasının uygulanış tarzı, sonraki yıllarda parlamentarizmin can çekişmesi, partilerin meşruiyetinin kalmaması, yasama ve yargının işlemeyişi, Hırvat lider S. Radiç'in öldürülmesi (1928), 1929 yılında Kralın kendi diktatörlüğünü ilan etmesi ve 1934'te öldürülmesi, sonraki yıllarda -30'lu yıllar –göstermelik bir parlamentonun iş başında olması, muhtemel diyalog imkânlarını ortadan kaldırdı. Yugoslavya'daki sorunların sadece Hırvatlarla-Sırp'lar arasındaki sorunlara indirgenmesi de, diğer halklar için ülkeyi bir “halklar hapisanesi”ne dönüştürmüştü. Bunun doğal sonucu olarak Yugoslavya'yı oluşturan halklar sisteme yabancılaştırıldı”.¹⁴⁹

Sonuç

Büyük ümitlerle kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nda, kısa sürede siyasi hayat, iç çekişmelere ve Sırp'lar ve Hırvatlar arasındaki federalizm-merkeziyetçilik mücadelesine sahne oldu. 1921'de kabul edilen anayasa ile devlet Sırp'ların istedikleri gibi merkeziyetçi bir yapıda düzenlendi. Bu durum Hırvat muhalefetinin sertleşmesine neden oldu. Hırvat muhalefeti 1928'de Hırvat lider Radiç'in, bir Sırp partisi üyesi tarafından mecliste öldürülmesiyle doruk noktasına ulaştı ve Hırvat siyasiler meclisi terk ederek Zagreb'de

¹⁴⁶ Glenny, 2001, s. 386-387; Darbeden bir gün önce meydanlarda toplanan öğrenciler Mihver ile yapılan Üçlü Pakta katılma antlaşmasını protesto etmişlerdir. Gösterilerde yer alan siyasetçiler ise Almanya'nın Yugoslavya Krallığı'nı işgal ettiği sırada ülkeden kaçmaktaydılar.

¹⁴⁷ Armaoğlu, 2012, s. 459; Halil Akman, Paylaşılmayan Balkanlar, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2006), s. 104

¹⁴⁸ Necmettin Alkan, “Yugoslavya'nın Dağılması”, Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, (Ankara: Akçağ Yayınları 2013), s. 33

¹⁴⁹ Taşar vd., 1996, s. 47

ayrılıkçı bir Hırvat meclisi kurdular. Ayrıca Radiç'in öldürülmesine ve Sırp egemenliğine tepkileri dile getirmek için gösteriler düzenlendi. Ülkedeki karışıklıkları ortadan kaldırmak isteyen Kral Aleksander, 1929'da ülke yönetime el koyarak diktatörlüğünü ilan etti. Hırvatlar, 1918 öncesinde sahip oldukları yarı-özerk statüyü kaybettiler ve 1929'da Kral Aleksander'ın diktatörlük ilan etmesi onlar üzerindeki denetimi daha da artırdı. Bu durum Hırvatların tepkisine neden oldu. Uluslararası ortamda ise 1929'da gerçekleşen ekonomik kriz tüm dünyayı olumsuz yönde etkiledi. Kriz sonrasında birçok ülkede işsizlik yükseldi ve halkların yaşam standartları kötüleşti. Bu olumsuz havayı fırsat olarak gören faşist partiler ve örgütler, 1930'larla birlikte birçok ülkede iktidara geldi. Yugoslavya Krallığı da ekonomik krizden etkilendi. Yugoslavya'da yaşayan halklar Kral Aleksander'ın baskıcı diktatörlük rejimine tepkiliyken, bir de ağırlığını her geçen gün hissettiren ekonomik kriz ülkedeki havayı daha da ağırlaştırdı. Kral Aleksander'a yükselen tepkiler Hırvat milliyetçisi Ustaşalar tarafından 1934'te, kralın öldürülmesiyle sonuçlandırıldı. Diktatörlük dönemi sona erdi ancak ülkede Sırp-Hırvat çatışması tekrar alevlendi. Nitekim içeride Sırp-Hırvat çatışmasının gün geçtikçe büyümesi ve uluslararası ortamda Almanya ve İtalya gibi totaliter rejimlerin yayılmacı siyasetleri, Yugoslavya Krallığı'nın sonu oldu. 1941'de Mihver kuvvetlerinin işgali sonucunda Yugoslavya Krallığı ya da bir başka isimle Birinci Yugoslavya resmen yıkıldı ve tarih sahnesinden silindi.

KAYNAKÇA

- Abdula, Sevda (2013), Din ve Milliyetçilik: Sırp Ortodoks Kilisesi ve Sırp Milliyetçiliği Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Akman, Halil (2006), Paylaşılamayan Balkanlar, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akşin, Sina (2015), Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, 3.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Yayınları.
- Akşin, Sina ve Melek Fırat (1993), "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", Balkanlar, İstanbul, OBİV&Eren Yayınevi.
- Alkan, Necmettin (2013), "Yugoslavya'nın Dağılması", Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, 2.baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 33-54.

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NIN YIKILMASINDA İÇ VE DIŞ SİYASETİN ETKİSİ (1929-1941)

- Anderson, Matthew Smith (2001), Doğu Sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, çev. İdil Eser, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2017), 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, 16.baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2012), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Cilt 2, 18.baskı, Ankara, Alkım Kitabevi.
- Armstrong, Hamilton Fish (1934-1935), “After the Assassination of King Alexander”, Foreign Affairs, American Quarterly Review, Y. 13, V. 1-4.
- Ateş, Toktamış (2004), Siyasal Tarih, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Banac, Ivo (1997), “Sırbistan’da Milliyetçilik”, Yay. Haz. Kemal Saybaşı ve Gencer Özcan, Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Banac, Ivo (1984), The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics, London, Cornell University Press.
- Barker, A. J. (1970), “Habeşistan’ın İşgali”, çev. Emre Çağatay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 655-656.
- Barnett, Neil (2006), Tito, London, Haus Publishing.
- Bayram, Mürsel ve Hüseyin Emiroğlu (2015), “Hırvat Milliyetçiliğinde Dil Unsurunun Rolü”, Uluslararası Hukuk ve Politika, C. 11, S. 43, ss.39-67.
- Bennet, A. L. (1995), International Organization, Principles and Issues, Englewood Cliffs, Prenticetal.
- Bora, Tanıl (1994), Yeni Dünya Düzeni’nin Av Sahası: Bosna-Hersek, İstanbul, Birikim Yayınları.
- Bora, Tanıl (1991), Milliyetçiliğin Provokasyonu, İstanbul, Birikim Yayınları.
- Bullock, Alan (1970), “Hitler Almanyası”, çev. Selçuk Batur, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 613-617.
- Castellan, Georges (1995), Balkanların Tarihi, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, 2.baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Davies, Norman (2011), Avrupa Tarihi, çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu ve Suat Kaya, 2.baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Demir, Hakan (2017), “Yugoslavya Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)”, Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, ss. 57-77.

- Demir, Hakan (2013), “Federalizm-Üniterizm İkileminde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nda Siyasal Yaşam (1918-1929)”, Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss. 91-114.
- Dilek, Mehmet Sait (2013), “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellog Paktı”, Uluslararası İlişkiler, C. 10, S. 37, ss. 145-169
- Djokiç, Dejan (2007), Elusive Compromise: A History of Interwar Yugoslavia, London, Hurst&Company Press.
- Dragnich, N. Alex (1983), The First Yugoslavia: Search for Viable Political System, California, Hoover Institution Press.
- Glenny, Misha (2001), Balkanlar 1804-1999: Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler, çev.Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Kitapları.
- Greble, Emily (2016), Saraybosna 1941-1945: Hitler Avrupası’nda Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler, çev. Ebru Sürmeli, İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
- Güveloğlu, Gülşah Kurt (2009), Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Dönemi’nde Yugoslavya’nın Siyasal Hayatı ve Türkiye İle Siyasi İlişkiler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Güveloğlu, Gülşah Kurt (2015), “Marsilya Suikasti (Yugoslavya Kralı Aleksander’in Öldürülmesi) ve Türkiye’deki Yankıları -9 Ekim 1934”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 34, S. 57, ss. 249-269.
- Hart, Basil Liddell (2016), İkinci Dünya Savaşı Tarihi, çev. Kerim Bağrıaçık, 2.baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hobsbawm, Eric (2012), Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, çev. Yavuz Alogan, 6.baskı, İstanbul, Everest Yayınları.
- Jelavich, Barbara (2016), Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar, Cilt 1, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı ve Haşim Koç, 5.baskı, İstanbul, Küre Yayınları.
- Jelavich, Barbara (2006), Balkan Tarihi 20. Yüzyıl, Cilt 2, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, İstanbul, Küre Yayınları.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1994), “Balkanlarda Milliyetçilik ve Siyasal Yaşam: 1918-1939”, İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar, Murat Sarıca Anısına Sempozyum, İstanbul.
- Karakuzu, Taner (2013), Mikro Milliyetçilik: Yugoslavya Örneği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Keegan, John (2016), İkinci Dünya Savaşı, çev. Samet Öksüz, İstanbul, Say Yayınları.

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NIN YIKILMASINDA İÇ VE DIŞ SİYASETİN ETKİSİ (1929-1941)

- Kenar, Nesrin (2005), Bir Dönemin Perde Arkası Yugoslavya, Ankara, Palme Yayıncılık.
- Koka, Şeceattin (2013), “Sosyalist Yugoslavya Dönemi”, Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar, 2.baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 23-32.
- Kürkçüer, Orhan Melih (1968), Siyasi Tarih (1789-1950), 3.baskı, Ankara, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Lampe, John R. (2000), Yugoslavia as History: Twice was a country, 2.baskı, USA, Cambridge University Press.
- Leab, Daniel J. (1970), “Marsilya Suikasti”, çev. Mahur Tümer, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 657-660.
- Lee, Stephen J. (2014), Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980, çev. Savaş Aktur, 4.baskı, Ankara, Dost Kitabevi.
- Malcolm, Noel (1999), Bosna, çev. Aşkın Karadağlı, İstanbul, Om Yayınevi.
- Manetovic, Edislav (2006), “İlija Garasanin: Nacertanije and Nationalism”, The Historical Review/La Revue Historique, Vol 3, ss. 137-173
- Nevins, Allan ve Henry Steele Commager (2016), ABD Tarihi, çev. Halil İncelik, 8.baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Nobırdalı, Beyto ve Bedri Selim (1977), Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya, İstanbul, Koza Yayınları.
- Örs, H. Birsen (2012), “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, Ed. H. Birsen Örs, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, 5.baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 477-514.
- Palmer, Alan (1970), “Balkan Seferi”, çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 735-738
- Pavlowitch, Steven K. (2002), Serbia: The History of an İdea, USA, New York University Press.
- Poulton, Hugh (1993), Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- Roberts, J. M. (2015), Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkilap Kitabevi.
- Samary, Catherine (1995), Parçalanmış Yugoslavya: Bosna’da Etnik Savaş, çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık.
- Sancaktar, Caner (2017), Yugoslavya’da Sosyalist Özyönetim Deneyimi: Yugoslavya’nın Ekonomi-Politik Analizi, İstanbul, Doruk Yayıncılık.
- Sancaktar, Caner (2010), The Serbo-Croat Relations In Yugoslavia, İstanbul, TASAM Publication.

- Sander, Oral (2013), *Siyasi Tarih 1918-1994*, Cilt 2, 22.baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Sander, Oral (1969), *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Shirer, William L. (2002), *Nazi İmparatorluğu 2*, çev. Rasih Güran, İstanbul, İnkilap Kitabevi.
- Soutou, Georges-Henri (2014), *Avrupa Tarihi 1815'ten Günümüze*, çev. Eylem Alp, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Stavrianos, L. S. (1958), *The Balkans since 1453*, New York, Holt Press.
- Taşar, M. Murat, Burhan Metin ve Altay Ünaltay (1996), *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, İstanbul, Birleşik Yayınları.
- Taylor, A. J. P. (1970), "Savaşın Patlayışı", çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 689-692.
- Taylor, A. J. P. (1970), "Münih Mitleri", çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 683-688.
- Turok, V. M. (1970), "Locarno", çev. Selçuk Batur, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 572-574
- Türkeş, Mustafa (2013), "Yugoslav Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi", Ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, *Balkanlar El Kitabı Cilt 2: Çağdaş Balkanlar*, 2.baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, ss. 15-21.
- Uçarol, Rıfat (2010), *Siyasi Tarih (1789-2010)*, 8.baskı, İstanbul, Der Yayınları.
- Üçok, Coşkun (1968), *Siyasal Tarih 1789-1950*, 5.baskı, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Ülger, İrfan Kaya (2016), *Yugoslavya Neden Parçalandı?*, 2.baskı, Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- Valenta, Yaroslav (1970), "Diktatörlüğe Kayış", çev. Yıldız Serteser, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 638-640.
- Wachtel, Andrew Baruch (2009), *Dünya Tarihinde Balkanlar*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul, Doğan Kitap.
- Weinberg, Gerhard L. (2017), "Barışta ve Savaşta Dış Politika", Ed. Jane Caplan, *Hitler Almanyası 1933-1945*, çev. İdem Erman, İstanbul, İnkilap Kitabevi.
- Wiskemann, Elizabeth (1970), "Avusturya Ele Geçiriliyor", çev. Oya Özay, 20. Yüzyıl Tarihi, Cilt 2, İstanbul, Arkın Kitabevi, ss. 675-680.
- Yürür, Pınar (2008), "Balkanlar'da Uluslararası Himaye Yöntemleri: Bosna-Hersek Örneği", *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 159-192.

YUGOSLAVYA KRALLIĞI'NIN YIKILMASINDA İÇ VE DIŞ SİYASETİN ETKİSİ (1929-1941)

Gazeteler

Akşam Gazetesi; 10 Şubat 1934, 11 Ekim 1934.

Cumhuriyet Gazetesi; 10 Şubat 1934, 11 Ekim 1934, 12 Ekim 1934, 13 Ekim 1934, 12 Mart 1938, 16 Mart 1938, 16 Mart 1939, 8 Nisan 1939, 9 Nisan 1939, 10 Nisan 1939, 2 Eylül 1939, 28 Mart 1941

Hakimiyeti Milliye Gazetesi; 10 Şubat 1934, 11 Ekim 1934.

Vakit Gazetesi; 11 Ekim 1934, 12 Ekim 1934.

Vatan Gazetesi; 26 Mart 1941.

İkdam Gazetesi; 2 Eylül 1939

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

KERÇ FACİASI - GÜNEY KAFKASYA HALKLARININ TRAJEDİSİ

Керченская Катастрофа – Трагедия Закавказских Народов

Kerchen Catastrophe – The Tragedy of the Trans-Caucasian Peoples

Leyla DERVİŞ*

Резюме

В современной историографии накоплено немало работ, в которых освещается борьба за Крым в годы Второй Мировой Войны¹. Керченская катастрофа начала 1942 года является самой вопиющей из трагедий Второй Мировой Войны. Это была коллективная трагедия закавказских народов. Керчь так и назвали Закавказским кладбищем. Современные Российские военные историки сосредоточены в своих исследованиях на вопросах героической обороны советскими войсками Севастополя, Керченско-Феодосийской и Керченский-Эльтигенской десантных операциях, освобождению Крыма в 1944 году. Однако существует недостаток научных публикаций с анализом фронтовых операций, имеющими целью освобождения Крыма в 1942 году.

Кроме того, в современных политических условиях, военных конфликтах на Кавказе, российские политические эксперты позволяют себе проводить недопустимые параллели с событиями Великой отечественной войны, обвиняя в неудаче многих военных операций народы Кавказа, в частности азербайджанцев, грузин, ахыска турков и армян в трусости и нежелании воевать.

Целью статьи является попытка объективного рассмотрения Керченско-Феодосийской операции (26 декабря 1941- 15 Мая 1942) с точки зрения участия в ней народов Кавказа и их судьбы.

Ключевые слова: Вторая Мировая Война, Керченско-Феодосийская Операция, Народы Кавказа, Восточный Фронт, Крымский полуостров.

*Dr. Öğrt. Üyesi., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, leyladervis@akdeniz.edu.tr

¹ Вкз.: Воробьев В., *Борьба за черноморские базы в 1941–1942 гг.*, Издательство Военная мысль, №7, Москва, 1957, 51–69с.; Басов А.В., *Крым в Великой Отечественной войне 1941–1945*, Воениздат, Москва, 1987. 123 с.; Юон К. *Советские десантные операции в Крыму в 1941–1942 гг.*, Морской сборник, № 12, 1962, 25–38 с.

Özet

Günümüz tarih yazıcılığında II. Dünya Savaşı sırasında Kırım Yarımadası'ndaki mücadeleye dair pek çok çalışma yapılmıştır. 1942 yılının başında Kerç şehrinde yaşananlar, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan trajedilerinden en büyüğü ve Güney Kafkasya halklarının ise ortak kaderi olmuştur. Bundan dolayı Kerç, Güney Kafkasya mezarlığı olarak da adlandırılmıştır. Günümüz Rus askeri tarihçileri² yapmış oldukları çalışmalarda daha çok Kerç-Feodosya ve Kerç-Eltigen Çıkarma Harekâtları, 1944 yılında Kırım'ın kurtuluşu ve Sovyet birliklerinin kahramanca Sivastopol savunması konularına odaklanmıştır. Ancak, 1942 yılında Kırım'ın kurtuluşunu hedefleyen cephe operasyonlarının değerlendirmesini içeren bilimsel çalışmaların eksikliği göze çarpmaktadır.

Ayrıca Rus siyaset bilimcileri, günümüzün siyasi koşullarında Kafkasya'daki çatışmalarda, II. Dünya Savaşı olaylarıyla kabul edilemez paralellikler kurarak Kafkasya halklarını - özellikle Azerbaycanlıları, Ahıska Türklerini, Gürcüleri ve Ermenileri - korkaklıkla, savaşmakta isteksizlikle ve başarısızlıkla suçlamayı kendilerinde hak olarak görmektedirler.

Çalışmanın amacı, Kerç-Feodosya Çıkarma Harekâtı'na Güney Kafkasya halklarının katılımı ve onların sonraki kaderleri açısından objektif bir değerlendirme ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Kerç-Feodosya Harekâtı, Kafkasya Halkları, Doğu Cephesi, Kırım Yarımadası.

Abstract

In modern historiography a lot of works highlighting the struggle for the Crimea during the Second World War have been accumulated. The Kerch catastrophe in the beginning of 1942 is the most outrageous of the tragedies of the Second World War. It was a mutual tragedy of the Transcaucasian peoples due to which Kerch has got its name of the Transcaucasian cemetery. Research of modern Russian military historians focuses on the issues of heroic defense of Sevastopol by the Soviet troops, the Kerch-Feodosiya and Kerch-Eltigen landing operations as well as the liberation of the Crimea in 1944. However, there is a shortage of scientific publications with an analysis of front-line operations, aimed at the liberation of the Crimea in 1942.

In addition, in modern political conditions and military conflicts in the Caucasus, Russian political experts allow themselves to draw unacceptable parallels with the events of the Great Patriotic War, blaming the failure of many military operations on the peoples of the Caucasus, in particular Azerbaijanis, Georgians, Ahıska/Meskheta Turks and Armenians and accusing them of cowardice and unwillingness to fight.

² Кривошеев Г.Ф., Кондратьев В.А. и др.

KERÇ FACIASI - GÜNEY KAFKASYA HALKLARININ TRAJEDİSİ

The aim of the article is to attempt an objective review of the Kerch-Feodosiya operation (December 26, 1941- May 15, 1942) in terms of the participation of the peoples of the Caucasus and their fate in it.

Key Words: Kerch Operation, Transcaucasian Front, Peoples of the Caucasus, Feodosiya, World War II

К постановки проблемы

Есть исторические события, над которыми не властно время. Ход и исход этих событий столетиями воздействуют на политический климат в мире, определяют судьбу многих государств и миллионов людей. События Второй Мировой Война и в частности Керченско-Феодосийская операция, бесспорно, занимают в эти рядах особое место. Рассмотрим основные этапы данной операции с точки зрения современной историографии.

2 января Ставка Верховного Главнокомандования³ утвердила поданный командованием Кавказского фронта⁴ (командующий генерал-лейтенант Д. Козлов, начальник штаба генерал-майор Ф. Толбухин) план дальнейших действий и указала, что задача по освобождению Крыма должна осуществляться *“действиями главных сил на направлении Джанкой, Перекоп, Чонгар, наступлением одной армии на Симферополь и высадкой морских десантов в районах Алушта, Ялта, Перекоп и прежде всего в районе Евпатории”* (Директива Ставки ВГК № 170005 от 2.01.1942)⁵. Этой же директивой Ставка потребовала всячески ускорить сосредоточение войск, для чего предложила использовать все возможные средства Черноморского военного и гражданского флотов для переброски войск в Крым.

Для развития и завершения операции командованию фронта было разрешено дополнительно перебросить в Крым управления 47-й армии, две горно-стрелковые дивизии и одну танковую бригаду, а также принять все меры к быстрому перебазированию на Керченский полуостров.⁶

³ Чрезвычайный орган высшего военного управления, осуществлявший в годы Второй Мировой Войны стратегическое руководство Советскими Вооруженными Силами.

⁴ В конце августа 1941 года закавказский округ преобразован в Закавказский фронт, а с конца декабря 1941 года вновь в Закавказский округ.

⁵ Русский архив: *Великая Отечественная война: Ставка ВГК: Документы и материалы*, Т. 16 (5–1), Издательство Терра, Москва, 1996, с. 448

⁶ Замятин Н.М., *Керченская операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.): Краткий очерк*, Воениздат, Москва, 1943, 50 с.

В обстановке, сложившейся в начале января, Ставка не исключала возможность отхода противника из Крыма. В этом случае войска Кавказского фронта обязывались немедленно перейти в общее наступление всеми имеющимися в Крыму силами и средствами, независимо от окончания сосредоточения, с целью выхода на Перекоп и Чонгар и отрезать пути отхода противника. Однако, немецкое командование надеялось удержать в своих руках Крым и вполне очистить его от советских войск. Командование 11-й армии тоже разрабатывало план наступательной операции. Для обеспечения ее успеха в начале января немецкие войска в Крыму были усилены двумя пехотными дивизиями, а позже дополнительно - пехотной, легкой пехотной и танковой дивизиями.⁷

Командование Кавказского фронта не только не сумело вовремя, тщательно и в полном объеме подготовить наступательную операцию по освобождению Крыма, но и не приняло надлежащих мер к надежному закреплению войсками занятых рубежей⁸. В частности противовоздушная оборона Феодосийского порта, который должен был играть ключевую роль в обеспечении войск фронта, была организована недостаточно. Это позволяло авиации противника систематически наносить удары по Феодосийскому порту и ухудшало его использования транспортом Черноморского флота.

Немецкие войска, опередив войска Кавказского фронта, 15 января сами перешли в наступление, прорвали слабо организованную оборону советских войск, вышли в Феодосию и захватили ее. Войска Кавказского фронта, отошли на Ак-Монайский перешеек, что значительно ухудшило условия для подготовки наступления по освобождению Крыма⁹.

28 января Ставка (Директива Ставки ВГК №. 170070 от 28.1 1942) в целях удобства управления и более успешного решения задач по освобождению Крыма приказала реорганизовать Кавказский фронт, разделив его на Крымский фронт (Крымский фронт возглавил

⁷ Зубков А., *Керченско-Феодосийская десантная операция. (26.12.1941 – 2.01.1942)*, Воениздат, Москва, 1974.– с. 93.

⁸ Горшков С.Г., *На Южном Приморском Фланге (осень 1941г.-весна 1944 г.)*, глава третья, Воениздат, Москва, 1989, с.75-78; 85

⁹ Елисеев И. *Керченско-Феодосийская десантная операция. (Проведенная частями Закавказского фронта, кораблями Черноморского флота, Азовской военной флотилией): Морской сборник, № 11, Москва, 1971,с. 66–71.*

командование бывшего Кавказского фронта) и Закавказский военный округ. В состав Крымского фронта вошли войска бывшего Кавказского фронта, расположенные на Керченском и Таманском полуостровах и в районе Краснодара. Командованию Крымского фронта подчинялись войска СОР (Севастопольский Оборонительный Район), Черноморский флот, Азовская военная флотилия и Керченская военно-морская база.¹⁰

В этот же день Ставка ВГК (верховного главнокомандования) указала командующему Крымским фронтом, что основной задачей предстоящей операции должна стать помощь войскам СОР. Для этого главный удар основной группировки фронта был направлен на Карасубазар. Итак, цель предстоящей операции по сравнению с ее первоначальным замыслом была немного сужена. Ставка также предписала, не привлекая к наступательной операции войска СОР, поставив перед ними основная задача - прочно оборонять Севастополь на занимаемых позициях. Наряду с этим она потребовала в ближайшие дни резко усилить ранее высаженный десант в районе Судака. Операцию предполагалось начать только по прибытию на Керченский полуостров двух танковых бригад и отдельного батальона танков КВ, направленных Ставкой в состав Крымского фронта, а также после пополнения дивизий личным составом. В состав фронта дополнительно направлялись три стрелковые дивизии. Готовность войск фронта к проведению операции была назначена на 13 февраля (Директива Ставки ВГК № 170076 от 2.2 1942).¹¹

Однако подготовить наступление к указанному сроку фронт не смог, и операция началась только 27 февраля. К началу наступления фронт располагал достаточными силами, которые обеспечивали ему значительное преимущество над противником (тринадцать советских дивизий против трех гитлеровских). Плохая организация наступательных действий, прежде всего абсолютное незнание системы обороны противника, плохая организация артиллерийского обеспечения наступления, взаимодействия пехоты и танков с артиллерией и авиацией привели к тому, что наступление, которое началось с большим опозданием, не дало ожидаемых результатов. Войска фронта лишь

¹⁰ Марков И. *Керченско-Феодосийская десантная операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.)*, Воениздат, Москва, 1956, с. 125

¹¹ Русский архив: *Великая Отечественная война: Ставка ВГК: Документы и материалы. 1941 г.*, Т. 16 (5–1), Издательство Терра, Москва, 1996, 448 с.

немного продвинулись вперед, но прорвать оборону противника и открыть себе дорогу в глубь полуострова не смогли.

В марте и первой половине апреля войска Крымского фронта неоднократно совершали попытки прорвать вражескую оборону, но успеха не добились. В то же время войска СОР продолжали удерживать Севастополь, приковывая силы 11-й немецкой армии.¹² Взаимодействуя с войсками Кавказского (Крымского) фронта и СОР, Черноморский флот с января по март 1942 совершил пять десантов тактического значения на побережье Крыма.

В середине апреля 1942 Ставка ВГК, утверждая решение военного совета Крымского фронта о временном переходе к обороне, оставила в силе основную задачу фронта - очищение от противника Крыма (Директива Ставки ВГК № 170302 от 21.4 1942).¹³ Важным предварительным условием для подготовки наступления было содержание занимаемых рубежей, организация прочной обороны и улучшение положения войск на отдельных участках фронта. Однако командование фронта в течение апреля и первой декады мая продолжало заниматься разработкой планов наступательных действий и совсем не уделяло внимания организации глубоко эшелонированной обороны.¹⁴ Лишь 7 мая, когда начальник штаба Северо-Кавказского направления поставил в известность командование фронта о возможном наступлении противника в период 10 - 15 мая, командующий фронтом доложил в Ставку план мероприятий по усилению обороны. В плане предусматривалось усиление левого крыла фронта, создание подвижных противотанковых резервов, форсирование оборонных работ и вывода во второй эшелон управления 47-й армии с возложением на него организации обороны в тылу. Однако осуществить эти цели было уже невозможно, потому что противник 8 мая перешел в наступление.

К началу наступления противника Крымский фронт располагал общим превосходством в силах и средствах. Осуществив главный удар вдоль побережья Феодосийского залива, противник прорвал 8 мая оборону 44-й армии и принудил ее войска до ухода в восточном

¹² Зубков А. *Керченско-Феодосийская десантная операция. (26.12.1941 – 2.01.1942)*, Воениздат, Москва, 1974, с.93

¹³ Русский архив: *Великая Отечественная война: Ставка ВГК: Документы и материалы*. 1941 г., Т. 16 (5–1), Издательство Терра, Москва, 1996, с. 448

¹⁴ Абрамов В., 2006, *Керченская катастрофа 1942*, Издательство Яуза, Москва, с.4-6

KERÇ FACIASI - GÜNEY KAFKASYA HALKLARININ TRAJEDİSİ

направлении. Ставка ВГК потребовала от командующего фронтом немедленной организации контрудара по флангу и тылу войск наступающего противника. Но командование фронта не выявило надлежащей распорядительности и не смогло осуществить это мероприятие. Связь с войсками была потеряна. Противник продолжал развивать успех.¹⁵

Отвод войск начался с большим опозданием и проходил неорганизованно. 16 мая немцы овладели Керчью. Советские войска были вынуждены в тяжелых условиях начать эвакуацию на Таманский полуостров, которая закончилась 20 мая 1942 г. С Керченского полуострова эвакуированы 86196 человек, в том числе 23470 раненых. Уход войск закончился трагедией Аджимушкай (16 мая по 30 октября 1942 года), в каменоломнях которого остались тысячи военнослужащих и мирных жителей. Из примерно 13.000 человек, которые спустились в катакомбы, после 170-дневной осады в живых остались только 48.¹⁶

Оставление Керченского полуострова резко ухудшило обстановку в районе Севастополя. Немецкое командование перебросило войска, освободившиеся в Севастополь и начало третью наступление на город¹⁷. Необходимо отметить, планирование, организация и подготовка операции происходили второпях. Не принимались во внимание существенные факторы, которые влияли на ход операции, что и привело к ряд ошибок, которые сделали полностью реализовать замысел советского командования. В частности, при планировании операции не учтены погодный фактор и готовность десантно-высадочных средств. Из-за неблагоприятных метеорологических условий, плохой подготовки к переходу морем и высадки десанта, не был высажен десант у Ак-мона и в Казантипском заливе. Вследствие этого не удалось окружить группировку противника на Керченском полуострове. Группировка немецких войск получила возможность организованного ухода и организации обороны на Парпачском перешейке. В этот период

¹⁵ Зубков А. *Керченско-Феодосийская десантная операция. (26.12.1941 – 2.01.1942)* Воениздат, Москва, 1974, с.93

¹⁶ Кондратьев В.А., *Поиски Героев Аджимушкай Продолжаются*, Военно- исторический журнал. ISSN 0321-0626, Издательство Красная Москва, Москва, 1988, 95-96 с.

¹⁷ Моргунов П.А., *Героический Севастополь*, Издательство Наука, 1979, с.166

операции немецкое командование считало возможным не отвлекать значительные силы из-под Севастополя¹⁸.

Кроме того, существенной ошибкой при планировании десантной операции было определение ближайшей задачи войскам 44 армии частью сил наступать на Марфовка с задачей содействовать 51-й армии в уничтожении керченского группировки противника.

Необходимо отметить и недостатки допущенные в ходе ведения операции. Наиболее существенным из них можно считать недостаточно эффективную организацию разведки. Именно благодаря плохой работе разведки, стал возможен отход немецких войск фактически без противодействия и потерь. Более того, десант, высаженный в Керчи, не имел информации о том, что в Керчи вообще отсутствуют немецкие войска.

В ходе ведения операции советское командование недостаточно гибко реагировало на изменения обстановки. Даже после того, как были выявлены расхождения между данными разведки и реальной обстановкой, части 44-й армии продолжали передвижение от Феодосии в сторону Керчи с задачей уничтожения врага, которого в этом районе уже не было. В этот момент целесообразнее было переориентировать войска на наступление вглубь Крыма для недопущения подготовки противником обороны на Парпачском перешейке и создание благоприятных условий для снятия осады Севастополя¹⁹.

При планировании операции недостаточно внимания было уделено вопросам организации перехода морем. Не учтено полное отсутствие специальных десантных средств и средств высадки, которых не было в составе Черноморского флота к войне. Корабли с большой осадкой не могли подойти близко к берегу, особенно в Азовском море. В составе Азовской флотилии к десантированию были приспособлены 3 пароходы, 3 самоходные шаланды, землесос, 3 баржи с буксирами, 36 сейнеров и рыболовные лодки. Керченская военно-морская база могла использовать для высадки десанта до 50 сейнеров и мелких плавсредств²⁰. Использование для перехода морем и высадки десантом

¹⁸ Зубков А. *Керченско-Феодосийская десантная операция. (26.12.1941 – 2.01.1942)* Воениздат, Москва, 1974, с.172-178.

¹⁹ *Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.*, Воениздат, Москва, 1961, 333 с.

²⁰ Ачкасов В., Павлович Н., *Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне*, Воениздат, Москва, 1973, 403 с.

приспособленных средств негативно влияло на количество личного состава, вооружения и материально-технических средств, которые могли одновременно десантироваться. Кроме того, при высадке на Азовское побережье Керченского полуострова из-за плохой организации перехода морем и отсутствием устойчивого управления десанты прибыли к местам высадки неорганизованно и несвоевременно, высадка началась в светлое время суток, а бой за высадку осуществлялся фактически без авиационной, артиллерийской подготовки и поддержки.

Еще одним существенным недостатком является неэффективная организация управления операцией. Полномочия управления в операции имели командующий Закавказским фронтом, командующий Черноморским флотом, командующие 51-й и 44-й армиями. То есть не было назначено единого командующего, который имел весь комплекс необходимых полномочий и одновременно единолично отвечал за результат операции. Не были предназначены и командиры высадок. Этим можно объяснить и негибкость управления, и отсутствие необходимой координации между всеми силами и средствами, которые принимали участие в операции. Как следствие, были случаи, когда командиры отрядов кораблей Азовской военной флотилии и Керченской военно-морской базы действовали по собственному усмотрению, а командиры сил десанта даже на переходе морем не подчинялись морским начальникам, отказывались от высадки и требовали направления кораблей в другие пункты²¹.

В ходе перехода морем и высадки десанта не было налажено прикрытия с воздуха, в сочетании с неблагоприятными метеорологическими условиями привело к чрезвычайно большим потерям личного и корабельного состава. Так, Азовская военная флотилия потеряла 2 транспорта (66%), 3 самоходные шаланды (100%), 1 землесос (100%), 35 сейнеров (97%)²².

В ходе боя на берегу не осуществлялась артиллерийская и авиационная поддержка советских войск. Состав выделенных на десант плавсредств корабельной артиллерии фактически не имел, а в состав десанта артиллерия выделялась в явно недостаточном количестве. Так, десант, который высадила Керченская военно-морская база, включал

²¹ Ачкасов В., Павлович Н., *Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне*, Воениздат, Москва, 1973, 403 с.

²² Ачкасов В., Павлович Н., *Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне.*, Воениздат, Москва, 1973. 403 с.

5225 человек, 29 орудий и три миномета. Азовская военная флотилия высаживала 4516 человек, 14 орудий, 6 танков и 10 минометов. Преимущество в воздухе достигнуто не было, немецкая авиация действовала фактически свободно и нанесла большой урон советским войскам в корабельном составе и не допустила активных действий советских военно-воздушных сил. Советская бомбардировочная авиация недостаточно влияла на противника в ходе ведения боя на берегу²³. В результате десантники вынуждены были преимущественно стрелковым вооружением вести бой против заблаговременно подготовленной, эшелонированной и хорошо обеспеченной боеприпасами обороны, повлекший за собой неоправданно высокие потери личного состава.

Несогласованные действия отрядов кораблей, несвоевременный выход в район высадки и недостаточное использование средств маскировки привело к потере фактора внезапности.²⁴ Это позволило немецкой артиллерии вести прицельный огонь по плавсредствам и уничтожать десант в наиболее уязвимый момент. Своевременное выявление начала десанта позволило немецким войскам на отдельных участках побережья эффективно использовать мобильные резервы и усилить некоторые участки обороны.

Бойцы-кавказцы составили солидную прослойку в частях, высадившихся в Крыму. 63, 77, 138-я горнострелковые, 224, 227, 386, 388, 390, 396, 398, 400, 404-я стрелковые дивизии Крымского фронта были сформированы в Закавказье. В феврале в составе Крымского фронта сражались около 48 тысяч воинов-представителей закавказских национальностей (35% от всего личного состава фронта)²⁵.

Кавказские дивизии к началу крымской наступательной кампании декабря 1941 – мая 1942 гг., имевшей целью деблокаду Севастополя и освобождение Крымского полуострова от немецко-фашистских захватчиков находились в плачевном состоянии. Пополнение личного состава на Крымский фронт поступало с задержками. Оно было слабо обучено и требовало дополнительной

²³ Юон К. *Советские десантные операции в Крыму в 1941—1942 гг.*, Морской сборник, № 12, Москва, 1962, 25–38с.

²⁴ Юон К. *Советские десантные операции в Крыму в 1941—1942 гг.*, Морской сборник, № 12, Москва, 1962, 40с.

²⁵ ЦАМО. Ф. 215. Оп. 1185. Д. 18. Л. 8

подготовки не менее еще чем 10–15 дней. Пополнение в основном приходило с Кавказа и большая часть из прибывших слабо знало русский язык. В различных высказываниях отчетливо видна корреляция: отстающий – потому что не знает русского языка, а отсюда ярлык неполноценности распространялся и на его национальность.²⁶ Уровень всех видов боевой подготовки (огневая, тактическая, строевая) подавляющего большинства дивизий был признан неудовлетворительным. Особенно подчеркивалась низкая квалификация командного состава, прибывшего, главным образом, из запаса. Эта операция Красной Армии началась достаточно хорошо, но закончилась катастрофой²⁷. Погибло 130 тысяч человек, в плен к немцам попало 170 тысяч. Для вермахта открылись прямые дороги на Кавказ и на Севастополь.

Такие сложные механизмы управления, как штабы работали медленно, разрозненно и не были способны обеспечить постоянное и оперативное руководство боем. В связи с этим среди ветеранов фронта (особенно из рядового состава) после войны было распространено мнение, что неудачи боевых действий на Керченском полуострове связаны с неумением и нежеланием воевать "нацменов". Представителей кавказских народностей на этом фронте было действительно много. Три дивизии причислялись к азербайджанской, армянской и грузинской республикам, да и в других дивизиях выходцев с Кавказа было много. Так, например, в 63-й горно-стрелковой дивизии 47 % личного состава состояло из нерусских кавказцев, из них 400 человек русский язык совершенно не знали и ранее военную службу не проходили.²⁸

В современной историографии фигурирует азербайджанская 77-я стрелковая дивизия, которая в составе 51-й армии участвовала в Керченско-Феодосийской десантной операции. Отмечается героическая роль дивизии в наступательных операциях февраля 1942 г. Отмечается также участие дивизии в обороне Керчи и Керченско-Феодосийской операции, где дивизия прикрывала эвакуацию советских войск с полуострова.

²⁶ ЦАМО. Ф. 209. Оп. 1113. Д. 93. Л.151

²⁷ См. Безугольный А., "Кавказские национальные формирования Красной Армии в период обороны Кавказа в 1942г.", *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, Институт военной истории, 2009, с.12

ЦАМО РФ, ф. 215, оп. 1185, д.45, 602-603сс.

²⁸ ЦАМО РФ, ф. 215, оп. 1185, д.45, 602-603сс.

Народы Закавказья в годы Второй Мировой Войны понесли значительные потери. Их участие в обороне Крыма сопровождалось многочисленными жертвами. Свои самые значительные потери они понесли в ходе Керченско-Феодосийской десантной операции и в Битве за Кавказ. И, как итог, к исходу битвы за Кавказ, число азербайджанцев, грузин и армян только в войсках Северо-Кавказского фронта снизилось в течение года – с ноября 1942 года по ноябрь 1943 года – с 42,5 % до 12,9 %.²⁹

Касаясь судьбы военнослужащих грузинской, армянской, турков ахыскинцев и азербайджанской национальностей в Керченско-Феодосийской операции, следует коснуться темы общих потерь Красной Армии в данной операции. В работах советского периода, Керченскую оборонительную операцию (у немцев операция носила название “Охота на дроф”) подробно не рассматривали. Соответственно и о потерях в этой операции говорилось, как то и вскользь. В различных современных трудах называются цифры от 160 тыс. до 200 тыс. человек безвозвратных потерь³⁰. Командование Северо-Кавказского фронта подсчет потерь Крымского фронта произвела так: взяты были данные о списочном составе на начало мая 1942 года, вычтено количество переправившихся на Тамань до 20 мая 1942 года и получена цифра 176.566 человек³¹. Точно подсчитать истинные потери сторон в этой операции не представляется возможным из-за неполноты и неточности источников, а то и вовсе их отсутствии.

По данным Кривошеева Г.Ф. на Керченском полуострове с января по 19 мая 1942 года безвозвратные потери составили 194.807 человек³². По данным того же Кривошеева Г.Ф., только в другом исследовании, безвозвратные потери Красной Армии только за 8-19 мая 1942 года составили 162.282 человека³³. Немцы свои потери оценивают по-разному. Роберт Фуржик пишет, что общие потери войск составили 3.397 человек, из них 600 убитыми. Российские историки называют

²⁹ *Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.*, Воениздат, Москва, 1961, 333 с.

³⁰ Кривошеев Г.Ф., Андроников В.М., Буриков П.Д., *Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование*, Воениздат, Москва, 1993, 256 с.

³¹ Там же, 256 с.

³² Там же, 256 с.

³³ Там же, 256 с.

примерно одинаковые цифры немецких потерь: 7.588 погибших солдат и офицеров³⁴.

В операции и ее последствиях, несмотря на усилия современных историков, осталось много белых пятен. Одним из них является участие грузин, турков ахыска, армян и азербайджанцев в этой операции и их судьба в условиях тяжелого военного поражения. Остались открытыми тема обвинения этих народов в трусости и свалить на них всю вину за военные неудачи, а также тема наличия и боеспособности национальных частей в составе РККА в период обороны Крыма. Кроме того, несмотря на многочисленные попытки калькуляции общих и военных потерь СССР в Великой Отечественной войне, проблема цены победы в целом и отдельных военных эпизодов остается на уровне статистических подсчетов и неточных предположений.

Негативную роль в процессе изучения истории войны, судьбы народов СССР в этой войне играет политическое противостояние современных России и Грузии, продолжающийся конфликт вокруг Нагорного Карабаха. У политиков, публицистов, и, к сожалению, историков постоянно возникает соблазн исторических параллелей, которые политизируют исторические события, пытаются сколотить капитал “на костях”, муссируя тему войны в современных условиях.

Затрагивая тему участия военнослужащих нерусской национальности, особенно представителей Кавказа, возникает проблема сопоставления участия их в войне и политических репрессий 1944 г., когда представители народов Кавказа были высланы в административном порядке из мест постоянного проживания. Например, в июне 1941 года из приграничных областей Прибалтики, Западной Белоруссии и Украины, выселялись вероятные будущие предатели, будущие пособники нацистов из числа местных буржуазных элементов, на которых нацисты откровенно рассчитывали и о потере которых сожалели: чиновники, полиция и военные, священники-католики местных церквей и т.п., оставшиеся после прихода в эти места Красной Армии и Советской Власти. По этой же причине выселялись немцы Поволжья.

Однако на Кавказе население выселяли уже после освобождения этих территорий от немцев, да и сама оккупация некоторых районов

---

³⁴ *Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.*, Воениздат, Москва, 1961, 333 с.

длилась “всего” несколько месяцев, а в той же Грузии и Чечне вообще немецких войск не было (только небольшие разведотряды на мотоциклах в Надтеречном районе, по бурунам шастали некоторое время).

Имеет ли право на жизнь гипотеза, что высылка народов стала своеобразной мстостью за поражение в битве за Крым? По нашему мнению, это тема будущего исторического исследования. Нам стоит только отметить, что даже через много лет после войны тема трагедии народов Кавказа до сих пор не стала актуальной темой для современных историков.

Подводя итог исследованию, следует отметить следующее:

1. Провал Керченско-Феодосийской операции целиком и полностью лежит на совести командования и руководства этой операцией. Многочисленные ошибки и просчеты привели к тяжелым людским и материальным потерям.

2. Участие в операции привело к многочисленным и неоправданным жертвам среди военнослужащих-выходцев с Кавказа. В принципе можно говорить о трагедии этих народов, оказавшихся, помимо своей воли, втянутыми в военные действия в составе многонациональных военных формирований.

3. Обвинения и переваливание вины в провале операции на выходцев с Кавказа беспочвенны и безосновательны. Более того, они способные только усилить национальную вражду в условиях современных постсоветских государств.

Sonuç

Kafkasya bölgesi, özellikle savaşın ilk döneminde, Kızıl Ordu'nun asker ikmalinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Birçok Kafkasyalı tümenin ilk muharebe deneyimleri, Kızıl Ordu için oldukça çetin geçen Kafkasya savunması dönemine denk gelmiştir. Tümenlerin muharebe konusundaki eğitim eksikliği ve komuta kadrosunun düşük yeterlilik düzeyi kendini özellikle 1942 yılının Eylül ve Aralık ayları arasında, Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu'nun savunma ve karşı saldırı girişimleri sırasında göstermiştir. Kafkasyalı tümenler çoğunlukla muharebe görevlerini yerine getiremeden, aslında önlenebilecek kayıplar vermişlerdir. Söz konusu

KERÇ FACİASI - GÜNEY KAFKASYA HALKLARININ TRAJEDİSİ

araştırmanın sonuçlarını maddelendirerek açıklamak daha doğru olacaktır. Buna göre;

1. Kerç-Feodosya Operasyonunun başarısızlığı, tamamen operasyonu komuta eden yetkililerin sorumluluğundadır. Sayısız hatalar ve yanlışlar ağır insan kaybına ve maddi kayıplara neden olmuştur.
2. Askeri eğitimi açısından yetersiz kalan Kafkas askeri birliklerinin operasyona dâhil edilmesi çok sayıda ve gereksiz kayıplara yol açmıştır. Aslında, bu halkların, kendi iradeleri dışında, Kafkasya milli birliklerin bir parçası olarak askeri operasyonlara sürüklenme trajedisi diyebiliriz.
3. Operasyonun başarısız olmasının nedeni olarak Kafkasya çıkışlı askerlerin gösterilmesi, temelsiz ve asılsızdır. Onlar, günümüz siyasetçilerinin ve bazı tarihçilerin post Sovyet devletlerin koşullarında sadece milli düşmanlığın artmasına müsaade edecek olan asılsız iddialardır.

Kafkasya halkları, Kızıl Ordu saflarında Almanlara karşı savaşarak Kızıl Ordu'nun zafere ulaşması ve faşizmi yenilgiye uğratılmasında önemli oranda katkı sağlamışlardır.

Список литературы

- Абрамов В., 2006, *Керченская катастрофа 1942*, Издательство Яуза, Москва.
- Ачкасов В., Павлович Н., 1973. *Советское военно - морское искусство в Великой Отечественной войне*, Издательство Воениздат, Москва.
- Басов А.В., 1987. *Крым в Великой Отечественной войне 1941-1945*, Изд. Воениздат, Москва.
- Безугольный А., 2009. “Кавказские национальные формирования Красной Армии в период обороны Кавказа в 1942г.”, *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, Институт военной истории, Москва.
- Воробьев В., 1957. *Борьба за черноморские базы в 1941-1942 гг.*, Издательство Военная мысль, №7.
- Горшков С.Г., *На Южном Приморском Фланге (осень 1941г.- весна 1944 г.)*, глава третья, Воениздат, Москва, 1989.
- Елисеев И., 1971. *Керченско-Феодосийская десантная операция*.

- (Проведенная частями Закавказского фронта, кораблями Черноморского флота, Азовской военной флотилией): Морской сборник, № 11, Москва.
- Замятин Н.М., 1943. *Керченская операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.): Краткий очерк*, Воениздат, Москва.
- Зубков А., 1974. *Керченско-Феодосийская десантная операция. (26.12.1941 – 2.01.1942)*, Изд. Воениздат, Москва.
- Кривошеев Г.Ф., Андроников В.М., Буриков П.Д., 1993. *Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование*, Воениздат, Москва.
- Кондратьев В.А., 1988. *Поиски Героев Аджимушкая Продолжаются*, Военно исторический журнал. ISSN 0321-0626, Издательство Красная Москва, Москва.
- Марков И., 1956. *Керченско-Феодосийская десантная операция (декабрь 1941 – январь 1942 гг.)*, Воениздат, Москва.
- Моргунов П.А., 1979. *Героический Севастополь*, Издательство Наука, Москва.
- Юон К., 1962. *Советские десантные операции в Крыму в 1941–1942 гг.*, Морской сборник. № 12, Москва.
1961. *Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.*, Воениздат, Москва, 1961.
- Архивы:
1996. Русский архив: *Великая Отечественная война: Ставка ВГК: Документы и материалы. 1941 г.*, Т. 16 (5–1), Издательство Терра, Москва.
- ЦАМО (Центральный Архив Министерства Обороны России).
ЦАМО. Ф. 215, Оп. 1185. Д. 18. Л. 8
ЦАМО. ф. 215, оп. 1185, Д. 45, Л 602–603
ЦАМО. Ф. 209, Оп. 1113. Д. 93. Л.151

AĞRI'DA SPOR VE TARİHİ

SPORTS AND HISTORY AT AĞRI

Metin BAYRAM*

Kürşat HAZAR**

Özet

Teknolojik gelişmeler ve bilimin ışığında giderek değişen dünya ve insan düzeni bağlamında sporda da önemli gelişmeler olmakta ve bulunduğu dönemlere ait tanımları yapılmaktadır. Günümüzde dünyada olduğu gibi, Türkiye ve Ağrı ilinde de tüm diğer alanlarda ve sporda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle cumhuriyet döneminin ilk yıllarından günümüze kadar Ağrı'da sporun bu seviyeye gelmesinde hangi aşamalardan geçtiğinin bilinmesi hem günümüz hem de gelecek için önemli görülmektedir. Bu çalışmada Ağrı ilinde Beden Terbiyesi ve Gençlik Hizmetleri İl Spor Müdürlüğü yapan saygı değer idarecilerin yapmış oldukları hizmetler dönemsel olarak ele alınarak incelenmiştir. Özellikle atletizmin mesafe koşuları ve kayaklı koşu (kuzey disiplini) dallarının ön plana çıktığı Ağrı'da farklı spor dallarında aynı başarıyı yakalamak çok zordu ancak sonraki dönemlerde Ağrı'da farklı spor branşlarında da başarılı sonuçlar elde edilmeye başlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Spor, Tarih, Ağrı, Ağrı'da spor

Abstract

In the light of technological developments and science, sports are also important developments in the context of the changing world and human regime, and definitions are made about the periods they are in. Today, as in the world, in the province of Ağrı in Turkey and all other areas and there has been significant progress in sport. Particularly in the ages from the early years of the republican period to the daylight, it is important for both the present and the future to know what stages the sports have reached at this level. In this study, services performed by esteemed administrators, who are physical education and youth services provincial sports directorate in Ağrı, have been examined periodically. Particularly, Athletic distance conditions and skiing

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, metinbayram04@hotmail.com

** kursathazar@hotmail.com

(northern discipline) branches are at the forefront. In Ağrı, it was very difficult to capture the same success in different sports branches, but succeeded in succeeding in different sports branches in Ağrı in the following periods.

Key words: Sports, History, Ağrı, Sports in Ağrı

Giriş

Spor, eski çağlarda insanların doğal ihtiyaçlarını karşılayıp, günlük yaşamlarını devam ettirebilmek amacıyla yürüme, koşma, tırmanma, yakalama, avlanma gibi cuma faaliyetleri şeklinde yapılırken tarih sahnesinde sürekli olarak gelişen uygarlıklar ve giderek artan teknolojik gelişmeler dünya ve insan düzeninde de önemli değişimlere neden olmuştur. Geline çağda ise Spor; insanların boş zamanlarını değerlendirmek ve eğlenmek, beden sağlığına katkıda bulunmak, zihni melekelerini geliştirmek amaçları doğrultusunda yapmış olduğu her türlü beden ve zihin etkinliği olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Ertaş ve Petek, 2005).

"Günümüzde spor sadece boş zamanları değerlendirmek ve eğlenmek amacıyla değil artan ve gelişen teknolojiye paralel olarak profesyonel bir nitelik kazanmıştır." Spor kavramının özellikle uluslararası arenada taşıdığı değer artmış, profesyonel spor ve sporculuk kavramları ortaya çıkmıştır. Sporun sadece sağlık ve eğlence yönü değil ekonomik yönü de önem kazanmaya başlamıştır (Demircan, 2007). Bunlarla birlikte sporun günümüzde bir de politik boyutu vardır. Birçok ülke başarısını ve gücünü kanıtlamak için sporu bir araç olarak kullanmakta ve pek çok politik sorun spor sayesinde barışçıl yollarla çözümlenebilmektedir.

İnsanı, doğa ile bütünleştiren Spor aynı zamanda sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkmakta ve tarihi süreçte tüm diğer alanlarda olduğu gibi giderek kendisini yenileyerek geliştirmektedir. "*Tarih, insan topluluklarının bütün faaliyetlerini, geçirdikleri gelişmeleri ve aralarında geçen olayları yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisi içinde, belgelere dayanmak suretiyle araştıran ve günümüze nakleden sosyal bir ilimdir*" (Özdemir ve Aktaş, 2011). Bu doğrultuda tarih bilincine sahip olan toplumlar geleceklerine daha emin adımlarla yön verebilmektedirler. Günümüzde dünyada olduğu gibi, Türkiye ve Ağrı ilinde de tüm diğer alanlar ve sporda önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Ancak Ağrı'da sporun bu seviyeye gelene kadar hangi aşamalardan geçtiğinin bilinmesi hem günümüz hem de gelecek için önemli görülmektedir. Bu çalışmada cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar geçen sürede Ağrı ilinde beden terbiyesi ve gençlik hizmetleri il spor

AĞRI'DA SPOR TARİHİ

müdürlüğü yapan saygı değer idarecilerin yapmış oldukları hizmetler dönemsel olarak ele alınarak incelenmiştir.

Ağrı'da Spor

Ağrı'da spor faaliyetleri 1932-1949 yılları arasında kurulan Halkevleri vasıtasıyla başlamıştır. Yurdun diğer yerlerinde olduğu gibi sosyal bilimler, edebiyat, tarih, coğrafya ve spor alanlarında faaliyetler yürütmüş olan halkevleri Cumhuriyet tarihine damga vuran kurumların başında gelmektedir. Halkın sosyal ve kültürel kalkınmasında, Cumhuriyetin getirdiği değerlerin ve bilimin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında önemli bir rol üstlenen ve her ilde açılan halkevleri ve halk odalarının sayesinde çağdaşlaşma kolaylaşmıştır (Edi, 2015).

Folklor, edebiyat, tarih, güzel sanatlar ve spor gibi alanlarda yapılan çalışmalar ile sadece günü kurtarma değil geleceğe de ışık tutmuştur. 1932 ile 1951 yılları arasında faaliyet gösteren Halkevlerinin Ağrı 'daki faaliyetleri incelendiğinde Ağrı il merkezinde kutlamalar Müştak Aktan'ın sunduğu rapor doğrultusunda gerçekleşirken ilçe merkezlerinde ise yine CHP Genel Merkezinden gönderilen talimatnamelere uygun olarak Halkevleri tarafından kutlamalar organize edilmiştir. İlçe merkezlerine gönderilen programa harfiyen riayet edilmiştir (TBMM, 1942). Bu doğrultuda merkezi Erzurum olan halkevlerinin Ağrı'daki faaliyetleri tutak ilçesinde devam etmiştir; ancak 1930'lu yıllarda ulaşım, haberleşme ve iklim şartlarının zor olması sebebiyle faaliyetler çok uzun sürmemiştir. İlçe merkezlerindeki kutlamalar içerisinde yapılan spor faaliyetlerini dönemin CHP'si (Atatürk'ün partisi) tarafından yürütülmeye başlanmış ve yarışmalara katılan sporculara muhtelif hediyeler verilmiştir. Güreş müsabakaları, tek adım atlama yarışları, çuval koşusu, yumurta koşusu, 400 m. koşusu, halat çekme yarışları, iğneye iplik geçirme ve yama yamama yarışmaları yapılan faaliyetler arasındadır. Bu faaliyetler halk tarafından büyük bir alaka ile takip edilmiş; büyük bir tezahürat ve coşkuyla merasime son verilmiş ve gene halk odası ile birlikte gece eğlenceleri milli oyunlarla geç vakitlere kadar devam etmiştir

Ağrı'da spor tarihi 1935 yılında spor kulüplerinin kurulmasıyla ve halkevlerinin çabalarıyla başlamıştır. Bu dönemde başta futbol olmak üzere diğer spor dallarında da faaliyetler yürütülmüş özellikle başta atletizm ve kayak dalları olmak üzere binicilik, voleybol, halter, dağcılık, cirit, avcılık, masa tenisi gibi spor dallarında da ilde çeşitli yarışmalar düzenlenmiştir. (<https://www.tbmm.gov.tr>)

Salih Zeki Özdemir Dönemi 1962-1973

1962 yıllarında beden terbiyesi bölge müdürü olarak teşkilatın başına geçen ve kurumun ilk müdürü olan Salih Zeki Özdemir'in büyük çabalarıyla Ağrı'da Atletizm faaliyetleri yürütülmeye başlanmış; ancak o dönemde ulaşım, haberleşme ve sporcuların barınma yerleri olmadığından insanları atletizm gibi mücadele isteyen zor bir bransa teşvik etmek oldukça zor bir durum idi. Salih Zeki ilk önce şehir merkezinde yaşayan ailelerle diyaloga geçmiş, sporun öneminden bahsetmiş, spor bilincini aşılama çalışmış; ancak ekonomik sıkıntı yaşayan aileler spora pek sıcak bakmadıkları gibi koşmanın onlara hiçbir şey kazandırmayacağını düşünerek çocuklarını işçi olarak çalıştırıp aile ekonomisine katkıda bulunmalarını istemişlerdir. Sadece bilinçli ve devlet memuru aileler çocuklarını spora yönlendirmişlerdir. Bu kadar çabaya rağmen çok fazla sporcuya ulaşamamış, birkaç gencin ilkel koşullar altındaki çabasından öteye geçilememiştir. Bu dönemin önemli sporcuları; Geçitalan (ger-ger) köyünden **Cengiz Gökçe** (Şehit Naci Gökçe'nin Akrabası), **Bahattin Kayan**, **Ertuğrul Süzer**, **Sıddık Dursun**, **Yusuf Çinkılıç**, **İsmet Şengül**, **Mehmet Yıldırım** ve **Baki Öz** dür.

Ağrı'da ciddi anlamda spor 1966 yılında yaygınlaşmaya başlamış hatta Ağrı'da 1970 yılında dönemin maratoncuları Balıkesir bölgesinden **İsmail Akçay**, Muş bölgesinden **Veli Ballı**, Erzincan bölgesinden **Hüseyin Aktaş**, Ankara bölgesinden **Musa Kalemoğlu**, Ağrı bölgesinden **Cengiz Gökçe** ve **Kemal Murat** gibi Türkiye'nin başarılı atletlerinin katıldığı Maraton Türkiye Şampiyonası seçme yarışının yapıldığı bilinmektedir. Aynı dönemde maraton yarışmayan fakat spora devam eden Sadık Salman, Sıddık Dursun, Bahattin Kayan, İsmet Şengül, Mehmet Yıldırım gibi isimler de dönemin önemli sporcularındandır.

Bu dönemde Ağrı'da atletizm kadar kayak sporu da popüler bir spor olarak devam etmiş, sporcu bulma konusunda sıkıntı çekilmemiştir. Fakat kayak malzemeleri çok zor şartlar altında kısmen temin edilebilmiştir. Tahta kayaklar, demirden bağlamalar, kamıştan yapılan batonlar, deri ayakkabılarla kayak sporu yapılmaya çalışılmıştır. Günümüzde kullanılan kayağın daha hızlı gitmesi için veya hava şartlarına uyumu kolaylaştıran wax, paranfin, flor gibi teknik malzemelerin o dönemde temin edilebilmesi çok zordu, bu malzemelerin yerine macun kullanılırdı. Tüm bu zorluklara rağmen 1962-1970 yılları arasında kayak faaliyetleri başlamış, çeşitli yarışmalar düzenlenmiştir. Yaraşmalara katılan dönemin kayakçıları Elfesya Alptekin, Yaşar Ören (1968 olimpiyatlarına katılmış), Kemal Murat, Kemalettin Özengi, Yılmaz Sarı Ağrı ilini başarıyla temsil eden gurupta yer almışlardır.

AĞRI'DA SPOR TARİHİ

1969-70 yılından sonraki döneme gelindiğinde Cemil Alptekin, Resul Alptekin, Cemalettin Kaya, Şinasi Ünal, Bahri Yılmaz'dan oluşan sporcu gurubu başarılarına devam etmişlerdir. 1970-1982 yıllarında özellikle Elfesya Alptekin'in hem il müdürü olması hem de antrenörlüğünü yaptığı Bahri Yılmaz, Mehmet Silvan, Selahattin Ülker gibi sporcuları çalıştırması; bu sporcuların Türkiye'nin en başarılı sporcuları arasına girmesinde önemli ölçüde yarar sağlamıştır. Bu sporcu gurubu 1975 yılında yapılan Balkan Şampiyonasında yarışarak büyükler kategorisinde takım halinde Balkan üçüncüsü olarak ülkemize bir ilki yaşatmışlardır. Özellikle Bahri Yılmaz'ın katılmış olduğu yarışmalardaki performansı uzun yıllar devam etmiş ve bu alanda kendisinden beğeniyle söz edilmesine neden olmuştur.

Ağrı'da halter sporunun başlangıcı da bu döneme rastlamaktadır. Çok zor şartlarda bu sporu yapan Ahmet Tanır, Rıfat Sürer, Kıyas Evliyaoğlu ve Murat Aslan gibi sporcular dönemin önemli haltercilerindendir.

1964 yılında kurulan Kara köse Gençlik Kulübü Ağrı'da kurulan ilk futbol takımlarından birisidir. Uzun dönem faaliyetlerine devam eden bu kulüp daha sonra ismi değiştirilerek Murat Spor Kulübü olmuştur. Başka spor kulüplerinin de kurulmasıyla futbol alanında düzenli bir şekilde faaliyetler yürütülmeye başlanmıştır. 1968 yılında 15 Nisan Gençlik Spor Kulübü birçok takımı yenerek doğu ligi şampiyonu olmuştur. 1968'den sonra spor kulüplerinin çoğaldığı, Ağrı ili ve ilçelerinde futbolun yaygınlaştığı göze çarpmaktadır. Ağrı spor, Murat spor, 15 Nisan Gençlik Spor, Doğubayazıt Spor, Dağcılık Spor, Ağrı Gücü Spor, Küpkıran Spor, Sanayi Spor, Eleşkirt Spor, Diyadin Spor, Patnos Spor gibi takımlar dönemin önemli futbol takımlarından olup, günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedirler. Ağrı'da dönem dönem başarılı futbolcuların ön plana çıktıkları ve il dışında çeşitli kulüplerde oynadıkları da bilinmektedir. Bu sporculardan bazıları; Lütfü Demirhan, Mustafa Şimşek, Tekin Tuğrul, Şeref Bozkuş, Hakan Cildan, H.İbrahim Eraslan, Cevdet Erdoğan, Gazanfer Karan, Mete Telhan, Ersin Kaya'dır.

Bu sporculardan Mustafa Şimşek'e dönemin gençlik spor genel müdürü tarafından 1976 yılında Pele lakabı verilmiştir. Ağrı'da özel bir müsabakaya izleyici olarak katılan dönemin genel müdürü, Mustafa Şimşek'in çok hızlı olması, ayak bileklerini çok iyi kullanması, spor becerisinin yüksek olması ve top hâkimiyetine sahip olması gibi nedenlerle maçtan sonra sahaya inerek taraftarların gözü önünde bu lakabı kendisine vermiştir. Bu olaydan sonra Ağrı'da bu sporcu "Pele Mustafa (Pele Mıçe)"

lakabıyla anılmış ve uzun yıllar Halil İbrahim Eraslan ile birlikte Ağrı futboluna hizmet etmişlerdir.

Başkanlığını Tahsin Karaca antrenörlüğünü ise aslen Ağrılı olan Nihat Tuğaç'ın yaptığı Ağrı Spor 1988 yılında ikinci lige yükselme final maçını Erzincan Spor ile oynamış; ancak yenilerek finale çıkamamıştır. Ağrı Sporunun başarısı için zor şartlarda bile olsa uzun yıllar kulüp başkanlığı yaparak hizmet etmeyi bir görev olarak bilen çok değerli iş adamlarımız da bulunmaktadır. Bunlar; Halis Akkılıç, Fehmi Olgun, Resul Atik, Mehmet Yaşar, Tahsin Karaca, Naci Aslan, Selahattin Sabuncu, Abdülkadir Erat, Mehmet Aslan, Ahmet Sağın, İhsan Çağa önemli başkanlarımızdandır. 1989 yılında Ağrı'lı iş adamı Şemsi Türkmen (Türkmenler) Fenerbahçe Spor Kulübü'nü Ağrı'ya davet ederek Ağrı Spor ile bir dostluk maçı yapılmasını sağlamıştır.

Elfesya Alptekin Dönemi 1973 -1980

1973 yılında Beden terbiyesi bölge müdürlüğüne atanan Elfesya Alptekin'in 1965 li yıllarda kayak sporuna başlamış ve dönemin milli sporcuları arasında yer almıştır. öz güveni, Kurum amirleriyle olan ilişkisi, spor bilgisi, araştırmacı yönü, liderlik vasıflarını ve halkla olan ilişkilerini kullanarak Özellikle o dönemin beden eğitimi öğretmenleriyle diyaloga geçerek derslerde atletizm sporunun öneminden bahsetmeleri istenmiş, kitlelere yayılması konusunda çalışmalara başlamış insanlar bilinçlendirmeye çalışılmış ve bu zor olan spor branşında köylü çocukların daha mücadeleci olduklarını benimsemiş ve günümüzde bile spor adamlarının yapamadığını 1973 yıllarında hayata geçirerek İl merkezinde, ilçe ve köylere dönemin emektar spor adamları **Bahattin Baycur, Yakup Alpaslan, Enver Bayram** dan oluşan gurubu yanına alarak Nisan ayında başlayıp Haziran ayının sonlarına doğru çoğu okulları dolaşarak atletizm taramalarını gerçekleştirip başarılı olan sporcuları tespit ederek haziran sonunda Ağrı merkezde büyük final yarışlarını gerçekleştirmiştir. Yarışmalarda yetenekli ve gelecek vaat edecek sporcular tespit edilip ağrı gençlik ve spor il müdürlüğü binasının altındaki tek odalı 20 kişilik altlı üstlü ranzaların olduğu uzunca bir odada kalarak spor hayatlarını devam etmişlerdir. Öncelik köylerde ve ilçelerde gelen atletlere ayrılırdı ancak evleri şehirde olan atletlerde kamp eğitimi merkezinde kalabiliyorlardı sene sonunda veya sezon ortalarında kamp eğitimi merkezinde kalabilmek için deneme yarışları yapılır iyi derece elde eden atletler kamp eğitim merkezinde kalırken denemede iyi sonuç elde edemeyen atletlerde antrenmanlara devam eder bir sonraki denemede başarılı olduğu takdirde tekrar kamp eğitimim merkezine alınır. Hatta o dönem ülke atletizm 'inde

AĞRI'DA SPOR TARİHİ

bırakın ferdi olarak birinci olmayı takım halinde bile ilk üçe girmek büyük başarı sayılırken Ağrı bölgesinden atletizm milli takımına çok sayıda sporcunun girdiği ve bu sporcular arasında Sadık Salman Balkan şampiyonu olmuş dönemin spor bakanı, federasyon başkanı, yazılı basın ve görsel basın tarafından büyük beğeni toplamış, Salman ağrıya geldiğinde davul zurnalar ile karşılanmıştır ağrıda zaman zaman sporcular antrenmana gittiklerinde mahalle aralarında genç çocukların atletlerin peşlerinde koşarak sadık salman, sadık salman sesleriyle bağırarak bilinmektedir. **Sadık salman, Sıddık Dursun, Bahattin Kayan, İsmet Şengül, İbrahim Doğan, Ayhan İnanlı, İshak Kaya, Ali Dokak, Cemal Arıcı, Mehmet Demir, Filiz Salman, Güneş kaplan,** gibi sporcular Milli takımı başarıyla temsil ederken Ağrı'da ise atletizm sporunun adeta lokomotif görevini yaparak bir çok genci atletizm sporuna başlatmışlardır.

1975-76 yıllara gelindiğinde antrenman bilimi konusunda ülkemizdeki üniversitelerde ders veren hocalar bile yeteri bilgiye sahip değilken doktora çalışmaları için yurtdışına giden hocalarımızın oradaki üniversitelerin yapmış oldukları çeşitli çalışmalar ve makalelerden elde etmiş oldukları bilgilerden ibaret iken o dönem Ağrı da atletizm antrenörlerinin sporculara uygulamış oldukları antrenman programları ve günümüz antrenman yöntemleriyle karşılaştırıldığında bilinçsiz antrenman programı olduğu söylenemez hatta uygulanan antrenman programlarıyla Ağrı Naci gökçe lisesi 1977 yılında İspanya da yapılan dünya liseler şampiyonasında İbrahim Doğan, Ayhan İnanlı, Cemil Demirkan'dan oluşan takım katılırken ferdi sıralamada İbrahim Doğan Dünya şampiyonu olmuştur. Yine 1978 yılında Lüksemburg'da yapılan okullar arası (ISF) Dünya şampiyonasına katılan Cemil Zemirhan, M.Ali Demir, Cemal Arıcı, Abdullah Taştan, Necip Alpaslan ve Muhlis Ejder oluşan takım ülkemizi temsil etmişlerdir.

O dönem Ülkemizde spor kulüpleri çok fazla olmadığından dolayı dönemin federasyon başkanları başarılı olan sporculara çeşitli para ödülleri (itici güç) verirlerdi birçok atlet bu ödülü alırken özellikle 1978-79 yıllarında Sadık Salmanın kazanmış olduğu balkan şampiyonluğu para ödülü (itici güç) ile ödüllendirilmiş il müdürü Elfesiya Alptekin ise bu para ile Ağrı'da 10 sporcuyu faydalandırarak lokantada kamp yaptırmıştır.

Ağrılı atletler, daha sonraki yıllarda Türk atletizminin öncüleri olarak başarıdan başarıya koşmuş, yurt içinde Ağrı ilini yurt dışında ise milli formayı giyerek ülkemizi başarıyla temsil ederek Türk atletizminde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuşlardır.

Bu önemli dönemde Yarışmalara hazırlamak için başlayan ciddi ve sistemli çalışmalar sonucunda Türkiye’de çağdaş, bilimsel atletizm girişimleri yavaş yavaş başlamış oldu. Bu dönemde özellikle Ağrı’da beden eğitimi öğretmeni veya atletizm sporunu yapmamalarına rağmen kendilerini son derece iyi yetiştiren ağrıdaki tüm faaliyetlerde ve o dönem ağırlı tüm atletlerde emekleri olan onları çalıştıran, Ağrı halkı tarafından çok sevilen Bahattin Baycur ve Yakup Alpaslan’ın emeklerini unutmak mümkün değildir.

Elfesya Alptekin döneminde kayak sporu ’da düzenli bir şekilde yapılmaya başlandı

Kayak sporu (kuzey disiplini) 1974 yıllarında altı plastik olan ilk kayaklar çeşitli firmalar tarafında üretilmeye başlandı zor ve çok mücadele isteyen bu branşta sporcular yarışmalarda ve antrenmanlarda fazla efor kaybetmeden daha rahat ve akıcı bir şekilde kaymaya başladılar Ağrı’da o dönemde kayak sporu yapan Erhan Dursun, Abdullah Yılmaz, Yakup Yılmaz, Murat Şefkatlı, Necdet Eraslan, Osman Budak, Fikret Yalçın, Murat Budak, Ferzende Alptekin, İsmail Dursun, Hasan Dursun, ve Yaşar Hançer’den oluşan sporcu gurubu ise dönemin en başarılı sporcu gurubu olarak öne çıktılar özellikle Erhan Dursun ve Abdullah Yılmazın sporculuk dönemlerinde göstermiş oldukları başarılı performansları uzun yıllar devam etmiş olimpiyatlara ikişer kez katılarak göz doldürmüşlerdir. Dönemin zor şartlarında Ağrı merkeze bağlı Zado Köyünde bulunan kayak merkezinin olması hem kuzey disiplini hem de alp disiplini branşlarında çok sayıda sporcu heveslenerek kayağa başlamışlardır dönemin spor müdürü tarafından il birinciliği ve guruplar yarışmalarını yaparak sporcular ödüllendirilmişlerdir.

Ancak Alp Disiplini branşında kayak malzemelerinin yok derecede kısıtlı olması, kış şartlarının zor olması, kar basma araçlarının olmaması ve ulaşımın zorluğundan dolayı pek kimse bu branşa sıcak bakmamıştır. Sadece Zado Köyünde yaşayan Recep Güneş isimli bir genç zorda olsa bu sporu yaptığı söylenilmektedir.

Alptekin döneminde Masa Tenisi faaliyetlerin olduğu da bilinmekte dönemin Beden Terbiyesi bölge müdürlüğü binasının altında buluna küçük salonda Antrenör Cemil Alptekin’in büyük gayretleri ile ilimizde faaliyetler yürütülmeye başlanılmış kısıtlı imkânlar olmasına rağmen Bulut Turan, Talat Turan, Nihat Turan, Orhan İnanlı, Levent Alptekin, Yalçın İnanlı, Erdoğan Gökçe, Yusuf Gökçe’den oluşan sporcu gurubuyla Türkiye Şampiyonalarına katılarak ilimizi temsil etmişlerdir.

Ağrı’da Halter sporu dönemin bölge müdürü Naci Tulun döneminde bu spor branşı Ağrı’da yapılmıştır. Çok yetenekli sporcular kısa sürede bu

branşta başarılı sonuçlar elde etmişlerdi 1970 yıllarında yapılan Türkiye birinciliği yarışmalarında İlimizin ilk halter sporcusu olan **Hanefi Yontar** büyük başarı sağlamış uzun yıllar çeşitli yarışmalarda dereceler elde etmişlerdir.

Dönemin sporcuları **Hanefi Yontar, Ahmet Tanır, Rıfat Sürer, Kıyas Evliyaoğlu, Murat Aslan** gibi sporcular ile başlamış ve daha sonraki dönemlerde devam etmiştir.

1968'li yıllara dayanmakta ancak faal olarak bu sporunun devam etmesi Elfesya Alptekin dönemine denk gelmekte ilk başlarda bu spora çok fazla rağbet edilmemiştir. ancak hem antrenör hem de sporcusu olan Rıfat Süzer yanına, Kıyas Evliyaoğlu Murat Aslan, Cem Pusak, Tamer Oral gibi sporcuyu gurubunu yanına alarak çalışmaya başlamıştır bu sporcular arasında bireysel yetenekleriyle ön plana çıkan Murat Aslan kısa sürede ilimize şampiyonluklar kazandırarak defalarca milli takıma girip ülkemizi de yurt dışında temsil etmiştir. Bu dönemde yaşları genç olan Cem Pusak, Tamer Oral gibi sporcular Mehmet Yıldırım döneminde de halter sporuna devam etmişlerdir Daha Sonraki Dönemlerde Mehmet Ekelik, Muhlis Akbaş gibi başarılı sporcular milli takıma girerek ülkemizi temsil etmişlerdir.

1980 Darbesinden dolayı tüm ülkede olduğu gibi Ağrı sporunda başarısızlık göstermeye başlandı. Birçok atlet başarılı iken bu olumsuz durumdan dolayı sporu bırakmak zorunda kaldı. Darbeden sonra sporculara ulaşılmak istense de bir kısmı spora geri dönerken bir kısımda sporu bırakmak zorunda kaldı. Aynı şekilde dönemin başarılı kurum amirleri de çeşitli sebeplerden dolayı görevden alındı veya başka yerlere tayin edildiler bunların arasında dönemin başarılı beden terbiyesi bölge müdürü Elfesya Alptekin'de vardı, Elfesya Alptekin yerine o dönem müdür yardımcısı olan Mehmet Alptekin Müdürlüğe vekâleten bakarken Müdür yardımcılığına da Enver Bayram devam etmiştir Mehmet Yıldırım'ın 1982 yılında il müdürlüğü görevine atılmasıyla Ağrı'da yeni bir sayfa açılmıştır.

Mehmet Yıldırım Dönemi 1982-1990

1980 ve 1991 Yıllarında Ağrı'da Atletizm sporu yapan atletlerin birçoğu 1980 darbesinden dolayı atletizmi bırakmak zorunda kaldı bu atletlerin tekrardan aynı başarıyı yakalamaları ve bu atletlere ulaşmak çok zordu ancak Mehmet Yıldırım'ın Eski milli atlet olması ve daha önceki yıllarda edinmiş olduğu tecrübeyle nerelere nasıl ulaşacağını çok iyi biliyordu kısa zamanda projelerini hayata sokmaya çalıştı ilk önce Dönemin Ağrı valisi ve spor sevdalısı Sayın Kutlu Aktaş'ın desteğini alarak Kısa zamanda **Kutlu AKTAŞ** Spor salonunu ve Sporcuyu Kamp eğitimi merkezini tamamladı

ilçelerden, köylerden ve şehirde sürekli atletizm taramaları yaptırarak çok sayıda yetenekli kız ve erkek sporcu tespit edip kısa sürede Ağrı'ya alarak kamp eğitim merkezinden kalmaları sağlandı sayı olarak fazla olan sporcu guruplarına yemek yetiştirmek oldukça zordu dönemin garnizon komutanlarıyla görüşerek askeriye den yemek getirip yeni spora başlayan sporculara verilir di tespit edilen başarılı atletler okullara kayıtları yaptırıldı spor yapmaları için gerekli malzemeler temin edilirdi

Ülkemizde spor malzemesi konusunda sıkıntı çekildiği dönemde yıldırım yurt dışındaki insanlarla görüşerek dönemin başarılı atletlerine Avrupa malzemesi giydirirken spor camiası tarafından takdirle karşılanırdı. O yıllarda sporcuları çalıştıran antrenörler eski milli atletlerden Bahattin Kayan, İsmet Şengül, Ertuğrul Süzer, Mehmet Yılmaz'ın her fırsatta kendilerini geliştirip seminer ve kurslara katılarak çalışmalara devam etmeleri ağrı atletizminde başarı sağlamıştır. Spor il müdürü Mehmet Yıldırım'ın zaman zaman bayan sporcuların antrenörlüğünü yaparak başarılı sonuçlar elde ettiği bilinmektedir. Elfesya Alptekin döneminde yaşları genç olan sporcuların bir kısmı Mehmet yıldırım döneminde spora devam ettikleri ve aynı başarılarla bu dönem dede devam ettikleri bilinmektedir ancak devrim niteliğindeki başarılı dönem Mehmet yıldırım dönemine rastlamaktadır özellikle Antrenörlüğünü Mehmet yıldırımın Yaptığı Melahat Kokalp, Aysel Peker, Bingül Altın, Şefika Özer'den oluşan bayan takımı Türkiye Şampiyonalarında Defalarca Şampiyonluklar Kazanmış çok sayıda Milli Takıma girmiş ve Türkiye karmasının bile bu sporcuları yarışmalarda geçemediği görülmüştür

Döneminin Erkek atletleri ise İshak Kaya, Metin Bayram, Mehmet Kayan, Muhlis Ejder, Metin Kılıç, Nevzat Yıldırım, Kemal Dal, Talat Gökçe, Ayhan Yıldırım, Fikret Gökçe, Metin Gökçe, Burhan İdin, Berhem Varol, Nevzat Bulut gibi atletler ise çok sayıda yarışmalara katılarak ilimizi başarıyla temsil dereken uluslararası yarışmalarda ise ülkemize şampiyonluklar kazandırmışlardır. Ancak Mehmet Yıldırım'ın idarecilik döneminde ülke sporuna bu kadar hizmet ve başarılı sonuçlar elde etmesine rağmen Türkiye'de 15-20 ilin çıkaramadığı atlet sayısı kadar Ağrı'da atlet yetiştirerek Ülke sporuna hizmet verirken Ağrı'dan alınarak Çankırı'ya ve Kars'a tayin edilmiştir. Yıldırım gittiği yerlerde boş durmamış Kars bölgesinde büyük emekleri olmuş çok sayıda milli takıma sporcu yetiştirmiştir. Çankırı'da ise kısa sürede kamp eğitim merkezi kurup Antrenör Yücel Kop'u yanına alarak sporcu taramalarını başlatmış çok sayıda atlet kazandırmış özellikle bunlar arasında cumhuriyet tarihinin ve Dünya Atletizminin en başarılı atletlerinden

AĞRI'DA SPOR TARİHİ

Süreyya Ayhan gibi bir değeri ülkeye kazandırırken Görevden alınarak merkeze alınmıştır.²²⁴

Mehmet Yıldırım'dan boşalan il müdürlüğüne emeklisi dolan ve fazla ağrıya uğramayan sanatçı yılmaz Erdoğan'ın babası Nazım Erdoğan atanmıştır. Hiç bir şeye karışmayan Erdoğan bütün yetkiyi o dönem şube müdürü ve aynı zamanda atletizm antrenörlüğü yapan Ayhan İnanlıya bırakmıştır İnanlı spor bilgisi, düzenli ve disiplinli tavırlarıyla çalıştırmış olduğu sporcu gurubundan Türkiye'de bir ilki gerçekleştirerek kısa sürede başarılı sonuçlar elde etmeye başladı 22 sporcunun girmiş olduğu Türk milli takımına 9 sporcunun Ağrılı olması büyük bir başarı sayılarak tarihe geçmiştir.

Ağrı'da Kayak sporunun (kuzey disiplini veya kayaklı koşu) en popüler olduğu dönem Mehmet yıldırım zamanına denk gelmektedir. Sporcu kamp eğitim merkezinin oluşu, sağlıklı sporcu taramaları, bilinçli antrenmanlar, Avrupa'dan kaliteli yarış malzemelerinin temini, antrenmanlar takip etmek için araç temini ve en önemlisi çoğu antrenörün eski milli sporcu olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde başarıdan başarıya koşan ağrılı kayakçılar Ali Yılmaz, Akif Demirkaya, Seyfullah Bayraktar, Bülent Ohtar, Mesut Ohtar, Fatih Hançer, Serkan Yılmaz, Yusuf Yılmaz, Basri Demir, Sinan Yıldırım, Erhan Yıldırım, Erkan Yıldırım, Muharrem Yılmaz, Can Kaya'dan oluşan sporcu gurubu gençlerde ve büyüklerde yarışarak ülkemizi defalarca başarıyla temsil etmişlerdir.

Boks sporu Ağrı'da Mehmet Yıldırım dönemine kadar bilinen bir spor olduğu söylenemez 1982 li yıllarında Erzurum'dan Ağrı Bayındırlık Müdürlüğüne tayin olan eski milli boksörlerden Yavuz Yılmaz'ın Beden Terbiyesi Bölge Müdürü Mehmet Yıldırım ile temas kurarak Ağrı'da bir ilki gerçekleştirerek destek verildiği takdirde kahve köşelerinde bulunan geçleri salonlara çekerek boks sporunu başlatacağını söylemesiyle çalışmalara başlanılmış Dönemin Valisi spor gönüllüsü ve Ağrı için her şeyi yapmaya hazır olan Ağrılılarında çok sevdiği dönemin **Ağrı Valisi Kutlu Aktaş'a** durum izah edilmiş Aktaş hiç zaman kaybedilmeden çalışmalara devam edilsin demiştir bunun üzerine sporcu taramaları yapılmış çok sayıda sporcu katılım sağlamıştır. Beklenmedik sporcu gurubuyla karşılaşan Yavuz Yılmaz çalışmalara disiplinli bir şekilde devam ederek kısa sürede bölge yarışları ardından guruplar ve Türkiye şampiyonalarına katılarak başarılar sağlamıştır

²²⁴ **Not:** Mehmet yıldırım kaybetmemiştir ülkemiz sporu ve atletizmi kaybetmiştir.

ilk etapta İsmet Sarı, Metin Aktepe, Numan Aktaş, M. Şafi Erim, Cesim Çelik'ten oluşan sporcu gurubuyla çalışmalara başlayan ve bu grupta Metin Aktepe'nin milli takıma girmesi çok sayıda sporcuyu cesaretlendirmiştir. Bir nevi öncülük yapmıştır birçok milli sporcu yetiştirmiştir Yılmaz daha sonraki yıllarda çok sayıda sporcu gurubuyla çalışmalara devam ederek sporcuların belki de hayatlarını kurtarıp iş sahibi etmiştir.

Ağrı'dan ayrılan Yavuz Yılmaz bayrağı kendi sporcusu olan İsmet Sarı'ya devrederken gözü arkada kalmamıştır boynuz kulağı geçer misali çalışmalara başlayan ismet sarı adeta temeli atılan binaya kısa sürede kat inşa edecekleri kısa sürede sporcu gurubuyla temasa geçen sarı uzun yıllar Antrenörlük yaparak milli takıma çok sayıda sporcu kazandırmış, Avrupa, Balkan Akdeniz oyunlarında sporcu yarıştırmak üzere ülkemizi başarıyla temsil ederken aynı zamanda çoğu sporcuda Türkiye'nin farklı illerinde beden eğitimi ve spor bölümlerini okuyarak ekme sahibi olmuşlardır.

Sadık Salman Dönemi 1991-1998

Sadık Salman'ın, Mehmet Yıldırım'dan sonra göreve başlaması hem çok zordu hem de kolaydı. Çünkü başarılı sonuçlar elde edilen bir dönemden sonra görevi devralmak oldukça zor bir durum idi hata yaptığımız takdirde size güvenen ve sizden çok şey bekleyenler hüsrana uğrayabilirlerdi. Ancak SALMAN, kolayı herkes başarır önemli olan zoru başarmaktır diyerek çalışmalara başlamıştır. Tüm spor branşlarına destek sağlamıştır ancak atletizm onun için hep birinci sırada yer almıştır. Sporculuk döneminden idarecilik dönemine kadar hayalinde olan Ağrı'ya bir atletizm tartan pisti projesini hayata geçirerek dönemin **Valisi Lütfü Yiğenoğlu**'nun desteğiyle Türkiye de sayısı 4 olan tartan pistinin 5.sini Ağrı Şehir Stadyumu'na kazandırarak Ağrı'ya bir eser kazandırmış ve hayalini de gerçekleştirmiştir. Salman'ın iyi niyetli babacan, yufka yürekli ve insancın yönü çok fazla olduğundan insanların bu iyi niyetini kötüye kullanmaları esnasında haklı olarak çok sinirlendiğini kırıncı olduğunu herkes tarafından bilinirdi fakat kısa süre içinde öfkesi geçer sporculara sarılarak gönüllerini alırdı salman Ağrı'da ki yıllarında antrenörlük yapmazdı fakat her fırsatta araç ile sporcuların antrenmanlarını takip eder sanki kendisi koşuyormuş gibi keyif alırdı. [**sporcu dünya şampiyonu bile olsa önce ahlak derdi**] yaptığım her şey Ülkem için, Ağrı için sporcular içindir derdi. Salman, Elfesiya Alptekin'in ve Mehmet Yıldırım'ın yapmış oldukları sporcu tarama projelerini daha da genişleterek zamanın elverdiği süreler içerisinde Atletizm Antrenörleriyle birlikte çok sayıda yetenekli sporcuya ulaşmıştır. Antrenmanlara ciddi bir şekilde başlayan sporcular Salmanın bu disiplinli tavrı karşısında birkaç yıl içerisinde

meyve vermeye başladı okullar ve kulüp yarışmalarında yavaş yavaş başarılı sonuçlar elde edilmeye başlandı. Salman döneminde başarılı olan erkek ve bayan sporcular; Melahat Gökalp, Hatice Eraslan, Aysel Peker, Bingül Altın, Şefika Özer, Zekiye Eraslan, M. Şirin Gönen, Fecri İdin, Oğuz Gökçe, Ramazan Yardımcı, Hikmet Kızılkaya, Şakir Kaya İbrahim Söğük, Melek Kaya, Kemal Dal, Şakir Aydın, Tahir Aslanboğa, Emrullah Söyler, Adem Aslanboğa, Adem Oğuz

Recep Yıldırım Dönemi 1999-2001

Recep Yıldırım eski bir milli atlet olması sebebiyle diğer müdürlerden istenen başarı kuşkusuz kendisinden istemekteydi yıldırım çok sayıda sporcu taramaları yaparak sporcu kamp eğitim merkezine sporcu kazandırdı atletizm ve kayak branşlarının yanı sıra salon sporlarına önem vererek il bazında çeşitli faaliyetler düzenlendi ağıda ilk defa bir basketbol takımını oluşturarak guruplar yarışmalarına ilimizi temsilen katılmışlardır. Özellikle ağıda bir ilki gerçekleştirerek puanlı atletizm takımını oluşturup atletizmin tüm branşlarda sporcuları yarıştıran Türkiye şampiyonasında ilimizi temsil etmiştir. Ancak yıldırımın en büyük şansızlığı Ağı'da ciddi anlamda spor kulübünün olmaması ve ülkemizde spor kulüplerinin rekabet içerisinde olması münasebetiyle çok sayıda başarılı Ağılı sporcunun ülkemizdeki çeşitli kulüp adına yarışmalarıydı

Ali Özdemir Dönemi 2001-2003

Ağı'ya ilk defa faal olarak spor yapmayan bir spor il müdürünün atanması bu döneme rastlamaktadır. Uzun yıllar il müdürlüğüne atanan spor müdürlerinin çoğu sporun (atletizmin) içinde olmaları sebebiyle ister istemez Ali Özdemir'in başarısız olacağını düşünmüşlerdir. Ancak Özdemir'in bilgi birikimi ve deneyimi onu diğer il müdürleri kadar başarılı kılmıştır tüm sporlara aynı mesafede önem vermiştir spor branşları arasında ayırım yapmamıştır sadece başarılı olan spor branşlarına antrenörleri dâhil olmak üzere önem vermiştir. Özellikle atletizm ve kayak branşlarında çok sayıda sporcu tespit edip milli takıma kazandırmıştır. Gençlik ve spor il müdürlüğünün idari binasını uzun yıllar sonra tadilattan geçirek daha düzenli bir çalışma alanı yaratmıştır. Harun Akyol, Osman Yılmaz, Kamuran Yılmaz, İbrahim Karamızrak, Ebru Demirci, Melek Kaya, Hasret Kaya sporcuları ülke kayağına kazandırmıştır.

Celal Evliyaoğlu Dönemi 2003-2005

İki yıl görevde kalan Evliyaoğlu Özdemir'den aldığı bayrağı devralarak çalışmalara devam etmiştir. Amatör futbol ivme kazanmıştır kayak ve atletizm branşları ülke çapında başarılı sonuçlar elde etmişlerdir.

Ayhan Yıldırım Dönemi 2005-2011

Yıldırım eski bir atlet olması ve spor teşkilatının yapısını çok iyi bilmesi sebebiyle eksikliklerin nerelerde kaynakladığını çok iyi biliyordu Ağrı Atletizminin belki de son zamanların en başarılı olduğu dönem bu yıllara rastlamaktadır. Köylerde taramalar yaparak kamp eğitim merkezini başarılı sporculara doldurmuştur özellikle vermiş olduğu önemli bir kararla Şirin Gönen ve Ramazan Yardımcı'yı antrenör olarak atletizmin başına getirerek katılmış oldukları çoğu yarışmalarda derece elde etmişlerdir

Kayak sporuna da büyük önem verdiği ve bu branşta da çok başarılı sonuçlar elde etmişlerdir.

Ata sporu olarak bilinen güreş sporu ise Ağrı'da üzerinde en fazla durulan bir spor branşlarından birisi idi. Çok kabiliyetli gençlerin oluşu, kış aylarında başka eğlence yerinin azlığı nedeniyle tüm Ağrı gençliğini güreş veya diğer spor çalışmalarına çekme mümkün iken

1968 yıllarda bir salonun bulunmayışı, belki de birçok güçlü ve yetenekli genci milli takımdan mahrum bırakmıştır. Hatta ihmaller yüzünden çoğu yetenekli sporcu kaybetmiştir

Ancak Bütün bu imkânsızlıklara rağmen İlde halk eğitimi ile işbirliği sayesinde halk eğitimi merkezi salonunda orta dereceli okullar güreş müsabakaları yapılmıştır, halkında çok rağbet ve alaka gösterdiği bu spor branşında yılda bir iki kez yarışmalar düzenlenmiş ancak imkânsızlıklardan dolayı minder güreşleri çok fazla rağbet görmemiş, karakucak güreşleri halk tarafından daha çok ön plana çıkmıştır.

Ağrı'daki tarihi gelişmelere bakıldığında hiç bir il müdürü döneminde minder güreşinin yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat 1978'li yıllarda kısa bir süre karakucak güreşlerinin yapıldığı söylenilmekte zaman zaman Ağrı Şehir Stadyumu'nda Ağrılı pehlivan Cemalettin Kaya'nın güreşler yaptığı, heybetli cüssesi ve kuvvetli olması nedeniyle rakiplerini eze eze yendiği anlatılmaktadır. O dönemde güreş salonun olmaması, minderlerin olmayışı minder güreşinden anlayan antrenörlerin olmaması bu sporu daha da zor bir hale getirmiştir,

Ağrı'da minder güreşleri 1984-85 yıllarında dönemin spor müdürü Mehmet Yıldırım tarafından Ağrı'nın Tutak ilçesinde uzun boylu güçlü fiziği ile göze hemen çarpan iyi bir pehlivan olması düşüncesi ile Kürşat Hazar ile temasa geçerek bu sporcu ilçeden alıp Ağrı merkezde sporcu kamp eğitim merkezine alır ancak güreş antrenörü ve malzemesi olmadığından sporcu kendi imkânları ile çalışmaya devam eder bu imkânsızlıklara dayanamayan sporcu aktif olarak sporu bırakmak zorunda kalır

AĞRI'DA SPOR TARİHİ

Ayhan Yıldırım özellikle Ağrı'da hiç yapılmayan güreş sporunu çok zor şartlarda 2007 yılında mini bir güreş salonu kazandırmış aynı zamanda Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü'nü okuyan Muş bölgesi milli sporcusu Osman Olcay ile temasa geçerek iki yıl fahri güreş antrenörü olarak işe başlatmıştır. Daha sonra il müdürlüğü bünyesinde sözleşmeli olarak göreve başlatmış olduğu Olcay, çok sayıda sporcuyu güreş sporuna kazandırmış ve bir ilki gerçekleştirmiştir bayanlarda Türkiye üçüncüsü erkeklerde ise yıldız ve genç kategorilerinde gurup birinciliği ve Türkiye Şampiyonalarında ise ilk on sıraya sporcu kazandırmıştır. Güreşe başlayan *Tarık Aslankılıç, Aytekin Haman, Bedirhan Demir, Yusuf İlhan, Melik Karasu, Ömer Karakol, Mehmet Bölek ve Tayfun Polat* 'tan oluşmuştur.

Ağrı ilinin ilk bayan minder güreş sporcusu *Kader Yıldız*'dır 2014 yılında spora başlayan kader Türkiye genelinde bayan güreşi benimsemezken Ağrı gibi bir yerde mücadele ederek bu sporu bayanlarında yapabileceğini kanıtlamış hırsı ve azmi sayesinde ülkenin çeşitli yerlerinde kulüplerde yarışmış ve milli takıma girmiştir.

M. Şafi Erim Dönemi 2011-2014

Bir spor aşığı olan erim hemen hemen tüm spor branşlarında faaliyet yürütmüştür. Spor kitlelere yama konusunda sürekli halkla iç içe olmuştur kendisi dâhil il bazında sürekli spor etkinlikleri düzenlemiştir. Gençlik ve spor il müdürlüğünün hantal yapısını değiştirerek çalışmayanları aktif hale getirmiştir. Yarışmalarda başarılı olan sporcuların evlerine gidip aileleriyle görüşerek ödüllendirmiştir. Ancak erimin bu kadar gayretine rağmen ülke genelinde bulunan spor kulüpleri ağrıda yetişen birçok sporcuya iyi düzeyde maaş bağlayarak sahip çıkarken Ağrı'dan yana tercihini kullanan sporcularda katıldıkları yarışmalarda başarılı sonuçlar elde etmişlerdir.

Aziz Sinan Alp Dönemi 2015..

İl müdürü Alp tüm müdürlerin yürütmüş olduğu başarı çitasını yükseltmeye çalışarak göreve devam etmiştir. Ağrı'da başarılı olan atletizm ve kayak branşının dışında çok sayıda branşta faaliyet yürütmüştür sporu herkesin yapması konusunda faaliyetler yürütmüştür başarılı olan sporcuları çeşitli hediyeler vererek gençleri spora çekmeye çalışmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti döneminde Türkiye'nin her yerinde yapılan spor tesisleri Aziz Sinan Alp'ın büyük gayretleri ile ilimizde nasibini alarak bir spor salonu, bir gençlik merkezi birde sporcu kamp eğitim merkezine sahip olmuştur. Erim döneminde olduğu gibi Aziz Sinan Alp döneminde de Ağrı'da yetişen birçok sporcu farklı kulüpler adına yarışmışlardır.

Sonuç olarak bakıldığında hangi kulüp adına yarışarlarsa yarışınlar bu sporcular ülkemizi temsil etmekte.

Sonuç ve öneriler:

Sonuç olarak, yapılan bu araştırma ile ilgili literatür incelenmiş olup sınırlı yada yeterince kaynağa ulaşılamamış olması bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Daha çok bire bir görüşmeler ve sözel tarih yöntemi kullanılarak bilgiler elde edilmiştir bu bilgilerin değerli olduğu varsayılmaktadır. Giderek değişen ve gelişen dünya düzenine bağlı olarak spordaki gelişmelerde hızla ilerlemektedir. Ağrı ili ve çevresinde özellikle cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan bu güne kadar Beden terbiyesi ve gençlik hizmetleri bölge müdürleri bağlamında ele alınan bu çalışmada Ağrı'da sporun gelişimi dönemsel olarak incelenmiştir. Bu dönemlere bakıldığında Dünyada ve ülke genelinde olduğu gibi Ağrı ilinde de sporun her alanda değişip, geliştiğini görmekteyiz. Geçmişini bilmeyenler geleceğe emin adımlarla yürüyemez anlayışı ile çalışmamız bir derleme olmanın yansıra aynı zamanda kaynak olarak ta nitelendirilebilir. Özellikle atletizmin mesafe koşuları ve kayaklı koşu (kuzey disiplini) dallarının ön plana çıktığı Ağrı da farklı spor dallarında aynı önem düzeyine sahip başarıların neden elde edilemediğinin araştırılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- CHP, Halkevleri ve Halkodaları, TBMM, 1942.
- Demircan, Adnan, (2007). Tarih Üzerine Bazı Düşünceler, Milet ve Nihal, 4 (3), 69-89.
- Edi Ahmet, (2015), Nahçıvan ve Doğu Anadolu Abideleri Uluslararası Sempozyumu (Dünü Bugünü ve Yarını) 11-12 Mayıs 2015
- Şeref Ertaş – Hasan Petek, Spor Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2005, s.23.
- Yavuz Özdemir-Elif Aktaş, "Halkevleri (1932 'den 1951 'e)" Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 45, Erzurum 2011.
<https://www.tbmm.gov.tr>

19. YÜZYILDA RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇEVİRİ FAALİYETLERİ ÜZERİNE

ON TRANSLATION ACTIVITIES IN RUSSIAN AND OTTOMAN STATE IN THE 19TH CENTURY

Murat YILMAZ*

Özet

19. yüzyıl hem yazın hem de düşünce hayatında oldukça önem arz eden bir çağdır. Bu dönemde edebiyatın tavan yaptığı, kültürlerin çeviri yoluyla iletişime geçip daha önceki yüzyıllara nazaran oldukça gelişme gösterdikleri bir dönemdir. Özellikle iki büyük güç olan Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Batı merkezli kültür ithalatına ağırlık verdikleri bu dönemde bir köprü görevini gören çevirinin gelişimi hız kazanmaktadır. Rusya'da edebiyat alanında yapılan çeviriler topluma yansıtılmaya çalışılmakta, bunun yanı sıra özgün eserlerde zirveye çıkıldığı bu yüzyıl edebiyat dünyasına dünya klasiklerinin armağan edildiği bir çağ olması hasebiyle önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti açısından da durum aynıdır. Batı ile sosyo-kültürel ilişkilerin geliştiği bu dönemde çevirilerde hem Batı hem de Doğu edebiyatlarının çevirilerine ağırlık verilir. Özellikle Batı'dan alınan edebi türler Osmanlı aydınları tarafından işlenir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, çeviri, edebiyat, kültür, Rusya, Osmanlı Devleti

Abstract

The 19th century is a very important age both in literary and in thought life. This period is a time, when literature developed and when the cultures started to communicate with each other through translation and made considerable progress compared to previous centuries. In particular, the development of the translation, which served as a bridge during the period when two great powers, Russia and the Ottoman State, focused on importing Western-oriented culture, gained pace. This century, in which the translations made in the field of literature were tried to be reflected to the community and the original works showed great progress in Russia, is very important, because

* Arş. Gör, Atatürk Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü. murat.yilmaz@atauni.edu.tr

of the fact that the world classics were presented to the literature world. The situation was also the same in terms of the Ottoman State. In this period, in which socio-cultural relations developed with the West, more emphasis was given to the translation of both Western and Eastern literatures. Especially the literary species taken from the West were processed by the Ottoman intellectuals.

Keywords: 19th century, translation, literature, culture, Russia, Ottoman State.

Giriş

Çeviri sadece bir dilden başka bir dile bir aktarım aracı değil, aynı zamanda bir kültürün başka bir kültürle etkileşim içerisine girmesi, basit bir dille anlatmak gerekiyorsa bir kültürün başka bir kültürle alışveriş yapmasıdır. Burada söz konusu iki kültürün çeviri sayesinde birbirlerini tanımasıdır. Başka bir deyişle ‘*başka dillerin tanımladığı başka dünyaların tanıtılmasıdır çeviri bu yönüyle.*’¹ Aslında çeviri ‘*değişik toplulukların, ulusların, bilim, sanat, düşünce alanındaki çabalarını birbirleriyle paylaşabilme yoludur.*’² Çeviriler toplumların kendi eserlerini ortaya koymak için yapmış oldukları bir hazırlık ve birikimin yapı taşıdır.

Toplumlar çeviriler aracılığıyla birbirlerinden etkilenirler ve bu etkilenme sonucu sosyo-kültürel gelişmeler meydana gelir. Bu da onların kültürel ve düşünce hayatlarına yapmış olduğu etkilerden anlaşılmaktadır. Bu dönemin kültürel ve düşünce yapısına bakıldığında çevirilerde baskın olan kültürlerin izini görmek mümkündür. Burada ağır basan taraf Avrupa olmaktadır. Avrupa’nın özellikle de Fransa’nın hem Rusya hem de Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini Fransızcadan yapılan çevirilerin çokluğundan anlamak mümkün.

Bu dönemde yapılan çeviriler ihtiyaca cevap vermek maksadıyla yapılmıştır. Toplumda karşılığı olmayan eserlerin çevirileri tercih edilmemiştir. Çevrilecek eserler seçilirken toplumun ihtiyaç duyduğu ve toplum tarafından benimsenecek eserlerin seçilmesine gayret edilmiştir. Bunun yanı sıra ihtiyaç duyulan alanlardaki eksikleri karşılamak için sık sık çeviriye başvurulmuştur. Rusya ve Osmanlı Devleti’nin özellikle bilim ve teknik konularda hâsıl olan eksikleri gidermek için çeviri eserlerden

¹ Akşit Göktürk, *Çeviri: Dillerin Dili* (10. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.15.

² Göktürk, a.g.e., s.15.

yararlanmışlardır. Bazen de çeviri yoluyla topluma yön vermek ve yeni fikirler aşlamak gayeleri güdülmüştür. Böyle bir iş için çeviri vazgeçilmez bir araç olarak görülmüştür.

Rusya’da Çeviri Faaliyetleri

Kültürlerarası iletişimin bir aracı olan çeviri Rus edebiyatının şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli bir rol oynar. Rus edebiyatına bir nevi kaynaklık etmiş olan çevirinin Rus kültüründe uzun bir geçmişi vardır. ‘‘Araştırmacılar Moğol istilasından önceki Rus edebiyatının, örneğin, % 1’inden daha azını kendi yazdıkları, % 99’unu da çevirilerin oluşturduğunu belirtirler.’’^{3*}

I. Petro dönemiyle başlayan reformlar hızla bütün alanlarda etkin olmaya başlamıştır. Özellikle de Petersburg’un önem kazanması Avrupa ile direkt ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynar. Yapılan reformlarla Avrupa’daki gelişmelerin Rusya’da uygulanmaya başlaması hız kazanır.

18. yüzyılda çeviriye bir meslek gözüyle bakılırken 19. yüzyılda ise çeviriye artık bir sanat gözüyle bakılmaktadır. Ayrıca 19. yüzyıl Rusya’da çeviri ve edebiyatın altın çağıdır. Dönemin önde gelen edebiyatçıları çeviri faaliyetlerinde aktif olarak görev almışlardır, çeviriye kendi stillerini geliştirmek için bir araç olarak kullanmışlardır. Batı edebiyatını çeviri yoluyla Rus okurla buluşturan bu yazarlar çeviride farklı teknikler kullanmışlardır.

Yapılan çeviriler Rus edebiyatının gelişmesi açısından oldukça önemlidir. Özgün eserlerin ortaya konmasında çevirilerden yararlanılmış, bu çeviriler kendi eserlerini ortaya koymak için bir araç olarak kullanılmıştır. Çevirilerin ağırlıklı olduğu alanlar dönemsel olarak bakıldığında değişiklik gösterebilmektedir. Bu açıdan yapılan çevirilere bakıldığında ‘‘18’inci asır başlarına kadar Rus edebiyatı yalnız dini şiirler ve halk romanlarından ibaretti.’’⁴ Dönemin önde gelen aydınları farklı alanlardan yaptıkları çevirilerle Rus toplumunu aydınlatma yoluna gitmişlerdir. ‘Drujinin, Akeharumov, Soloviev, Alman filozofları hakkında tahlili eserler ve bazı tercümeleer vücuda getirdiler.’⁵

³ I. S. Alekseyeva, *Vvedenie v perevodovedenie*, Izdatelskiy tsentr «Akademiya», Moskova 2004, s.81.

* Makalede Rusça kaynaklardan yapılan çeviriler tarafımca Türkçeye çevrilmiştir.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.228.

⁵ Ülken, a.g.e., s.229.

Bu dönemde çevirileri yapanlar arasında genelde tanınmış yazar ve şairleri görmekteyiz. “*Dostoyevski'nin büyük kardeşi Michel, Alman şairleri Schiller ve Goethe'nin bütün eserlerini tercüme ettiği...*”⁶ ve bu şekilde Batı düşüncesi anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu dönemin önde gelen yazar, şair ve çevirmenleri arasında Puşkin ve Lermantov önemli bir yer tutar. Puşkin gibi Rusçayı sonradan öğrenen yazarlar Batı kültürünü daha iyi bildiklerinden bunu çeviride kolaylıkla aktarabilmişlerdir. Bunların yapmış oldukları çeviriler hem Rus ve Batı kültürlerinin sentezi açısından hem de bunu daha büyük kitlelere yaymaları açısından önemlidir.

Dönemim önde gelen çevirmenleri arasında Gavril Romanoviç Derjavin, N. Gnediç, V. G. Belinskiy, Nikolay Karamzin ve Jukovskiy'i sayabiliriz. Bunlar arasında önemli bir yeri olan Jukovskiy, Fransızca, Almanca, İngilizce, Latince'den çeviriler yapmıştır. Puşkin'in deyimiyle çevirinin dâhisi olan V. Jukovskiy pek çok eseri farklı dillerden çevirerek bunları Rus edebiyatına kazandırmıştır. “*Jukovski bir taraftan Rusya'ya romantizminin belli başlı eserlerini naklederken, bir taraftan da Odyssee'yi tercüme ediyordu. Paul et Virginie'i, Schiller'in trajedilerini, Firdevsî'nin Şehname'sinden mühim parçaları nakletmek suretiyle dünya edebiyatının şaheserleriyle temas temin ediyordu.*”⁷

Karamzin'e göre çeviri yazarın kendi stilini geliştirmesi için bir okul hükmündedir. Çünkü bu şekilde yazar kendini geliştirebiliyordu. Bu dönemde çeviriye olan bakış açısında önemli değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu dönemde çeviri bir sanat olarak görüldüğünden farklı tekniklerin kullanımı gibi konularda tartışmalar yaşanmıştır. Daha önceki yüzyıllarda çeviri ihtiyaç kaynaklı yapıyorken, çeviride amaç verilmek istenen mesajın verilmesi olarak algılanırken bu dönemde çeviri sanat olarak algılanmış, kaynak metin ile hedef metinde uygulanan stiller mercek altına alınmış ve bu konuda tartışmalar yaşanmıştır.

Bu devirde serbest çeviri ve birebir çeviri teknikleri üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Kimi yazar-çevirmen birebir tekniğini savunurken kimi yazar da serbest çeviri tekniğini savunmuştur. Karamzin (Nikolay Karamzin) ve Jukovskiy (Vasiliy Jukovskiy) serbest çeviri tekniğini savunanların başında gelir. Bu teknikle yapılan çevirilerde ‘kendi kültürüne uydurma’ eğilimi ağır basmaktadır. Kimi zaman yabancı dilden Rusçaya

⁶ Ülken, a.g.e., s.230.

⁷ Ülken, a.g.e., s. 229.

çevrilen bir eserdeki kahramanların adları Rusça adlarla değiştirilir, olayların geçtiği yerler de Rusya'daki yerlerle değiştirilir.

“Alman şair Gottfried August Bürger’in ‘Eleonora’ eserindeki kadın kahraman olan Eleonora, bu eserin 1808 yılındaki Rusçaya çevirisinde eserin orijinalindeki ulusal değerlerle birlikte ilk önce Lûdmila’ya dönüşür, daha sonra ise eserin orijinal halinden sadece ölü bir damat adayıyla buluşma motifinin kaldığı bu motiflere dayanarak Svetlana (1808 – 1812 yıllarında) ortaya çıkmaktadır ve bunun (bu buluşmanın) da rüyada gerçekleştiği, sonunda 1831 yılında (Rusçaya yapılan çevirilerde) kadın kahraman tekrardan Eleonora’ya dönüşmektedir ve olması gerektiği gibi XVIII. yy. Almanya’sında ortaya çıkmaktadır.”⁸

Aynı eserin farklı dönemlerde aynı kişi tarafından tekrardan çevrilmesi çeviri üzerine farklı yaklaşımların sonucu olmuştur. Bu konuda edinilen birikimler çeviride yeni tekniklerin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu konuda Jukovskiy’nin çevirmiş olduğu bir eserin ‘kendi kültürüne uydurma’ eğiliminde olduğundan kaynaklanmaktadır.

“Jukovskiy edebi hayatına başladığında Fransızların XVIII. yüzyıldaki kaynak metni ‘mükemmelleştirme’ gereği duyan bir iş olarak çeviriye olan bakış açısına daha yakındır. Bu ‘mükemmelleştirme’ de eninde sonunda kaynak metin üzerinden bireysel eserlerin oluşmasına neden olabilir.”⁹

Bu ve buna benzer kendi kültürüne uydurma eğiliminin ağır bastığı dönemlerde buna benzer çevirileri görmek mümkündür. Bu eğilimin ağır bastığı dönemlerde bu şekilde çeviri yapan Jukovskiy de daha sonra çevirilerde eserde geçen ulusal motiflerin korunması gerektiğini anlamış ve böylece 1831 yılında aynı eseri tekrardan aslına bağlı kalarak çevirmiş ve eserin kadın kahramanını da eserin aslında verildiği şekilde – Rusça isimlerle değiştirmeden – çevirmiştir.

“Jukovskiy çevirmenlik hayatında 1810’lu yıllardan itibaren (yani Puşkin’den ayrı olarak daha ilk başlarda) kaynak metindeki olayların geçtiği zaman ve yerlerle (...) ilgili simgelerin aktarımına daha sonraları daha çok dikkat ederek klasik çeviri tekniğinden, ‘kendi kültürüne uydurma’ tekniğinden vazgeçmeye başlıyor.”¹⁰

⁸ L. L. Neliubin, G.T. Khukhuni, *İstoriya i Teoriya Perevoda v Rossii*, İzdatelstvo MGOU, Moskva 2003, s.61.

⁹ A. V. Fedorov, *Osnovi obshey teorii perevoda (lingvisticheskie problemi)*, (5. baskı), İzdatelskiy dom «FİLOLOGIYA TRI», Moskova 2002, s. 60.

¹⁰ Fedorov, a.g.e., s. 65-66.

Bazen de aynı eser farklı kişiler tarafından çevrilmiştir. Gottfried August Bürger'in 'Eleonora' adlı eseri hem Vasiliy Jukovskiy hem de Petr Andreyeviç Katenin tarafından 'kendi kültürüne uydurma' tarzında eserin aslında verilen isimden farklı olarak çevrilmiştir. Vasiliy Jukovskiy 'Lûdmila' olarak çevirirken Pyotr Katenin de 'Olga' olarak çevirmiştir. '*Edebi bakış açısına göre 'arkaik'* olan, yani Karamzinizm*'in karşıtı olan Katenin, Jukovskiy'nin 'Lûdmila'sı çıktıktan sonra (Gottfried August Bürger'in) 'Eleonora' adlı eserini eleştirel olarak Jukovskiy'nin taklidi olan kendi versiyonu 'Olga'yı yayımladı.*'¹¹

Serbest çeviri tekniği politik eserlerin çevirisinde de kullanılmıştır. Çeviri bazen de propaganda amaçlı kullanılmıştır. V. Kuroçkin, D. Minayev, M. Mihaylov gibi çevirmenler özellikle serbest çeviri yöntemiyle politik içerikli eserlerin çevirileriyle öne çıkmışlardır. '*Derjavin, Horatius'un "Beatus ille qui procul negotiis" adlı şiirini "Kırsal Yaşama Övgüler" (Похвала сельской жизни) (1798) başlığıyla yaptığı serbest çeviride ilkin aslına az çok sadık kalırken, sonrasında aslından uzaklaşıyor...*'¹²

Yapılan çevirilerde yazarlar kendilerince değişiklikler yapmaya gitmişlerdir. Bazen olaylar Rusya'da yaşanmış gibi verilirken bazen de yazarın güya veremediği imgelerin nasıl verilmesi gerektiği vurgulanırdı.

*'Puşkin'in XVII-XVIII yüzyıl şairlerinden yaptığı çeviriler çoğu zaman bu eserlerin yazarlarıyla tartışma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Puşkin, sanki fikre ve temaya heyecan ve keskinlik duygularını vererek bunların gerçek anlamda nasıl işlenmesi gerektiğini gösterircesine Fransız şair Évariste de Parvy'nin edebi anlamda pek önemli olmayan şiir veya epigramlarını kısaltır, düzeltir ve düzenlerdi.'*¹³

Osmanlı Devletinde Çeviri Faaliyetleri

Teknolojinin gelişmesi iletişimle doğru orantılıdır. İletişimde de dil etkeni belirleyici rol oynamaktadır. İletişimde dil engelini aşmak için çeviriye başvurulmuştur. 19. Yüzyılda yapılan sosyo-kültürel ilişkilerin daha çok gelişmesi toplumların birbirlerinden etkilenmelerine neden olmuştur.

* Arkaik – Yu. N. Tınyanov tarafından üretilmiş olan bir terim.

* Karamzinizm- 1790-1820'li yıllarda Rus edebiyatında olan bir akım.

¹¹ L. L. Neliubin, G.T. Khukhuni, *İstoriya i Teoriya Perevoda v Rossii*, İzdatelstvo MGOU, Moskva 2003, s.66.

¹² A. V. Fedorov, *Osnovi obshey teorii perevoda (lingvisticheskie problemi)*, (5. baskı), İzdatelskiy dom «FILOLOGIYA TRI», Moskova 2002, s. 59.

¹³Fedorov, a.g.e., s. 62.

19. YÜZYILDA RUSYA VE OSMANLI DEVLETİNDE ÇEVİRİ FAALİYETLERİ ÜZERİNE

Bu devirde yapılan çevirilerin genel özelliklerine bakıldığında toplumu yönlendirmek ve yeni fikirler aşlamak gibi amaçlar olduğu görülebilir. Yapılan çeviriler hem yeni kavramların hem de yeni tarz ve üslupların edebiyata girmesini sağlamıştır. Bu da aydınların yeni arayışlara girmeye itmiştir. Yapılan çeviriler sonucunda Türkçenin gelişmesi için çalışmalar yapılmış, dile işlevsellik kazandırmak için de yeni kurallar getirilmiştir. Şinasi'nin yapmış olduğu çalışmalar gibi. (İmla kuralları, büyük harf, küçük harf kullanımları gibi).

Bu dönemde Avrupa devletleriyle ilişkilerin gelişmesi ve Batı dillerinden yapılan çevirilerin artması paralellik gösterir. Avrupa'yla yaklaşma sonucu Avrupalı tarzda eserler ortaya konmaya çalışılmıştır. Edebiyat hayatımıza giren tiyatro ve roman bunların başında gelmektedir. Bu gelişmeleri daha yakından takip etmek için Avrupa'ya öğrenci ve devlet adamı gönderilmiştir. 'Aynı şekilde Osmanlı yönetici ve aydınları Batının yakaladığı gelişimi kendi ülkelerinde de gerçekleştirmek amacıyla bu işe girilmişlerdir.'¹⁴

Çeviriler toplum tarafından benimsendiğinden bazı eserlerin çevirisi yıllar sonra başka çevirmenler tarafından tekrardan yapılmıştır. Bu da çevirilerin toplumda bir karşılığının olduğunun göstergesidir. Devlet çevirilere desteğini sürdürmüş, ama bunun yanı sıra çevirileri denetlemeyi de ihmal etmemiştir. "Nizamname ile kitap basımının denetlenmesi konusunda Meclis-i Maarif yetkilendirilmiştir. Meclis-i Maarif'in denetiminden sonrasında kitapların basım ve yayını uygun görüldüğü takdirde öngörülen ruhsatname ilgili yayınevine verilmektedir. 1879'da ise Maarif Nezareti bünyesinde Telif ve Tercüme Dairesi kurulmuştur. 30 Aralık 1881 tarihinde bu daire Matbaalar İdaresi ile birleştirilmiş ve yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurumu oluşturulmuştur. Bu kurumun yetki alanı, kitap ve risalelerin basım öncesi denetimine ek olarak, gümrüklerde veya postanelerde bulunan kitap muayene memurlarının içeriğini tespit edemediği kitapları denetlemektir.'¹⁵

¹⁴ İzzet Şeref, "Tanzimat Dönemi'nde Bir Aydın Olarak Ahmet Mithat Efendi Ve Düşünce", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research), Cilt: 7, Sayı: 31, Volume: 7, Issue: 31, s.279-288, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi31_pdf/Idil_edebyat/seref_izzet.pdf

¹⁵ Ayşe Banu Karadağ, "Tanzimat Döneminden İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadın Çevirmenlerin Çeviri Tarihimizdeki "Dişil" İzleri", HUMANITAS- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı - Number: 2, Güz / Autumn, Tekirdağ, 2013, 105-126, <http://humanitas.nku.edu.tr/article/view/5000107675/5000100465>

Bu dönemde farklı dillerden yapılan çeviriler edebiyat dünyasına da bir renklilik katmıştır. Bu devirde yapılan çevirilerin çoğunluğu çağdaş yazarlardan yapılmıştır. Yapılan çevirilere bakıldığında ilk sırayı Fransızca almaktadır. Ama Fransız edebiyatının yanı sıra Rus edebiyatının da çevirilerle okuyucuya sunulduğuna şahit olmaktayız. Özellikle Madam Gülnar mahlaslı Olga Sergeevna Lebedeva'nın Tolstoy, Puşkin, Lermantov gibi ünlü Rus edebiyatçıların eserlerini Rusçadan Türkçeye çevirmesi Türk edebiyatının yeni kültürlerle ve edebiyatlarla tanışmasını sağlamıştır.

Dönemin önde gelen aydın ve edebiyatçıların çeviri faaliyetlerinde bizzat görev almaları çevirinin daha büyük kitlelere ulaşmasında etkin olmuştur. Bu da yeni fikirlerin ve edebi türlerin Osmanlı toplumunda yayılmasında rol oynamıştır.

Yapılan çevirilerin çoğu bölüm bölüm gazetelerde çıkmış, sonrasında ise bir kitap halinde basılmıştır. Bazen de bazı eserlerin yıllar sonra farklı kişiler tarafından çevrildiğini görmekteyiz.

Bu dönemde çevrilen eserlerden bazıları

	Eserin Orijinal Adı-Yazarı	Eserin Adı	Çeviren Kişi-Çevirdiği Yıl
1	Telemaque (Fenelon)	Telemak ¹⁶	Yusuf Kamil Paşa-1859 (1862'de yayımlanır) Ahmet Vefik Paşa-1880
2	Les Misérables (Victor Hugo)	Sefiller- Hikaye-i Mağdurin	Münif Paşa ve Şemsettin Sami-1862
3	Le Comte de Monte Cristo (Alexander Dumas)	Monte Cristo Kontu	Teodor Kasap -1871
4	La Dam O Kamelya (Alexander Dumas)	Kamelyalı Kadın	Ahmet Mithat Efendi-1880 Ahmed Rasim-1895
5	Graziella (Alphonse de Lamartine)	Graziella ¹⁷	Ali isimli biri-1871 Yusuf Neyyir-1878
6	Robenson Crouse (Daniel Defeo)	Hikaye-i Robinson	Vakanüvis Ahmet Lütüfi (1864)
7	Atala (Chateaubriand)	Atala	Recaizade Ekrem-1864
8	Emile (J.J. Rousseau)	Emile	Ziya Paşa-1870
9	Le Lac	Göl	Sadullah Paşa

¹⁶ Fenelon'dan Yusuf Kamil ve Paşa ve Ahmet Vefik Paşa bu eseri çevirmiştir. Yusuf Kamil Paşa'nın yaptığı çeviri edebi nitelikten uzaktır. Özet niteliğindedir. Mecmua-ı Fünun'da yayınlanmıştır. Ahmet Vefik Paşa'nın çevirisi ise tam ve edebi bir çeviridir. Ceride-i Havadis'te yayınlanmıştır.

¹⁷ Ali isimli biri Lamartine'den çevirmiştir. Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmıştır.

19. YÜZYILDA RUSYA VE OSMANLI DEVLETİNDE ÇEVİRİ FAALİYETLERİ ÜZERİNE

	(Alphonse de Lamartine)		
10	Демон-Лермонтов Михаил Юрьевич	Lermontof'un İblisi	Madam Gülnar
11	Семейное счастье- Толстой Лев Николаевич	Familya Saâdeti	Madam Gülnar

Yapılan bu çeviriler Türk edebiyatında ilk olmaları açısından oldukça önemlidir. Yusuf Kamil Paşa'nın Telemak'ı gibi. Türk edebiyatı çeviriler sayesinde yeni edebi türlerle de tanışma imkânı bulmuştur. Yapılan çeviriler ilkin bilim, teknik ve diğer ihtiyaç duyulan alanlardan yapılırken daha sonraları yapılan çeviriler ise edebiyat ağırlıklı olmuştur. Bunlardan roman türü çeviri yoluyla edebiyatımıza girmiş olup daha sonraları taklit yoluyla ilk romanlar yazılmış ve bu tür giderek gelişmiştir.

Bu devirde edebi eserler dışında yapılan çevirilerde askeri alanda yapılan çeviriler ilk sırada yer alır. Avrupa'nın bilim ve teknik alanlarında önde olması devletin bu alanlardan çeviri yapmaya itmiştir. *“19.yüzyılda çevirisi yapılan yapıtların büyük bir kısmı genelde askerlikte ıslah amaçlı kullanılacak teknik çevirilerdir.”*¹⁸ Fransız askeri terimlerinin özellikle bu dönemde yoğun olarak kullanıldığı ve askeri eğitim kurumlarında ders verenler arasında tercümanları da görmek mümkündür. Bazen de yabancı bir eğitmen tercüman eşliğinde ders verirdi. Özellikle de askeri konulardaki eserlerin çevirileri devlet tarafından yaptırılırdı. *“Tanzimat devrinde daha ziyade askerlik, riyaziye etrafında devlet için zaruri eserler tercüme ettirilmiştir.”*¹⁹

Bu devirde yapılan çeviriler sadece Batı eksenli olmayıp aynı zamanda Doğu edebiyatından çeviriler de hız kazanmıştır. Hatta *“Garp ilim ve felsefesinden nakiller yapıldıkça Şark'a karşı da alaka çoğalmış, hatta Osmanlı devrinin ilk asırlarında görülmedik bir derecede zengin ve mütenevvi tercüme yapılmıştır.”*²⁰

Bu alanda yapılan çevirilerle eksiklikler giderilmeye çalışılmış ve dil bilen eleman yetiştirmek için gayret sarf edilmiştir. Farklı alanlarda yapılan çevirilerle gelişme gösterilmek istenmiştir. Bu faaliyetlerle toplumun farklı kültürleri tanıması sağlanmış, Avrupa ve diğer ülkelerdeki bilimsel ve kültürel faaliyetler çeviri yoluyla taklit edilmeye çalışılmıştır.

¹⁸ Sakine Eruz, *Çok Kültürlülük ve Çeviri-Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler* (1.Baskı), Multilingual, İstanbul 2010, s.100.

¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 239.

²⁰ Ülken, a.g.e., s. 242.

Çeviri ihtiyacını karşılamak amacıyla farklı kurumlar kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi 1821 yılında II. Mahmut'un kararıyla kurulmuş olan Tercüme Odası'dır. "...II. Mahmut konuya önem veriyordu. Nitekim 20 Recep 1236/23 Nisan 1821'de tercüman yetiştirmek ve Babiali memurlarından dil öğrenmek isteyenlere yabancı dil öğretmek amacıyla Tercüme Odası kurulması için bir Hatt-ı Hümayun yayınladığı gibi, odanın başına getirilecek olana ayda 500 kuruş maaş verilmesi için Defterdar' a buyrultu yazıldı."'²¹

Yapılan düzenlemeyle Müslüman tercümanların ve dil bilen memurların yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Bu odanın çalışmaları belirli esaslara bağlanmış, burada eğitim göreceklere nasıl çalışacakları ve ne tür gruplandırılmaları dahil olacakları nizamnamelerle belirlenirdi.

'Tercüme Odası'nın tespit edebildiğimiz ilk nizamı 17 Aralık 1824'te yapılmıştır. Buna göre Tercüme Odası ilk kuruluş yılında biri Beylikçi Efendi'nin nezaretinde dil öğrenecek memurların devam ettiği Lisan Odası ve diğeri de buradan mezun olup tercüme işleriyle meşgul olacak mütercimlerin çalıştığı Tercüman Odası olmak üzere iki birimden oluşmaktaydı. Lisan Odası'nda dil öğrenen memurlar mütercim olarak Tercüman Odası'na alınır ve burada eksikliklerini tamamlarlardı.

Bu mütercimler Tercüman Odası'nda tercümeleri "tebyiz" ve ceridelere kayd etmek ve boş kaldıklarında birbirleriyle Fransızca konuşup dil bilgilerini ilerletmek zorundaydılar. Tercüman Odasından birisi bir memuriyete atandığı zaman yerlerine Lisan Odası'ndan birisi atanacak ve böylece Tercüman Odası bağımsız bir kalem haline getirilecektir. Tercüman Odası'nda tercüme edilen evrakın evvelki gibi kaybolmayarak kaydı tutulacak, evrakın müsvedde ve asılları torbalarda muhafaza edilecekti. Tercüman Odası mensuplarına ait olan maaşlar da kişilere değil memuriyetlerine ait olacaktı. Tercüme Odası'ndan çalışan mütercimler izinsiz olarak göreve gelmediklerinde ya da tercüme ve tekellüme "ez can-ı dil" çalışmadıkları zaman Oda'dan atılacak ve yerine Lisan Odası'ndan diğeri atanacaktı.'²²

Bu kurum hem çeviri faaliyetleri açısından hem de dış devletlerle ilişkilerde önemli görevler üstlenmiştir. Burası hem diplomatik ilişkilerde hem de yabancı dil bilgisi gerektiren durumlarda çeviri işlerinde Müslüman

²¹ Cahit Bilim, "Tercüme Odası", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 1, 1990, 029-043, //http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13495.pdf

²² Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-I Ali Tercüme Odası*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

tercümanların eğitildikleri ve görev yaptıkları bir yerdir. Dil bilgilerini geliştirmek isteyen memurlar belli bir seviyeye geldiklerinde ihtiyaç görülmesi halinde Divan-ı Hümayun 'da görevlendiriliyordu. Ayrıca bu dönemde Avrupa ile ilişkilerin gelişmesiyle yazışmalarda bir artış olmuştur. Bu artışla beraberinde çeviriye ihtiyacı da getirmiştir. Ayrıca Avrupa ülkelerindeki elçiliklerde görevlendirilen memurlar buradaki dil bilen elemandan tahsis ediliyordu. Avrupa devletleriyle diplomaside gelişmenin olması beraberinde tercüme olan ihtiyacı da artırmıştır. Bu sebeple burada çalışanların sayısı artırılmış ve maaşlarda da artışa gidilmiştir. *'Böylelikle diplomatik ilişkilerde yabancı dil bilen personele duyulan ihtiyaç Tercüme Odası'nun prestijinin yükselmesine yol açmıştır.'*²³

Tercüme Odası için Batı tipi aydının yetiştiği bir yer demek yerinde olacaktır. Burada yetişenlerin çoğu Avrupa'da belli bir süre kalmış, ya da elçilik aracılığıyla oralarda hizmetler yapmıştır. Ayrıca bu kurumda çalışıp ta daha sonraları devletin üst kademelerinde görev almış kişiler de oldukça fazladır. Tercüme Odasında yetişmiş bazı ünlü kişiler olarak şunları sayabiliriz: Ali Paşa, Fuad Paşa, Safvet Paşa, Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Sadık Rıfat Paşa, Agah Efendi, Ziya Paşa, Mehmet Namık Paşa, Münif Paşa, Ethem Pertev Paşa.

Sonuç

Bir iletişim aracı olan çevirinin birbirine komşu iki ülke olan Rusya ve Osmanlı Devleti'nde edebi ve sosyal hayatın şekillenmesinde oynadığı rol oldukça büyüktür. Bunu hem kültürel hem de sosyal hayatta görmek mümkündür. Batı'nın gelişmişliğini çeviri yoluyla ithal etme çabaları çeviriyle hayata geçirilmiştir. Bu yapılırken farklı kişiler tarafından farklı metotlar kullanılmıştır. Özellikle çeviri konusunda farklı tekniklerin kullanılması farklı anlaşılmalara yol açmış, bazen de aynı eserin yıllar sonra yeniden çevrildiği görülmektedir. Rusya ve Osmanlı Devleti'nde buna benzer örneklerde paralellikler görülür. Bu şekilde çeviri üzerine tartışmaların olduğu ve bu tartışmalar sonucu çeviri üzerine incelemelerin yapıldığına şahit olmaktayız. Çeviri bir nevi söylenmek istenip de söylenemeyen şeylerin söylenme aracı olmuştur. Edebi hayatın yeniden şekillenmesinde ve farklı türlerle tanışmasında çeviri etkin olmuştur.

²³ Balcı, a.g.e.

Kaynakça

- Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili* (10. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.
- Alekseyeva, I. S., *Vvedenie v perevodovedenie*, Izdatelskiy tsentr «Akademiya», Moskova 2004.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Neliubin, L.L., Khukhuni, G.T., *İstoriya i Teoriya Perevoda v Rossii*, İzdatelstvo MGOU, Moskva 2003.
- Fedorov, A. V., *Osnovi obshey teorii perevoda (lingvisticheskie problemi)*, (5. baskı), Izdatelskiy dom «FİLOLOGİYA TRI», Moskova 2002.
- Şeref, İzzet, “*Tanzimat Dönemi’nde Bir Aydın Olarak Ahmet Mithat Efendi Ve Düşünce*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research), Cilt: 7, Sayı: 31, Volume: 7, Issue: 31, s.279-288, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi31_pdf/1dil_edebiyat/seref_izzet.pdf
- Karadağ, Ayşe Banu, “*Tanzimat Döneminden İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadın Çevirmenlerin Çeviri Tarihimizdeki “Dişil” İzleri*”, HUMANITAS- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı - Number: 2, Güz / Autumn, Tekirdağ, 2013, 105-126, <http://humanitas.nku.edu.tr/article/view/5000107675/5000100465>
- Eruz, Sakine, *Çok Kültürlülük ve Çeviri-Osmanlı Devleti’nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler* (1.Baskı), Multilingual, İstanbul 2010.
- Bilim, Cahit, “*Tercüme Odası*”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 1, 1990, 029-043, [//http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13495.pdf](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13495.pdf)
- Balcı, Sezai, *Osmanlı Devleti’nde Tercümanlık ve Bab-I Ali Tercüme Odası*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF CONTRUCTED TEACHING APPLICATONS ACCORDING TO CONTRACTED TEACHERS' IDEAS

Murat ÇALIŞOĞLU*

Seda Nur Tanışır**

Özet

Öğretme işinin temel sorumlusu öğretmenlerdir. Bu nedenle öğretmen, eğitim sisteminin en temel ögesidir. Çünkü eğitimin niteliği, büyük ölçüde öğretmenin niteliğine bağlıdır. Ülkemizde öğretmen yetiştirme ile ilgili geçmişten günümüze çeşitli politikalar izlenmiştir. 2016 Ekim atamasıyla atanan sözleşmeli öğretmenler atandıkları okullarda göreve başlamıştır. Bu çalışmada da Ekim 2016 atamasıyla atanan sözleşmeli öğretmenlerin “Sözleşmeli Öğretmenlik Uygulaması”nı değerlendirmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubunu 2016- 2017 eğitim öğretim yılı ekim ayında Ağrı iline atanan 20 sözleşmeli sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Araştırmanın verileri toplanırken çalışmanın amacı doğrultusunda alan yazından hareketle ve alanında uzman kişilerden görüş alınarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan formda katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik soruları ve açık uçlu on soruyu cevaplamaları istenmiştir ve alınan cevaplar betimleyici istatistikle değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda sözleşmeli sınıf öğretmenlerinin genel anlamda çalıştıkları kuruma olan bağlılıkları, okuldaki diğer personelle olan iş ilişkileri, özlük hakları ve yöneticilerin sözleşmeli öğretmenlik uygulaması ile ilgili yeterlilikleri konusunda olumsuz görüş bildirdikleri görülmüşken; özellikle Doğu'daki her çocuğa ulaşma noktasında fırsat eşitliğinin sağlanması, öğrencilerin daha az öğretmen değiştirme sayesinde daha kaliteli bir eğitim almaları konusunda ise olumlu görüş belirtmişlerdir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, muratcalisoglu@hotmail.com

** sedatasnisir@gmail.com

Anahtar Sözcük: Öğretmen yetiştirme, sözleşmeli öğretmen, ilkokul

Abstract

Teachers are the main responsible ones for teaching. For this reason, the teacher is the most basic element of the education system as the quality of education largely depends on the quality of the teacher. In our country, various policies have been followed from the past to today regarding teacher training. Contracted teachers appointed with the 2016 October assignment began to their duty in the schools they were assigned to. In this study, it is aimed to evaluate "Contracted Teacher Practice" according to the views of the contracted teachers assigned by appointment in October 2016. The study group is formed of 20 contracted classroom teachers assigned to the province of Ağrı in October in 2016 - 2017 academic year. Phenomenological method, one of the qualitative research models, was used in the study. In the data collection, in the direction of the aim of the study, semi-structured interview protocol is prepared by taking the opinions of the field experts and with reference to the literature. The participants were asked to answer the questions related to personal information and the 10 open-ended questions, and the answers were evaluated with descriptive statistics. As a result of the study, it is seen that contracted classroom teachers reported negative opinions in terms of commitment to the school they work in, their relations with the staff in the school, personal rights and the competencies of the managers about the contracted teacher application, however, they stated positive opinions in terms of providing equal opportunity especially at the point of reaching every child in the East and providing more quality education for the children as the teachers are not changed so often.

Key Words: Teacher training, contracted teacher, primary school

Giriş

Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlanabilir (Çelikkaya, 2010, s:41). TDK'ya göre “çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye.”dir. (tdk.gov.tr erişim:05/02/2017 16:58) Eğitimi, bireylerin toplum ve siyasal sistemin ideolojisine uygun olarak yeniden biçimlendirme süreci; önceden belirlenmiş kurallar vasıtasıyla ferde iradi davranışlar kazandırma, davranış geliştirme ve davranış değiştirme süreci ya da kişiliğin gelişmesine yardım eden ve onu temel alan, onu yetişkin hayatına

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

hazırlayan, gerekli bilgi beceri ve davranışlar elde etmesine yarayan bir süreç olarak tanımlamak da mümkündür (Küçüköğlü ve Kızıldaş, 2012: 661; Ültanır, 2012: 48; Yılan, 2012, s.53).

Öğretim ise eğitimin genellikle bir öğretim kurumunda planlı ve düzenli olarak öğretmenler tarafından öğrencilere bilgi aktarılması olarak tanımlanabilir. “Bir toplumun ilerleyebilmesi, belli bir seviyede refah düzeyine sahip gelişmiş ülkelerin seviyesine gelebilmesi için, eğitim kurumlarında sağlıklı bir eğitim sunulması gerekmektedir.” (Saç, 2016, s. 1). Sünbül’e göre (1996, s. 597) “Öğretme işinin temel sorumlusu öğretmenlerdir.” Eğitim Temel Kanunu’na göre öğretmenlerin iki temel görevi vardır: Branş görevi ve kültürlenme ya da sosyalleştirme görevi (Çelikkaya, 2007, s. 8). Öğretmen eğitim sisteminin en temel ögesidir. “Çünkü eğitimin niteliği, büyük ölçüde öğretmenin niteliğine bağlıdır (Şişman, 2006, s. 211). Başarılı öğrencilerin yetiştirilmesi için nitelikli öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır (Seferoğlu, 2004: 40).

Geçmişten günümüze öğretmen istihdamı ile ilgili çeşitli politikalar izlenmiştir. 1848 yılında İstanbul’da ilk Darülmuallimin’in açılması ile öğretmen yetiştirme konusunda ilk adım atılmıştır (Gökkyer, 2011) . Osmanlı döneminde 19. Yüzyıla kadar öğretmenler özel bir eğitim almadan medreselerden yetişiyordu (Altın, 2009). Fatih döneminde Eyüp ve Ayasofya Medreselerinde Sıbyan mektebi muallimi olacaklar için genel medreselerden farklı bir program öngörülmüş; Adâb-ı Mubâhase ve Usuli Tedris derslerinin okutulması istenmiştir. Öğretmenlik formasyonu kazandıracak bu dersin zorunlu görülmesi o çağda önemli bir yeniliktir (Akyüz, 2014). Fıkıh dersleri ilkokul öğretmeni olacaklar için yararlı bulunmayıp genel medrese öğrencilerine uygun görülmüştür (Toprak, 2008). Sultan Abdülmecid döneminde 16 Mart 1848’de ilk kez bir öğretmen okulu Darülmuallimin adıyla açılmıştır. “Darülmuallimin için bir tüzük (nizamname) kaleme alınmış ve okul ile ilgili düzenlemeler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Nitelikli öğretmen yetiştirilmesi için okula az sayıda öğrenci alınacaktır
(öğrenci sayısı 30’ dan 20’ ye indirilmiştir),
- Öğrenciler okula sınavla alınacaktır,
- Okulun süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir.

Darülmualliminin kuruluş amacı, öncelikle yeni yeni açılmakta olan rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek, gerektiği zaman mektepler için öğretmen temin etmektir” (Çolak Ölmez, 2009).

Mutlakıyet döneminin önemli çalışmalarından biri de öğretmenliğin meslek haline gelmesini sağlayan talimattır. Bu talimatla öğretmenlik mesleğine giriş için iyi ahlak ve davranışlı olmak; öğretim görevinden başka bir görev ya da memuriyetle uğraşmamak; kendine verilecek derse bağlılık ve ihtisasa uymak gibi bazı şartlar konulmuştur (Akyüz, 2014, s. 251). Taşrada ilkokul öğretmeni yetiştirilmesine 1875’lerden itibaren başlanmıştır (Şimşek, 2014; Toprak, 2008).

II.Meşrutiyet döneminde, İstanbul’da öğretmen yetiştirilmesi Darülmualimin’den iptidaiye kısmı ayrılmış ve bağımsız bir okul haline getirilmiştir (Akyüz, 2014; Kodaman, 1999). Öğretmen okullarına daha fazla öğrenci alınması için giriş sınavı kaldırılmış, erkek sultanilerinde parasız okuyan öğrencilerden de 14 yaşını tamamlamış olanlar ‘’isteklerine bakılmaksızın’’ kız ve erkek öğretmen okullarına alınmıştır (Binbaşıoğlu 2005: 123). Meşrutiyet döneminde nitelikli ve çok sayıda kadın ve erkek öğretmen yetiştirme esas alınmasına rağmen ‘dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi 1910’da gazetelerde yayınlattığı ilanla sadece okuma yazma bilenlere bile öğretmenlik ehliyeti verileceğini, bunların muallim atanacaklarını’ duyurmuştur (Akyüz, 2014).

Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmen kaynaklarında büyük bir çeşitliliğe gidilerek yedek subay öğretmenler, vekil öğretmenler, barış gönüllüleri, çeşitli fakültelerden mezun olduktan sonra öğretmenlik formasyonu alanlar, mektup ve hızlandırılmış program ile yetiştirilen öğretmenler, askerliğini öğretmen olarak yapanlar ve tüm fakülte ve yüksekokul mezunları öğretmen olarak atanmıştır (Akyüz, 2014).

Çankaya’ya göre “Köy öğretmen okulları ise 1933 yılında kapatılarak, yerlerine 1940 yılında çıkarılan bir yasa ile ilkokuldan sonra beş yıl süreli Köy Enstitüleri açıldı. Bu okullarda, parasız-yatılı olarak karma eğitim uygulanıyordu. Köy enstitüleri, Türkiye’de köy kalkınması sorununa yapılan toplumsal bir yaklaşımın ürünüdür” (Çankaya,2007). İngiliz tarihçi Tonybe’ye göre Köy Enstitüleri, uçurum üzerine kurulmuş köprülerdir (Başaran, 1999). Köy enstitülerinin açılmasındaki amaç çok az bütçe ile nitelikli öğretmen yetiştirmektedir (Alkan, 2012).

“İlköğretmen okulları Cumhuriyetin ilk yıllarından 1974 yılına kadar ilkokullara öğretmen yetiştirme fonksiyonunu yerine getirmiştir. 1923–1924 eğitim öğretim yılında bina, araç-gereç en temel donanımlardan yoksun olan bazı öğretmen okulları kapatılmış, bazıları daha elverişli durumlarda olanlarla birleştirilerek Kız Öğretmen Okullarının sayısı yediye, Erkek Öğretmen Okullarının sayısı 13’e indirilmiştir.” (Yeşil , 2016).

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

1974 yılından itibaren kurulan ilköğretmen okullarının bir kısmının bünyesinde yeni ihtiyaçları karşılamak ve öğretmen açığının kapanması amacıyla iki yıllık eğitim enstitüleri açılmıştır (Yüksel, 2014). 1974-1982 yılları arasında eğitim öğretim hizmeti veren bu kurumlar, ilkokul öğretmeni yetiştirmiştir (YÖK, 2007).

1982'den itibaren eğitim enstitüleri, eğitim yüksekokullarına dönüştürülerek üniversitelerin kapsamına alınmıştır. Bu kurumların süreleri, 1989-1990 öğretim yılında da 4 yıla çıkarılmıştır (Gül Avşar, 2007). 1992-1993 öğretim yılında eğitim yüksek enstitüleri, eğitim fakülteleri bünyesine aktarılmıştır. Günümüzde ise eğitim fakültelerinde ilköğretim bölümünde eğitim 4 yıl sürmektedir (Alkan, 2012).

Ülkemizdeki öğretmen mevcut istihdam durumlarına baktığımızda karşımıza kadrolu (asil), aday, ücretli, vekil ve sözleşmeli öğretmenlik çıkmaktadır. 2016 Şubat Ayı ataması ile birlikte yeni bir uygulama olan "Aday Öğretmen Yetiştirme Süreci" başlatılmıştır. Bu süreçte aday öğretmenler, danışman öğretmenlerinin yanında 3 buçuk ay staj görerek yaz tatili boyunca Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen konular ile ilgili seminerler almıştır. 2016-2017 eğitim öğretim yılı başlangıcı ile birlikte aday öğretmenler, asıl atandıkları kurumda göreve başlamış bulunmaktadırlar.

Ülkemizde ilk defa 2005-2006 eğitim öğretim yılında uygulanmaya başlanan "sözleşmeli" öğretmen modeli 2016 – 2017 eğitim öğretim yılında bazı değişiklikler yapılarak yeniden uygulamaya konulmuştur. Türkiye'de öğretmen yetiştirme sürecinde yapılan değişikliklerle göreve Ekim 2016 atamasıyla başlayan öğretmenler "sözleşmeli" modelle göreve başlamışlardır ve KPSS'nin yanında mülakat sistemiyle atamaları gerçekleştirilmiştir. Sözleşmeli modelle göreve başlayan öğretmenler 4 yıl sözleşmeli, 2 yıl da kadrolu çalıştıktan sonra tayin isteyebilecekler. "Aday Öğretmen Yetiştirme Süreci" ni atandıkları okulda yürütecekler ve derse gireceklerdir. Yetiştirme programı kapsamında, günde 8 saat görevde olacak, ders ve diğer görevleri dışındaki sürede adaylık eğitimiyle ilgili faaliyetlerini sürdüreceklerdir. Aday öğretmenler, 384 saat okul ve sınıf içi, 90 saat okul dışı faaliyet, 168 saat hizmet içi eğitim faaliyetleri olmak üzere toplam 642 saatlik eğitimden geçeceklerdir. Yetiştirme süreci "eğitim kurumu yöneticisi" ve "danışman" tarafından adaya verilecek çalışma doğrultusunda gerçekleştirilmektedir.

Ülkemizde Ve Dünyadaki Örnekleri İle Sözleşmeli Öğretmenlik

Avrupa ülkelerinde (ilköğretim, alt ortaöğretim ya da üst ortaöğretimde) öğretmenlerin istihdam durumu iki ana gruba ayrılmaktadır (Eurydice, 2005:

214). Bazı Avrupa ülkelerinde öğretmenler çoğunlukla memur, (çok az bir kesim kadrolu: ömür boyu memur), bazılarında ise sözleşmeli olarak istihdam edilmektedir. Bu ülkelere örnek Avusturya, Hollanda ve Polonya verilebilir (Çolak Ölmez, 2009).

Bayram'a göre "Yurt dışında sözleşmeli öğretmenler aynı zamanda istihdam eden ve atayana göre de farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde yerel yetkililerce istihdam edilirken bazılarında doğrudan okul müdürleri veya okul komiteleri tarafından işe alınırlar. Ayrıca alternatif sözleşmeleri düzenleyecek bir yasal çerçevesi bulunmayan ve yerel topluluklara okullarında çalıştıracakları gönüllüleri seçme serbestliği veren ülkeler de vardır" (Bayram, 2009). Batı Afrika, Latin Amerika ve Güney Doğu Asya' da sözleşmeli öğretmenlik uygulaması yaygın olarak görülmektedir. Fransızca konuşan Batı ve Orta Afrika ülkelerine bakıldığında öğretmenlerin Senegal' de %42'si, Nijer' de %50'den fazlası, Gine'de %39'u , Togo'da %31'i, Burkina Faso'da %24'ü, Kamerun' da %20'si sözleşmeli öğretmenlerden oluşmaktadır. Fildişi sahilinde ve Çad'da sözleşmeli öğretmenlik yoktur. Çin ve Kamboçya'da, sözleşmeli öğretmenlik özellikle kırsal ve uzak bölgelerde erişimi sağlayabilme amacıyla uygulanmıştır (Bayram, 2009).

Türkiye'de ise sözleşmeli öğretmenlik uygulaması ilk olarak 2005 yılında kısmi zamanlı geçici personel sıfatıyla sözleşmeli öğretmen alımı yapılmaya başlanmıştır. Bu uygulamadan sonra istihdam edilecek öğretmenlerin bir kısmı kadrolu, geri kalanı sözleşmeli olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Danıştay'a açılan dava sonunda bu genelge iptal edilmiştir (Gökkyer, 2011).

Ülkemizde 2016 Ekim ayı ataması ile yeniden "Sözleşmeli Öğretmenlik" uygulamasına geçilmiştir. Bu süreçte sözleşmeli öğretmenler, atandıkları okulda, kendi sınıflarında öğrencileriyle birlikte aynı zamanda danışmanları denetiminde adaylık sürecinden de geçmektedirler. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen konular ile ilgili seminerler almaktadırlar. Fakat sözleşmeli öğretmenler, kadrolu öğretmenlerden farklı özlük haklara sahiptirler.

Amaç

Bu araştırmanın amacı sözleşmeli öğretmenlerin Sözleşmeli Öğretmenlik Uygulaması hakkındaki görüşlerini belirlemektir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Sözleşmeli öğretmen olmak kuruma olan bağlılığı etkilemekte midir?
- Sözleşmeli öğretmen olmak, okuldaki diğer personel ile olan iş ilişkilerini etkilemekte midir?
- Sözleşmeli öğretmen olmak mesleğe bakış açısını etkilemekte midir?

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

- Sözleşmeli öğretmenliğe başlamadan önceki mesleki beklentiler nelerdir?
- Mesleğe başladıktan sonra beklentilerin hangileri gerçekleşmiştir?
- Yöneticilerin sözleşmeli öğretmenlik uygulaması ile ilgili yeterlilikleri (karşılaşılan problemleri çözme noktasında) ne düzeydedir?
- Mesleki açıdan gelecekteki durum ile ilgili görüşler nelerdir?
- Velilerin sözleşmeli öğretmenlere yaklaşımları nasıldır?
- İstihdam biçiminin öğretmenlik mesleği açısından etkileri nelerdir?
- İstihdam biçiminin eğitim öğretimin niteliği açısından etkileri nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanılmıştır. Olgubilim deseni, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Çalışmada elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Buna göre elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. “Betimsel analizde görüşülen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır.” (Yıldırım ve Şimşek, 2013)

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Ağrı iline Ekim 2016’da sözleşmeli öğretmen olarak atanan ve görev yapmakta olan 20 sözleşmeli öğretmen oluşturmaktadır.

Çalışma grubundaki katılımcıların özellikleri Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 1: Sözleşmeli Öğretmenlerin Cinsiyet Dağılımının Frekans ve Yüzde Değerleri

Cinsiyet	f	%
Kadın	15	75

Erkek	5	25
Toplam	20	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin % 75’ini bayan öğretmenler, %25’ini erkek öğretmenler oluşturmaktadır.

Tablo 2: Sözleşmeli Öğretmenlerin Yaş Dağılımının Frekans ve Yüzde Değerleri

Yaş	f	%
22 - 24	12	60
25 - 27	6	30
28 +	2	10
Toplam	20	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin %60’ı 22 - 24 yaş, %30’u 25 - 27 yaş, %10’u 28 ve üstü yaş aralığındadır.

Tablo 3: Sözleşmeli Öğretmenlerin Mezun Oldukları Üniversitelere Göre Dağılımının Frekans ve Yüzde Değerleri

Mezun Olunan Üniversite	f	%
İbrahim Çeçen Üniversitesi	5	25
Anadolu Üniversitesi	2	10
Karadeniz Teknik Üniversitesi	2	10
Pamukkale Üniversitesi	2	10
Akdeniz Üniversitesi	1	5
Amasya Üniversitesi	1	5
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	5
Kırıkkale Üniversitesi	1	5
Atatürk Üniversitesi	1	5
Muğla Üniversitesi	1	5
Giresun Üniversitesi	1	5
Bayburt Üniversitesi	1	5
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1	5
Toplam	20	100

Tablo 3’e bakıldığında araştırmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin %25’i İbrahim Çeçen Üniversitesi’nden, %10’u Anadolu Üniversitesi’nden, %10’u Karadeniz Teknik Üniversitesi’nden, %10’u Pamukkale Üniversitesi’nden, %5’i Akdeniz Üniversitesi’nden, %5’i Amasya Üniversitesi’nden, %5’i Abant İzzet Baysal Üniversitesi’nden, %5’i Kırıkkale

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Üniversitesi'nden, %5'i Atatürk Üniversitesi'nden, %5'i Muğla Üniversitesi'nden, %5'i Giresun Üniversitesi'nden, %5'i Bayburt Üniversitesi'nden, %5'i ise Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nden mezun olmuştur.

Tablo 4: Sözleşmeli Öğretmenlerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımının Frekans ve Yüzde Değerleri

Eğitim Durumu	f	%
Lisans	18	90
Lisans Üstü	2	10
Toplam	20	100

Tablo 4'e bakıldığında çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin %90'ı lisans eğitimini tamamlamışken %10'u yüksek lisans eğitimini de tamamlamıştır.

Tablo 5: Sözleşmeli Öğretmenlerin Görev Yaptığı Okulların Bulunduğu Yere Göre Dağılımının Frekans ve Yüzde Değerleri

Görev Yapılan Okulun Bulunduğu Yer	f	%
Köy	7	35
İlçe/Kasaba	-	0
Şehir Merkezi	13	65
Toplam	20	100

Tablo 5'e bakıldığında çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin %35'i Köy okulunda görev yaparken % 65'i şehir merkezindeki okullarda görev yapmaktadır.

Tablo 6: Sözleşmeli Öğretmenlerin Daha Önceki Öğretmenlik Deneyimlerine Göre Frekans ve Yüzde Değerleri

Daha Önceki Öğretmenlik Deneyimi	f	%
1 Dönem	1	5
1 Yıl	4	20
1,5 Yıl	1	5
2 Yıl	1	5
9 Yıl	1	5
Yok	12	60
Toplam	20	100

Tablo 6'ya bakıldığında araştırmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin %5'i bir dönemlik, %20'si bir yıllık, %5'i bir buçuk yıllık, %5'i iki yıllık,

%5'i dokuz yıllık öğretmenlik deneyimine sahipken %60'ının öğretmenlik deneyimi bulunmamaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri toplanırken çalışmanın amacı doğrultusunda alan yazından hareketle yarı yapılandırılmış görüşme formu için on altı soru hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular gönüllü beş öğretmene uygulandıktan sonra sonuçlar alanında uzman kişiler tarafından değerlendirilmiş ve çalışmanın amacını tam olarak ortaya koymayan sorular elenerek soru sayısı on olarak belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formuna kişisel bilgilere yönelik sorular da eklenerek; tekrar uzman kişilerin görüşleri alınmış ve forma son şekli verilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimleyici istatistik kullanılmıştır. Betimleyici istatistikte amaç, verilerin betimlenip temel özelliklerinin açıklanmasıdır. Böylelikle verilerin temel özelliklerinin başkaları tarafından kolayca anlaşılması sağlanmış olur (Christensen, vd., 2014). Verilerin sunumunda ise frekans ve yüzde dağılımlarından faydalanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulguların frekans ve yüzde dağılımları tablolaştırılarak sunumu ve yorumlanmasına yer verilmiştir.

Tablo 7: “Sözleşmeli Öğretmen Olmak Kurumunuza Olan Bağlılığınızı Etkilemekte Midir? Nasıl?” Sorusuna Verilen Yanıtların Frekans Ve Yüzde Değerleri

Kuruma Olan Bağlılık İle İlgili Görüşler	f	%
Sözleşmeli olmak kuruma olan bağlılığımı etkilemektedir.	13	59,09
Her an meslekten atılacakmışım gibi hissediyorum	3	13,63
Sözleşmeli, kadrolu öğretmen ayrımının yapılması	1	4,54
Okula uyum sağlayamıyorum	1	4,54
Kendimi idareye bağlı hissettiğim için rahat değilim	1	4,54
Kuruma olan güvenimi zedelemiştir.	1	4,54
Her fırsatta yüzüme sözleşmeli olduğum vuruluyor	1	4,54
Formlar idare ile olan ilişkileri gerginleştiriyor	1	4,54
Toplam	22	100

Tablo 7'ye göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “Sözleşmeli öğretmen olmak kurumunuza olan bağlılığınızı etkilemekte midir?” sorusuna verdikleri yanıtların %59,09'u “Sözleşmeli olmak kuruma olan bağlılığımı etkilemektedir”, %13,63'ü “Her an meslekten atılacakmışım

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

gibi hissediyorum” , %4,54’ü “Ayrımcılığın varlığı” , %4,54’ü “Okula uyum sağlayamıyorum” , %4,54’ü “Kendimi idareye bağlı hissettiğim için rahat değilim” , %4,54’ü “Kuruma olan güvenimi zedelemiştir” , %4,54’ü “Her fırsatta yüzüme sözleşmeli olduğum vuruluyor” , %4,54’ü “Formlar idare ile olan ilişkileri gerginleştiriyor” şeklindedir. SÖ 1 , sözleşmeli öğretmen olmanın kuruma olan bağlılığı etkilediğini söyleyerek bunun nedeninin kurumda en az 5 yıl görev yapacağını bilmesine rağmen her an sözleşmesinin feshedebileceği olduğunu söylemektedir. SÖ 3 okula uyum sağlayamadığını söylerken; SÖ 4 diken üstünde olduğunu ifade ederek küçük bir hatada sözleşmenin feshinin söz konusu olduğunu ve buna bağlı olarak performansının olumsuz etkilendiğini söylemektedir. SÖ 10 kurumuna olan güveninin zedelendiğini ve sözleşmeli olmasının hemen hemen her konuda dile getirildiğini söylemektedir. SÖ 12 ise sözleşmeli öğretmen olmasının kurumuna olan bağlılığını etkilemediğini, kendini okula ait hissettiğini söylemiştir.

Tablo 8: “Sözleşmeli Öğretmen Olmak, Okuldaki Diğer Personel İle Olan İş İlişkilerinizi Etkilemekte Midir? Nasıl?” Sorusuna Verilen Yanıtların Frekans Ve Yüzde Değerleri

Personel ile Olan İş İlişkileri	f	%
Sözleşmeli olmak personel ile olan iş ilişkilerimi etkilememektedir.	16	66,6
Her yönden yardımcı oluyorlar.	2	8,3
Bir kast sınıfının üyeleriymişiz gibi	1	4,16
Onlar ve biz diye bir algı var.	1	4,16
Duyurularda kadrolu/sözleşmeli diye ayırım yapılıyor	1	4,16
Altı yıl sonunda öğretmen olacaktığımız gibi yaklaşıyor.	1	4,16
Vekil öğretmenler bile kendileriyle kıyaslıyor.	1	4,16
Deneyimsiz olduğum söyleniyor.	1	4,16
Toplam	24	100

Tablo 8’e göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “Sözleşmeli öğretmen olmak, okuldaki diğer personel ile olan iş ilişkilerinizi etkilemekte midir? Nasıl?” sorusuna verdikleri yanıtların %66,6’sı “Sözleşmeli olmak personel ile olan iş ilişkilerimi etkilememektedir” , %8,3’ü “Her yönden yardımcı oluyorlar” , %4,16’sı “Bir kast sınıfının üyeleriymişiz gibi” , %4,16’sı “Onlar ve biz diye bir algı var” , %4,16’sı “Duyurularda kadrolu /sözleşmeli diye ayırım yapılıyor” , %4,16’sı “Altı yıl sonunda öğretmen olacaktığımız gibi yaklaşıyor” , %4,16’sı “Vekil öğretmenler bile

kendileriyle kıyaslıyor” , %4,16’sı “Deneyimsiz olduğum söyleniyor” şeklindedir. SÖ 6 bilinçli iş arkadaşlarının olduğunu ve olumsuz yönde bir etkilemenin olmadığını aksine her konuda yardımcı olduklarını söylemektedir. SÖ 12 personellerin kadrolu veya sözleşmeli öğretmen diye bir ayrım yapmadığını söylemektedir. SÖ 1 okuldaki personelle iyi iş ilişkilerinin olduğunu söylerken diyaloglarda mutlaka sözleşmeli olduğunun dile getirildiğini ve bu durumun onu rahatsız ettiğini söylerken de “Bir kast sınıfının üyeleriymişiz gibi” benzetmesini yapmıştır.

Tablo 9: “Sözleşmeli Öğretmen Olmak Mesleğe Bakış Açınızı Etkiledi Mi? Nasıl?” Sorusuna Verilen Yanıtların Frekans Ve Yüzde Değerleri

Mesleğe Bakış Açısı	f	%
Sözleşmeli olmak mesleğe olan bakış açımı etkilemedi.	9	36
Ayrımcılık var.	3	12
Öğretmenlik mesleği önemsenmiyor.	2	8
Dersten sonra olan seminerler ve doldurulan formlar enerjimi azaltıyor.	1	4
Kendimi yedek öğretmen gibi hissediyorum.	1	4
Haklarımız kısıtlandı.	1	4
En ufak şeyde sözleşmem feshedilebilir.	1	4
Adaylık süreci yorucu	1	4
Fazla form	1	4
Hiç boş vaktimiz yok.	1	4
Sözleşmeli olmaya mecbur bırakıldık.	1	4
Sistemin içindeki eski hocalar denenmeli.	1	4
Hayal kırıklığı yarattı.	1	4
Kendimi bazen stajyer öğrenci gibi hissediyorum.	1	4
Toplam	25	100

Tablo 9’a göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “Sözleşmeli öğretmen olmak mesleğe bakış açınızı etkiledi mi? Nasıl?” sorusuna verdikleri yanıtların %36’sı “Sözleşmeli olmak mesleğe olan bakış açımı etkilemedi” , %12’si “Ayrımcılık var” , %8’i “Öğretmenlik mesleği önemsenmiyor” ,%4’ü “Dersten sonra olan seminerler ve doldurulan formlar enerjimi azaltıyor” , %4’ü “Kendimi yedek öğretmen gibi hissediyorum” , %4’ü “Haklarımız kısıtlandı”, %4’ü “En ufak şeyde sözleşmem feshedilebilir” , %4’ü “Adaylık süreci yorucu” , %4’ü “Fazla form” , %4’ü “Hiç boş vaktimiz yok” , %4’ü “Sözleşmeli olmaya mecbur bırakıldık” , %4’ü

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

“Sistemin içindeki eski hocalar denenmeli” , %4’ü “Hayal kırıklığı yarattı” , %4’ü ise “Kendimi bazen stajyer öğrenci gibi hissediyorum” şeklindedir. SÖ 1 mesleği severek seçtiğini ve yaptığını bu yüzden mesleğe bakış açısını etkilemediğini, SÖ 12 mesleğe olan bakış açısının çocuğa bakış açısıyla ilişkili olduğunu söyleyerek sözleşmeli öğretmen olmanın mesleğe olan bakış açısını etkilemediğini söylemiştir. SÖ 5 ise kendisinde daha çok yedek öğretmen gibi bir his yarattığını söylemiştir. SÖ 13 en ufak şeyde sözleşmesinin feshedebileceği düşüncesiyle mesleğini korkuyla yaptığını söylemektedir. SÖ 18 bu durumun kendisinde hayal kırıklığı yarattığını söylemektedir. SÖ 19 bu durumun kendisinde mesleğe tam olarak alışma konusunda sıkıntı yarattığını öğretmenler odasına gittiğinde kendisini bazen stajyer öğrenci gibi hissettiğini söylemektedir.

Tablo 10: “Sözleşmeli Öğretmenliğe Başlamadan Önceki Mesleki Beklentileriniz Nelerdi?” Sorusuna Verilen Yanıtların Frekans Ve Yüzde Değerleri

Öğretmenliğe Başlamadan Önceki Mesleki Beklentiler	f	%
Ayrımın olmaması	5	20
Öğrencilerin hayatlarında olumlu etki yaratmak	4	16
Öğrenci- veli profilinin iyi olması	3	12
Yüksek başarı	2	8
Muhteşem öğrenciler	2	8
Kurum, kuruluş ve halktan saygı görmek	1	4
Ek ders farkının olmaması	1	4
İş arkadaşlarıyla iyi ilişkiler	1	4
Yeni bir şey öğrenen öğrencinin yüzündeki gülümse	1	4
Öğrencilerin hayatlarında olumlu etki yaratmak	1	4
Öğrencilerle mesleği kaybetme korkusu olmadan vakit geçirmek	1	4
Materyal, internet ve kaynak kullanımının yeterli miktarda olması	1	4
Öğretmen maaşlarında iyileştirme	1	4
Beklentim yoktu	1	4
Toplam	25	100

Tablo 10’a göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “Sözleşmeli öğretmenliğe başlamadan önceki mesleki beklentileriniz nelerdi?” sorusuna verilen yanıtların % 20’si “Ayrımın olmaması” , % 16’sı “Öğrencilerin hayatlarında olumlu etki yaratmak” , %12’si “Öğrenci – veli

profilinin iyi olması” %8’i “Yüksek başarı” , %8’i “Muhteşem öğrenciler”, %4’ü “Kurum, kuruluş ve halktan saygı görmek” , %4’ü “Ek ders farkının olmaması” , %4’ü “İş arkadaşlarımla iyi ilişkiler” , %4’ü “Yeni bir şey öğrenen öğrencinin yüzündeki gülümse” , %4’ü “Öğrencilerin hayatlarında olumlu etki yaratmak” , %4’ü “Öğrencilerle mesleği kaybetme korkusu olmadan vakit geçirmek” , %4’ü “Materyal, internet ve kaynak kullanımının yeterli miktarda olması” , %4’ü “Maaşta iyileştirme” , %4’ü “Beklentim yoktu” şeklindedir. SÖ 4 en büyük beklentisinin kadrolu olarak atanan diğer öğretmenlerle sözleşmeli olarak atanan öğretmenler arasında bir farkın olmaması olduğunu söylemektedir. SÖ 12 meslekten ulaşılabilir beklentilerinin olmadığını; mesleğe daha fazla değer verilmesini, ilgili velilerinin olmasını, maaşlarda iyileştirme olmasını ve sınıf mevcudu fazla olan öğretmenle sınıf mevcudu az olan öğretmenin aynı olmamasını beklemektedir. SÖ 10 öğrencilerin hayatlarında olumlu bir etki yaratmak, SÖ 13 öğrencileriyle mesleği kaybetme korkusu olmadan vakit geçirmek, SÖ 1’in ise yüksek başarı ve muhteşem öğrenciler beklentileri vardır. SÖ 9 öğrencilerin yüzündeki gülümsemenin sebebi olmak, yeni bir şey öğrendiğinde çocuğun yüzündeki gülümsemeyi görme isteğini söylemiştir. SÖ 18 ise herhangi bir beklentisinin olmadığını söylemektedir.

Tablo 11: “Mesleğe Başladıktan Sonra Beklentilerinizin Hangileri Gerçekleşti?” Sorusuna Verilen Yanıtların Frekans Ve Yüzde Değerleri

Gerçekleşen Beklentiler	f	%
Hiçbiri gerçekleşmedi.	7	29,16
Öğrencilerle gönül bağı kurdum.	3	12,5
Geri dönütlerin güzel olması	2	8,3
Herhangi bir beklentim yoktu.	2	8,3
Okul müdürü ile olan iş ilişkim	1	4,16
Öğrencilerle olan diyaloglarım	1	4,16
Eğitim öğretim verimli oldum.	1	4,16
Bazı haklara sahip olamadım.	1	4,16
İlgili velilerim var.	1	4,16
Öğrencilerle kendi çocuklarımmış gibi olmak	1	4,16
Merkeze atanmak	1	4,16
Akıllı tahta	1	4,16
Çocukların Türkçe bilmesi	1	4,16
Sosyal ve kültürel gelişimler	1	4,16
Toplam	24	100

Tablo 11’e göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “Mesleğe başladıktan sonra beklentilerinizin hangileri gerçekleşti?” sorusuna verdikleri

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

yanıtların %29,16'sı “Hiçbiri gerçekleşmedi” , %12,5'i “Öğrencilerle gönül bağı kurdum” , % 8,3'ü “Geri dönütlerin güzel olması” , %8,3'ü “Herhangi bir beklentim yoktu” , %4,16'sı “Okul müdürü ile olan iş ilişkim”, %4,16'sı “Öğrencilerle olan diyaloglarım”, %4,16'sı “Eğitim – öğretim verimli oldum”, %4,16'sı “Bazı haklara sahip olamadım” , %4,16'sı “İlgili velilerim var” , %4,16'sı “Öğrencilerle kendi çocuklarımmış gibi olmak” , %4,16'sı “Merkeze atanmak” , %4,16'sı “Akıllı tahta” , %4,16'sı “Çocukların Türkçe bilmesi” , %4,16'sı “Sosyal ve kültürel gelişimler” şeklindedir. SÖ 1 beklentilerinin hiçbirinin gerçekleşmediğini söylemektedir. SÖ 2 öğrencilerle gönül bağını kurduğunu, SÖ 4 ise öğrencileriyle olan diyaloglarının ve geri dönütlerin güzel olduğunu söylemektedir. SÖ 16 merkeze atanmış olmasının, akıllı tahtanın varlığının, çocukların Türkçe bilmesinin, öğretmene duyulan saygının, çocukların sosyal ve kültürel gelişiminin iyi olmasının gerçekleşmiş beklentilerinden olduğunu söylemektedir. SÖ 13 ise öğrencileriyle vakit geçirip onlara kendi çocuğuymuş gibi davranması olduğunu söylemiştir.

Tablo 12: “Sözleşmeli Öğretmenlerin Özlük Haklarını Nasıl Değerlendiriyorsunuz? (Kadrolu Öğretmen Şartları İle Karşılaştırarak)” Sorusuna Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Değerleri

Özlük Haklarının Değerlendirilmesi	f	%
Özlük hakları sınırlandırılmış.	6	13,63
Vaat edilen haklar yok.	5	11,36
Nikah izninin 2 gün olması	4	9,09
Doğum izninin 3 gün olması	4	9,09
İş garantisi yok.	3	6,81
Ölüm izinlerinin az olması	3	6,81
Ayrımcılık var.	4	9,09
Ek derste kesinti olması	2	4,54
“Sözleşmeli” olarak adlandırılmak büyük olumsuzluk	1	2,27
Mazeret iznini istediğimiz zaman kullanamamak	1	2,27
En kısa zamanda kadrolu olmak	1	2,27
Ücretsiz izin durumunda sözleşmenin feshi durumu	1	2,27
İl içi ve il dışı tayin talebinde bulunamamak	1	2,27
İl dışı yer değiştirmede yolluk ücretinin ödenmemesi	1	2,27
Sözleşmeli öğretmenlerde hizmet puanının olmaması	1	2,27
Herhangi bir fark yok.	1	2,27
Günde 8 saat çalışıyorum.	1	2,27
Adaylık sürecinde derse de giriyorum.	1	2,27
“Yeni” olarak adlandırılarak küçümseniyorum.	1	2,27

Rapor alınan gün sigortadan kesiliyor.	1	2,27
Eş durumundan tayin isteyemiyoruz.	1	2,27
Toplam	44	100

Tablo 12'ye göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “Sözleşmeli öğretmenlerin özlük haklarını nasıl değerlendiriyorsunuz? (Kadrolu öğretmen şartları ile karşılaştırarak)” sorusuna verdikleri yanıtların %13,63’ü “Özlük hakları sınırlandırılmış”, %11,36’sı “Vaat edilen haklar yok”, %9,09’u “Nikah izninin 2 gün olması”, %9,09’u “Doğum izninin 3 gün olması”, %9,09’u “Ayrımcılık var”, %6,81’i “İş garantisi yok”, %6,81’i “Ölüm izinlerinin az olması”, %4,54’ü “Ek ders ücretinde kesinti olması”, %2,27’si “Sözleşmeli olarak adlandırılmak büyük olumsuzluk”, %2,27’si “Mazeret iznini istediğimiz zaman kullanamamak”, %2,27’si “En kısa zamanda kadrolu olmak”, %2,27’si “Ücretsiz izin durumunda sözleşmenin feshi durumu”, %2,27’si “İl içi ve il dışı tayin talebinde bulunamamak”, %2,27’si “İl dışı yer değiştirmede yolluk ücretinin ödenmemesi”, %2,27’si “Sözleşmeli öğretmenlerde hizmet puanının olmaması”, %2,27’si “Herhangi bir fark yok”, %2,27’si “Günde 8 saat çalışıyorum”, %2,27’si “Adaylık sürecinde derse de giriyorum”, %2,27’si “Yeni olarak adlandırılarak küçümseniyorum”, %2,27’si “Rapor alınan gün sigortadan kesiliyor”, %2,27’si “Eş durumundan tayin isteyemiyoruz” şeklindedir. SÖ 12 özlük haklarının kadrolu öğretmenlerle aynı olmadığını, ölüm ve doğum izinlerinin az olması duyuların tam olarak yaşanmadan mesleğe dönüldüğünü, doğum sonrası ücretsiz izinde sözleşmenin feshedilme durumunu söylemektedir. SÖ 16 günde 8 ders saati çalışarak adaylık sürecinde derse girdiğini ve “yeni” olarak adlandırıldığını söylemektedir. SÖ 18 kadrolu öğretmenlerle aynı şartlarda işe alındıklarını ancak aynı muamele ile karşılaşılmadığını, rapor alınan günün sigortadan kesildiğini ve eş durumu tayininden gidemediklerini söylemektedir.

Tablo 13: “Yöneticilerin Sözleşmeli Öğretmenlik Uygulaması İle İlgili Yeterlilikleri (Karşılaşılan Problemleri Çözme Noktasında) Hakkındaki Görüşleriniz Nelerdir?” Sorusuna Verilen Yanıtların Frekans Ve Yüzde Değerleri

Yönetici Yeterlilikleri İle İlgili Görüşler	F	%
Bilgi sahibi değiller.	12	42,85
Yetersizler.	8	28,57
Yöneticilere seminer verilmeli.	2	7,14
Bizden bilgi almaya çalışıyorlar.	1	3,57
Süreç ilerledikçe yeterli düzeye gelecekler.	1	3,57
Ek ders çizelgesinin hazırlayamıyorlar.	1	3,57

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yöneticiler yeterince bilgililer.	1	3,57
Yöneticim vekil öğretmen olmasına rağmen beni eleştiriyor.	1	3,57
Problemleri çözme noktasında çok zayıflar.	1	3,57
Toplam	28	100

Tablo 13'e göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin "Yöneticilerin sözleşmeli öğretmenlik uygulaması ile ilgili yeterlilikleri (karşılaşılan problemleri çözme noktasında) hakkındaki görüşleriniz nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların %42,85'i "Bilgi sahibi değiller" , %28,57'si "Yetersizler" , %7,14 "Yöneticilere seminer verilmeli" , %3,57'si "Bizden bilgi almaya çalışıyorlar" , %3,57'si "Süreç ilerledikçe yeterli düzeye gelecekler" , %3,57'si "Ek ders çizelgesinin hazırlayamıyorlar" , %3,57'si "Yöneticiler yeterince bilgililer" , %3,57'si "Yöneticim vekil öğretmen olmasına rağmen beni eleştiriyor" , %3,57'si "Problemleri çözme noktasında çok zayıflar" şeklindedir. SÖ 20 yöneticilerin problem çözme noktasında zayıf olduklarını söylerken SÖ 4 yöneticilere süreç ile ilgili bir seminer verilmesi gerektiğini söylemektedir.

Tablo 14: "Mesleki Açıdan Gelecekteki Durumunuz İle İlgili Görüşleriniz Nelerdir?" Sorusunun Yanıtlarının Frekans Ve Yüzde Değerleri

Mesleki Açıdan Gelecekteki Durum İle İlgili Görüşler	f	%
Sistem değişecek, kadroya geçeceğiz.	5	20
Gelecek kaygım çok.	4	16
Gelecek garantim yok.	4	16
Donanımlı bir öğretmen olmak	4	16
İşleyen demir ışıldar.	2	8
Amacım, geleceğe insan yetiştirmek olacak.	1	4
Eğitim programının yetersizliği öğretmene yüklenecek.	1	4
Akademisyen olmak istiyorum.	1	4
Herkesin kendi memleketine gitme hakkı olmalı.	1	4
Aile kurma konusunda endişelerim var.	1	4
İdealist biri olmak.	1	4
Toplam	25	100

Tablo 14'e göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin "Mesleki açıdan gelecekteki durumunuz ile ilgili görüşleriniz nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların %20'si "Sistem değişecek, kadroya geçeceğiz" , %16'sı "Gelecek kaygım çok" , %16'sı "Gelecek garantim yok" , %16'sı "Donanımlı bir öğretmen olmak" , %8'i "İşleyen demir ışıldar" , %4'ü "Amacım, geleceğe insan yetiştirmek olacak" , %4'ü "Eğitim programının yetersizliği öğretmene

yüklenecek” , %4’ü “Akademisyen olmak istiyorum” , %4’ü “Herkesin kendi memleketine gitme hakkı olmalı” , %4’ü “Aile kurma konusunda endişelerim var” , %4’ü “İdealist biri olmak” şeklindedir. SÖ 13 en kısa zamanda kadro alınacağını düşünmektedir. SÖ 12 kadro olmayınca güvencenin olmadığını ve sözleşmenin tek taraflı feshedilmesi durumunun korkuttuğunu söylemektedir. SÖ 3 gelecek kaygısının olduğunu söylerken SÖ 16 ise aile kurma konusunda endişeleri olduğunu söylemektedir. SÖ 20 tecrübe kazanarak ve eğitim alanında kendisini geliştirerek daha yetkin bir öğretmen olacağını söylemektedir.

Tablo 15: “Velilerin Sözleşmeli Öğretmenlere Yaklaşımı Nasıldır?” Sorusunun Yanıtlarının Frekans Ve Yüzde Değerleri

Velilerin Yaklaşımı	f	%
Bir fark yok.	9	39,13
Detaylı bilgi sahibi olmadıkları için saygı duyuyorlar.	6	26,08
Sözleşmeli olduğumu bilmiyorlar.	3	13,04
Hoşnut değiller.	2	8,69
Veli, öğrenci-öğretmen ilişkisiyle daha çok ilgileniyor.	1	4,34
Altı yıl aynı yerde kalacağım için çok mutlu oldular.	1	4,34
BİMER’e şikâyette bulunabilirler.	1	4,34
Toplam	23	100

Tablo 15’e göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “Velilerin sözleşmeli öğretmenlere yaklaşımı nasıldır?” sorusuna verdikleri yanıtların %39,13’ü “Bir fark yok” , %26,08’i “Detaylı bilgi sahibi olmadıkları için saygı duyuyorlar” , %13,04’ü “Sözleşmeli olduğumu bilmiyorlar” , %8,69’u “Hoşnut değiller” , % 4,34’ü “Veli, öğrenci-öğretmen ilişkisiyle daha çok ilgileniyor” , % 4,34’ü “Altı yıl aynı yerde kalacağım için çok mutlu oldular” , %4,34’ü “BİMER’e şikâyette bulunabilirler” şeklindedir. SÖ 4 velilerinin sözleşmeli öğretmen olduğunu bilmediklerini söylemektedir. SÖ 2 ise velilerin bu durumdan çok hoşnut kalmadığını söylerken, SÖ 18 bir fark olmadığını hatta öğretmenleriyle 6 yıl boyunca bir arada olacakları için daha iyi gözle baktıklarını söylemektedir. SÖ 12 velilerin daha çok dersin iyi işlenip işlenmediğiyle ve öğrenci – öğretmen ilişkisiyle ilgilendiklerini söylemektedir. SÖ 19 velilerin henüz bu ayrışmanın farkında olmadığını, farkına vardıklarında sözleşmeli öğretmenleri BİMER’e şikâyet etmeye yönelebileceklerini söylemektedir.

Tablo 16: “İstihdam Biçiminizin Öğretmenlik Mesleği Açısından Etkileri Nelerdir?” Sorusunun Olumlu Yanıtların Frekans ve Yüzde Değerleri

Olumlu Etkiler	f	%
----------------	---	---

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

İstihdam şeklinin öğretmenlik mesleği açısından olumlu etkisi yoktur.	5	19,23
İş sahibiyiz.	4	15,38
Doğu'da bulunan çocuklara fırsat eşitliği sağladı.	3	11,53
Öğrenciler için öğretmenin değişmeyecek olması	3	11,53
Sözlü sınavın varlığı	2	7,69
Sınav kaygısı yok.	1	3,84
Öğrenciler tatlı	1	3,84
İşin devamlılığı için çalışmak	1	3,84
Maaşımı düzenli almam	1	3,84
Mesleği yapmama hiçbir şeyin engel olmasına izin vermiyorum.	1	3,84
Mesleğe başlamak, adım atmak	1	3,84
Öğretmen eksikliği kapatıldı.	1	3,84
Yeni yaşam tarzları, kişilikler görüyorum.	1	3,84
Zor koşullar deneyimimi arttırıyor.	1	3,84
Toplam	26	100

Tablo 16'ya göre çalışmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin "İstihdam biçiminizin öğretmenlik mesleği açısından etkileri nelerdir?" sorusuna verdikleri yanıtların %19,23'ü "İstihdam şeklinin öğretmenlik mesleği açısından olumlu etkisi yoktur", %15,38'i "İş sahibiyiz", %11,53'ü "Doğu'da bulunan çocuklara fırsat eşitliği sağladı", %11,53'ü "Öğrenciler için öğretmenin değişmeyecek olması", %7,69'u "Sözlü sınavın varlığı", %3,84'ü "Sınav kaygısı yok", %3,84'ü "Öğrenciler tatlı", %3,84'ü "İşin devamlılığı için çalışmak", %3,84'ü "Maaşımı düzenli almam", %3,84'ü "Mesleği yapmama hiçbir şeyin engel olmasına izin vermiyorum", %3,84'ü "Mesleğe başlamak, adım atmak", %3,84'ü "Öğretmen eksikliği kapatıldı", %3,84'ü "Yeni yaşam tarzları, kişilikler görüyorum", %3,84'ü "Zor koşullar deneyimimi arttırıyor" şeklindedir. SÖ 19 olumlu bir etkisinin olmadığını söylerken SÖ 11 sözleşmeli olarak da olsa öğretmenlerin mesleğe adım atmasının olumlu olduğunu söylemektedir. SÖ 15 doğulu bir öğretmen olarak doğruya gelen her öğretmenin gitmek için gün saymasının üzücü bir durum olduğunu ancak sözleşmeli öğretmenlik uygulamasıyla bu durumun sonlandırıldığını ve doğudaki öğrencilere de fırsat eşitliğinin sağlandığını söylemektedir. SÖ 16 zor koşulların öğretmenlik deneyimini arttırdığını söylemektedir. SÖ 6 meslekte yalnızca sınav başarısının yeterli olmadığını bunun yanında mülakatın olmasının öğretmenliğin temeli olan anlatımı, ifade yeteneğini ölçmesi açısından iyi olduğunu söylemektedir.

Tablo 17: “İstihdam Biçiminizin Öğretmenlik Mesleği Açısından Etkileri Nelerdir?” Sorusuna Verilen Olumsuz Yanıtların Frekans ve Yüzde Değerleri

Olumsuz Etkiler	f	%
Ayrım yapıyor.	5	17,24
Garantisi yok.	3	10,34
İstihdam şeklinin öğretmenlik mesleği açısından olumsuz etkisi yoktur.	3	10,34
Mülakat süresi çok kısa.	2	6,89
Her şey muallakta.	2	6,89
Nitelik ve saygınlık düştü.	1	3,44
Gelecek planı yapamıyoruz.	1	3,44
Yaşam şartları	1	3,44
Sınav komisyonları farklı olduğu için objektif notlar verilmedi.	1	3,44
Yazılı sınav soruları mesleğimizle ilgili olmalı.	1	3,44
Sözleşmenin tek yıllık yapılması	1	3,44
Eş durumu olmaması	1	3,44
Buz pistinde bir pateni kırılan sporcu gibi	1	3,44
Mülakatla yerleştirilmek heyecana neden oluyor.	1	3,44
Yöneticiler tarafından meslekle tehdit edilmek	1	3,44
Ailemden uzakta olmam	1	3,44
Çalıştığım ildeki insanlara güven duygum yok.	1	3,44
Altı yıl boyunca çalıştığım yerden ayrılamamak	1	3,44
Mülakat soruları eğitim dışı olmamalı.	1	3,44
Toplam	29	100

Tablo 17’ye göre araştırmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “İstihdam biçiminizin öğretmenlik mesleği açısından etkileri nelerdir?” sorusuna verdikleri yanıtların %17,24’ü “Ayrım yapıyor”, %10,34’ü “Garantisi yok”, %10,34’ü “İstihdam şeklinin öğretmenlik mesleği açısından olumsuz etkisi yoktur” , %6,89’u “Mülakat süresi çok kısa”, %6,89’u “Her şey muallakta” , %3,44’ü “Nitelik ve saygınlık düştü” , %3,44’ü “Gelecek planı yapamıyoruz” , %3,44’ü “Yaşam şartları” , %3,44’ü “Sınav komisyonları farklı olduğu için objektif notlar verilmedi” , %3,44’ü “Yazılı sınav soruları mesleğimizle ilgili olmalı” , %3,44’ü “Sözleşmenin tek yıllık yapılması” , %3,44’ü “Eş durumu olmaması” , %3,44’ü “Buz pistinde bir pateni kırılan sporcu gibi”, %3,44’ü “Mülakatla yerleştirilmek heyecana neden oluyor” , %3,44’ü “Yöneticiler tarafından meslekle tehdit edilmek” , %3,44’ü “Ailemden uzakta olmam” , %3,44’ü “Çalıştığım ildeki insanlara güven duygum yok” , %3,44’ü “Altı yıl boyunca çalıştığım yerden

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

ayrılmamak” , %3,44’ü “Mülakat soruları eğitim dışı olmamalı” şeklindedir. SÖ 2 iş arkadaşları tarafından yapılan ayrımcılık dolayısıyla kendini mutsuz hissettiğini bu durumun da sözleşmeli öğretmenin performansını olumsuz etkilediğini söylemektedir. SÖ 3 her şeyin muallakta olduğunu ve bu yüzden gelecek planı yapmadığını söylemiştir. SÖ 12 mülakatla yerleştirilmenin heyecana neden olduğunu söylerken SÖ 19 ise mülakat süresinin kısa olduğunu söylemektedir. SÖ 1 öğretmenlik mesleğinin nitelik ve saygınlığının düştüğünü söylemektedir.

Tablo 18: “İstihdam Biçiminizin Eğitim Öğretimin Niteliği Açısından Etkileri Nelerdir?” Sorusuna Verilen Olumlu Yanıtların Frekans ve Yüzde Değerleri

Olumlu Etkiler	f	%
Öğrenciler daha az öğretmen değiştirecek.	4	21,05
İstihdam şeklinin eğitim- öğretim niteliği açısından olumlu etkisi yoktur.	3	15,78
Amaç, öğrenci ve hedef temelli	2	10,52
Öğretmenlik mesleğini en iyi şekilde yapıyoruz.	2	10,52
Mülakatlar sayesinde öğretmen duruşu kazandım.	2	10,52
Eğitim öğretime daha çok odaklanılacak.	1	5,26
Genel kültür – yetenek sahibi olmamızı sağlıyor.	1	5,26
İşsiz öğretmenlerin istihdam edilmesi	1	5,26
Öğrencilerle iletişimin iyi olması	1	5,26
Doğu’daki her çocuğa ulaşıldı.	1	5,26
Mülakatlar sayesinde kılık-kıyafet, konuşma gibi durumlarda eksikliği olanların görülmesi ve elenmesi	1	5,26
Toplam	19	100

Tablo 18’e göre araştırmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “İstihdam biçiminizin eğitim öğretimin niteliği açısından etkileri nelerdir?” sorusuna verdikleri yanıtların %21,05’i “Öğrenciler daha az öğretmen değiştirecek” , %15,78’i “İstihdam şeklinin eğitim- öğretim niteliği açısından olumlu etkisi yoktur” , %10,52’si “Amaç, öğrenci ve hedef temelli” %10,52’si “Öğretmenlik mesleğini en iyi şekilde yapıyoruz” , %10,52’si “Mülakatlar sayesinde öğretmen duruşu kazandım” , %5,26’sı “Eğitim öğretime daha çok odaklanılacak” , %5,26’sı “Genel kültür – yetenek sahibi olmamızı sağlıyor” , %5,26’sı “İşsiz öğretmenlerin istihdam edilmesi” , %5,26’sı “Öğrencilerle iletişimin iyi olması” , %5,26’sı “Doğu’daki her çocuğa ulaşıldı” , %5,26’sı “Mülakatlar sayesinde kılık-kıyafet, konuşma gibi durumlarda eksikliği

olanların görülmesi ve elenmesi” şeklindedir. SÖ 1 altı yıl aynı yerde olma durumu olduğundan çocukların daha az öğretmen değiştirmiş olacağını ve uyum problemlerinden çok eğitim öğretme odaklanılmış olacağını söylemektedir. SÖ 17 doğudaki her çocuğa ulaşıldığını söylemektedir.

Tablo 19: “İstihdam Biçiminizin Eğitim- Öğretimin Niteliği Açısından Etkileri Nelerdir?” Sorusuna Verilen Olumsuz Yanıtların Frekans ve Yüzde Değerleri

Olumsuz Etkiler	f	%
İstihdam şeklinin eğitim- öğretim niteliği açısından olumsuz etkisi yoktur.	7	35
Seminerlerin çokluğu	2	10
Kalite düştü.	1	5
“Öğretmen nasıl olunur?” bu anlatılmalı.	1	5
Kadrolu öğretmen kadar rahat olamamak	1	5
Birçok özlük hakkından mahrum bırakılmak	1	5
Mülakatta alan dışı soruların sorulması	1	5
Altı yıl aynı yerde çalışmak	1	5
Aileye, memlekete olan özlem eğitim- öğretimi olumsuz etkiliyor.	1	5
Evrak yükü	1	5
Sistemin belirsizliği	1	5
Dört yıl boyunca kadroya geçmeyi beklemek	1	5
Mülakat ve yazılı sınavın geçerlik ve güvenilirliğinin zayıf olması	1	5
Toplam	20	100

Tablo 19’a göre araştırmaya katılan sözleşmeli öğretmenlerin “İstihdam biçiminizin eğitim- öğretimin niteliği açısından etkileri nelerdir?” sorusuna verdikleri yanıtların %35’i “İstihdam şeklinin eğitim- öğretim niteliği açısından olumsuz etkisi yoktur”, %10’u “Seminerlerin çokluğu”, %5’i “Kalite düştü”, %5’i “Öğretmen nasıl olunur?” bu anlatılmalı”, %5’i “Kadrolu öğretmen kadar rahat olamamak”, %5’i “Birçok özlük hakkından mahrum bırakılmak”, %5’i “Mülakatta alan dışı soruların sorulması”, %5’i “Altı yıl aynı yerde çalışmak”, %5’i “Aileye, memlekete olan özlem eğitim- öğretimi olumsuz etkiliyor”, %5’i “Evrak yükü”, %5’i “Sistemin belirsizliği”, %5’i “Dört yıl boyunca kadroya geçmeyi beklemek”, %5’i “Mülakat ve yazılı sınavın geçerlik ve güvenilirliğinin zayıf olması” şeklindedir. SÖ 7 herhangi bir olumsuzluğun olmadığını söylerken, SÖ 1 birçok öğretmenin doyum hissiyle gelmediğini, çok fazla olumsuzluk yaşandığı için kalitenin düştüğünü söylemektedir. SÖ 15 aileye, memlekete olan özlemin eğitim

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

öğretimi olumsuz etkilediğini söylemektedir. SÖ 17 seminerlerin çokluğunu ve evrak yükünün fazla olduğunu söylemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sözleşmeli öğretmenlik uygulamasının, sözleşmeli öğretmenler üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde; öğretmenler sözleşmeli olmalarının kuruma olan bağlılıklarını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Sözleşmeli olmanın kuruma olan bağlılıklarını olumsuz etkilediğini belirten öğretmenlerin % 13, 63'ü kendilerini her an meslekten atılacakmış gibi hissettiklerini ve bu nedenle çalıştıkları kuruma uyum sağlayamadıklarını belirtmişlerdir. Çolak Ölmez'in (2009) çalışmasının bulgularına göre eğitim örgütünün amaçları ile sözleşmeli öğretmenlerin amaçlarının etkin ve verimli uyumunun sağlanamaması nedeniyle sözleşmeli öğretmenler, kurum amaçları ile bağ kuramamakta, sadece kurum için çalışmakta olduklarını düşünmektedirler. Çolak Ölmez'in elde ettiği bu veri, yapılan çalışmanın verileriyle örtüşmektedir.

Çalışmaya katılan öğretmenler sözleşmeli olmanın okuldaki diğer personelle olan iş ilişkilerini etkilemediği, çoğunlukla kendilerine yardımcı olduğu; fakat duyurularda kadrolu/ sözleşmeli olarak ayırım yapıldığı, altı yılın sonunda öğretmen olacaklarmış gibi yaklaşıldığı, vekil öğretmenlerin kendileriyle kıyasladığı yönünde görüş bildirmişlerdir. SÖ 1 görüşünü, "Sözleşmeli olmak okul içindeki diğer personellerle ilişkilerimde kendimi bir kast sınıfının üyesi gibi hissetmeme neden oluyor." şeklinde belirtmiştir.

Sözleşmeli öğretmenler istihdam biçimlerinin mesleğe olan bakış açılarını genel olarak etkilemediğini ancak öğretmenlik mesleğinin sınıflara ayrılarak değerini ve önemini kaybettiğini belirtmişlerdir. Bayram'ın (2009) çalışmasının bulgularına göre sözleşmeli öğretmenlerin istihdam biçimlerinin öğretmenlik mesleğine olan olumsuz etkileri konusundaki görüşleri ile ilgili diğer sonuçlara göre sözleşmeli öğretmenler mesleklerinin kategorilere ayrılmasından rahatsızlık duymakta ve bu durumu meslekleri açısından alçaltıcı bulmaktadır. Bayram'ın elde ettiği bu veri, yapılan çalışmanın bu verileriyle örtüşmektedir.

Sözleşmeli öğretmenler mesleğe başlamadan önce ayırımın olmaması, öğrencilerin hayatlarında olumlu etki yaratmak, öğrenci – veli profilinin iyi olması, yüksek başarı, kurum – kuruluş ve halktan saygı görmek, iş arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurmak, öğrencilerle mesleği kaybetme korkusu olmadan vakit geçirmek ve materyal, internet ve kaynak kullanımının yeterli miktarda olması şeklinde beklentileri olduğunu; ancak atandıktan sonra

beklentilerinin birçoğunun gerçekleşmediğini bu duruma bağlı olarak da mesleklerine ve kurumlarına aidiyetle ilgili sorunlar yaşayarak gelecekle ilgili planlı hareket edemediklerini belirtmişlerdir.

Sözleşmeli öğretmenler, çoğunlukla özlük hakları ile ilgili mevcut uygulamayı kendileri açısından yetersiz görmekte, bazı haklarının da uygulamada kısıtlandığını düşünmektedirler. Karadeniz ve Demir'in (2010) çalışmasının bulgularına göre kadrolu çalışan öğretmenler ile aynı koşullarda, aynı zor şartlarda çalışan sözleşmeli öğretmenler, özlük haklarındaki farklılığı anlamakta zorlanmakta; sözleşmeli öğretmenlere özellikle isteğe bağlı tayin hakkının tanınmaması sözleşmeli öğretmenlerin çalıştıkları yerden her geçen gün soğumalarına, eğitim heyecanlarının sönmelerine ve umutsuzluğa kapılmalarına neden olmaktadır. Karadeniz ve Demir'in elde ettiği bu veri, çalışmanın verileriyle örtüşmektedir.

Sözleşmeli öğretmenler yöneticilerin, sözleşmeli öğretmenlik uygulaması ile ilgili yeterince bilgi sahibi olmadığını, problemleri çözme noktasında çok zayıf olduklarını, bu nedenle süreç ile ilgili yöneticilere seminerlerin verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Çolak Ölmez'in (2009) çalışmasının bulgularına göre sözleşmeli öğretmenler ile ilgili sorunların çözümünde belli bir standardın olmayışı, okul yöneticilerinin bu konudaki yetersizlikleri ve yatay ve dikey bilgilendirmenin sağlıklı olmayışı eğitim örgütünde yönetim süreçlerinin düzenli işlemediğinin göstergesidir. Çolak Ölmez'in elde ettiği bu veri, çalışmanın verileri ile örtüşmektedir.

Sözleşmeli öğretmenler ilerleyen zamanlarda öğretmen istihdam şeklinin değişeceğini ve kadroya geçeceklerini düşünmektedirler. SÖ 3, SÖ 5, SÖ 7, SÖ 11, SÖ 12, SÖ 17, SÖ 19 mesleki açıdan gelecekle ilgili kaygılarının çok olmasının nedenleri arasında pamuk ipliğine bağlı bir işlerinin olduğunu belirterek aile kurma konusunda endişe duyduklarını dile getirmişlerdir.

Sözleşmeli öğretmenler istihdam biçimlerinin veliler tarafından bilinmesini istememektedirler. İstihdam biçimleri bilindiğinde değersiz olarak görüleceklerine inanmaktadırlar. Elde edilen bu veri Bayram'ın (2009) elde ettiği verilerle benzerlik göstermektedir.

Sözleşmeli öğretmenler istihdam biçimlerinin öğretmenlik mesleği açısından olumlu yanlarının olduğunu, iş sahibi olduklarını, doğuda bulunan çocuklara fırsat eşitliği sağladığını, öğrenciler için öğretmenlerinin değişmeyeceğini, yeni yaşam tarzları ve kişiliklerle karşılaştığını, zor koşullarda deneyimlerinin arttığını belirtmişlerdir. Sözleşmeli öğretmenler istihdam biçimlerinin olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz yanlarının da olduğunu söylemişlerdir. Her şeyin muallakta olduğunu, nitelik ve saygınlığın

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

düşüğünü, mülakat sürelerinin çok kısa olduğunu, sözleşme süresinin bir yılla sınırlı olması bu istihdam şeklinin olumsuz yanlarından. Gündüz'ün çalışmasının bulgularına göre (2008) sözleşmeli öğretmenlerin çoğunluğu, sözleşmelerinin yenilenmeme olasılığının motivasyonlarını olumsuz etkilediğini dile getirmiştir. Gündüz'ün elde ettiği bu veri, çalışmanın verileri ile örtüşmektedir.

Sözleşmeli öğretmenler istihdam biçimlerinin, verdikleri eğitimin niteliğini etkilediğini düşünmektedir. Öğrencilerin daha az öğretmen değiştirmeleri, doğudaki çocuklar için fırsat eşitliği sağlanması, mülakatlarla öğretmen durumu kazanmaları olumlu etkilerdir. Sözleşmeli öğretmenlere göre gelecek kaygısının verimliliği etkilemesi ve uzun vadeli planlar yapılamaması istihdam biçimlerinden kaynaklanan olumsuz etkilerdir.

Öneriler

Yapılacak yasal düzenlemelerle;

- Eşit işe eşit ücret prensibine göre sözleşmeli ve kadrolu öğretmenler arasındaki ücret farkının ortadan kaldırılması,
- Sözleşmeli öğretmenler ile kadrolu öğretmenler arasında hak ve sorumluluklarda denklik sağlanması ve böylece var olan farklılıkların ortadan kaldırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2014). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alkan, S. (2012). *AB ülkelerinde öğretmen yetiştirme programlarıyla Türkiye'deki öğretmen yetiştirme programının karşılaştırılması ve Türkiye için bir model önerisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Altın, H. (2009). *II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet devirlerinde öğretmen yetiştirme meselesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Başaran, M.(1999). *Devrimci eğitim-köy enstitüleri*. İstanbul: Papirüs Yayınevi Anı Dizisi.
- Bayram, G. (2009). Öğretmenlerin istihdam biçimi farklılıkları ve yarattığı sorunlar: Ankara'da çalışan sözleşmeli ve ücretli öğretmenlerin görüşlerine dayalı bir araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Binbaşıoğlu, Cavit. (2005). Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi. Ankara: Anı Yayıncılık
- Çankaya, Şule. (2007). Türk ve İngiliz eğitim sistemlerinde öğretmen yetiştirme sistemlerinin karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Çelikkaya, H. (2007). Öğretmenlerin kültürlenme ve sosyalleştirme etkileri üzerine bir araştırma. Eğitim Bilimleri Dergisi, 26(26), 27-47.
- Çelikkaya, H. (2010). *Eğitim bilimlerine giriş eğitimcilik ve öğretmenlik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çolak Ölmez, Z. (2009). Sözleşmeli öğretmenlik uygulamasının öğretmenler üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi (Trabzon ili örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Gökçer , N. (2011). 5th International Computer & Instructional Technologies Symposium, 22-24 September 2011, Fırat University, ELAZIĞ TURKEY
- Gül Avşar, N. (2007) Türkiye milli eğitim sisteminde 1963 – 1980 ile 1980-2006 yılları arasında öğretmen yetiştirme ve atama politikalarının değerlendirilmesi. (Bilim Uzmanlığı Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, H. B. (2008). Öğretmenlerin sözleşmeli istihdamı ve durumlarına ilişkin sözleşmeli öğretmenlerin görüşleri. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:16 <http://sgb.meb.gov.tr/eurydice/TemelVeriler.html> . 05.04.2018
- Karadeniz, Y. ve Demir, S. B. (2010). Sözleşmeli öğretmenlik uygulamasının değerlendirilmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2010, 29 (2), 55-77.
- Kodaman, B. (1999). *II. Abdulhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: T.T.K. Yayını.
- Küçüköğlü, A., ve Kızıldaş, E. (2012). Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Türkiye’de okul öncesi öğretmen yetiştirme programlarının karşılaştırılması. *İlköğretim Online Dergisi*, 11(3), 660-670.
- MEB, (2016). Aday öğretmen yetiştirme sürecine ilişkin yönerge. *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*.
- Saç, C. (2016). 2002 – 2014 yılları arasında öğretmen yetiştirme ve atama politikalarının değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLİK UYGULAMALARININ SÖZLEŞMELİ ÖĞRETMENLERİN
GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

- Seferoğlu, S.S. (2004). Öğretmen yeterlilikleri ve mesleki gelişim. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 58, 40-45.
- Sünbül, A.M. (1996). Öğretmen niteliği ve öğretimdeki rolleri, *Eğitim Yönelimi*, 2(1), 597-607.
- Şimşek, H. (2014). Osmanlı döneminde kısa süreli öğretmen yetiştirme uygulamaları (darulamelihat ve taşrada öğretmen yetiştirme). *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of Education Faculty)*, 11(1), 77-95.
- Şişman, M. (2006). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem A.
tdk.gov.tr erişim:05/02/2017 16:58)
- Toprak, G.N. (2008). Cumhuriyetin ilk döneminde Türk eğitim sistemi ve köy enstitüleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Ültanır, Y.G. (2012). Okulları yaratan düşünürler ve etkilerinin devamlılığı, içinde karşılaştırmalı eğitim yansımaları. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Yeşil, S. (2016). PISA sınavlarında başarılı ilk beş ülkenin öğretmen yetiştirme ve istihdamı sistemleri ile Türkiye'nin öğretmen yetiştirme ve istihdam sisteminin karşılaştırılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yılan, Y. (2012). İlköğretim öğrencilerinin sosyalleşmeleri ve iletişim becerilerini geliştirmelerinde Türk halk oyunlarının rolü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları
- YÖK. (2007). Öğretmen yetiştirme ve eğitim fakülteleri (1982-2007). Ankara: Yükseköğretim Kurulu. Erişim tarihi:25.08. 2015
- Yüksel, M. (2014). Bilgi çağında değişen eğitim paradigmaları çerçevesinde öğretmen istihdamı: Türkiye örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

HALİFE YUSÛF TOPÇU (1885-1965) VE AKİDE METNİ

CALIPH YUSUF TOPÇU (1885-1965) AND HIS AQĪDAH (ISLAMIC FAITH) TEXT

M. Salih GEÇİT*

Özet

Halife Yusûf Topçu, Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Doğubeyazıt'ta açtığı ilmi çığırını devam ettiren bir şahsiyettir. Bu makalemizde Halife Yusûf Topçu'yu, eserlerini ve bölge insanına hitaben yazmış olduğu *Akîdetü'l-İmân* adlı eserini tanıtacağız. Halife Yusûf, Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olan bir âlimdir. Şerh ve Haşiyeler Dönemi ile Yeni İlm-i Kelâm Hareketinin birbirinden ayrıldığı kavşakta yer alması hasebiyle kelâm ilmi açısından araştırmaya değer bir âlim vasfını taşımaktadır. Özellikle yazmış olduğu akide metni, ülkemizin belli bir bölgesinde yaşayan insanların sosyo-kültürel durumu ile inanç yapısını yansıtmaya açısından değerlidir. Bu açıdan bu şahsiyetin ve yazdığı Akîde Metninin tanınmasının kelâm ilmine katkıları olacağı kanaatini taşımaktayız. Adı geçen şahsiyetin akide metnini ilim dünyasına kazandırmanın ilmi bir görevi edâ etmekle birlikte bir vefâ borcunun ödenmesi anlamına geleceğini de beyan etmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halife Yusûf, İman, İslâm, Akaid Metni.

Abstract

Caliph Yusuf Topçu is a personality who continued the scientific epoch begun by Sheikh Ahmad-i Hânî in Dogubeyazıt. In this article we will introduce Caliph Yusuf Topçu, his works, and his book called *Aqīdah al-Iman*, which he wrote addressing to the people of the region. Caliph Yusuf is a scholar who lived in the last years of the Ottoman Empire and in the first years of the Republic. He is a scholar worthy of investigation, with regard to Kalām, in consequence of his taking part at an intersection in which the Period of Sharh and Hashiya and the movement of New Science of Kalām are dissociated. The text of aqīdah he wrote, in particular, is valuable in terms of reflecting the socio-cultural status and belief structure of people living in a certain region of our country. From this point of view, we believe that the recognition of this personality and the text of *Aqīdah* written by him will contribute to

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

the knowledge of Kalām. It must also be stated that bringing the text of Aqīdah of the aforementioned personality to the world of science is both a fulfilment of a scientific task and a payment of a duty of loyalty.

Key words: Caliph Yusuf, Iman, Islam, Text of Aqīdah.

GİRİŞ

Bayezid Sancağı, İran, Rusya ve Kafkas ülkelerine karşı Şark Bölgesi'nde Osmanlı Devletini temsil eden tarihî bir beyliktir. Bölge bu vasfıyla kültürlerarası kavşak noktası olarak bilinmektedir. Bayezid'in hâkim tepesinde mevcut İshak Paşa Sarayı da birden fazla kültür ve medeniyetin izlerini taşıyan bu haliyle birçok kültürel, sanatsal, dinî ve mezhebi birikimi uzlaştırarak, geliştirerek ve kendine mahsus bir orijinaliteye kavuşturarak göstermektedir. Dinî açıdan bakıldığında Şiilik ve Sünnilik mücadelelerinin sürdürüldüğü, hem itikadî hem de tasavvufî açıdan son derecede önemli gelişmelerin yaşandığı bir alandan bahsetmekteyiz. İşte böyle bir yerde doğan Halife Yusûf Osmanlı'nın son demlerinde, Cumhuriyetin de ilk çeyreğinde yaşayan bir ilim adamı olarak araştırılmayı hak etmektedir.

1. HALİFE YUSÛF'UN ŞAHSİYYETİ, İLMİ VE FİKRİ HAYATI:

Beşerî kimliğine baktığımızda karşımıza şu bilgiler çıkmaktadır: Halife Yusûf Topçu, İshak Paşa Sarayı'nın topçusu Şerif Ağa'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1885-1965 yılları arasında Doğubayazıt'ta doğup yine orada vefat etmiştir. Hakkında yapılan araştırmaların kaydettiğine göre Doğubayazıt'ın Zengezur Köyünde (Sarigül Mahallesi)¹ doğmuştur. Kendisi, Beyazıtlı meşhur müderris Şeyh Muhammed Celâlî'nin öğrencisi olarak onun medresesinde okumuştur. Aynı dönemde Bayezid Medresesi talebesi olan Bediuzzaman Said-i Nursî'nin medrese arkadaşı olma vasfına da sahiptir.²

Eğitim hayatını kısa bir şekilde gözden geçirdiğimizde şunları görmekteyiz: Eğitimini zamanının en meşhur şark medreselerinde gören Halife Yusûf, bu çetin ve zorlu ilim talebeliğine başlarken ilk tahsilini köyün imam-hatibi olan Molla Ahmed Hoca'nın yapmıştır. İlmî tedrisat açısından

¹ Halife Yusûf'un doğduğu köyün gerçek ismi Zengezur iken Cumhuriyet'in ilk yıllarında Köy ve Mahalle isimlerinin değiştirilmesi nedeniyle Sarıdana Köyü olarak adlandırılmıştı. Ancak Doğubayazıt Belediyesinin ilçeye yakınlığı sebebiyle köy halkının muvafakatini de sağlayarak 2009 yılında aldığı karar üzerine "Sarigül Mahallesi" olarak yeniden adlandırılmıştır. Bkz. <http://www.dogubayazitgazetesi.com/haber/doubayazta-drt-yeni-mahalle-291.html>.

² Halife Yusûf el-Beyazidî (Topçu), *Tuhfetu'l-İhvan*, Şura Yay., İstanbul, 1996, s. 143; <http://www.dogubayazithalkinesi.com.tr/h934-halife-Yusuf-topcu-1885-1965.html> (Erişim Tarihi: 30.05.2015).

belli bir seviyeye vardıktan sonra ve Şeyh Muhammed Celâlî'nin medresesine olan intisabından sonra çevre medreselerinde eğitimini ikmâl etme arayışına girmiştir. Bu nedenle bölgenin bir takım meşhur ilim merkezlerine gitmiş ve birkaç medresede eğitimini tamamlamıştır.

Burada önemli bir tarihî detaya da işâret etmek gerekmektedir: Dönemin halk kitleleri ve devlet yetkilileri nezdinde mu'teber bir âlim olarak sevilen ve sayılan Şeyh Muhammed Celâlî'nin talebeleri, Osmanlı idaresince yüksek tahsilli sayılıp askerden muaf tutulduğu için Halife Yusûf da askerliğini kışlada değil, ilim tahsili yaptığı medresede talebe olarak geçirmiştir.³

Talebelik aşamasını bitirdikten sonra ilmî ve sosyal hayata imam olarak başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde görülen siyâsî ve askerî karışıklıklar onun hayatını da etkilemiş ve bu sebeple Harb-i Umumî'de Siirt iline göç etmiş, oranın âlimlerinden Molla Hamid Efendi'nin yanında Ferâiz eğitimi görmüştür. Daha sonra Cizre'ye giderek Hedil Köyünde bir süre ikamet etmiştir. Şeyh Muhammed Derşevî'den 1925 yılında Nakşibendî tarikatı, Şeyh İbrahim Hakkı el-Basretî'den de 1935 yılında Kadirî tarikatı icâzetnâmesini almıştır. Daha sonra Bağdat'a gidip Kadirî Tarikatının kurucusu Şeyh Abdulkadir-i Geylânî'nin kabrini ziyaret etmiştir.⁴ Böylece Doğu medreselerinde ilmî ve tasavvufî eğitimini ikmal etmiş ve iki tarikatın icâzetnâmesini almak suretiyle "Zü'l-Cenâheyn" vasfını kazanmış; dinine ve halkına hizmet verecek olgunluğa erişmiştir.

Halife Yusûf, ilmî ve irfânî eğitim ve öğretimini ikmâl ettikten sonra Doğubayazıt'a gelerek bir mutasavvıf, bir müderris ve ilmiyle amil bir âlim olarak bazı köylerde İmâm-Hatiplik görevini eda etmiştir. Hizmet verdiği yerlerde İslâm ahlâkının yaşanması için kendisi de örnek bir Müslüman yaşantısı sürdürmüştür. Onun dinî yaşam tarzında halkı eğiten manevî lider vasfı temayüz etmekle birlikte o, büyük bir tevazu ve derin bir maneviyat üzere yaşamayı tercih etmiştir. Teorik irşâd faaliyetleri yerine pratikte dinî ve ahlakî erdemlerle hemhâl olma, tasavvufu yaşayarak örneklik yapma, yani "yaşayarak eğitme" metodunu takip etmiştir.

³Necmettin Şahinler, *Son Şahitler Bediuzzaman'ı Anlatıyor*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010, I,36;

http://www.sorularlarisale.com/makale/10764/seyh_nizamettin_arvasi.html(Erişim Tarihi: 30.05.2015); <http://www.risale-inur.org/yenisite/moduller/sonsahitler/bolgeindex.php?id=43>.

⁴ Halife Yusûf, *Tuhfetu'l-İhvan*, s. 143; <http://www.dogubayazithalkinsesi.com.tr/h934-halife-Yusuf-topcu-1885-1965.html>(Erişim Tarihi: 30.05.2015).

Klasik tasavvuf tarikatlarında müşhid-mürid ilişkisine bağlı özel ve saygın bir topluluk oluşturma yerine tarikat ritüellerine bağlı kalmaksızın irfânî yaşamı sürdürmeyi esas alan yeni bir metot seçmiştir. Buna göre tarikata girmenin resmi bir formalitesi bulunmamaktadır. Sadece namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin edasına gayret gösteren, çok çok salavat getiren, helal-haram kriterlerine riayet eden ve kendisini dindar bir Müslüman olarak gören herkesle birlikte sürdürülen bir dini yaşantı tercih edilmektedir. İşte bu tarz yaşantının sürdürülmesi için de sufilik icazeti almaya gerek kalmamaktadır. Böylece tasavvufî ve irfânî yaşam, halk içinde tanınan ve bilinen ayrı bir grup/tarikat yapılanması halinde değil, halka yayılarak halkla birlikte ve halkla iç içe yaşanmaktadır.⁵ Bu sebeple de Halife, halktan biri olarak görülmüş ve halk nezdinde büyük bir sevgi ve saygıya nail olmuştur. “*Hoca, hocaefendi, seyda, şeyh*” hitapları yerine “*baba (bavo), dede (kalko)*” ifadeleriyle sahiplenilmiştir.

İşte böylesine derin ve eşsiz bir sahiplenme hakikati çerçevesinde hizmet bilincine eren Halife, ömrünü dinî eserler telif ederek, halkın dinî hizmetlerini yerine getirerek, talebe okutarak ve halkın karşılaştığı sorunları çözmek, karşılaştıkları zor durumlarla ilgili fetvaları vermekle geçirmiştir. Toplum içindeki dinî hizmet ve manevî liderliğinin yanı sıra münferit olarak da ibâdete ve zühd hayatına düşkün bir şekilde yaşamıştır. Tabiri caizse halk içinde inzivaya girerek (nakşîlerin halvet der encümen prensibine uyarak) 40 yıl boyunca Siyamu’d-Dehr (ara vermeksizin peş peşe tutulan oruç) denilen nafîle orucu tutmuş, gecelerini hep teheccüt namazı kılarak ihyâ etmekle geçirmiştir.

Halife Yusûf’un hayatında ve fikir dünyasında Ahmed-i Hânî’nin büyük etkisi bulunmaktadır. O da tıpkı Hânî gibi eserlerini Kürtçe yazmış, tasavvuf ve tarikat yaşamını kişisel ibadetleri eda etme temeli üzerine bina etmiş, klasik tarikatlardaki tevbe, intisap, mürit-müşit ilişkilerinde takip edilen merâsim ve formaliteleri şart koşmamış, zikir, vird, salavat çekmeyi çok önemli görmekle birlikte ilim okumayı tavsiye ve tercih etmiştir. Büyük İslâm âlimi ve ârifî Ahmed-i Hânî’nin açtığı çığırını sürdüren Halife, her fânî gibi Yüce Allah’ın takdir ettiği eceli gelince 09.02.1965 yılında salı gecesi saat 02.00’da 80 yaşında iken vefât etmiştir. İlmi, ameli, ihlâsı, tevazusu, zühdü, edebi ve örnek İslâmî yaşantısıyla vefatının üzerinden yarım asır

⁵ Bu bilgiler tarafımızdan Halife’nin oğulları Şeyh Mustafa Tanrıverdi, Şeyh Muhammed Tanrıverdi, Şeyh Muhammed Nuri Tanrıverdi, torunları (Şeyh Abdullah Tanrıverdi), talebeleri ve sevenleri (özellikle onu gören ve ziyaret eden yaşlı hayranları) ile yapılan görüşmelerde elde edilmiştir. Eserlerindeki bilgiler ve hakkında yapılan bilimsel çalışmalar da bunları desteklemektedir.

yaşamında sık sık rastlanılan tarımsal hayatı ilgilendiren konularda çözüm getirecek ve kolaylık sağlayacak bir açılım yapma özelliği de bulunmaktadır. Yazar, bu eserini hem din görevlilerini, hem de dinî görevlerini öğrenip yerine getirmek isteyenleri muhatap alarak yazdığını bizzat kendisi ifade etmektedir.¹⁴

İlk yazıldığı yıllarda yazma nüshalar halinde çoğaltılarak dağıtılan eser, Şafîî müderrisler ile mollalar arasında oldukça rağbet görmüştür. Daha sonra matbaada ilk defa 1948 yılında Suriye’de basılan eser,¹⁵ Türkiye’de 1960 yılında Ankara’da Nur Matbaası’nda Arap harfleriyle neşredilmiştir.¹⁶ Eser 322 sayfadan oluşmaktadır. Yarım asırdan beridir Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da medrese çevrelerinde ve Şafîî Mezhebine bağlı yerlerde en çok okunan kitaplardandır. Son olarak İstanbul’da Hira Yayınları tarafından hem Arap, hem de Latin harfleriyle basılan eser, 1998’de Türkçe tercümesi ile birlikte iki cilt halinde üçüncü baskısını yapmıştır.¹⁷

2.2. KİTÂBU’L-FERÂİZ MİM DÜRERİ’LGARÂİZ: (FERAİZ İLMİ-İSLAM MİRAS HUKUKU): İslâm Mirâs Hukuku konusuyla ilgili olarak bölge âlimleri arasında ilk defa müellif tarafından Kürtçe’nin Kurmanci şivesinde yazılan eserdir. Mirâs konularını detaylı ve sistematik bir şekilde ele almaktadır. Nur Matbaasında 1960 yılında Ankara’da Arap harfleriyle basılan eser 56 sayfadan ibarettir. Ortasında büyük bir ferâiz cetveli bulunmaktadır. Kitabın çarpım tablosuna benzer orijinal bir tablosu vardır. Bu tabloda kime ne kadar pay düşeceğini kolayca tespit etmek amacıyla üstte baba, ana, koca, karı, oğul gibi mirasçıların karşılaştırılıp denkleştirilmekte, bu sayede miras problemlerinde sonucu elde etmeye yarayan bir mukayeseye imkân verilmektedir.¹⁸

2.3. HUTBE KİTABI: Cuma günü Şafîî Mezhebi içtihatlarına uygun bir şekilde Cuma Namazı kılınmasını ve Cuma Hutbesinin okunmasını öğreten bir eserdir. Küçük ve kısa bir broşür kadar olup hocalara hitaben yazılan bu eser de “Nur Matbaası” adlı yayınevi tarafından basılmıştır.

2.4. MANZUM TAKRİZ (DİNÎ VE TASAVVUFÎ ŞİİRLER): Allah ve Peygamber sevgisi başta olmak üzere dinî ve tasavvufî duyguların yoğun olarak işlendiği ilahîlerden oluşan bir kitaptır. Müellifin şiirlerinden bir

¹⁴ Topçu, Halife Yusûf, *İrşâdu’l-İbad Min Avami’l-Mü’minîn*, Nur Yay., Ankara, 1960. Sayfa numarasını belirtelim.??

¹⁵ Halife Yusûf, *İrşâdu’l-İbâd*, Şam, 1948.

¹⁶ Halife Yusûf, *İrşâdu’l-İbâd*, Nur Matbaası, Ankara, 1960.

¹⁷ Halife Yusûf, *İrşâdu’l-İbâd*, Hira Yay., İstanbul, 1998.

¹⁸ Topçu, Halife Yusûf, *Ferâiz*, Nur Matbaası, Ankara, 1960.

kısımının toplandığı eseridir. O da müstakil olarak Nur Matbaası tarafından bastırılmış olduğu gibi, bazı şiirleri diğer eserlerle birlikte de basılmıştır.¹⁹

2.5. TUHFETU'Z-ZÂKİRİN: Hz. Muhammed'e ait hadislerin muhtelif hadis kitaplarından seçilerek Arapça metin ve Kürtçe tercümesi ile beraber alındığı bir hadis kitabıdır. Her bir hadisten sonra kısa bir izahın yapıldığı eser, türünün bölgede yazılan ilk eseridir. Bu eser de Arap harfleriyle Nur Matbaası tarafından Ankara'da basılmıştır.

2.6. TECVİDU'L-KUR'AN: Hocalara ve medrese talebelerine yönelik olarak yazılmış bu eserde Kur'an-ı Kerim'i tecvit üzere okumanın esasları ele alınmaktadır. Bu eser de bölgede Kürtçe yazılan ilk tecvit kitabı olarak bilinmektedir. Müstakil olarak basıldığı gibi İrşâdu'l-İbâd eserinin sonunda ek olarak da basılmıştır. Nubihar Yayınları tarafından 2008 yılında Akidetü'l-İman kitabı ile birlikte basılmıştır.

2.7. TUHFETU'L-AMİLİN (FİKİH İLMİ, ŞAFİİ MEZHEBİ): Şafî Mezhebi üzerine yazılmış bir küçük ilmihal kitabı mahiyetindedir. İrşâdu'l-İbâd adlı eserin özeti mahiyetindedir.

2.8. TUHFETU'S-SİBYÂN (ÇOCUKLARA ARMAĞAN): Çocuklar için yazılmış temel dinî bilgilerin yer aldığı ve Şafî Mezhebine göre yazılmış bir iman ve ilmihal kitabıdır. Bu kitap da İrşâdu'l-İbâd'ın özeti mahiyetindedir. Nubihar Yayınları tarafından 2008 yılında İstanbul'da basılmıştır. 140 sayfadan oluşmaktadır.

3. AKİDETU'L-İMÂN: (İSLAM İNANÇ ESASLARI İLE İLGİLİ AKİDE METNİ)

Makalemizin esas konusunu teşkil eden akide metni, İrşâdü'l-İbâd adlı Şafî İlmihali mahiyetindeki kitabının ilk bölümü olarak müellif tarafından neşredilmiştir.²⁰ Ancak daha sonra torunu Şeyh Abdullah Tanrıverdi tarafından metin yeniden gözden geçirilerek müstakil bir kitap olarak bastırılmıştır.²¹ Eser, Eş'arî Ekolünün görüşlerini savunmaktadır. Zira bölge halkı muhatap alınarak yazılmış olan bir eserdir. Bölge halkı genellikle Eş'arî mezhebine mensup olduğundan, tabîî olarak eserin savunduğu görüşler de bu mezhebe ait olmuştur. Klasik akide metinlerinde geçen temel inanç esaslarını ihtiva eden eserde bazı farklı konulara da dikkat çekilmiş, özellikle

¹⁹ Manzûm Takriz üzerinde Bingöl Üniversitesi'nde Hasan Akboğa tarafından yüksek lisans tezi yazılmış, farklı açılardan değerlendirilmiştir. Söz konusu tez 2017 yılında tamamlanmıştır.

²⁰ Halife Yusûf, *İrşâdu'l-İbad Min Avami'l-Mü'minin*, Nur Matbaası, Ankara, 1960; Halife Yusûf, *Tuhfetu'l-Amilîn ve İrşâdu'l-İbâd Min avâmi'l-Mu'minîn*, Dimaşk, s. 1-12.

²¹ Halife Yusûf Topçu, *Akidetü'l-İman*, Nubihar Yay., İstanbul, 2008, s. 1-31.

müellifin tasavvuf meşrepli olması sebebiyle tasavvufi meselelere de yer verilmiştir. Aynı şekilde bu metinde siyer ve fıkıhla ilgili bazı konulara da yer verilmiş bulunmaktadır. Böylece çocuklardan ve halk kesiminden olan okuyucunun bilmesi gereken Temel Dini Bilgiler aktarılmış olmaktadır. İlgili eserin tam tercümesi şu şekildedir:²²

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)'a hamd olsun. İbadetlere yönelme ve günahlardan kaçınma kudreti ancak ve ancak Yüce ve Üstün olan Allah (c.c.)'in yardımıyla söz konusudur.

Salat ve Selam, O'nun yaratıklarının en hayırlısı, Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.s)'ya, alinin ve ashabının hepsine olsun.

(BİRİNCİ BÖLÜM)²³

(İSLAM'IN RÜKÜNLERİ)

Şunu çok iyi bilmelisin ki, İslam'ın Rükünleri beş tanedir:

BİRİNCİSİ: EŞHEDÜ EN LA İLAHE İLLELLAH, yani: *Ben kalbimle kesin olarak bilir, aynı zamanda dilimle de ikrar ederim ki ismi Allah olan Yüce Yaraticımızdan başka ibadete layık hiçbir hak ilah yoktur.*
EŞHEDÜ ENNE MUHAMMEDEN RESULLAH, Yani: *Ben kalbimle kesin olarak bilir, aynı zamanda dilimle de ikrar ederim ki Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun), Allah'ın hem kulu, hem de elçisidir. Yani Allah'ın kullarına gönderdiği emirlerini ifade eden sözlerin aracısıdır.*

İKİNCİ RÜKÜN: Öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazından oluşan beş vakit farz **namazı** kılmaktır.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: Hak edenlere **zekât** vermektir.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN: Ramazan ayında **Oruç** tutmaktır.

BEŞİNCİ RÜKÜN: Allah'ın evini tavaf etmek, yani **Hacca** gitmektir.

Her kim ki bunlardan birini inkâr ederse kâfir olur. Şayet inkâr etmeksizin terk ederse (kâmil bir) Müslüman değil de fasık bir mü'min olur.

²² Burada müellifin torunu Şeyh Abdullah Tanrıverdi tarafından gözden geçirilerek yayınlanmış olan Nubihar baskısı esas alınmıştır.

²³ Kürtçe'den Türkçe'ye çevirdiğimiz Akaid Metni'nde başlıklar olmadığından, bunun yerine (م.ت. م.ت.) rümuza kullanıldığından başlıklar tarafımızdan eklenmiş ve parantez arasına alınmıştır.

(PEYGAMBERİMİZ HZ. MUHAMMED) (S.A.S.)

Şunu iyi bil ki, Peygamberimiz'in adı "**Muhammed**"(s.a.s.)'dir. O, ümmîdir, Arap'tır, Kureyş kabilesine mensuptur, Haşim boyundandır, kızıla çalan beyaz tenlidir, nurânî bir yüze sahiptir, büyük bir ahlaka sahip olup çok sevimli bir zattır. Allah (c.c.), O'nun gibisini yaratmamıştır. O'ndan sonra hiçbir peygamber dünyaya gelmeyecektir. Zira o, ahir zaman peygamberidir.²⁴

Mekke'de doğmuş, oradan kâfirlerin zulmünden hicret edip Medine'ye gitmiş, orada da vefat etmiştir. Medine'de defnedilmiştir de. O (s.a.s.), bütün mahlûkların, peygamberlerin, meleklerin, insanların ve cinlerin en faziletlisidir.²⁵ Her türlü ayıp ve noksanlıktan beri olup zahirde ve batında tüm varlıkların en üstünüdür.²⁶ Merhameti, annelerin ve babaların merhametinden daha fazladır. Ömrünün kırkinci senesinde kendisine peygamberlik geldi. Vefat ettiği altmış üç (63) yaşındaydı. Babasının adı Abdullah'tır. O da Abdumuttalib'in oğludur. O da Haşim'in oğludur. O da Abdulmenaf'in oğludur. O da Kusay'ın oğludur. O da Kilab'ın oğludur. O da Mürre'nin oğludur. O da Ka'b'ın oğludur. O da Lüey'in oğludur. O da Galip'in oğludur. O da Fihri'nin oğludur. O da Malik'in oğludur. O da Nadr'ın oğludur. O da Huzeyme'nin oğludur. O da Kinane'nin oğludur. O da Müdrike'nin oğludur. O da İlyas'ın oğludur. O da Müderri'nin oğludur. O da Nezar'ın oğludur. O da Maadd'ın oğludur. O da Adnan'ın oğludur.²⁷

Annesinin adı Amine'dir. O da Veheb'in kızıdır. O da Abdumena'f'ın oğludur. O da Zühre'nin oğludur. O da Kilab'ın oğludur.²⁸

(DİĞER PEYGAMBERLER)

Bütün peygamberler Hz. Âdem Peygamber'in soyundandır. Hepsinin en üstünü bizim peygamberimizdir. Onların sayısını Allah'tan başka kimse bilmemektedir. Fakat bazı âlimlere göre 124 bin peygamber gelmiştir. Tüm peygamberlerin ilki Hz. Âdem, sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Allah (c.c.), onlardan 28 âdetinin adını Kur'an'da zikretmiştir. Onlar da: Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İshak, Hz. İbrahim, Hz.

²⁴ Ahzâb, 33/40.

²⁵ Enbiyâ, 21/107.

²⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tüm mahlukâtın en üstünü olduğu şeklindeki itikâdî hüküm ile Ehl-i sünnet'in mahlûkât arası efdaliyet tertibi görüşü ve bu tür itikâdî görüşlerin âyet ve hadislerden delilleri konusunda bkz. Celâlu'd-Dîn es-Suyûtî, *Usûlu'd-Dîn*, Dâru't-Takvâ, Dimaşk, 2015, s. 97-105.

²⁷ İbn İshâk (Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tahk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2004, s. 18; İbn Sa'd (Muhammed b. Sa'd b. Manî' el-Hâşimî el-Basrî), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Tahk. Muhammed Abdulkadîr Atâ, I/46-48,

²⁸ İbn İshâk, *es-Sîret*, s. 94; İbn Sa'd, *Tabakât*, I/49-51

İsmail, Hz. Ya'kub, Hz. Yusûf, Hz. Şuayb, Hz. Lut, Hz. Yahya, Hz. Zekeriyya, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Yunus, Hz. İlyas, Hz. Elyasa', Hz. Zülkifl, Hz. İsa, Hz. Eyüp, Hz. Muhammed'dirler. Bizim Peygamberimize ve diğer tüm peygamberlere Allah'ın salat ve selamı olsun.²⁹

Bil ki, bütün Peygamberler kabirlerinde diridirler. Orada Allah'a ibadet ederler, namaz ve hac ibadetlerini yaparlar. Ayrıca onlarla konuşulabilir. Namaz kılan birinin onların arkasında namaz kılmaları da batıl olmaz.³⁰

Bil ki, Hz. Üzeyir, Hz. Lokman ve Hz. Zü'l-Karneyn'in peygamberliklerinde ihtilaf bulunmaktadır. Âlimlerden bir kısmı onların Nebi (Peygamber) olduklarını, diğer bir kısmı da Veli (Allah'ın sevgili kulu) olduklarını belirtmişlerdir.³¹

M.T: Mükellef, yani akıl ve baliğ olan herkese Peygamber Efendimizi'in bütün insanlara ve cinlere teklif cihetinden, diğer varlıklara, yani ruh sahibi olan veya olmayan diğer canlı veya cansız varlıklara teşrif cihetinden gönderildiğine, Peygamberimizden sonra en efdal olanın Hz. İbrahim, sonra Hz. Musa, sonra Hz. İsa, sonra Hz. Nuh (Allah'ın salat ve selamı hepsinin üzerine olsun) olduğuna inanmak vaciptir.³²

Bil ki, insanlardan Resul olan peygamberler, erkek³³ ve hür olup kendisine yeni bir şeriat verilen ve her ne kadar Hz. Yuşa gibi herhangi bir kutsal kitabı veya suhufu bulunmasa da söz konusu şeriatı tebliğ etmekle yükümlü tutulan peygamberlerdir. Şayet tebliğ ile görevlendirilmezse, bu takdirde Nebidirler. Resul, Nebiden icmaen daha faziletlidir.

Hz. Peygamber Efendimizden sonra en faziletli olan peygamberler, diğer Resullerdir. Daha sonra diğer nebiler, onlardan sonra en faziletli olanlar dört büyük melek, daha sonra en faziletli olan insanlar, Hz. Âdem neslinden

²⁹ Krş. Nehri, *Akide*, vrk. 2.

³⁰ Burada müellif, keramet ehlinden ve bazı velilerden rivayet edilen bilgilere istinaden Peygamberlerin arkasında namaz kılınabileceğini, onlarla konuşulabileceğini ifade etmektedir. Bu ise daha çok mutasavvıfların görüşleri arasında görülmektedir. Mu'teber akaid metinlerinde bu tür bilgilere yaygın olarak rastlanmamaktadır. Bu konudaki değerlendirmemiz için sonuç bölümündeki yoruma bakınız.

³¹ Krş, Sirâcu'd-Dîn Alî b. Osmân el-Ûşî el-Fergânî, *Bed'u'l-Emâlî*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015, s. 91.

³² Krş. Nehri, *Akide*, vrk.,4.

³³ Peygamberlerin cinsiyetiyle ilişkin kelami tartışmalar için bkz. Selim ÖZARSLAN, "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2- 2006, Sivas, ss.107-118.

olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi veliler, daha sonra Hamel-i arş ile Kerrubiyyin gibi meleklerin avam tabakasıdır.³⁴

Hamel-i arş melekleri hâlihazırda dört tane olup kıyamet gününde de sekiz tane olacaklardır.³⁵

(DUANIN TESİRİ VE ŞEFAAT YETKİSİ)

Duanın dirilerin ve ölülerin yarar ve zararına tesir ettiğine inanmak da vaciptir.³⁶ Aynı şekilde bütün varlıklar lehine Şefaât-ı Kübra (En Büyük Şefaât) ile şefaât etme yetkisinin Peygamber Efendimiz'e mahsus olduğuna inanmak da vaciptir.³⁷ Yine bütün peygamberler, veliler ve salih kulların günahkârlara şefaât edeceğine inanmak da vaciptir. Peygamberliğin kesbî (kazanca dayalı bir mertebe) olmayıp sadece Allah'ın vergisi ve ilahi bir ihsan (Vehbi) olduğuna ve hiç kimsenin çalışıp çaba göstermekle bu mertebeye ulaşamayacağına inanmak da vaciptir. Allah (c.c.) onları mucizelerle desteklemektedir.³⁸

(PEYGAMBER EFENDİMİZİN MİRACA ÇIKIŞI)

Bil ki, Peygamberimiz (s.a.) miraca gitmiştir. Yani bir gece Mekke'den Kudüs'e, oradan da Allah (c.c.)'in emri ile yedi kat göğe gitmiş, hatta Sidretü'l-Münteha, Kürsî ve Arş'ı görmüş, içindekileri öğrenip bilmiş, öyle ki Kalem'in sesini bile duymuş, Allah (c.c.) ile (keyfiyeti bilinmeksizin) konuşmuş, O'nun cemalini Yüce Zatına yakışır bir görme tarzıyla müşahede etmiştir.³⁹

(PEYGAMBERLERE SAYGISIZLIK YAPMANIN HÜKMÜ)

Her kim ki, yukarıda adı geçen peygamberler hakkında herhangi bir ayıp söz konusu etse veya birisini noksanlık ifade eden herhangi bir vasfa nispet ederse veya onlarla istihza (alay) etse veya onlardan birine küfrederse hem kâfir olur, hem de daha sonra tevbe edip Müslüman olsa bile yapmış olduğu tüm amellerinin sevabı batıl olur. Bu durumdan Allah'a sığınırız.⁴⁰

³⁴ Krş. Neseî, *Akîde*, S. 83.

³⁵ Hakka, 69/17; Krş. Nehri, *Akide*, vrk.,4.

³⁶ Krş. Ebû Hanîfe, *Fıkhü'l-Ekber*, s. 21; Eş'arî, *el-İbâne*, s. 85; Tahâvî, *Akîde*, s. 40; Neseî, *el-Akîde* s.82.

³⁷ Krş. Eş'arî, *el-İbâne*, s. 85; Neseî, *el-Akîde* s.73.

³⁸ Krş. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* s. 21.

³⁹ Bkz. Tahâvî, *Akîde*, s. 39; Neseî, *el-Akîde* s. 77; Ebu'l-İrşâd Nûru'd-Dîn Alî b. Muhammed el-Echûrî, *en-Nûrû'l-Vehhâc fi'l-Kelâm Alâ'l-İsrâi ve'l-Mi'râc*, Tahk. Fethî Abdurrahmân Ahmed Hicâzî, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2003; Cemâlu'd-Dîn el-Kâsımî ed-Dimeşkî, *el-İsrâu ve'l-Mi'râc*, Tahk. Fethî Abdurrahmân Ahmed Hicâzî, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2003.

⁴⁰ Peygamberlere yönelik saygı ve saygısızlığın hükmü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Selim ÖZARSLAN, "Hz. Peygamber'e Yönelik Saygısızlıklar", Kalam

(ALLAH'IN RAHMETİNDEN ÜMİTSİZ VE O'NUN AZABINDAN
EMİN OLMANIN HÜKMÜ)

M.T: Kulun günahları ne kadar çok veya ne kadar fazla olursa olsun kebar denilen büyük günahlardan⁴¹ dolayı Allah'ın rahmetinden ümitsiz olmak, aynı şekilde ne kadar abid ve salih olursa olsun Allah'ın mekr ve azabından emin olmak (da insanı küfre götürür.)⁴²

(İKİNCİ BÖLÜM)

(İMANIN RÜKÜNLERİ)

Şunu iyi bil ki, imanın rükünleri altıdır:

(ALLAH'A İNANMAK)

BİRİNCİ RÜKÜN: Allah'ın varlığına inanmak, yakın olarak Allah'ın var olduğuna, tek olduğuna, ortağının olmadığına, ezelden var olup sonsuz ve ebedî olarak var olacağına, mahlûkat hakkında olduğu gibi kendisi hakkında ölüm ve değişme durumunun var olmadığına kesin inanmaktır. O, hiçbir eşyaya (varlığa) benzemez. O (c.c.) canlı veya cansız tüm varlıkları yokluk âleminde (yoktan) yaratmıştır. Tüm varlıklar O'na muhtaçtır. O, hiçbir şeye muhtaç değildir. İyilik ve kötülük, ölüm ve dirilmek, tüm varlıkların rızkı hep O'nun yüce kudret elindedir. O'nun için yer ve mekân söz konusu olamaz. Zira O, varken daha yer ve mekân yoktu.⁴³ Fakat dua esnasında elleri semaya kaldırmanın sebebi ise O'nun mekânının orası olması değil, aksine semanın duanın kiblesi olması, rızkın nazil olduğu yer olması, vahiy, rahmet ve bereketin iniş yerinin orası olması sebebiyledir. (İnetu't-Talibin, Cilt: 1) Nasıl ki Kâbe namazın kiblesi ise gök de duanın kiblesidir. Allah (c.c.), insanın zihnine gelen her şeyden beridir ve uzaktır.

M.T: Mükellef yani akıl ve balığ olan şahsa Allah'ın yedi adet kemal sıfatını kalbiyle bilmesi vaciptir. Allah'ın zatını bilmesi vacip değildir. Çünkü O'nun zatını tanımak vacip değildir. Zaten hiç kimse O'nun zatının hakikatini

Araştırmaları, 5: 2 (2007) ss. 63-84 ; Selim ÖZARSLAN, "Kur'an'da Hz. Peygamber'e Yönelik Saygı İfadeleri", Diyanet İlmî Dergi, C. 43/3, Temmuz-Eylül 2007, ss. 125-144.

⁴¹ Büyük ve küçük günah ayrımının hangi delile dayandığı ve nerelerin büyük günah olduğuna ilişkin bkz. Selim Özarlan, Kelamda Tevbe, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s. 21- 35; Selim ÖZARSLAN, Günah Musibet İlişkisi Üzerine, Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, Ankara, 2012, s.5-9.

⁴² Tahâvî, *Akîde*, s. 46-47.

⁴³ Krş. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015, s. 5; Ebû Ca'fer el-Verrâk et-Tahâvî, *el-Akîdetu't-Tahâviyye*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015, s.31-33; Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *el-Akîdetu'n-Nesefiyye*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015, s. 67-68.

bilmez ki kalkıp da başkasına tanıtсын. Allah'ın katında derecesi ne kadar yüce olursa olsun, durum yine değişmez.

(ALLAH'IN SIFATLARI)

Şunu iyi bil ki, Allah Teâla yedi adet kemal (olgunluk ve yeterlilik) sıfat ile nitelenmiştir:

A. KUDRET: Yani O'nun mümkün olan her şeyi yokluktan varlığa getirmeye veya varlıktan yokluğa götürmeye kudretinin bulunduğunu ifade eder. Bu da şu şekilde olur: Allah (c.c.)'ın gökleri yarım ceviz kabuğunun içine ceviz kabuğunu büyüterek veya gökleri küçülterek yerleştirmesi mümkündür. Bunun tersine gökleri var olan büyüklüğüyle beraber ceviz kabuğunun şimdiki küçük hacminin içine yerleştirmesi söz konusu olamaz. Zira bu durum, mümkün olmayan bir durumdur (muhaldir).

M.T: Ezelî ve kadim kavramları aynı anlamdadır. Yani varlığından önce yokluk durumu geçmeyen demektir. Hadis ise bunun tersidir. Buna göre Allah'ın varlığından önce bir varlık yoktur. Baki ve ebedî de şudur ki Allah 'ın varlığı hakkında nihayet (son)a erme durumu söz konusu değildir. Yani Allah'ın varlığına yokluk (adem) ilişmez. Allah, dilediğini yokluktan varlığa getirmeye, dilediğini de varlıktan yokluğa götürmeye kadirdir.

B. İRÂDE: Yani her şeyin var olması veya yok olması Allah'ın irâdesi ile dir.

C. İLİM: Yani açık veya gizli, var veya yok olsun Allah'ın tüm varlıkları her şeyi kuşatan ezeli bir ilimle bilmesidir.

D. HAYAT: Yani Allah (c.c.), ezelden beri diridir, sonsuzluğa ve ebediyete kadar diri kalacaktır. Ölüm ile değişme O'na ilişmez.

E. SEM': Yani Allah'ın aşikâr veya gizli olsun her şeyi aletsiz (organsız) ezeli bir işitme suretinde işitmesi vardır.

F. BASAR: Yani Allah'ın herhangi bir organa ihtiyaç duymadan her şeyi kuşatıcı ve ezeli bir görme ile görmesidir.

G. KELÂM: Yani Allah'ın hiçbir organa ihtiyaç duymaksızın, ses ve harf olmadan ezeli bir konuşma ile konuşmasıdır.⁴⁴

⁴⁴ Görüldüğü üzere bir Eş'arî olan Halife Yusûf geleneksel Eş'arî akaid metinlerine uyarak Maturidîlerin sekizinci sıfat olarak kabul ettiği "Tekvin"i müstakil bir sıfat olarak zikretmemiştir. Burada dikkat çekici bir husus şudur: Bu yedili sıfat taksimi sadece Eş'arîliğe ait bir tasnif değil, aynı zamanda Ebu Hanîfe'nin fikh-ı ekber adlı eserinde de Allah'ın sıfatlarından bahsedilirken yedi tanesi zikredilir. Buna göre tekvin isimli müstakil bir sıfatın kabul edilmesi daha müteakip dönemlerdeki Maturidîlerce gerçekleştirilmiştir. Maturidîlerle Eş'arîler arasında yaşanan tekvin sıfatı tartışması aslında Maturidîler arasında da yaşanmıştır. Örneğin İbn Hümmam'ın bu konudaki böyle bir müstakil veya zaid sıfatın olduğunu sarahaten beyan eden bir delilin olmadığını ifade etmiştir. Aliyü'l-Kârî de bu konuda İbn Hümmam'ın yanıldığını

Şunu çok iyi bil ki, bu yedi sığata “*sıfat-ı meani*” denir. Yani bunlar birer mana olup vardirlar ve Allah’ın zatı ile kaimdirler. Zattan ayrı değildirler, Zati gibi kadimdirler, O’nun zatının ne aynı, ne de gayrıdırilar.⁴⁵

M.T: Allah (c.c.) sem’i (işitme sıfatı)la beyaz veya siyah renkleri bilir ve duyar, en ince ayrıntılarıyla sesleri görür.⁴⁶

(MELEKLERE İNANMAK)

İKİNCİ RÜKÜN: Meleklerin varlığına inanmaktır. Yani Allah’ın onları nurdan yarattığına, erkek ve kadın olmadıklarına, yeme ve içmenin, uyumak ve doğurmanın söz konusu olmadığına, sürekli ibadetle meşgul

söylemiştir. Bkz. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* s. 6-9; Ebu'l-Münteha, *Şerhu Fıkhî'l-Ekber*, Salah Bilici Yay., İstanbul, tsz., s. 5; Aliyü'l-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Terc. Hüseyin s. Erdoğan, Hisar Yay., İstanbul, s.70.

⁴⁵ Bkz. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* s. 6.

⁴⁶ Burada Allah’ın sıfatlarının işlevinin mahlûkatından farklı olduğuna işaret edilmekte, Allah (c.c.)’ın işitme sıfatının görme, görme sıfatının da işitme işlevine sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu bilgi mu’teber ve meşhur akaid metinlerinde açık bir şekilde geçmemektedir. Zira diğer akaid kitapları Allah’ın sıfatlarından bahsederken “Allah (c.c.) ilmiyle âlim, kudretiyle kadir, sem’iyle semi’dir” türünden ifadeler kullanmaktadır. Ancak Kur’an-ı Kerim’de “أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ: İlmiyle indirdi.” (Nisa, 4/166) veya “إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدْرٍ: Biz her şeyi bir kadere göre/belli bir kaderle yaratırız.” (Kamer, 54/49) şeklinde bir sıfatın başka bir işlevi de icrâ edebileceğine işaret eden bazı ifadeler geçmektedir. Halife Yusûf’un verdiği bu bilgi muhtemelen bu tür ayetlere kıyasen bir sıfatın başka işlevler görebileceğini istihraç eden kaynaklara dayanır veya kendisi tarafından istihraç edilmiştir. Bununla birlikte eski âlimlerimiz arasında bazı mezheplerin Allah’ın “sem” sıfatını kabul etmemesi üzerine bir takım tartışmalar yaşanmıştır. Bu konuyu ele alan âlimlerimizden birisi de Ebu Bekir İbnu'l-Arabî’dir. İbnu'l-Arabî *Kanunu't-Te'vil* adlı kitabında Cüveynî’nin bu tür iddialarda bulunanların Ehl-i sünnet ulemasının ittifakına aykırı davrandığını söylediğini naklederek kendisi de Ehl-i sünnet’in görüşünü takviye etmektedir. Gazâlî de sıfatların birbirinin yerine kullanılması konusuna yakın başka bir tartışmaya dikkat çekmektedir. Buna göre semi ve basar sıfatlarının birbirinin yerine kullanılması veya birbirinin işlevini icrâ etmesi değil de her iki sıfatın aslında “ilim” sıfatının kapsamına dahil olduğunu ifade eden görüşlerdir. Yani “sem” ve “basar” diye iki ayrı ve müstakil sıfat yoktur, ikisi de ilim sıfatının mefhumunda mündemiçtir. *el-İktisad*’da bu konudaki felsefî ve kelâmî tartışmalara ilişkin açıklamalar yapılmaktadır. (Bkz. Abdulkerim Seber, *Ebu Bekir İbnu'l-Arabî'nin Kur'an İlimlerindeki Yeri, Tefsir ve Te'vil ve Metodu*, Tıbyan Yay., İzmir, 2014, s.156-160.) Sıfatların meşhur kullanılışı için bkz. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 6-7; Tâcu'd-Dîn Ebu Nasr es-Subkî, *es-Seyfu'l-Meşhûr fi Şerhi Akîdeti Ebî Mansûr*, Tahk. M. Saim Yeprem, TDV Yay., Ankara, 2011, s. 63-70; Ebu Mansûr el-Maturîdî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, Terc. Adnan Bülent Baloğlu-Murat Memiş, Bilge Kültür Sanat Yay., 2013, s. 58-61; Eş'arî, *İbâne*, s. 57-60; Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Dâru'l-Minhâc, Beyrût, 2008, s. 175-180.

olduklarına inanmaktır. Meleklerin en üstünü Hz. Cebrail, Hz. Mikail, Hz. İsrail ve Hz. Azrail'dir.

M.T: Bu dört meleklerle beraber toplamı on olan şu melekleri tanımak da vaciptir: Münker, nekir, Cennet'in bekçisi olan Rıdvan isimli meleği, Cehennem'in bekçisi olan Malik isimli meleği, sağ ve sol kol üstündeki insan ve cinlerin hayır ve şer amellerini yazan Rakip ve Atid isimli meleklerini tanımak da vaciptir.

(KİTAPLARA İNANMAK)

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: Kutsal Kitaplara inanmak, yani onların Allah'ın kelâmı olduğunu, hak olduklarını, yüz suhuf ve dört kitap olduklarını, Peygamberlere insanlara tebliğ etmeleri amacıyla gönderdiğini kesin olarak bilmektir. Bu ilahi kitaplardan dört tanesi büyük kitaplar olup Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat, Hz. Davut'a gönderilen Zebur, Hz. İsa'ya gönderilen İncil (ve Hz. Muhammed'e gönderilen Kur'an)dir. Allah'ın salat ve selamı bu Peygamberlerin hepsine olsun. Ayrıca on Suhuf Hz. Âdem'e, elli Suhuf Hz. Şis'e⁴⁷, otuz Suhuf Hz. İdris'e, on Suhuf da Hz. İbrahim'e gönderilmiştir. Tüm bu kitap ve suhurları istihfaf edip saygısızlık yapan veya onlarla alay edip inkâr eden kâfir olur.

(PEYGAMBERLERE İNANMAK)

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN: Peygamberlere inanmaktır. Yani Allah (c.c.)'ın emir ve yasaklarını bildirmeleri amacıyla mahlûklarına birçok peygamber gönderdiğini kesin olarak bilmek ve tüm peygamberlerin haber verdikleri kabir azabıyla Münker ve Nekir'in kabirdeki sorgusu gibi gayba ait bilgilere inanmaktır.⁴⁸

Şunu çok iyi bil ki, Hak Ehli olan Ehl-i sünnet ve cemaatin ittifakıyla kabirde azap gören hem ruh, hem de cesettir. Çünkü Allah (c.c.) azap gören insanda kendisiyle iştirip bileceği, lezzet ve elem çekeceği bir idrak etme kabiliyeti yaratır. Kabir azabı umumi olup ister kâfir, ister münafık isterse de günahkâr mü'min olsun herkes için geneldir.⁴⁹

Peygamberler de insan olup Allah'ın yarattığı varlıkların en üstünüdürler, onlar da yerler, içerler, uyurlar ve evlenirler. Allah'ın emrine hiçbir zaman aykırı davranmazlar. Diğer insanlardaki durumun tam tersine onlardan günah ve mekruh davranışlar sadır olmaz. Allah'ın tüm emir ve

⁴⁷ Şit olarak tanınan peygamberi Halife Yusûf "Şis" olarak anmaktadır.

⁴⁸ Krş. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber* s. 23; Tahâvî, *Akîde*, s. 52; Neseî, *el-Akîde* s.72.

⁴⁹ Halife Yusûf, Peygamberlere iman konusu kapsamında onların verdiği haberleri de tasdik etmekten bahsettikten sonra Hz. Peygamber'in haber verdiği kabir azabı meselesini de bu başlık altında ele almıştır. Normalde bu konunun ölümden sonraki hallerden bahsedilirken ele alınması gerekirdi.

yasaklarını yaratıklara dosdoğru bir şekilde söylemişler, hiç kimseye hainlik ve haksızlık yapmamışlardır.⁵⁰

(AHİRET GÜNÜNE İNANMAK)

BEŞİNCİ RÜKÜN: Kıyamet gününe inanmaktır. Yani herkesin ölümünden ve dünyanın yok olmasından sonra ruh sahibi tüm varlıkların yeniden dirileceklerine, hayır ve günahlarının tartılacağına, hayır veya şer olsun herkesin amelinin karşılığını göreceğine, salih amellerin karşılığının baki olan Cennet olduğuna, kötü amellerin karşılığının Cehennem ateşi olduğuna inanmaktır.

(TAMAMEN FANİ OLMAYACAK VARLIKLAR)

M.T: Şu on eşyadan başka her mahlûk yok olup fani olacaktır:

1. Ruh
2. Acbu'z-Zeneb adlı kemik
3. Peygamberlerin cesetleri
4. Şehitlerin cesetleri
5. Arş
6. Kûrsi⁵¹
7. Levh
8. Kalem⁵²
9. İçindekilerle beraber Cennet
10. İçindekilerle beraber Cehennem.⁵³

(FAYDALI BİR ŞİİR)

Cennet ehline mahsustur altı şey ancak
Bevl yok, tuvalet yok, ceninlik olmayacak
Ne sakal ver orada ne dişler olacak,
Rivayete göre orada yoktur uyumak.
Cennetliklerden altı kişi müstesnadır
Sakalları vardır, haklarında nass vardır:
Nuh, Âdem, sonra İbrahim
İdris, Sıddık ve Musa Kelim!.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'den rivayet edildiğine göre: **“Cennet ehli kılsız, parlak, beyaz tenli, gözleri sürmeli, otuz üç yaşındaki gençler**

⁵⁰ Krş. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber* s. 15-16; Nesefî, *el-Akîde* s.75.

⁵¹ Krş. Tahâvî, *Akîde*, s. 44.

⁵² Krş. Tahâvî, *Akîde*, s. 42.

⁵³ Krş. Tahâvî, *Akîde*, s. 53.

halinde, Hz. Âdem (a.s.)'ın yaratılışı üzerinde boyları altmış zira, enleri yedi ziradır.”⁵⁴

(KIYAMETİN ON BÜYÜK ALAMETİ)

M.T: Kıyamete yakın zamanda on alamet vardır. Onlardan sonra kıyamet kopar.⁵⁵

Birincisi: Kâfirlerin nefeslerini kesen ve mü'minleri de nezle eden duhânın çıkışıdır.

İkincisi: Deccâl'in çıkışıdır.

Üçüncüsü: Safâ ve Merve tepeleri arasında altmış zira boyunda olan ve içinde her rengi taşıyan Dabbet'ul-Arzın çıkışıdır.

Dördüncüsü: Güneşin batıdan doğmasıdır.

Beşincisi: Hz. İsa'nın Şam'da Minâretu'l-Beyzâ denilen yerden görünmek üzere yeryüzüne inişidir.⁵⁶

Altıncısı: Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkışıdır.

Yedincisi, sekizincisi ve dokuzuncusu: Doğuda, Batıda ve Arap Yarımadasında üç yerde yer batması olaylarının meydana gelmesidir.

Onuncusu: Yemen taraflarından çıkıp varlıkları haşr edileceği meydana doğru sürükleyen bir ateşin çıkışıdır.⁵⁷

(KIYAMETİN DİĞER ALAMETLERİ)

M.T: İlmin kalkması, cehâletin artması, zinanın ve içki içmenin çoğalması, erkeklerin azalıp elli kadın başına tek bir erkek idâreci kalacak şekilde kadınların çoğalması da kıyametin alametlerindedir.⁵⁸

⁵⁴ Bu hadisi Merhum Halife Yusûf şu ibâre ile nakletmiştir: “ عن النبي صلى الله عليه وسلم: ان اهل الجنة جرد مرد بيض مكحولون ابناء ثلاث وثلاثين سنة على خلق آدم طولهم ستون ذراعا عرضهم سبعة ازرع حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا يزيد أنا حماد بن سلمة عن علي بن زيد عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: يدخل أهل الجنة الجنة جردا مردا بيضا جمادا مكحلين ابناء ثلاث وثلاثين ذراعا عرض سبع ازرع ” Şuayb el-Arnâvûd bu hadiste geçen “eni yedi zira olacak” ibaresinin zayıf hadis olarak rivayet edildiğini ancak diğer ifadelerin hasen senedlerle rivâyet edildiğini ifade etmektedir. Ebu Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Dârü'l-Kurtuba, II/295.

⁵⁵ Krş. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber* s. 27; Tahâvî, *Akide*, s. 60.

⁵⁶ Bkz. Celâlü'd-Dîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Nüzûlu İsa b. Meryem fi Ahiri'z-Zemân*, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 1985.

⁵⁷ Bkz. Ebu Nuaym b. Hammâd el-Huzâî el-Mervezî, *el-Fiten*, Tahk. Mecdî b. Mansûr, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2004, 351-360.

⁵⁸ Kıyametin alametleri ile ilgili hadisler için bkz. Ebu Nuaym b. Hammâd el-Huzâî el-Mervezî, *el-Fiten*, Tahk. Mecdî b. Mansûr, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 360-450.

(DECCAL)

Peygamber Efendimiz buyurdular ki: *“Deccal’ın yanında su ve ateş bulunacak, insanların gözünde su görünen şiddetli bir ateş, ateş olarak gördükleri de tatlı ve soğuk bir su olacaktır. O mel’unun bir gözü kör olacak, alnında okumuş olan veya olmayanların bileceği şekilde “Bu kâfirdir.” yazısı bulunacaktır. O, yeryüzünde kırk gün kalacaktır. Bir günü bir yıl kadar, bir günü bir ay kadar, bir günü bir hafta kadar, diğer günleri de normal günler kadar olacaktır.”*⁵⁹

(KIYAMETLE İLGİLİ BAZI MESELELER)

Peygamber Efendimiz şöyle buyurdular: *“Kıyamet, insanların en şerlisi olanların üzerine kopacaktır.”*⁶⁰ Yani Müslümanlar üzerinde değil, kâfirler üzerinde kopacaktır.

⁵⁹ Deccal konusundaki hadisler hakkında fazla bilgi için bkz. Reşid er-Râşid, *Tenvîr-ur-Ricâl fî zuhûri’l-Mehdî ve’d-Deccâl*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Midyat, tsz.; Şeyh Ali Ahmed Abdu’l-Al et-Tahtâvî, *el-Mesihü’d-Deccâl Menbau’l-Küfri ve’d-Dalâl*, Dârü’l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2003; Yahya Zekeriyağil, *Nüzûl-i İsâ*, Rahle Yay., İstanbul, 2006.

⁶⁰ Halife Yusûf’un ilgili hadislerden bir parça ayırıp sadece bu şekilde naklettiği bu hadis Buhârî’de şöyle geçmektedir: “عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنِ الْأَشْعَرِيِّ أَنَّهُ، قَالَ أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنِ الْأَشْعَرِيِّ أَنَّهُ، قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ تَعَلَّمَ الْإِيَّامَ الَّتِي ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيَّامَ الْهَرَجِ نَحْوَهُ قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ شَرَارَ النَّاسِ مَنْ تُدْرِكُهُمُ السَّاعَةُ وَهُمْ أَحْيَاءٌ.” Aynı hadis Müslim’in Sahih’inde de (5066. Hadis) şu ibarelerle geçmektedir: “حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ حَدَّثَنَا عَمِيٌّ، قَالَ عِنْدَ اللَّهِ بْنِ وَهْبٍ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شِمَاسَةَ الْمُهْرِيُّ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ مَسْلَمَةَ بْنِ مَخْلَدٍ وَعِنْدَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا عَلَى شِرَارِ الْخَلْقِ هُمْ شَرٌّ مِنْ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ لَا يَدْعُونَ اللَّهَ بِشَيْءٍ إِلَّا رَدَّهُ عَلَيْهِمْ. فَبَيْنَمَا هُمْ عَلَى ذَلِكَ أَقْبَلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرٍ فَقَالَ لَهُ مَسْلَمَةُ يَا عَبْدَ اللَّهِ سَمِعْتُ مَا يَقُولُ عَبْدُ اللَّهِ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ هُوَ أَعْلَمُ وَأَمَّا أَنَا فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ « لَا تَزَالُ عَصَابَةٌ مِنْ أُمَّتِي يُفَاتِلُونَ عَلَى أَمْرِ اللَّهِ قَاهِرِينَ لِعَدُوِّهِمْ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ وَهُمْ عَلَى ذَلِكَ ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ أَجَلٌ. ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ رِيحًا كَرِيحِ الْمَسْكِ مَسَّهَا مَنْ الْحَرِيرِ فَلَا تَنْزُكُ نَفْسًا فِي قَلْبِهِ مِنْعَالِ حَبِيَّةٍ مِنَ الْإِيمَانِ إِلَّا قَبِضَتْهُ ثُمَّ يَبْقَى شِرَارُ النَّاسِ عَلَيْهِمْ تَقُومُ السَّاعَةُ.” Görüldüğü üzere hadiste Merhum Halife Yusûf’un naklettiği ibâre Abdullah b. Amr b. el-Âs’ın sözü olarak geçmektedir. Aynı hadisi Müslim şu şekilde muhtasaran da rivayet etmiştir (7590): “حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ - يَعْنِي ابْنَ مَهْدِيٍّ - حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ « لَا تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا عَلَى شِرَارِ النَّاسِ ».” Aynı hadisi İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel de (el-Müsned’de) birbirine yakın ifadelerle rivâyet etmişlerdir. Şuayb el-Arnâvûd el-Müsned’in tahkikinde bu hadisin Müslim’in şartları üzere sahih olduğunu beyan etmiştir. (İbn Hanbel, el-Müsned, I/434) Bkz. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dârü’s-Şi’b, el-Kâhire, 1987, Hadis No: 7067; Ebu’l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dârü’l-Cil, Beyrut, tsz., Hadis N o: 7590; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâceh*, Mektebetü Ebi’l-Muâti, tsz, Hadis No: 4039; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I,394.

Peygamber Efendimiz şöyle buyurdular: **“Muhakkak ki bu ümmetin azabı elinde rehin olarak bulunmaktadır. Kıyamet günü olduğunda Allah (c.c.) her bir Müslüman kulu yerine müşriklerden birini seçip Müslümana şöyle denilir: “İşte bu, senin ateşten kurtulma fidyendir.”**⁶¹

(KAZA VE KADERE İNANMAK)

ALTINCI RÜKÜN: İmanın altı rüknünden biri de mahlûklardan sadır olan ne kadar iyilik ve kötülük (hayır veya şer) varsa hepsinin de Allah’ın takdirine bağlı olduğuna, Allah’ın kaza ve kaderi olmadan hiçbir şeyin meydana gelmediğine, fakat Allah’ın hayırlı fillere ve sözlere razı olup kötü amel ve sözlere razı olmadığına inanmaktır. Yani ne kadar olan ve olacak şey varsa ister hayır isterse de şer olsun, ister faydalı isterse de zararlı olsun, ister tatlı isterse de acı olsun, ister kulun hoşlandığı isterse de hoşlanmadığı şey olsun hepsi de Allah’ın fiilidir. Yani Allah, hepsinin de hakiki failidir. Kul için ise sadece meyletmek ve cüz-i ihtiyari adı verilen istek kabiliyetiyle onu yapmak söz konusudur. Zaten kulun pişman olup tevbe etmesi, kulun yaptığı hatalar nedeniyle azarlanmaya ve cezaya müstahak olması, yaptıklarına karşılık sevap veya azap görmesi bu tür fiillere meyletmeleri ve onları yapmaları sebebiyledir. Mesela katil olan şahıs, maktul olan şahsın ecelini bitirmiş değildir. Aksine o, ömrünün tamamlanması, ecelinin bitmesi, Allah’ın kendisi için ezelden itibaren takdir etmiş olduğu zamanın bitmesi nedeniyle ölmektedir. Ancak, katil olan şahıs, kuldan sadır olan ve kendisine cüz-ü ihtiyari denilen kabiliyetiyle o insanın ölümüne sebep olduğu için azaba müstahak olmaktadır.⁶²

Peygamber Efendimiz şöyle buyurdular: **“Ne sizden herhangi birinizin ameli, ne de benim amelim ne beni, ne de sizleri cennete koyup cehennemden kurtarır.”**⁶³ Yani ben de ancak Allah’ın rahmetiyle cennete

⁶¹ Bkz. Mecamu’z-Zevaid, 10/70; Müslim, Tevbe, 49; Ebû Dâvûd, Fiten, 7; İbn Mâce, Zühed, 34; İbn Hanbel, Müsned, IV, 418. Bu hadisin tahrîci ve açıklaması hakkında bkz. Yavuz Köktaş, *Kurana Aykırı Görülen Hadisler*, İnsan Yay., İstanbul, 2014, 223-225.

⁶² Ebu Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber* s. 11-12.

⁶³ Bu hadisi İmâm Buhârî, Sahih adlı eserinin Kitâbu’r-Rikâk bölümünde (Bâbu’l-Kasd ve’l-Müdâveme Ale’l-Amel) babının 6463. Hadisi olarak) “عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (لن ينجي أحداً منكم عمله، قالوا: ولا أنت يا رسول الله! قال: ولا أنا، إلا أن يتغمدني الله برحمته، سددوا وقاربوا، واغدوا وروحوا، وشيء من الدلجة، والقصد القصد تبلىوا) باب لن يدخل أحد الجنة بعمله بل برحمة” Sahih-i Müslim’de “حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا ليث عن بكير عن بسر بن 2816: “bâbında şöyle geçmektedir: “حدثنا قتيبة بن سعيد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال لن ينجي أحدا منكم عمله قال رجل ولا إياك يا رسول الله قال ولا إياي إلا أن يتغمدني الله منه برحمة ولكن سددوا وحدثني يونس بن عبد الأعلى

girerim. Başka bir ifadeyle Allah'ın rahmeti bizleri cennete koyar. Buradaki ifadeden maksat salih amelin küçümsenmesi değil, aksine salih amelle gururlanmanın reddedilmesi ve iyi amellerin ancak Allah'ın fazlıyla olduğunun açıklanmasıdır.

(ÜÇÜNCÜ BÖLÜM)

(MUHTELİF İTİKADİ MESELELER) (PEYGAMBER EFENDİMİZİN ÇOCUKLARI)

M.T: Peygamber Efendimizin yedi çocuğu olup bunlardan üç tanesi erkek, dört tanesi de kız idi. Bunların ilki Kasım, ondan sonra Zeynep, sonra Rukiyye, ondan sonra Fatımatu'z-Zehra, sonra Ümmü'l-Gülsüm, sonra da Abdullah doğmuştu ki hepsi de Mekke'de Hz. Haticetu'l-Kübra'dan dünyaya geldiler. Onlardan sonra da İbrahim, Medine'de Hz. Mariye annemizden doğdu. Bunların en faziletlisi Hz. Fatımatu'z-Zehra'dır.⁶⁴

(PEYGAMBER EFENDİMİZİN ZEVCELERİ)

Şunu iyi bil ki Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in zevci ilişkiye girdiği (medhul-u bih olan) zevceleri on bir adet olup onlar da Hatice, Sevde, Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Habibe, Zeynep binti Cahş, Zeynep binti Huzeyme, Meymune, Cüveyriye, Safiyye, Reyhane annelerimizdir.⁶⁵ Allah'ın salat ve selamı Efendimiz (s.a.s.)'e, O'nun aline, evladına, zevcelerine, ashabına hepsine olsun. Peygamberimiz bu zevcelerinden dokuz tanesi hayatta iken vefat etmiştir. Ey Allah'ım, onların katındaki durumuna hürmeten bizleri bağışla ve bizlere merhamet et!..

(AKİDEMİZİN TEMEL UNSURLARI)

Şunu iyi bil ki Allah-u Teala (c.c.) bizim Rabbimizdir, Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) bizim peygamberimiz, Kur'an-ı Kerim bizim kitabımız, Ka'be bizim kiblemiz, Akidemiz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin akidesidir. İtikadî Mezhebimizin İmâmı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'dir. O da İmâm Malik'in mezhebine mensuptur. Adı da Ali'dir. Hanefilerin itikadî mezhebinin imâmı da Ebu Mansur el-Maturidî'dir. Fıkhî Mezhebimiz, İmâm Şafî'nin mezhebidir. Biz Hz. Âdem'in zürriyetinden, Hz. İbrahim Halilullah'ın milletindeniz.

الصدفي أخبرنا عبد الله بن وهب أخبرني عمرو بن الحارث عن يكيير بن الأشج بهذا الإسناد غير أنه قال برحمة منه وفضل ولم يذكر ولكن سدوا Müslim'in bu konuda rivâyet ettiği hadisler Kitâbu sıfati'l-Kıyâme bölümünde 7283-7301 sayısı ve aralarındaki hadisler olup hepsi der aynı manayı ve mefhumu ihtivâ etmektedir. Hadisin ifâde ettiği hükümler ve bu konudaki farklı açıklamalar için şerh kitaplarına mürâcaat etmek gerekmektedir.

⁶⁴ Bkz. İbn İshak, *Siret*, s. 130; İbn Sa'd, *Tabakat*, I/106, VIII/16-33.

⁶⁵ Bkz. İbn İshak, *Siret*, s. 273-287; İbn Sa'd, *Tabakat*, I/105, VIII/42-105.

Şunu da bil ki Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat, Peygamber Efendimiz'in sahabeleridir.

Şunu da iyi bil ki: Peygamber Efendimizin şeriatı diğer milletlerin hepsinin şeriatını nesh etmiştir. Hem O (s.a.s.)'nun şeriatı kıyamete kadar bakidir. Allah-u Teâla da kıyâmet gününde kulları arasında O (s.a.s.)'nun şerefli şeriatı ile hükmedecektir.⁶⁶ Kendisi tüm nebi ve resullerin en üstünü olduğu gibi ümmeti de tüm ümmetlerin en üstünüdür.

(SAHABENİN FAZİLET DERECESİ)

Şunu bil ki: Peygamberlerden sonra insanların en faziletli Allah kendilerinden razı olsun Hz. Ebu Bekir-i Sıddık, sonra İmam Ömer, sonra İmâm Osman, sonra İmâm Ali'dir. Onların üstünlük durumları, halifelik tertibine göredir.⁶⁷ Bu dört halifeden sonra insanların en üstünü Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Said, Sa'd b. Ebi Vakkas ve Amir'dir.⁶⁸ Bu altı zatın arasında fazilet konusunda hiçbir fark yoktur. Aşere-i Mübeşşere, yani daha dünyada iken Allah (c.c.) tarafından cennete girmekle müjdelenen on kişi bunlardır.⁶⁹

M.T: Sahabîlerden sonra insanların en üstünü Tabiûn nesli, onlardan sonra da Etbau't-Tabiîn neslidir.⁷⁰

⁶⁶ Bu cümleden maksat, Allah (c.c.)'ın Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risâlet görevi geldikten sonraki insanları Hz. Muhammed'in şeriatine iman getirip getirmeme konusunda sorguya çekeceği hususudur. Yoksa daha önceki insanların da Hz. Muhammed'in şeriatına göre muhakeme edileceği manasında anlaşılmalıdır. Zira her insan, kendi zamanındaki peygamberin getirdiği şeriat ile mükellef olacaktır.

⁶⁷ Krş. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* s. 15; Tahâvî, *Akîde*, s. 57; Neseî, *el-Akîde* s.78.

⁶⁸ Metinde aşere-i mübeşşereden bahsedilirken "Amir" adı zikredilmektedir. Bundan maksat Ebu Ubeyde Amir b. el-Cerrah'dır. Bkz. Ahmet Önkal, "*Ebû Ubeyde Âmir b. Abdillâh b. el-Cerrâh el-Fihri el-Kureşî*", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., İstanbul, 1994, X/249-250.

⁶⁹ Krş. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* s. 15; Tahâvî, *Akîde*, s. 58; Eş'arî, *el-İbâne*, s. 18. Aşere-i mübeşşere hakkında bkz. Eşref Muhammed el-Vahş, *el-Aşeretü'l-Mubeşşerûne bi'l-Cenneti*, Dâru'l-Fadîle, Kâhire, 2003.

⁷⁰ Bu inanç da Hz. Peygamber'den rivâyet edilen ve "أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَيْرُ عَنِ النَّاسِ قُرْنِي تَمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ تَمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ تَمَّ يَجِيءُ أَقْوَامٌ تَسْبِقُ شَهَادَةَ أَحَدِهِمْ يَمِينُهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ." "Nesillerin en hayırlısı benim neslim, daha sonra onlara tabi olanlardır. Sonra onlara tabi olanlardır. Daha sonra bir takım kavimler gelecektir ki şehadetleri yeminlerinin önüne, yeminleri de şehadetleri önüne geçecektir." şeklindeki hadisin muhtelif rivâyetlerine dayanmaktadır. Bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, Hadis No: 2652. Krş. Müslim, *Sahîh*, 6632.

Şunu da iyi bil ki: Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in sahabîlerinin en aşağı mertebede olanı, ümmetinden olan velilerin en büyüklerinden kat kat üstündür.⁷¹

(VELİLERİN KERAMETLERİ)

Velilerin hayatta iken veya vefat ettikten sonra keramet göstermeleri haktır. Doğudan batıya az bir zamanda gitmek, su üzerinde yürümek, havada uçmak, cansız varlıklarla konuşmak, gayb âleminde gelen şeyleri yemek ve bunlara benzer binlerce harikulade keramet şekli vardır ki hepsi de haktır. Allah (c.c.) kerâmet sahibi velilerden razı olsun ve bizleri onların feyz ve bereketine nail eylesin. Âmin.⁷²

(FIKHÎ MEZHEPLER)

Fikhî Mezhepler dört tane olup her dördü de haktır. Hepsisi de Peygamber Efendimizin şeriatıdır. Hiç biri diğerinden az değerde değildir. Mezhep imâmları da dört adet olup onların isimleri şöyledir:

1. İmâm-ı Şafîî,
2. İmâm Ebu Hanîfe: İsmi Nu'mân olup Kûfeli Sâbit'in oğludur.
3. İmâm-ı Mâlik: Enes el-Esbahî'nin oğludur.
4. İmâm Ahmed: O da Hanbel'in oğludur.

İmâm-ı Şafîî hicretin 150. yılında İmâm-ı A'zam'ın vefat ettiği yılda dünyaya geldi. Hicretin 80. yılında İmâm-ı A'zam dünyaya geldi. Hicri 83 yılında ya da 90 yılında da İmâm Mâlik dünyaya geldi. İmâm-ı Ahmed b. Hanbel de hicri 164 yılında dünyaya geldi.

Şunu bil ki: İmâm Şafîî'nin ömrü 54 idi. İmâm Hanefî'nin ömrü 70 yaş idi. İmâm Mâlik'in ömrü 89 yaş idi. İmâm Ahmed'in ömrü de 77 idi.

Şunu bil ki: İmâm Şafîî, dinî ilimleri Mekke Müftüsü Şeyh Müslim b. Hâlid'den almıştır. Müslim de Muhammed b. Cüreyc'den, o da Ata b. Rebâh'dan, o da İbn Abbâs'dan, o da Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'den, o da Cebrail (a.s.)'den, o da Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)'den almıştır.

M.T: İmâm-ı Şafîî'nin adı Muhammed'dir. O da İdris'in, o Abbas'ın, o Osman'ın, o Şafi'in, o Saib'in, o Ubeyd'in, o Abdulyezid'in, o Haşim'in, o Abdulmuttalib'in, o da (Allah (c.c.)ın salat ve selamı kendisine ve onlarla beraber bizlere de olsun) Peygamber Efendimiz'in dedesi Abdulmenaf'ın oğludur.⁷³

⁷¹ Sahabe hakkındaki tartışmalar ve geniş malumat için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashâb-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, Hisar Yay., İstanbul, tsz.

⁷² Bkz. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* s. 19; Eş'arî, *el-İbâne*, s. 20; Neseî, *el-Akîde* s. 77-78.

⁷³ Şafîî hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Ebu Zehra, *İmâm Şafîî*, Terc. Osman Keskiöğlü, DİB Yay., Ankara, 2000; Şamil Dağcı, *İmâm Şafîî*, DİB Yay., Ankara, 2006.

M.T: İmâm Şafî'nin eski kitaplarının (kavl-i kadim mezhebinin) ravileri dört kişidir:

1. İmâm Ahmed b. Hanbel: Onların ilimdeki en büyüğü ve en saygınıdır.

2. Kerabisî,

3. Ze'ferânî,

4. Ebu Sevr.

İmâm Şafî'nin yeni kitabının (kavl-i cedid mezhebinin) ravileri de dörttür:

1. İmâm-ı Müzeni,

2. İmâm Büveyti,

3. İmâm Rebi Ceyzi,

4. İmâm Rebi b. Süleyman el-Muradi.

Allah(c.c.)'ın rahmeti hepsinin de üstünde olsun.⁷⁴

(TEMEL DİNÎ KAVRAMLAR VE ADLANDIRMALAR)

M.T: **İmân**, Allah-u Teâlâ'nın peygamberleri tebliğ etmeleri maksadıyla gönderdiği şeylere inanmak anlamındadır.

Mü'min de ister amel etsin, isterse de amel etmesin, Allah-u Teâlâ'nın peygamberleri tebliğ etmeleri maksadıyla gönderdiği şeylerin hepsine inanan kişiye verilen addır.

Müslüman da İslam'ın rükünleri ile amel eden kişidir.

Din ve **millet** kavramlarının her ikisi de aynı anlamdadır. Yani Allah'ın vahdaniyetine (birliğine), peygamberin doğruluğuna, kıyamet gününe, cennet, cehennem, haşir, neşir ve benzeri konulardan Peygamberlerin kendisini tebliğ etmek amacıyla gönderildiği gerçeklere inanmak gibi itikadî meselelerdir.

Şeriat ise Allah'ın Peygamberleri kendisini tebliğ etmek için gönderdiği helal, haram, namaz, oruç, hac, zekât ile İslam'ın diğer rükünleri gibi amelî meselelere verilen addır.

FAYDALI BİLGİ

(SAHABENİN VE EHL-İ BEYTİN FAZİLET DERECESİ)

Âl-i beyte sahip olmayan sahabî, sahabî olmayan âl-i beyt mensubundan daha efdaldır. Çünkü âl-i beytten olmayan sahabîlerin fazileti amel ve çalışmak kabilindedir. Sahabî olmayan ehl-i beyt mensubunun fazileti ise başkası aracılığıyla. Birisinin bizzat kendisinden kaynaklanan

⁷⁴ Bu zatlar hakkında bilgi için bkz. Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, DİB Yay., Ankara, 2003, s. 95-159.

bir niteliği sebebiyle elde ettiği üstünlük, bir diğerinin başkası aracılığıyla elde ettiği bir nitelikten kaynaklanan bir üstünlükten daha üstündür. Bu açıdan değerlendirildiği için âlimler şöyle demişlerdir: Şerif (seyyid) olmayan bir âlim, âlim olmayan bir şerif (seyyid)den daha üstündür.

(SONUÇ VE DUA)

Ebu Davud Hz. Enes'in Peygamber Efendimiz'den rivayet ettiği hadisinden tahrir ettiği göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: **“Her kim ki ‘Ey Allah’ım, ben sana şehadet getirerek, arşını taşıyan Hamel-i arş meleklere ve diğer meleklere şehadet getirerek ve yaratmış olduğun tüm varlıklara şehadet getirerek sabahladım. Sen, muhakkak ki Allah’sın. Senden başka ilah yoktur. Sen teksin ve hiçbir ortağın bulunmamaktadır. Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) hiç şüphesiz senin kulun ve elçindir.’** derse Allah onun dörtte birini ateşten azad eder. Her kim ki bunu iki defa derse, Allah (c.c.) onun yarısını ateşten azad eder. Her kim ki bunu üç defa derse Allah (c.c.) onun dörtte üçünü ateşten azad eder. Her kim ki bunu dört defa derse, Allah (c.c.) onu tamamen ateşten azad eder.”⁷⁵

İmam Nevevî bu hadisi el-Ezkar⁷⁶ isimli kitabında zikretmiştir. Allah’a sonsuz övgüler olsun ey ateşten kurtulmayı dileyen mü’min kardeş. Öyleyse sen de bunu söyle!..

Taberânî de Hz. Enes (r.a.)’ın rivâyet ettiği hadisinde tahrir etmiştir ki Rasulullah şöyle buyurdu: **“Her kim ki ‘Ey Allah’ım, ben sana şehadet getirerek, arşını taşıyan Hamel-i arş meleklere ve diğer meleklere şehadet getirerek ve yaratmış olduğun tüm varlıklara şehadet getirerek sabahladım. Şüphesiz ki senden başka ilah yoktur. Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) hiç şüphesiz senin kulun ve elçindir.’** derse Allah (c.c.)

⁷⁵ Bu hadisi Ebû Dâvûd şu ibârelerle rivâyet etmektedir: “حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا بَعِيَّةٌ عَنْ مُسْلِمٍ - يَغْنَى ابْنِ زِيَادٍ - قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- « مَنْ قَالَ جِئْتُ بِصَبِيحِ اللَّهِ إِلَى أَصْبَحْتُ أَشْهَدُكَ وَأَشْهَدُ حَمَلَةَ عَرْشِكَ وَمَلَائِكَتَكَ وَجَمِيعَ خَلْقِكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَحَدِّكَ لَا شَرِيكَ لَكَ وَأَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ إِلَّا غَفِرَ لَهُ مَا أَصَابَ فِي يَوْمِهِ ذَلِكَ مِنْ ذَنْبٍ وَإِنْ قَالَهَا جِئْتُ بِمُسْبِي غُفِرَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي فُدَيْكٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمَجِيدِيُّ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْغَارِ بْنِ رَبِيعَةَ عَنْ مَكْحُولِ الدِّمَشْقِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ « مَنْ قَالَ جِئْتُ بِصَبِيحِ أَوْ بِمُسْبِي اللَّهِ إِلَى أَصْبَحْتُ أَشْهَدُكَ وَأَشْهَدُ حَمَلَةَ عَرْشِكَ وَمَلَائِكَتَكَ وَجَمِيعَ خَلْقِكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَأَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ أَعْتَقَ اللَّهُ رُبْعَهُ مِنَ النَّارِ فَمَنْ قَالَهَا مَرَّتَيْنِ أَعْتَقَ اللَّهُ نِصْفَهُ وَمَنْ قَالَهَا ثَلَاثًا أَعْتَقَ اللَّهُ ثَلَاثَةَ أَرْبَاعِهِ فَإِنْ قَالَهَا أَرْبَعًا أَعْتَقَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ ». Hadis no: 5071.

⁷⁶ Bkz. İmâm-ı Nevevî, *El-Ezkar Tercemesi (Peygamberimizden Dualar ve Zikirler)*, çev. A. Fikri YAVUZ, Uysal Kitabevi, Konya 1991.

onun o gün ve o gecede işlediği günahlardan onu bağışlayıp ona mağfiret eder.”⁷⁷

Allah’a hamdler olsun, bu Allah’ın bize verdiği ne büyük bir nimettir.⁷⁸

4. Eserle İlgili Genel Değerlendirmeler ve Sonuç:

Görüldüğü üzere eser, klasik bir akide metni görünümündedir. Bu itibarla genel hatları açısından daha önce yazılmış akaid metinlerine benzemekte, onlardan faydalandığı anlaşılmaktadır.⁷⁹ Eserde dile getirilen görüşler de Ehl-i sünnet’in Eş’arilik kolunun görüşleridir. Bu itikadî görüşlerin yanı sıra eserde bazı fazilet hadislerine de yer verilmektedir. Hadis âlimlerinin fazail-i a’mal konusunda zayıf hadisle amel edilmesinin caiz olduğu⁸⁰ hükmüne istinaden bu tür konularda özellikle sahih hadislerle istidlale özel bir önem atfedilmemiştir. Ancak itikadî esasların temel akaid eserlerine dayanılarak hazırlandığı görülmektedir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde medrese alanında meşhur ve ma’ruf olan Molla Halil Siirdî’nin Nehcü’l-Enâm⁸¹ ve Şeyh Ahmed-i Hanî’nin Akida İmâné⁸² adlı Kürtçe akaid metinlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Akide metninin ana gövdesine bakıldığında meşhur Cibril hadisinin bu metinde kaburga kemikleri gibi esas alındığı görülmektedir. Bu da

⁷⁷ Halife Yusûf’un yukarıda rivâyet ettiği hadis, kendisinin de beyan ettiği gibi Tâberânî’nin *el-Mu’cemu’l-Evsat*’ında geçmektedir. Burada daha önceki hadisten farklı olarak şehadeteyn ibâresi de geçmektedir.

⁷⁸ Halife Yusûf, *Akîdetü’l-İman*, s. 1-31.

⁷⁹ Krş. Ebu Hanife, *Fıkhu’l-Ekber*, (Aliyyu’l-Kari, *Şerhu Fıkhi’l-Ekber* içinde) Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2011, s. 323-327; Ebu Hanife, *Fıkhi’l-Ekber*, Terc. Hasan Basri Çantay, DİB Yay., Ankara, 1986, s. 5-16; Neseî, Ömer, *Metnu’l-Akaid*, (Şerhu’l-Akaid içinde) Dergâh Yay., İst., 1991, s. 1-10; Eş’arî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli’d-Diyâne*, Tahk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 5-92; el-İci, Adudu’d-Din Abdurrahman b. Ahmed, *Metnu’l-Akadidi’l-Adudiyye*,” Geçit, M. Salih, Akaid Metinleri Ders Notları İçinde), Ağrı İslami İlimler Fak., 2012, Ağrı, s. 56; El-Uşi, Ebu’l-Hasan Siracu’d-din, *el-Emali*, (Aliyyu’l-Kari, *Şerhu’l-Emali* içinde), Salah Bilici, İst., 1986, s. 1-30.

⁸⁰ Bu konuda bkz. İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 195-201.

⁸¹ Mele Helilê Siirdî (el-Es’irdî), *Nehcu’l-Enam*, Enstituya Kurdi, Stenbol, 2002. Krş. Molla Halil el-Hizani el-Es’irdî, *Nehcu’l-Enamu’l-Arabi*, y.y., 1947; Es-Siirdî, Molla Halil, *Nehcu’l-Enam*, Matbaa-i Evkaf-ı İslamiyye ve Askeriyye, İst., 1337, s. 1-25; El-Celali, Molla Musa, *Feyzu’l-Kadiri’l-Allam Şerhu Nehci’l-Enam* (Mecumatu’l-Fuyuzat İçinde), İhvan Neşr., İst., 2010, s. 1-6.

⁸² Şeyh Ahmed-i Hani, *Akida İmâné*, (Ahmed Hilmi el-Kuğî, Rehberé Sani içinde), y.y., tsz.; Hani, Ahmed, *Akida İmane*, Matbaa-i Evkaf-ı İslamiyye ve Askeriyye, İst., 1337, s. 25-30.

Mevlâna Hâlid'in ve O'nun bölgemizdeki en önemli halifelerinden biri olan Seyyid Tâhâ-i Nehrî'nin Akide-i Kürdiyye eserinin tesirinde kalındığının ispatıdır. Zira Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî ile Seyyid Tâhâ-i Nehrî'nin de Kürtçe yazdıkları Akide metinleri genel hatlarıyla bu tertibe göre yazılmıştır.⁸³ Zaten Mevlana Hâlid'in bir eserinin ismi de “*Risâle fî Şerhi Hadîsi Cibrîl*” şeklindedir.⁸⁴ Buna göre eser, İslâm, İmân ve İhsân kavramları etrafında oluşturulmuş hale gelmektedir. Ayrıca ilgili hadisin tertibi gereğince kıyamet alametleri de eklenmiş bulunmaktadır. Bu ise elimizdeki Akaid Metni'nin sadece itikadî esasları ihtiva eden bir metin olmadığını, bununla birlikte İtikat-Fıkıh-Tasavvuf Birlikteliğini esas alan bir metin olduğunu göstermektedir. Zaten Müellif Halife Yusûf da hizmetlerini ve eserlerini Müslüman halkın itikadını bozuk ve sapık fikirlerden muhafaza etmek, onlara namaz, oruç, zekât gibi temel İslâmî pratikleri sevdirmek ve kalplerine imân, ihlas, samimiyet yerleştirmek amaçlarına odaklayan birisi olarak tanınmaktadır.

Elimizdeki akaid metninde diğer mu'teber ve meşhur akaid metinlerinde geçmeyen, hatta onlar açısından değerlendirildiğinde muhtelif sorunlara medar olabilecek bazı görüşlere de yer verilmiştir. Örneğin Peygamberlerin arkasında namaz kılınabilir, onlarla konuşulabilir, Allah (c.c.) işitme sıfatıyla görür, görme sıfatı ile işitir gibi görüşler savunulmaktadır. Müellifin bu tür görüşleri kitabında zikretmesinin arka planında sahip olduğu tasavvufî zihniyet bulunmaktadır. Buna göre müellif, diğer kelâmcılar gibi kat'î derecede bulunan aklî ve naklî delillere istinaden istinbat edilen görüşlerin yanında, mütekellim ulemanın akaid metinlerinde yer verilmesini gerekli veya uygun görmedikleri bu tür zannî kaynaklara dayalı subjektif bilgiler de sunmuştur ki bu konular hakkında okuyucuların dikkatli olması gerektiğini ifade etmemiz burada bir zorunluluk haline gelmiştir.

Halife Yusûf'un Akide kitabında dikkat çekici bir diğer husus da şudur: Bu metinde daha önceki dönemlerde çok önemli görülen tartışma konularından birçoğuna değinilmemiştir. Örneğin rü'yetullah, Kur'an'ın mahlukiyeti, fiilî sıfatlar, e'alu'l-ibâd ve kesb teorisi, mürtekib-i kebîre, bilginin kaynakları, cevher-araz, imanın artıp eksilmesi meselesi, imâmet-

⁸³ Bkz. Muhammed, Kemal Rauf, *Akide-i İman-Akideyi Kurdi (Lubbu'l-Akide Akide-i Kürdiyye Mevlana Halid-i Nakşibendi)*, Çaphane-i Aras, Erbil, 2004, s. 317-322; Mehmet Salih Gecit, “*Seyyid Tâhâ-i Nehri'ye Nisbet Edilen “Akide-İ Kürdiyye” Adlı Eserdeki İtikadî-Kelâmî Görüşler ve Diğer Akide Metinleriyle Mukayesesi*”, Uluslararası Mutasavvıf Seyyid Taha-i Nehri-i Hakkârî Sempozyumu, Hakkari Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014, s. 203-230.

⁸⁴ Abdulcebbar Kavak, “*Seyyid Tahâ- Hakkârî'yi Yetiştiren Mürşid: Mevlânâ Hâlid Şehrezûrî Bağdâdî*”, Seyyid Tahâ-i Hakkârî Hazretleri Panel Tebliğleri, Hakkari Valiliği-Hakkari Üniversitesi Yay., Hakkari, 2013, s. 6.

hilâfet konusu gibi konularla ilgili ya hiç bilgi verilmemiş, ya da bu tür konularla ilgili bazı bilgiler cümleler arasında hafif tonlarla söylenip geçirilmiştir. Burada Yeni İlm-i Kelâm dönemine benzer bir tavır gördüğümüz gibi, müellifin içinde yaşadığı toplumun ihtiyaç duymadığı tartışma konularını gündeme getirerek fuzulî gündem oluşturma çabasından özellikle kaçındığını görmekteyiz. Gerçekten de Halife Yusûf, tüm eserlerinde yaşadığı bölgenin insanların ihtiyaç duyduğu konuları açıklamaya ve yanlış bildiği konuları tashih etmeye çalışan bir âlim prototipi olarak tanınmaktadır.

Bu genel değerlendirmelerin yanı sıra dikkatimizi çeken özel bir husus da bulunmaktadır: Müellif Yusûf Topçu, Bediuzzaman Said Nursî'nin medrese arkadaşıdır. İkisi de Ahmed-i Hânî geleneğinin devamı olan Şeyh Muhammed Celâlî'nin medresesinde beraberce ders görmüşlerdir. Şeyh Ahmed-i Hânî ise yerleşik adetlere muhâlefet ederek eserlerini Arapça ve Farsça yerine mahalli dil olan Kürtçe ile yazmıştır. İki arkadaştan Bediuzzaman eserlerini Osmanlıca yazarken, Halife Yusûf da Kürtçe yazmışlardır.⁸⁵ Bu da iki şahsiyetin eserlerini, etrafındaki şartların ortaya koyduğu ihtiyaçlar çerçevesinde düzenlediklerini göstermektedir. Bediuzzaman merkeze giderek daha geniş tabakalara hitap etmek için Osmanlıca dilini seçerken, Halife Yusûf da doğuda yaşadığı için daha özel bir muhatap kitlesi olan Kürtçe konuşan avâm kesimine ve medrese talebelerine hitâp etmek amacıyla Kürtçe yazmıştır. Aynı metodunun tarikat silsilelerinin birleştiği Hoca Ahmed-i Yesevî tarafından uygulandığı da bilinen gerçeklerdendir.⁸⁶

Burada işaret edilmesi gereken bir diğer önemli husus da şudur: Halife Yusûf, zaman itibarıyla Şerh ve Haşiyeler döneminin bittiği ve Yeni İlm-i Kelâm Hareketi'nin faaliyete başladığı bir dönemde yaşamıştır. Ancak metot itibarıyla yeni dönemin özelliklerini taşımayan bir Klasik Akaid Metni yazmıştır. Bunun sebebi de yeni tartışmaların o dönemde İstanbul, Kahire, Bağdat gibi muhtelif merkezi yerlerde gündeme gelmiş olmakla birlikte doğu

⁸⁵ Bu metodun Hoca Ahmed Yesevî tarafından da uygulandığını görmekteyiz. O da tıpkı Ahmed-i Hânî ve Halife Yusûf gibi yaşadığı zamanın edebiyat ve bilim dili olan Arapça ve Farsça yerine Divân-ı Hikmet adı verilen hikmetlerini Türkçe yazmıştır. Bkz. Gecit, M. S. (2016). "Yesevî'nin Divân-ı Hikmeti'nde Ebû Hanife'nin Fıkhî Ekber Yansımaları", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyum*. ss. 806-828.; Gecit, Mehmet Salih, "Hoca Ahmed Yesevî İle Şeyh Ahmed-İ Hânî'nin Divân-ı Hikmet ve Mem u zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 13 Sayı 3*, ss. 123-156; Kavak, A. (2017). Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre'nin Türklerin Tasavvufî Kültürüne Katkıları, *Universal Journal of Theology* 2 (2), 133-142.

⁸⁶ Bkz. Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hz. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara, 2010, s. 181.

ve güneydoğu medreselerinde hala gündeme gelmemiş olmasıdır. O dönemde gerek halk kesimi, gerekse de medrese tabakası zihinsel olarak sanayi inkılabının ve Fransız İhtilalinin yaydığı pozitivizm, materyalizm, ulusalcılık, sosyalizm-komünizm, hümanizm, feminizm ve rasyonalizm gibi akımlardan etkilenmemiştir. Bu tür akımlar yerine bölgede hala eski tasavvuf-tarikat, geleneksel medrese anlayışı, şerh ve haşiyeler dönemlerinden kalma teslimiyet anlayışı hâkimdir. Merkeze gidenler modernizm ve batılılaşma hareketlerinin cazibesine kapılarak veya onların saçtığı tehlikeleri sezerek Yeni İlm-i Kelâm hareketine katkıda bulunacak çalışmalara girmişlerse de taşrada kalanlar böyle bir çalışmaya girme ihtiyacını hissetmemişlerdir. Medrese kurumu ve oradan yetişen şeyh ve mollaların önderliğinde teşkilatlanan Doğu'da dinî açıdan modernizme ve rasyonaliteye karşı sağlam bir irâde ile direnen halk, 1960-70'lı yıllardan itibaren mekteplerden yetişen öğretmenlerin ve siyasetçi-bürokratların siyâsî ve sosyal çalışmaları neticesinde liberalist ve sosyalist söylemlerle tanıştı. Peş peşe gelen darbe ve devrimler, halkın mutaassıp ve muhafazakâr duygularının körelmesini, bunun yerine dünyevileşme ve siyasileşme temayülünü hızlandırdı. Netice olarak bugün Yen-i İlm-i Kelâm'ı da açacak şekilde materyalist ve ateist temayüllerin güçlü olduğu bir gençlik yapılanması son derece etkin bir şekilde faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu nedenle bölgede acilen geleneksel ve muhafazakâr eğitim kurumlarının modern bilimlerle tanıştırılıp çağımıza uygun metodolojik ve sistematik ıslahatlarla iyileştirilmesi suretiyle güncellenerek aktifleştirilmesine büyük ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aliyü'l-Kârî, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, Terc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yay., İstanbul, s.70.
- Beycurî, İbrâhim, *Haşiyetu' Beycûrî Alâ Şerhi İbn Kâsım*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Mısır, 1343.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Ashâb-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, Hisar Yay., İstanbul, tsz.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, Dâru's-Şi'b, el-Kâhire, 1987.
- Celâlî, Molla Musa, *Feyzu'l-Kadiri'l-Allam Şerhu Nehci'l-Enam* (Mecumatu'l-Fuyuzat İçinde), İhvan Neşr., İst., 2010.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1990.
- Dağcı, Şamil, *İmam Şafî*, DİB Yay., Ankara, 2006.
- Dimyâtî, Seyyid Ebû Bekir, *İânetu't-Tâlibîn*, Dâru İhyai Kutub el-Arabiyye, Mısır, tsz.

- Ebu Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015.
- Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, Terc. Hasan Basri Çantay, DİB Yay., Ankara, 1986.
- Ebu Hanife, *Fıkhü'l-Ekber*, (Aliyyu'l-Kari, *Şerhu Fıkhî'l-Ekber* İçinde) Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.
- Ebu Nuaym b. Hammâd el-Huzâî el-Mervezî, *el-Fiten*, Tahk. Mecdî b. Mansûr, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Ebu Nuaym b. Hammâd el-Huzâî el-Mervezî, *el-Fiten*, Tahk. Mecdî b. Mansûr, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İmâm Şafîi*, Terc. Osman Keskioglu, DİB Yay., Ankara, 2000.
- Ebu'l-Münteha, *Şerhu Fıkhî'l-Ekber*, Salah Bilici Yay., İstanbul, tsz
- Echûrî, Ebu'l-İrşâd Nûru'd-Dîn Alî b. Muhammed, *en-Nûrû'l-Wehhâc fî'l-Kelâm Alâ'l-İsrâi ve'l-Mi'râc*, Tahk. Fethî Abdurrahmân Ahmed Hicâzî, Dârü'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2003.
- Erdebîlî, Yusûf *Kitâbu'l-Envâr li A'mâli'l-Ebrâr*, Matbaatu'l-Yemeniyye, Mısır, 1306.
- Es'irdî, Mele Xelilê Siirdî, *Nehcu'l-Enam*, Enstituya Kurdi, Stenbol, 2002.
- Es'irdî, Molla Halil el-Hizani, *Nehcu'l-Enamu'l-Arabî*, y.y., 1947.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Tahk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd*, Dârü'l-Minhâc, Beyrût, 2008.
- Gecit, Mehmet Salih, "Seyyid Tâha-i Nehri'ye Nisbet Edilen "Akide-İ Kürdiyye" Adlı Eserdeki İtikadi-Kelâmi Görüşler ve Diğer Akide Metinleriyle Mukayesesi", Uluslararası Mutasavvıf Seyyid Taha-i Nehri-î Hakkârî Sempozyumu, Hakkari Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014.
- Gecit, Mehmet Salih. (2016). "Yesevî'nin Divân-ı Hikmeti'nde Ebû Hanife'nin Fıkhî Ekber Yansımaları", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyum*. ss. 806-828.
- Gecit, Mehmet Salih, "Hoca Ahmed Yesevî İle Şeyh Ahmed-İ Hânî'nin Divân-ı Hikmet ve Mem u zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 13 Sayı 3*, ss. 123-156.
- Heytemî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed İbn Hacer, *Tuhfetu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır, tsz.

- İbn İshâk (Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tahk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2004.
- İbn Sa'd. Muhammed b. Sa'd b. Manî' el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Tahk. Muhammed Abdulkadîr Atâ, I/46-48,
- İci, Adudu'd-Din Abdurrahman b. Ahmed, *Metnu'l-Akadidi'l-Adudiyye*, "Geçit, M. Salih, Akaid Metinleri Ders Notları İçinde), Ağrı İslami İlimler Fak., Ağrı, 2012.
- Kâsımî ed-Dımeşkî, Cemâlu'd-Dîn, *el-İsrâu ve'l-Mi'râc*, Tahk. Fethî Abdurrahmân Ahmed Hicâzî, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2003.
- Kavak, Abdulcebbar, "*Seyyid Tahâ- Hakkârî'yi Yetiştiren Mürşid: Mevlânâ Hâlid Şehrezûrî Bağdâdî*", Seyyid Tahâ-i Hakkârî Hazretleri Panel Tebliğleri, Hakkari Valiliği-Hakkari Üniversitesi Yay., Hakkari, 2013.
- Kavak, A. (2017). "Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre'nin Türklerin Tasavvufî Kültürüne Katkıları", *Universal Journal of Theology* 2 (2), 133-142.
- Kazvînî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâceh*, Mektebetu Ebi'l-Muâtî, tsz.
- Kemal Rauf, Muhammed, *Akide-i İman-Akideyi Kurdi (Lubbu'l-Akide Akide-i Kürdiyi Mevlana Halid-i Nakşibendi)*, Çapxane-i Aras, Erbil, 2004.
- Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, DİB Yay., Ankara, 2003.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, tsz.
- Maturîdî, Ebu Mansûr, *Fıkıh-ı Ekber Şerhi*, Terc. Adnan Bülent Baloğlu-Murat Memiş, Bilge Kültür Sanat Yay., 2013.
- Nesefî, Ömer, *Metnu'l-Akâid*, (Şerhu'l-Akâid İçinde) Dergâh Yay., İst., 1991.
- Nevevî, İmâm Yahyâ b. Şeref, *El-Ezkâr Tercemesi (Peygamberimizden Dualar ve Zikirler)*, çev. A. Fikri YAVUZ, Uysal Kitabevi, Konya 1991.
- Nevevî, Muhyu'd-Dîn Ebu Zekerîyya b. Şeref *Minhâcu't-Tâlibîn ve Umdetu'l-Muftîn, Dâru'l-Minhâc*, Tahk. Abdurrezzâk Şuhûd en-Nacm, Dâru'l-Feyhâ, , Dımaşk, 2013.
- Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *el-Akîdetu'n-Nesefiyye*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015.

- Önkal, Ahmet, “*Ebû Ubeyde Âmir b. Abdillâh b. el-Cerrâh el-Fihri el-Kureşî*”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yay., İstanbul, 1994.
- Özarslan, Selim "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2- 2006, Sivas, ss.107-118.
- Özarslan,,Selim "Hz. Peygamber'e Yönelik Saygısızlıklar", *Kelam Araştırmaları*, 5: 2 (2007) ss. 63-84.
- Özarslan, Selim "Kur'an'da Hz. Peygamber'e Yönelik Saygı İfadeleri", *Diyanet İlmi Dergi*, C. 43/3, Temmuz-Eylül 2007, ss. 125-144.
- Özarslan,,Selim *Kelamda Tevbe*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003.
- Özarslan,,Selim *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, Ankara, 2012.
- Râşid, Reşid, *Tenvîrû 'r-Ricâl fî zuhûri 'l-Mehdî ve 'd-Deccâl*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Midyat, tsz.
- Remlî, Şemsu'd-Dîn Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, *Nihayetu'l-Muhtac İlâ Şerhi 'l-Minhâc*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1938.
- Remlî, Şihabu'd-Dîn, *Nihayetu'l-Muhtac İlâ Şerhi 'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.
- Seber, Abdulkerim, *Ebu Bekir İbnu'l-Arabî'nin Kur'an İlimlerindeki Yeri, Tefsir ve Te'vil ve Metodu*, Tıbyan Yay., İzmir, 2014.
- Siirdi, Molla Halil, *Nehcu'l-Enam*, Matbaa-i Evkaf-ı İslamiyye ve Askeriyye, İst., 1337.
- Subkî, Tâcu'd-Dîn Ebu Nasr *es-Seyfu'l-Meşhûr fî Şerhi Akîdeti Ebî Mansûr*, Tahk. M. Saim Yeprem, TDV Yay., Ankara, 2011.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn *Usûlu'd-Dîn*, Dâru't-Takvâ, Dımaşk, 2015.
- Suyûtî, Celâlû'd-Dîn Abdurrahmân, *Nüzûlu İsâ b. Meryem fî Ahiri 'z-Zemân*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 1985.
- Şahinler, Necmettin, *Son Şahitler Bediuzzaman'ı Anlatıyor*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2010.
- Şeybânî, Ebu Abdillah Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Dâru'l-Kurtuba, tsz.
- Şirbinî, Şemdu'd-Dîn Muhammed b. El-Hatîb *Muğni'l-Muhtac İlâ Ma'rifeti Metni Minhâci 't-Tâlibîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer el-Verrâk, *el-Akîdetu 't-Tahâviyye*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015.
- Tahtâvî, Şeyh Ali Ahmed Abdu'l-Al, *el-Mesîhü 'd-Deccâl Menbau'l-Küfri ve 'd-Dalâl*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrût, 2003.
- Topçu, Halife Yusûf *Akîdetü'l-İman*, Nubihar Yay., İstanbul, 2008.

- Topçu, Halife Yusûf el-Beyazidî, *Tuhfetu'l-İhvan*, Şura Yay., İstanbul, 1996.
- Topçu, Halife Yusûf, *Ferâiz*, Nur Matbaası, Ankara, 1960.
- Topçu, Halife Yusûf, *İrşâdu'l-İbad Min Avami'l-Mü'minin*, Nur Matbaası, Ankara, 1960.
- Topçu, Halife Yusûf, *İrşâdu'l-İbâd*, Hira Yay., İstanbul, 1998.
- Topçu, Halife Yusûf, *Tuhfetu'l-Amilîn ve İrşâdu'l-İbâd Min avâmi'l-Mu'minîn*, Dımaşk, 1948.
- Ûşî el-Fergânî, Sirâcu'd-Dîn Alî b. Osmân, *Bed'u'l-Emâlî*, Şefkat Yay., İstanbul, 2015.
- Ûşi, Ebu'l-Hasan Siracu'd-din, *el-Emali*, (Aliyyu'l-Kari, Şerhu'l-Emali içinde), Salah Bilici, İst., 1986.
- Vahş, Muhammed, *el-Aşeretü'l-Mubeşşerûne bi'l-Cenneti*, Dâru'l-Fadîle, Kâhire, 2003.
- Hânî, Ahmed, *Akida İmane*, Matbaa-i Evkaf-ı İslamiyye ve Askeriyye, İst., 1337.
- Hânî, Şeyh Ahmed, *Akida İmané*, (Ahmed Hilmi el-Kuği, Rehberé Sani içinde), y.y., tsz.
- Yesevî, Ahmed, *Divan-ı Hikmet*, Hz. Hayati Bice, TDV Yay., Ankara, 2010.
- Zekeriyağil, Yahya, *Nüzûl-i İsâ*, Rahle Yay., İstanbul, 2006.
- <http://www.dogubayazitgazetesi.com/haber/doubayazta-drt-yeni-mahalle-291.html> (Erişim Tarihi: 30.05.2016).
- <http://www.dogubayazithalkinsesi.com.tr/h934-halife-Yusuf-topcu-1885-1965.html> (Erişim Tarihi: 30.05.2016).
- <http://www.risale-inur.org/yenisite/moduller/sonsahitler/bolgeindex.php?id=43> (Erişim Tarihi: 30.05.2016).
- http://www.sorularlarisale.com/makale/10764/seyh_nizamettin_arvasi.html (Erişim Tarihi: 30.05.2016)

**ŞEYHULİSLÂM ABDURRAHİM EFENDİ'NİN FETEVÂ-YI
ABDURRAHİM ADLI ESERİNDE CİZYEE DAİR FETVÂLARI**

**SHAYKH AL-ISLAM, ABDURRAHİM EFENDİ'S FATWAS ABOUT
CAPITATION IN *FETEVİ-YI ABDURRAHİM***

Rahmi TEKİN*

Öz

Osmanlı Devleti'nde bireyin malî sorumlulukları kamu hukukunun da doğrudan ilgi alanına girmektedir. Tarih, toplumu ilgilendiren konuları ihtiva etmesi hasebiyle, tüm İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de zimmî vatandaşların cizyelerinin ödenmesinde birtakım sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Ancak bu durum devlet tarafından yetki verilmiş hukukçular tarafından bir sonuca bağlanmıştır. Dolayısıyla hukukî birer belge niteliğindeki fetvâlarda, bu gibi karışık meseleler açıklığa kavuşturulmuştur.

Şeyhülislâm Menteşezâde Abdurrahim Efendi'nin fetvâ mecmuası olan *Fetevâ-yı Abdurrahim*'de zimmîlerden alınan cizye ile ilgili olarak otuz beş fetvâya yer verilmiştir. Söz konusu fetvâlar, cizyenin kimlerden alınıp alınmayacağını açıklığa kavuşturmaya yönelik konular içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi, Fetvâ, Cizye, Zimmî.

Abstract

In the Ottoman Empire, the financial responsibilities of the individual were directly involved in public law. Because history contains topics that concern the society, it is inevitable that there will be some troubles in the Ottoman Empire, which are paid to the citizens of the dhimmi citizens, as they are in all the Islamic states. However, this is bound to be a consequence of the jurists who have been authorized by the state. Therefore, such mixed cases have been clarified in the legal fetishes. Thirty-five fetishes were included in the fetish of Shaykh Al-Islam Menteşezâde Abdurrahim Efendi regarding the fetish from the zimmies in *FETEVİ-YI ABDURRAHİM*. These fetishes contain topics to clarify who will be taken from the people.

Keywords: Shaykh Al-Islam Abdurrahim Efendi, Fatwa, Capitulation, Dhimmi

* Dr. Öğrt. Üy., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. rahmitekin65@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nde gerek müftülerin ve gerekse Şeyhülislâmların vermiş oldukları on binlerce fetvânın önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle Şeyhülislâmların vermiş oldukları fetvâlar mecmualar halinde basılmış ve günümüze kadar intikal etmiştir. Görünüş itibarıyla ilahiyat alanları ile alakalı olan fetvâ mecmuaları, Osmanlı toplumsal tarih araştırmaları için de önemli bir yer tutmaktadır.

Söz konusu mecmualar kaleme alındıkları dönem itibarıyla, o günün koşullarında toplumda konuşulan konuları içermektedir. İslâm hukukunun kurallarının yürürlükte olduğu Osmanlı toplumunda, tartışmalı meseleler Şeyhülislâmın görüşü doğrultusunda (fetvâsı) halledilirdi.

Osmanlı toplumunda Müslim-gayrimüslim halk bir arada yaşadıklarından dolayı özel ve malî hukukla ilgili birçok anlaşmazlık da doğal olarak meydana geliyordu. Söz konusu anlaşmazlıkların çözüm yeri de Şeyhülislâm ve kadıların fetvâları doğrultusunda karar veren şer'îye mahkemeleri ve Divân-ı Hümayûndu. XVIII. yüzyıl başlarında vefat eden Şeyhülislâm Menteşezâde Abdurrahim Efendi'nin fetvâları, *Fetevâ-yı Abdurrahim* adı altında bir araya toplanmıştır. Menteşezâde Abdurrahim Efendi, Osmanlı toplumunda zimmîlerin malî hukukunun önemli bir kısmını oluşturan cizyenin toplanması hususunda tartışmalı birçok konu hakkında görüş beyan etmiştir.

Cizye

Gayrimüslim vatandaşların devlete karşı olan malî yükümlülüklerinden biri olan Cizye, İslâm devletindeki gayrimüslim tebaanın erkeklerinden alınan *baş vergisidir*. Cizye Kitap, Sünnet ve icmâ kaynaklarına dayanmaktadır.¹ Zimmî vatandaşların İslâm ülkesinde birtakım hak ve hürriyetlerden istifade etmelerine karşılık, İslâm devletine karşı îfâ ile yükümlü oldukları bazı vecibeler bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi *resm-i ruûs* denilen cizyenin ödenmesidir. Müslümanlarca fethedilen yerlerdeki gayrimüslimlere ait arazinin eski maliklerine mülk olarak bırakılması karşılığında, yerli gayrimüslimlerden alınan baş vergisine *cizye* denir. Verginin şekli ve miktarı Hz. Ömer zamanında tespit edilmiştir.

İslâm hukukunda cizyenin kimlerden alınacağı konusu tartışılmıştır. Zimmet anlaşması ile İslâm devletinde yaşayan her gayrimüslimden, hiçbir ayırım yapmaksızın cizye alınacak mı? İslâm mezhepleri bu sorunun cevabını kendi açılarından yorumlayarak, farklı cevaplar vermişlerdir. Fakat genel

¹ *Kur'an*, et-Tevbe, IX / 29.

kanaat, ruh sağlığı yerinde, âkil, baliğ ve çalışmaya güç yetirebilen her hür gayrimüslimin erkekten cizye alınır. İslâm hukuku kitapları cizye alınacakları böyle tarif ederken; kendilerinden cizye alınmayacak olanları da tespit etmiştir. Kadınlar, çocuklar, kör, kötürüm, yoksul ve çalışamaz olan, köle ve din adamlarından; ayrıca İmam Muhammed'e göre, mabede kapanıp ibadetle meşgul olan ve halkın arasına karışmayan din adamlarından da cizye alınmazdı. Din adamlarından cizye alınmaması hususu Ebu's-Suûd Efendi'nin fetvâlarına da yansımıştır. *Keşişlerden cizye ve İspence ma'fuv mudur, yoksa alınır mı? el-cevâb, Asla halk ile muhâlâtları yok ise olmaz,*² diyerek inzivada olan gayrimüslim din adamından bu gibi vergilerin alınmayacağını ifade etmektedir.³

Osmanlı Devleti şer'i bir vergi olan cizyenin tahsilinde kendinden önceki İslâm devletlerini örnek almıştır. Fıkıh kitaplarında ve Osmanlı kanunnamelerinde kaydedildiği üzere gelir durumları dikkate alınarak ('alâ, evsat ve ednâ) cizye tahsili yapılmıştır. İstanbul'da cizye ile mükellef gayrimüslim nüfusun tespiti için zaman zaman tahrirler yapılmıştır. XVI. yüzyılın ortalarında cizye tespitinde her bir gayrimüslimden alınacak cizye miktarı kaydedilirken, XVII. yüzyılın başlarında cizye vergi nüfusu tespit edilmiş; ancak cizye miktarı gayrimüslim şahıslar için ayrı ayrı belirtilmemiştir.

Fetvâ Mecmuaları

Osmanlı sosyal ve iktisadî tarih alanında araştırma yapan kişilerin gözden kaçırdıkları önemli bir kaynak fetvâ mecmualarıdır. Osmanlı Şeyhülislâmlarının belli bir konuda kendilerine yöneltilen sorulara verilen cevaplardan oluşan ve konuyla ilgili hukukî kanaatlerini yansıtan fetvâ mecmualarında sosyal ve iktisadî hayatın hemen her konusu ile ilgili örneklere

² Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 103.

³ Cizye hakkında geniş bilgi için bakınız. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar)*, Tıpkıbasım İstanbul 2001, s. 351-352; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, c. I, s. 167-168; Ebi'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habibi'l-Basri el Bağdadî el-Mâverdi, *el-Ahkamu's-Sultanîyye ve'l-Vilayetü'd-Diniyye*, Beyrut 1994, s. 258 vd; Süleyman Sûdî, *Defteri Muktesid*, Dersaadet 1306, c. I, s. 124; Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, Ankara 1944, c. VIII, sayı, 32, s. 599-652; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, çev., Halil Berktaş, İstanbul 2000, c. I, s. 107 vd.

ulaşmak mümkündür. Bu mecmualardan hareketle yapılacak çalışmalar Osmanlı resmî, hukukî ve dinî otoritelerinin ortaya çıkan problemler hakkındaki kanaatleri ve çözüm şekillerinin tespiti açısından önemlidir.⁴

Fetvâ, belli bir konuda müftüye sorulan soruya verilen cevaptır. Osmanlı toplumunda bu görev daha ziyade Şeyhülislâmlık makamı tarafından yürütülürdü. Yürütülen bu hizmetler sonucunda önemli bir birikim olan fetvâ mecmuaları ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmların vermiş oldukları fetvâların derlenmesi sonucunda birçok fetvâ mecmuası oluşmuştur. Ön plana çıkan fetvâ mecmuaları şunlardır; Ebussud Efendi'nin *Fetavâ-yı Ebussuud*, Minkârizâde Yahya Efendi'nin *Fetavâ-yı Ataullah* olarak da adlandırılan *Fetavâ-yı Minkârizâde*, Ankaralı Mehmed Emin Efendi'nin *Fetavâ-yı Ankaravî*, Çatalcalı Ali Efendi'nin *Fetavâ-yı Ali Efendi*, Feyzullah Efendi'nin *Fetavâ-yı Feyziyye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-Fetava* ve Menteşezâde Abdurrahim Efendi'nin *Fetevâ-yı Abdurrahîm* isimli eserleridir.

Fetvâ mecmualarının en belirgin özelliği, soru-cevap tarzında hazırlanmış olmalarıdır. Orijinal fetvâlarda kullanılan dini ifadeler zamana, bölgeye ve fetvâyı veren kişiye bağlı olarak değişiklik göstermekte ise de, belirli tabirlerin kullanılması geleneği hep var olmuştur. Fetvâ mecmualarının bir diğer önemli özelliği ise, klasik fıkıh kitapları sistematüğinde *kitab* ve *bab*lara göre düzenlenmiş olmalarıdır. Osmanlı dönemi fetvâ mecmuaları dil bakımından değerlendirildiğinde, çoğunluğunun Türkçe kaleme alındığı görülmektedir.⁵

Osmanlı Şeyhülislâmlarının fetvâ mecmualarında zimmîlerin statüsü ve onlardan alınacak vergiler *kitâbu's-siyer* kısmında yer almaktadır. Bu kısımda İslâm devletinde yaşayan gayrimüslimlerin devletle ve Müslümanlarla olan hukukî ilişkileri ifade edilmektedir. Diğer bir tanımla siyer terimi, toplumlararası ilişkilerin hemen her boyutuna dair hükümleri kuşatan bir muhteva zenginliğine sahiptir. Bu geniş muhteva içinde savaş, barış, diplomatik ilişkiler, uluslararası ticaret, kanunlar ihtilâfi, yabancılar hukuku gibi günümüz devletler hukuku konuları yanında zimmet sözleşmesi, İslâm dininden dönenler (mürtedler) ve meşrû siyasî otoriteye başkaldıranlarla

⁴ Tahsin Özcan, *Fetvâlar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003, s. 4.

⁵ Seda Örsten, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2007, S. 4, s. 32-34.

(bâğîler) ilişkiler gibi fikhın kendine özgü yapısı gereği işlenen konular da bulunmaktadır.⁶

Fetevâ-yı Abdurrahîm

Osmanlı Şeyhülislâmı Menteşezâde Abdurrahim Efendi (ö 1128/1716) Bursa'da doğdu ve buradaki tahsilinden sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Ardından kadılık mesleğine geçerek Yenişehir ve Edirne kadısı oldu. 1708'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1711, 1713 ve 1715'te olmak üzere üç defa Rumeli kazaskeri oldu. Son kazaskerliği sırasında 26 Haziran 1715'te Şeyhülislâmlığa tayin edildi. On yedi ay kadar bu görevde kaldıktan sonra hastalandı ve 4 Aralık 1716'da vefat etti. İyi bir fıkıh âlimi olan Abdürrahim Efendi'nin fetvâları, *Fetava-yı Abdürrahîm* adıyla iki cilt halinde yayımlanmıştır. Güzel tasnif edilmiş olan ve şer'î-örfî uygulamaya ait pek çok fetvâyı ihtiva eden eser, Osmanlı dönemi fetvâ mecmualarının önemlilerinden biri kabul edilmektedir.⁷

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin *Fetevâ-yı Abdurrahîm* adlı fetvâ mecmuasında *kitâbu's-siyer* bölümünün alt başlığı olan *cizye* kısmı incelenecektir. Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi *kitâbu's-siyer* bölüm başlığı altında kırk üç alt başlık kullanılmıştır. Söz konusu kısım, kitabın birinci cildinde altmışıncı sayfasından doksan dokuzuncu sayfaya kadardır.

Mahkemeye intikal eden veya fetvâyâ konu olan hususlar genellikle yaygın olandan ziyade nadir ve istisnâî durumlardır. İnceleme konusu olan Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin cizye hakkındaki fetvâları da bu kabilden olup, açık ve herkes tarafından bilinen konular değildir. Çoğunlukla yorum yapılabilen ve üzerine farklı görüşler de ileri sürülebilen meseleler hakkında fetvâlar verilmiştir.

Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin cizye konusunda otuz beş adet fetvâsı vardır. Osmanlı fetvâ geleneğinde Zeyd, Amr, Hind, Bekir ve Bişr gibi

⁶ Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkileri ayrıntılı bir şekilde izah etmesi bakımından Türkçe olarak yazılan Ö. Nasuhi Bilmen'in eseri oldukça önemli bir çalışmadır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, c. 3, s. 332-442; Ahmet Yaman, "Siyer", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, s. 316-319.

⁷ Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, *Davhatü'l-Meşâyih Me'a Zeyl*, İstanbul 1978, s. 84-85; *İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul 1334, Matba'a-i Âmire, s. 504-505; Mehmet İpşirli, "Abdurrahim Efendi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c. I, s. 289-290.

temsili isimler kullanılmıştır. Verilen fetvâlar, genellikle devlet görevlileri ile zimmîler arasında tartışmalı olan konulara aittir.

Söz konusu fetvâlar şu konuları içermektedir; zimmîlerden bâliğ olmayan erkek çocuklardan, özürllülerden, kadınlardan, yaşlı erkeklerden, azat edilmiş veya edilmemiş kölelerden, din adamlarından, fakirlerden ve Kıptilerden cizye alınıp alınmayacağı ile ilgili fetvâlar verilmiştir. Ayrıca cizyedârların veya diğer bir isimle cizye memurlarının usulsüz cizye toplayamayacakları, fetvânın kendisine has üslubuyla beyan edilmektedir.

Cizye Hakkındaki Fetvâlar

1. Zeyd-i zimmînin bâliğ olmayan sağır oğlundan cizye alınur mı? el-Cevâb: Alınmaz.
2. Mak'ad olan Zeyd-i zimmîden cizye alınur mı? el-Cevâb: Alınmaz.
3. A'mâ olan Zeyd-i zimmîden cizye alınur mı? el-Cevâb: Alınmaz.
4. Hind-i Nasrâniyyeden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
5. Şeyh-i fânî olan Zeyd-i zimmîden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
6. Zeyd-i Müslimlin mu'tiki Amr-ı Nasrâniyyeden cizye alınur mu? el-Cevâb: Alınur.
7. Zeyd-i zimmînin azadsız kulu Amr-ı Nasrâniden cizye alınur mu? el-Cevâb: Alınmaz.
8. Bir manâstır sâkinlerinden olup nâs ile ihtilâtları olmayan Zeyd ve Amr rahiblerden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
9. Zeyd-i Yahudi Nasraniye cariyesi Hindi i'tâk itdikten sonra cizye cem'ine memûr olanlar Hind'den cizye almağa kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
10. Zeyd-i zimmî bir sene üzerine lâzım gelen cizyesini edâ etmedin fevt olsa Zeyd'den cizye sâkit olur mu? el-Cevâb: Olur.
11. Bir karye ahalisinden Zeyd-i zimmînin azadsız kulu Amr-ı Nasraniden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
12. Nâs ile muhtelit olup kâr u kesb üzere olan Zeyd rahibden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunur.
13. Nâs ile muhâtalası olmayan Zeyd-i rahibden cizye alınur mu? el-Cevâb: Alınmaz.
14. Kıbdiyân tâifesinden olan Hind'den cizye cem'ine memûr olanlar cizye almağa kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olunmaz.
15. Zeyd-i zimmînin bir kulu olmamağla kâr u kesbe kudreti olmayub sadakât-ı nâs ile ta'ayyüş ider olsa Zeyd'den cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.

16. Zeyd-i zimmî ihtiyâl ile birkaç sene nefsinî cizye vermekden tahlîs idüb cizye vermese hâlâ ol mürûr iden senelerin cizeysi Zeyd'den taleb ve ahz olunur mu? el-Cevab: İmameyn katlarında olunur.
17. Bir kenisede papas olub asla nâs ile ihtilâtı olmayan Zeyd-i Nasraniden cizye taleb olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
18. Zeyd-i zimmînin Nasraniye cariyesi Hind'den cizye cem'ine memûr olanlar cizye taleb idüb almağa kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
19. Bir karye ahâlisinden olub nâs ile ihtilât idüb kâr üzere olan Zeyd-i zimmîden cizye cem'ine memûr olanlar cizye taleb itdiklerinde Zeyd-i mücerred ben keşîş oldum deyub virmemeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
20. Bir kasaba ahâlisinden Zeyd-i zimmînin bir hizmet-i mu'ayyene mukâbelesinde cizyesi alınmamak üzere yedine emr-i sultânî virilüb Zeyd dahi ol hizmeti edâ iderken ol kasabada cizye cem'ine memûr olan Bekir Zeyd'den hilâf-ı emr cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
21. Zeyd-i zimmî bir karyede sâkin olub kurbunda olan kasabada dükkânî olub dükkânda ekseriyâ ticâret eylese Zeyd'in cizyesi bir mahalle bağı olmayacak cizyesini ol kasaba cizyedârı mı alur yoğsa ol karye cizyedârı mı? el-Cevâb: Emr-i 'âliye menûtdur.
22. Zeyd-i zimmînin babası bir karye ahâlisinden ve anası âher karye ahâlisinden olub kendi bir yerde cizye ye bağlanmasa hâlâ cizyesini ol karyelerden kanğısının cizyedârı ahza kâdir olur? el-Cevâb: Emr-i 'âliye menûtdur.
23. Bir karyede sâkin Zeyd-i zimmî mutasarrıf olduğı tarlalarını Amr-i Müslime ferâğ idüb gaybet eyledikde karye-i mezbûre zimmîlerinin cizyesini cem'a memûr olan Bekir Amr'e sen zimmî tarlasını tasarruf edersin sana tarlasını ferağ idüb gaybet iden Zeyd'in cizyesini sen vir deyub Amr'den bir nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
24. Vilâyet-i Rumeli'nde sâbıkan kefere yedlerinde olan tarlaları muharrir-i vilâyet tahrîr itdikde ol tarlalara mutasarrıf olan zimmîlerin senevî üzerlerine lâzım gelen cizyelerini hisâb idüb baştina namıyla tarlaları üzerine tahrîr ve bu vech üzere maktû'idüb ba'dehu ol kefereden bazı tarlalarını Müslümanlara sipâhi ma'rifetiyle ferağ ve tefvîz itdiklerinden sonra cizye-i ruûs cem'ine mübâşir olanlar mücerred mukaddemâ vech-i muharrer üzere tahrîr olunmağla ol zimmîlerden

- alınan cizyeyi hâlâ yerlerine mutasarrıf olan Müslümanlardan alurum dimege kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
25. Bir karyede sâkin olub ol karyede cizyeye bağlı olan Zeyd cizyesini ber-mûceb-i emr u defter-i sultânî ol karye cizyedârına virdikden sonra âher karyenin cizyedârı Bekir Zeyd'i tutub senin baban benim cizyedârı olduğum âher karye ahalisindendir öyle olıcak sen dahi cizyeni bana vir dimege kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
26. Bir karyede cizyeye bağlı olan Zeyd-i zimmî bir senede üzerine lâzım gelen cizyesini karye-i mezbûre cizyedârına virüb ba'dehu karye-i mezbûreden kurbunda vâki' kasabaya bazı eşya iştirâ için vardıkda ol kasabada cizyedâr olan Bekir dahi Zeyd'den sene-i mezbûre için tekrâr cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
27. Livâ cizyedârı olan Zeyd Amr'e şu kadar yâva cizyesi tezkiresi virüb bu tezkireleri cizyesini aldığı zimmîlere vir diyub Amr dahi bir mikdarını bulub cizyelerini alub ol tezkireden bir mikdarını virüb bir mikdar tezkire yedinde kalsa hâlâ Amre ziydâde kalan tezkireleri Zeyd'e viriken Zeyd almayub elbette ol tezkirelerin akçelerini vir dimege kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
28. Bir vakf karyede sâkin olan şu kadar nefer zimmîlerin cizyeleri vakfa hâsıl kayd olunmağla şol vakf-ı mezbûr nefer başına her birinden ber-mûceb-i emr u defter ta'yîn olunan cizyelerini başka başka taleb eyledikde mezbûrlar biz nefer başına cizye virmeziz cümle ehl-i karye için maktû' şu kadar al dimege kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
29. Bir beldeye tâbi' olan karye ahalisinden olub ol karyede cizyeye bağlı olan Zeyd-i zimmî belde-i mezbûreye bey' u şirâ için geldikde ol belde yavacısı olan Bışr Zeyd'den hilâf-ı emr yâva haracı almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
30. Zeyd-i zimmî karyesinden kalkub âher karyede tavattun itdikden sonra muharrir-i vilâyet Zeyd'i karye-i uhrâda cizyeye kayd etmekle Zeyd cizyesini ber-mûceb-i emr u defter karye-i uhrâ cizyedârına virirken hâlâ karye-i ûlâ cizyedârı dahi Zeyd'den tekrar cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
31. Zeyd-i zimmî babası karyesinden kalkub bir belde tavattun idüb muharrir-i vilâyet Zeydi ol belde cizye defterine kaydedüb kırk seneden beri cizyesini ol belde ber-mûceb-i emr u defter ol belde cizyedârına virirken ol karye-i mezbûre cizyedârı dahi mukaddemâ baban ol karyede cizyeye bağlı idi deyu tekrar cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.

32. Bir karyenin keferesinden Zeyd ve Amr varub Bekir-i sipahinin hizmetinde olub cizye cem'ine memûr olanlar gelüb mezbûrlardan cizye talep itdiklerinde mezbûrlar biz sipahi hizmetkârıyız deyüb cizyelerini virmemeğe kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
33. Bu suretde cizye cem'ine memûr olanlar mezbûrlardan cizyelerini talep itdikde mezbûrlar virmeziz diyüb imtinâ' mezbûrlara ne lâzım olur. el-Cevâb: İsgâr ve izlâm ile alınmak lazım olur.
34. Muharrir-i vilâyet Zeyd'i bir kasabada cizyeye kayd ve tahrîr idüb ba'dehu Zeyd ber-mûceb-i defter-i sultânî cizyesini ol kasabanın cizyedârına virirken ol kasabada yava cizyedârı olan Bekir dahi Zeyd'den cizye talebine kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
35. Zeyd-i zimmî bir karyede cizye defterine kayd olunduktan sonra birkaç sene mürûrunda karye-i mezbûreden göçüb varub âher karyede tavattun ve cizye defterine kayd olunub her sene cizyesini âher karye zimmîleriyle edâ iderken hâlâ karye-i ûlâ zimmîleri gelüb mücerred mukaddemâ karyemizin cizye defterine kayd olunmuşdun elbetde cizyeni bizimle bile vir dimeğe kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.⁸

Sonuç

Müslim-gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı Osmanlı toplumunda birtakım hukukî sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdı. Meriyetteki İslâm hukuku kuralları çerçevesinde yönetilen Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîlerle ilgili birçok tartışmalı konu gündeme gelmekteydi. Söz konusu sorunlar ve tartışmalı konular, dönemin yetkin hukukçuları tarafından karara bağlanmıştı.

Osmanlı malî tarihine bakıldığında, bütçenin önemli bir gelir kalemi olan cizyenin kimlerden alınacağı veya alınmayacağı fetvâ mecmualarında görülmektedir. Cizye zimmî vatandaşların devlete karşı ödemekle sorumlu oldukları malî bir yükümlülüktür.

Menteşezâde Abdurrahim Efendi *Fetevâ-yı Abdurrahîm* adlı fetvâ mecmuasında *kitabı's-siyer* bölümünden cizye başlığı altında otuz beş fetvâ ile tartışmalı konular vuzuha kavuşturulmuştur. Söz konusu fetvâlarda genel olarak kadınlardan, kölelerden, çocuklardan, yaşlılardan, iş göremez kötürümlerden ve benzeri durumlarda olanlardan cizye alınamayacağı ifade

⁸ Mentesezâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, c. I, s. 76-78, Kostantiniyye 1243.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I, İstanbul 1990.
- BARKAN, Ömer Lütfi, XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar), Tıpkıbasım, İstanbul 2001.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu, III, İstanbul 1985.
- DÜZDAĞ, Mehmet Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1983.
- İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul 1334, Matba'a-i Âmire.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, çev, Halil Berktaş, I, İstanbul 2000.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Abdurrahim Efendi", Diyanet İslâm Asiklopedisi, I, s. 289-290, İstanbul 1988.
- el-MÂVERDÎ, Ebi'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habibi'l-Basrî el Bağdadî, el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Vilayetü'd-Diniyye, Beyrut 1994.
- Menteşezâde Abdurrahim Efendi, Fetâvâ-yı Abdürrahîm, I, Kostantiniyye 1243.
- MüstakıMZâde Süleyman Saadeddin, Davhatü'l-Meşâyih Me'a Zeyl, I-II, İstanbul 1978.
- NEDKOFF, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Belleten, VIII, S. 32, s. 599-652, Ankara 1944.
- ÖRSTEN, Seda, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 4, s. 29-41, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Tahsin, Fetvâlar Işığında Osmanlı Esnafı, İstanbul 2003.
- Süleyman Sûdî, Defter-i Muktesid, I, Dersaadet 1306.
- YAMAN, Ahmet, "Siyer", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 37, s.316-319, İstanbul 2009.

İSLÂM HUKUK USÛLÜNDE CEVAZ KAVRAMI*

The Legitimacy in The Metedology of Islamic Law

Ekrem KOÇ**

Özet

İslâm hukuk ilminde cevaz, dinî ve hukukî sahada serbestliği, müsamahayı ifade edip, cevaz verilen dinî-hukukî bir meselenin bir sakınca içermediğini, mahzurlu olmadığını, bir günahın terettüp etmediğini belirtir. En genel ifadeyle cevaz, şeriata (dinî-hukukî) uygunluktur.

Usûl literatüründe ise câiz kavramı, İslâm hukukçularının ekseriyetine göre beş temel teklifî hükümden biri olan “mubah” kavramı ile eş anlamda kullanılmıştır. Her iki kavramda “yapılmasında veya terk edilmesinde mükellefe bir günahın terettüp etmediği şey” manasını ifade etmektedir.

Usûl literatüründe câizin şer’î bir hüküm olup olmadığı meselesi tartışmalıdır. Aslında bu tartışma içerisinde olan usûl âlimleri bu tartışmanın terim ihtilafından kaynaklandığını ifade etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: İslâm, İslâm Hukuku, Cevaz, Mubah, Usûl.

Abstract

Legitimacy in Islamic Law Science predicates exemption and tolerance in religious and juridical fields. It also denotes that whatever has been religiously and juristically permitted does not include any drawbacks, and it is not disadvantageous to the agent or does not prescribe a sin be incumbent upon them. In the most general sense, permissibility means appropriateness for Sharia (both religiously and legally).

According to the majority of the Islamic Jurists, in the literature of the Methodology of Islamic Law–*Usûl*, the concept “legitimate” is used synonymous with permissibility/*mubah*, which is one of the five rules in relation to actions –*amaliyya*. Both concepts refer to the situations for which a sin is not incumbent upon the agent at the times when the action is practiced or avoided.

* Bu makale, “İslâm Hukuk İlminde Cevaz Kavramı” adlı basılmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

** Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ekoc@agri.edu.tr

Another debate about the concept “permissible” in *Usûl* is the issue whether “permissible” is a rule of Sharia or not. The scholars in the field state that the issue in fact is an outcome of a terminological debate.

Key Words: Islam, Islamic Law, Permissibility, Legitimate, Methodology.

1. Giriş

Fıkıh usûlü eserlerinde câiz terimine genellikle şer’î hükmün kısımlarına ilişkin tasnifler ve bunlarla alakalı kavramlar arasında yer verilir. Cevazın teklifi hükümler içerisindeki ibâha kavramı ile yakın ilişkisi vardır.¹

Usûl âlimleri, şer’î hükmün tanımında verilen “tahyîr/serbestlik” kaydıyla cevaz’ın/mubah’ın kastedildiğini belirtirler. Gazâlî’nin (ö. 505/1111) de içinde bulunduğu bazı âlimler câiz ve mubahı eş anlamlı görürler.² İbâha ve cevaz, şeriatın kişiye bir işi yapıp yapmama konusunda tanıdığı serbestliği ifade eder.

Cevaz’ın/ibâhan’ın şer’î hüküm olup olmadığı hususu da usûl âlimlerinin üzerinde durduğu bir başka noktadır. Usûl âlimleri cevazı tağlîb yolu ile şer’î hüküm içerisinde görmüşlerdir.³

2. Bir Hüküm Kategorisi Olarak Cevaz

Nassın ve dolayısıyla bir hitabın var olduğu hususlardaki cevaz (serbestlik) hakkında hiçbir ihtilafın bulunmaması yanında, herhangi bir

¹ Ali Bardakoğlu, “Câiz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII/27.

² Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1324, I/73-75; Ebû Nasr Taceddîn İbnu's-Subkî Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi (ö. 771/1370), *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed), Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1419/1999, II/5-6; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Musa er-Rahûnî, (ö. 773/1371), (thk. Yusuf Ahdar Kayyim), *Tuhfetu'l-Mes'ûl fi Şerhi Muhtasari Munteha's-Sûl*, Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, Dubey [Dubai] 1422/2002, II/82; Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşi (ö. 794/1392), *Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûn, Kuveyt 1992, I/286; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Marife, Beyrût (t.y.), s. 24; Muhammed Ebu'l-Feth el-Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfi fi's-Şeriatî'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1988, s. 235; Bardakoğlu, “Câiz”.

³ Şevkânî, s.23; Muhammed Saîd Mansûrîzâde el-İzmirî (ö. 1342/1923), “Cevazın Şerî Ahkâmdan Olmadığına Dair”, *İslâm Mecmuası*, X [t.y.], s. 295-303. İzmirli, İsmail Hakkı (ö. 1369/1946), “Cevazın Ahkâmı Şerîden Olup Olmaması Hakkında Nizâa Nizâ-i Lâfzîdir” *Sebilu'r-Reşâd*, XII/303, 1332, s. 296-301.

hitabın söz konusu olmadığı durumlarda cevaz hükmünün sabit olup olamayacağı meselesi İslâm hukukçuları arasında tartışma mevzusu olmuştur. Şârî'in mükelleflerin fiilleriyle alâkalı olarak haramlık veya helal olduğunu bildiren türden hitabı bulunmasının yanı sıra bir de hükmü hakkında herhangi bir hitabın söz konusu olmadığı durumlar bulunmaktadır.

Şârî'in hitabının söz konusu olduğu durumlarda emir, nehiy veya serbestlik/cevaz türünden hükümlerden biri bulunmaktadır. Şârî'in bir fiilin veya işin işlenip işlenmemesi hususunda emir içerikli bir hitapta bulunması O'nun mükelleften sadır olacak fiil için belirgin bir kastının varlığını göstermektedir. Zira Şârî', mükellef tarafından böyle bir fiilin ortaya konulmasını talep etmekte ve kastını mükelleflere yönelttiği hitabı ile belirtmektedir.

Şârî'in yapılmasını veya terkini kastettiği hususlar kullara bildirdiği nispette açıktır. Usûlcüler arasında asıl tartışma konusu herhangi bir hitabın bulunmadığı durumlar hakkındadır. Şârî'in mükellefleri bir işin yapılıp yapılmaması hususunda serbest bırakmasında kendi kastının varlığı veya yokluğu meselesidir.

Şârî'in hükmünü bildirmediği ve kulun bu durumda ne yapması gerektiği hususu İslâm âlimleri tarafından tartışma konusu olmuş ve iki farklı ilim dalı tarafından mütalaa edilerek meseleye ilişkin tartışmalar İslâmî literatüre farklı tarzlarda yansımıştır. İslâmî literatürde hüsün ve kubuh konusu hem kelâm hem de fıkıh ilminde gerek mahiyeti gerekse aklın iyilik ve kötülüğü idrak etmedeki yetkisi ve kapasitesi, dolayısıyla iyi ve kötü hakkındaki bilgilerin menşei açısından ele alınarak inceleme konusu olmuştur.⁴ Biz öncelikle kelâm ilminde hüsün kubuh meselesine kısa ve genel olarak değineceğiz.

Hüsün mastarından gelen hasen, kötülüğü içermeyen ve kötülenmeyi hak etmeyen her türlü fiildir.⁵ Hasen, güzelliğe ilave bir nitelik taşıyan ve taşımayan olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi övgüye konu olurken ikincisi övgüye konu teşkil etmeyip câiz/mubah diye isimlendirilir. Övgüye konu olan

⁴ İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XIX/60.

⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Minhâc fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Sabine Schmidtke), Stuttgart, 1997, s. 59.

hasen ise yapılması methe layık olmakla beraber terki zemmi gerektirmeyen nafiler ve yapılması methi, terki zemmi gerektiren farzlar diye ikiye ayrılır.⁶

Kubah mastarından gelen kabih, bazı yönlerden zemmi gerektiren her türlü fiildir.⁷ Bazı yönler ifadesinden maksat, kişinin işlemiş olduğu küçük günahlardan dolayı her yönüyle zemmedilmeyi hak etmemesidir. Zira sevabı miktarınca küçük günahın silinmesiyle zemmi gerektirmemesi sebebiyle bir yönden zemmi gerektirir ki bu da silmeye yetecek kadar sevabı yitirmesidir. Aynı şekilde bazı yönler ifadesiyle çocuk, deli ve hayvandan sadır olan kabihlerin zemmedilmeyi gerektirmediğine işaret edilir.⁸

Şâri'in dinî bildirim (hitap) yollarından olan tahyîr (mubah/câiz) mükellefin bir işi yapıp yapmama da serbest bırakılmış olmasını ifade eder. Şâri'in sükûtunun cevaz ifade edip etmemesi usûl âlimlerince tartışma konusu olmuştur.⁹ Bu sebeple câiz'in/mubah'ın, hitabın varlığının neticesi mi yoksa yokluğunun sonucu mu olduğu konusundaki tartışmalara yer vereceğiz. Fiil veya terkinden dolayı herhangi bir muaheze olmaması açısından câiz/mubah ile ibâha-i asliye arasında benzerlik söz konusudur. Zira Şâri'in hitabı mükellefe ulaşmamıştır.

Usûl âlimlerinin ekseriyetine göre karşılaşılan bir işte, olaya veya fiile ilişkin bir hüküm bulunması durumunda, aksine bir delil bulunmadığı sürece “eşyada asıl olanın câizlik/mubahlık olduğu” fikri benimsenmiştir. Şâri'in hiçbir şeyi hükümsüz bırakmadığını savunan Zâhirî mezhebi, istishâbu'l-hali icmânın bir türü ya da onda istinbat edilen bir delil olarak görür. Kur'ân ve Sünnet nassının salt zaman ve mekân değişimiyle değişime uğramayacağı tezini onunla temellendirirler.¹⁰

Fıkıh usûlü, ele aldığı konuları mantık ilmine benzer tarzda üç ayrı düzeyde işler. Mantık ilminin üç temel kısmı olan kavramlar, önermeler ve çıkarımlar mantığını fıkıh disiplininde de görmek mümkündür. Ancak her ilmî disiplin, kendine özgü kalıpları içerisinde diğer disiplinlere göre farklılık arz eder. Bu farklılık, ilmî bir disiplin olan fıkıh usûlünde de mevcuttur.¹¹

⁶ Ebu'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdulcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî (ö. 415/1025), *Şerhu'l-Usûlu'l-Hamse*, Beyrut 1422/2001, s. 220.

⁷ Kâdî Abdulcebbar, s. 16.

⁸ Kâdî Abdulcebbar, s. 16.

⁹ İzmirli, XII/298.

¹⁰ Ali Bardakoğlu, “İstishâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XIII/378.

¹¹ Bilal Aybakan, “İslâm'da Dinî Bilginin Doğası ve Usûl-i Fıkıhın Geliştirdiği Yorum Tarzı”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVIII, Yıl: 2000, s. 57-77.

Fıkıhî bilginin yapısı analiz edildiğinde bu bilgileri içeren önermeler (ahkâm) formel olarak iki şekilde yapılandırılır:

- 1- Kategorik önermeler/teklifi hükümler
- 2- Bağıntısalsarhlı önermeler/vaz'î hükümler

Kategorik önermenin öznesini bir insan fiili, yüklemine ise bu ilmî disiplinin ürettiği tümel kavramlardan biri oluşturur.

Bağıntısals önermelerde ise,

- İki fiil arasında,
- Bir fiil ile bir olay arasında veya
- Bir olay ile bir fiil arasında, ya parça-bütün ilişkisi (rükün) ya da sebep, şart veya mâni bağı kurulur. Kurulan bu bağı mükellefin riayet edip etmemesine göre onun işlediği fiile sıhhat, fesad ve butlan gibi bazen dinî bazen hukukî sonuçlar bağlanır.¹²

Fıkıh bilgisinin kategorik önermeler/teklifi hükümler, grubunda cumhura göre, vacip, mendup, mubah, mekruh ve haramdan oluşan beş temel kategori mevcuttur.* İnsan fiil ve davranışları, din nazarında bu beş temel kategoriden birisine muhakkak girer.¹³

Cevaz kavramı fıkıh bilgisinin ürettiği bu beş temel kategori kapsamında olup olmadığı konusu İslâm hukukçuları tarafından ele alınmıştır. Çoğunluk hukukçular tarafından hüküm kapsamında değerlendirilerek bir hüküm türü olduğu kabul edilen cevaz kavramının hüküm kavramı ile olan yakın ilişkisinin tespiti, kavramın içlem-kaplamına ilişkin sağlıklı değerlendirmelerin yapılabilmesi açısından önemlidir.

Hüküm kelimesi sözlükte; “karar vermek, ispat (olumlama) veya nefy (olumsuzlama) suretiyle bir şeyi diğer şeye isnat etmek, bir şey üzerine terettüp eden sonuç” gibi anlamlara gelir. Kazâ alanında hüküm, kâdînin/hâkimin muhâsamayı/davalaşmayı kat' (kesme) ve hasm (sonuçlandırma) manasında kullanılır. Hüküm, mantık ilminde ise bir şeyin bir başka şey üzerine olumlu veya olumsuz surette vârid olmasıdır. İtikadî meselelerle alakalı şer'î ahkâma «ahkâm-ı asliyye» dendiği gibi ibadet ve muamelata ilişkin şer'î hükümlere de «ahkâm-ı feriyye» adı verilir.¹⁴

¹² Aybakan, s. 57-77.

* Hanefî hukukçular bu beş temel hüküm kategorisine farz ve tenzihen mekruhu da ilâve ederler.

¹³ Aybakan, s. 57-77.

¹⁴ Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, s. 161.

Kur'ân-ı Kerîm'de "hüküm" kelimesi otuz yerde geçmekte olup, türevleriyle birlikte bu sayı daha fazla olmaktadır. Kur'ân'da hüküm kelimesinin, kullanım yaygınlığına bakıldığında "yargılama ve karar verme" anlamlarında zikredildiği görülür. İslâm hukukunda hüküm kavramı, mantık ilmindeki mahiyeti de göz önünde bulundurularak ele alınmış; kavramın kullanımında vahiy veya rey kaynaklı herhangi bir mesele hakkındaki hukukî değer yargısını ilişkilendirme ve nitelendirme esas alınmıştır.¹⁵

Fıkıh usûlü kaynaklarında Hüküm kavramı, kendisiyle yakından ilişkisi bulunan "hâkim", "el-mahkûm fih" ve "el-mahkûm aleyh" kavramlarıyla birlikte ele alınır. İslâm hukukçularının hüküm kavramına ilişkin tarifleri usûlde izledikleri meslek ve metoda bağlı olarak farklılık arz etmektedir. Fukahâ usûlcülerine göre hüküm; "Şârî'in kulların fiillerine ilişkin hitabıyla sabit olan şey" veya "Şârî'in mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının eseri" şeklinde tarif edilmektedir.¹⁶ Mütakellimîn metoduyla eser yazan usûlcülere göre ise; "Şârî'in kulların fiillerine ilişkin olan hitabı" şeklinde tanımlanır.¹⁷ Bununla birlikte erken devir usûl eserlerine nispetle daha sonraki dönemlerde ortaya konulan usûl literatüründe kavrama daha teknik bir çerçeve kazandırılarak şer'î hüküm, "Şârî'in iktizâ, tahyîr ve vaz' bakımından mükelleflerin fiilleriyle alakalı hitabı olarak tarif edilmiştir."¹⁸

Netice olarak Hanefîlerin hüküm kavramına yükledikleri anlamın nas ile mükelleflerin fiilleri arasındaki bir râbîta, Mütakellim usûlcülerin kavrama ilişkin yaklaşımlarının ise Şârî' ile O'nun hitabı arasındaki ilişki bağlamında ortaya konulmuş tanımlar olduğu görülür.¹⁹

Farklı yaklaşımların bir sonucu olarak hüküm kavramına dair farklı değerlendirmelerde bulunan her iki fıkıh mektebince ortaya konulan tarifler şer'î hükmün kulların fiillerine ilişkin olup eşya ve nesnelere alakalı

¹⁵ İlyas Üzüm, "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII/464.

¹⁶ Ubeydullah b. Mes'ûd Sadruşşerîa (ö. 747/1346), *et-Tavzîh Şerhu't-Tenkîh*, (*et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh* ile birlikte), Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1998, I/40; Mehmed Efendi Molla Husrev (ö. 885/1481), *Mir'âtu'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, Dersââdet 1321, s. 276; Beyânûnî, "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII/466; Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfi*, s. 25-42.

¹⁷ Gazâlî, I/55; Ebû Amr Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), *Muhtasarü Muntehe's-Sûl ve'l-Emel fi İlme'l-Usûl ve'l-Cedel*, (thk. Nezîr Hamad), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, I/282-283.

¹⁸ Beyânûnî, "Hüküm"; Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfi*, s. 25-42.

¹⁹ Beyânûnî, "Hüküm".

bulunmadığı noktasında aynı kanaati paylaştıklarını göstermektedir. Buradan hareketle bir fiil hakkında “vaciptir” veya “mekruhtur” denilmesi mümkün olduğu halde, eşyalar hakkında bu tür bir yargıda bulunmanın mümkün olmadığı anlaşılır. Bununla birlikte “*meYTE, kan, domuz eti... size haram kıldı*”²⁰ âyetinde ve benzeri hadislerde helal veya haram olma keyfiyetinin nesnelere verilmesi hakikî anlamda olmayıp mecazî birer kullanımdır.

Usûlcülerin genelinin cevaz ile ibâha kavramlarını birbiriyle eş anlamlı olarak kabul etmeleri²¹ ve bu kavramları birbirlerinin yerine kullanmış olmaları açısından genel olarak cevazın üç kısımda ele alındığı görülür:

- Şâri’ in mükellefleri muhayyer bırakarak onlar hakkındaki bir fiil veya işin yapılmasının serbest olduğunu bildirmesi ile sabit olan cevaz. “Dilerseniz yapın, dilerseniz terk edin” türünden hitaplar bu kısma dâhildir.
- Şâri’ tarafından serbest bırakıldığına dair herhangi bir şer’î delil bulunmamakla birlikte ilgili hususta zorluğun ve meşakkatin kaldırıldığı yolundaki bildirimlerle ortaya konulan cevaz. “Size herhangi bir vebal veya sorumluluk ya da zorlama yoktur” türünden hitaplar bu kısma örnek teşkil eder.
- Şâri’ tarafından serbest bırakıldığına ve o hususta mükelleflerin vebalden kurtulduklarına ilişkin hiçbir delilin bulunmayıp beraat-i asliye prensibince sabit olan cevaz.²² Aksine bir delil bulununcaya kadar zimmetin beraatına hükmetmenin câiz olması buna örnek teşkil eder.

Bir kısım Mu’tezilî ulema cevazı, yapma ve terkinde muaheze ve cezalandırmanın söz konusu olmaması açısından değerlendirerek bir şeyin câiz olması hakkındaki hükmün sem’î delilden hem önce hem de sonra sabit olduğunu savunurlar. Bu yönüyle Mu’tezilî usûlcüler cevazı bir hüküm olarak görmezler.²³

²⁰ Mâide, 5/3.

²¹ Gazâlî, I/75; Muhammed b. Afîf el-Bâcurî el-Hudârî (ö.1345/1925), *Usûlu’l-Fıkh*, el-Mektebetu’t- Ticareti’l-Kubrâ, (y.y.) 1969, s. 55; Ahmed Husarî, *Nazâriyyetu’l Hukm ve Mesâdiru’t-Teşri fî Usûl’il-Fıkhî’l İslâmî*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, Beyrût 1986, s. 70.

²² Hudârî, s. 55.

²³ Rahûnî, II/83-84.

Hukukçular arasında cevazın bir hüküm oluşu itibariyle hangi tür hükümlerden sayılabileceği hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Şer'î ahkâm kapsamına dâhil olup olmaması ile alakalı olarak bazı Mu'tezilî ulema dışındaki fakihler, ibâha'nın/cevaz'ın ahkâm-ı şer'îyeden olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.²⁴

Cevazın sem'î delil olmaksızın istishâb prensibi ile elde edilen bir yükümsüzlük hali olduğunu savunan Kâ'bî'nin (ö. 319/931) de aralarında bulunduğu bazı Mu'tezilî fakihler, onu şer'î ahkâm kapsamında görmezler.²⁵ Onların benimsedikleri bu görüş ile savundukları hüküm teorisi arasında sıkı bir bağ olduğu söylenebilir. Bir şeyin hüküm olabilmesini Şâri'in hitabı olmasına bağlayan bu fakihler, cevazın herhangi bir hitap eseri olarak ortaya çıkmış bulunmamasını gerekçe göstererek, onu hüküm olarak isimlendirmezler. Onların bu yaklaşımlarının doğal sonucu olarak cevaz, şer'î ahkâm kapsamında kabul edilmez.

Cevazın ahkâmı şer'îyeden olması hakkında ileri sürülen farklı görüşler ele alındığında kavramın mahiyetine ilişkin telakkilerin bu farklılaşmanın temelini teşkil ettiği görülür. Nitekim muaheze ve mücazata konu olmaması açısından değerlendirenlere göre cevaz, ahkâm-ı şer'îyeden değildir. Çünkü şer'î hükümden önce de vebalsizlik hali sabittir.

Cevazın şer'î ahkâmdan olduğu görüşünü benimseyenler cevaz kavramını bildirim/i'lâm" şeklinde tefsir ederler.²⁶ Buna göre cevaz, işlenilmesi durumunda herhangi bir vebalin bulunmadığı bir fiilin veya işin bildirilmesi anlamına gelmektedir. Herhangi bir mesele hakkında vebalin bulunmadığını bildirme ise ancak şer'î hükmün gelmesinden sonra mümkündür. Dolayısıyla cevaz bir hitap ürünüdür ve ahkâm-ı şer'îyededir.

Cumhur fukahâsının mendup ve kerahet-i tenzihiyye ile alakalı mülahazalarında da bu yönde beyanatların bulunduğu, birkaç hukukçu dışında genel kanaat olarak kendilerinde teklifin bulunmaması nedeniyle bu iki hükmün teklifi ahkâm kapsamında kabul edilmediği göz önünde bulundurulduğunda aynı tutumun cevaz/ibâha kavramı için de geçerli olduğu görülür.

²⁴ Ebu'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim Âmidî (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Matbaatu Muhammed, Kahire 1968, I/115.

²⁵ Zerkeşî, I/277-278.

²⁶ Ebu'l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. İdris b. Abdurrahim Karâfi, (ö. 684/1285), *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd), el-Mektebetu'l-Ezheriyye, (y.y.) 1414/1993, s. 70; Zerkeşî, I/277-278.

Usûl literatüründe teklifi ve vaz'î olmak üzere ikili taksim genel kabul görürken tahyîrî hüküm anlayışı ile üçlü bir taksime gitmek daha ince ve dikkatli bir bakış açısının ürünü olarak görülmektedir. Araştırmamıza konu edindiğimiz cevaz kavramının da bu bakış açısıyla meseleye yaklaşıldığında tahyîrî hükümler kapsamında değerlendirileceği açıktır. Teklifi hükmün kapsamına dâhil olup olmama açısından cevaz kavramı usûl eserlerinde mubah kavramı etrafında bu hususta gerçekleştirilen mütalaalarla aynı ölçüde konu olur. Nitekim birçok usûl eserinde bu iki kavram yakın anlamda ve hatta birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.²⁷

Âmidî (ö. 631/1223) konuya ilişkin yaklaşımları konu edinirken mubah kavramının teklifi hükümler kapsamına girip girmediği hususunda fıkıh âlimlerinin ihtilaf ettiklerini, Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027) dışındaki cumhurun bunu teklifi hüküm kapsamında görmediklerini belirtir ve mesele etrafında şekillenen tartışmaların lâfzî farklılıklardan kaynaklandığına işaret eder.²⁸ Âmidî, teklifin kendisinde külfet ve meşakkat bulunan bir işin talep edilmesini ifade ettiğini söyleyerek, Arapların kullanım itibari ile de bu kavrama külfetli ve meşakkatli bir işi talep etme anlamını yüklemiş olduklarını, dolayısıyla mubahta herhangi bir şeyin talep edilmesinin söz konusu olmadığı, bu nedenle mubahtın teklifi hükümler kapsamında ele alınamayacağını savunur. Zira mubah, herhangi bir mükellefiyetle sorumlu tutmayı değil, yapılmasında sakınca olmayan iki şey arasında kullanın dilediklerini yapabilme serbestisine sahip olmaları anlamına gelmektedir.²⁹

Beyânûnî de mubah kavramının hakikî anlamda teklifi hüküm kapsamında ele alınamayacağını belirtirken, mubahta teklifin bulunmadığına işaret eder. Fakat bununla birlikte bir kısım fıkıh ulemasının onu teklifi hükümlerden saymasının tağlîb yolu ile bir şeyin diğerine katılması anlayışına dayandığını belirtir.³⁰ Kavramın teklifi hükümlerden kabul edilmesinde bir başka bakış açısının da bulunduğunu söyleyen Beyânûnî, cüz'ün zikredilerek

²⁷ Gazâlî, I/73-74; Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfî*, s. 235; Ali b. Şerif Alevî, *Ebvâbu'd-Duhûl li-Fehmi İlmi'l-Usûl*, Dârü'l-Beyza, (y.y.) 1418/1997, s. 284; Abdulmecid Abdulhamid Dîbânî, *el-Minhâcu'l-Vâzıh fî İlmi Usûli'l-fikh ve Turûku İstinbâti'l-Ahkâm*, Câmiatu Karyunus, Bingazi 1995, I/85; Husarî, s. 73; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İfav Yayınları, İstanbul 1998, s. 129.

²⁸ Âmidî, I/117.

²⁹ Âmidî, I/117-118.

³⁰ Beyânûnî, *el-Hukmu't-Teklîfî*, s. 251.

küll'ün kastedilmiş olması türünden bir mecaz anlayışı ile buna açıklık getirmeye çalışır.

Câiz'in/mubah'ın teklifi hükümlerden olduğu görüşünü savunan Ebû İshak İsferyî'nin bu yaklaşımı, birçok usûl eserinde fukahâ tarafından garip karşılanarak onun bununla ne kastettiği hakkında çeşitli mülâhazalar serdedilmiştir.³¹ Genel kanaat olarak usûl âlimleri, mubah kılınan bir şeyin mubahlığına ilişkin itikadın gerekliliği ve mükelleflerin böyle bir inanca sahip olmak şeklinde bir teklife muhatap kıldıkları anlayışına dayalı olarak Ebû İshak İsferyî'nin böyle bir kanaate sahip olabileceğini ifade ederler. Nitekim mendup kavramının teklifi hüküm kapsamında olup olmamasına ilişkin benzeri bir yorum da usûlcüler arasında bilinmektedir.

Beyânûnî, Ebû İshak İsferyî'nin meseleyle alakalı görüşü hakkında yapılan yorumu tam anlamıyla geçerli kabul etmez ve böyle bir te'vilin benimsenmesi durumunda teklifi veya vaz'î olsun her türlü hükmün birer hüküm olduğuna inanılması gerektiği gerekçesiyle teklifi hüküm olarak adlandırılmasının mümkün olacağını, ancak bunun ise geçerli bir yorum olarak kabul edilemeyeceğini söyler. Fukahânın yorumuna alternatif olacak bir anlayış ortaya koyan Beyânûnî, Mu'tezilî fakih Kâ'bî ve Ebû İshak İsferyî tarafından savunulan yaklaşımı benimseyerek mubahın me'mûrun bih olmasına itibarla onun teklifi olarak isimlendirilebileceğini zikrederek bunun da parçanın zikredilerek bütünün kastedilmesi (zikru'l-cüz' ve iradetü'l-küll) türünden bir mecaz olarak anlaşılması ihtimalini belirtir.³²

Konuya ilişkin Tanzimat dönemi düşünürlerinden Mansûrîzâde Said (ö. 1342/1923) ile İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946) arasında geçen tartışmalar, İslâm hukukunun bakışını genel hatlarıyla yansıtmaya açısından ışık tutucu mahiyettedir.

Mansûrîzâde Said, cevaz ile ilgili makalesinde bu konuya genişçe yer ayırarak cevazın şer'î hüküm olmadığını savunur. Ona göre cevaz, ahkâm-ı şer'îyyeden sayıldığı takdirde kişinin bütün fiil ve davranışlarının dinî hukukun kapsamına girip dinî hukukun hüküm ve tesiri altında kalacağını belirtir.³³

Kanaatimizce, Mansûrîzâde Said'in burada cevazın şer'î hüküm içinde mütalaa edilmesi durumunda nasların her türlü hukukî olayın vasfını belirtmek zorunda olduğu dolayısıyla mubah nitelikli her türlü fiilin de tek tek

³¹ Âmidî, I/117; Zerkeşî, I/278; Rahûnî, II/84.

³² Beyânûnî, *el-Hukmu 't-Teklifî*, s. 251-252.

³³ Mansûrîzâde Said, X/295-303.

hukuk tarafından belirlenmesi gerektiği şeklinde bir kabule götüreceğini savunmaktadır. Bu ise onun usûl anlayışında “mubahlığın asıl olduğu” prensibine uygun düşmemektedir. Çünkü bu kabul, sınırsız hukukî olaya cevap verecek evrensel bir kavram olan ibâha'nın sınırlarını daraltmaktadır.

İsmail Hakkı, cevazın ahkâm-ı şer'îyyeden olduğunu belirterek Mansûrîzâde Said'i eleştirir. İzmirli İsmail Hakkı, cevaz'ın/ibâha'nın şer'î hüküm olup olmaması hakkındaki ilmî tartışmanın lafızdan kaynaklandığını belirterek bu görüşünü delillendirme yoluna gider. Lafzî ihtilafın sonucunun kimseye yaramayan bir çekişme olarak gören İsmail Hakkı, cumhurun, hükmü “talep veya tahyîr yoluyla kulun fiillerine müteallik olan hitaptır” şeklinde tarif ettiklerini beyan ederek “dilerseniz yaparsanız”, “sizin için güçlük (muahze ve mücazat) yoktur” meâlindeki âyetlerin de şüphesiz bir hitap olduğunu ve Şârî' katından bir hüküm olduğunu belirtir.

İsmail Hakkı, Mu'tezilenin hüküm tarifindeki “kendinde talep bulunan” şeklinde tahsis etmelerinden dolayı mubah'ı/câiz'i şer'î hükümden kabul etmediklerini zikreder. Lafızdan kaynaklanan bu ihtilafı değerlendirirken Karâfi'nin bu husustaki görüşünü delil olarak sunar. Nitekim Karâfi, “mubah'ı/câiz'i, nefy-i harac ile tefsir edenlere göre mubah/câiz, şer'î hüküm değildir. Çünkü nefy-i haracın şer'in vurûdundan önce sabit olduğunu belirtir. Nefy-i haracı i'lâm (şer'î bildirim) ile tefsir edenlere göre ise, mubah/câiz, şer'î bir hükümdür” şeklinde ifade eder.³⁴ İsmail Hakkı, usûl âlimlerinin ibâha'dan/cevaz'dan selb olunan şer'î hükmün teklifi olduğunu ve âlimlerin ibâha'yı/cevaz'ı teklifi hükümden saymalarının tağlîb yolu ile olduğunu zikreder. İsmail Hakkı, teklîfi hükmü; “Kendisinde teklif ve tahyîr bulunan yahut kendisinde teklif bulunan ve yahut da mükellefin fiillerine taalluk eden bir hüküm” şeklinde tarif eder. Birinci tarifteki “tahyîr” kaydının cevazın mahiyetinde var olduğunu ve buna göre cevazın şer'î bir hüküm olduğunu zikreder. Üçüncü tarife göre, işlenen bir fiilin ya işlenmesi ya da işlenmemesi matlup olup yahut da iki tarafı da eşittir. Bu üç durumdan biri fiile terettüp edeceği görüşünden hareketle de cevazın şer'î bir hüküm olduğunu belirtir. İkinci tarife göre ise, ibâha'da/cevaz'da teklif ve talep bulunmadığından teklifi hüküm içerisinde mütalaa edilemeyeceğini, fakat tağlîb yolu ile ibâha'nın/cevaz'ın teklifi bir hüküm addedileceğini ifade eder. İsmail Hakkı, konuya başka bir perspektiften bakıldığında mubah'ın/câiz'in teklifi olduğunu

³⁴ İzmirli, XII/297-298.

zikreder. Bunu da mubah/câiz olan bir fiilin mubah/câiz olduğuna itikat etmenin hükmünün vacip olduğundan yola çıkarak beyan eder.³⁵

Karâfi (ö. 684/1285), ibâha'nın/cevaz'ın tefsirine ilişkin olarak İslâm hukukçularının tutumundan bahsederken ibâha'yı/cevaz'ı, yükümsüzlük ve vebalsizlik durumu (nefy-i harac) olarak tefsir eden telakkinin mütekaddimun hukukçularının genel yaklaşımı olduğunu belirtir. Karâfi, bu bakış açısıyla ibâha'nın/cevaz'ın vücûb ve mekruhu da içerdiğini ifade ederken, bir işi veya fiili yapmak ile yapmamak (fiil ile terk) arasında herhangi bir farkın bulunmaması şeklindeki anlayışın ise müteahhirun hukukçularının genel yaklaşımı olduğunu zikreder.³⁶

Cevaz'ın/mubah'ın şer'î (teklifi) hüküm kapsamında kabul edilip edilemeyeceğine ilişkin mütalaalar değerlendirildiğinde meseleyle alakalı farklılaşmanın temelinde terminolojik telâkkilerin bulunduğunu ve netice itibariyle ihtilafın lâfzî boyutta olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim tekliften maksat mubah olduğuna itikat etmenin gerekliliği ise mubahın teklifi hüküm içerisinde kabul edildiğinde mümkün olur. Mesele salt bu lâfzî boyutuyla ele alınacak olsa vücûb ve hurmetin dâhi şer'î olmadığı söylenebilir. Zira rükün, şart, sebep gibi vaz'î ahkâmın, mükelleflerin fiilleriyle alakalı bulunmayışına bakılarak vaz'î hükümlerin ahkâm-ı şer'iyeden olmadığını söylemek mümkün olur. Misal: Farz namazda kıyam rükündür. Rükün ise şer'î hüküm kapsamında vaz'î hüküm içerisinde değildir. Şer'î hükmün bu türü olan hükümler mükellefin fiiline taalluk etmediği göz önünde tutulursa vücûb ve hurmet burada dahil olmadıklarından bu manada şer'î hüküm olamaz.³⁷

3. Cevazın Müstenedi

Cevazın müstenedinden kastımız, Şârî'in vücûb, hurmet, kerahet, sıhhat ve fesad gibi birtakım hükümler bağladığı mükelleflere ait fiillerin hükümlerinin kendilerinden çıkarılacağı delillerdir. Şer'î hükümler için kaynak değeri taşıması hususunda fakihlerin kabulüne mazhar olan başlıca dört delil ve hücciyetleri hakkında birtakım ihtilafın söz konusu olduğu fer'î deliller, şer'î ahkâmın müstenedi durumundadırlar.

Biz araştırma konumuzu teşkil eden cevaza/ibâha kavramı açısından meseleyi değerlendirerek diğer şer'î ahkâm için söz konusu edilen mülahazaları cevaz kavramı bağlamında ele almaya çalışacak ve şer'î bir

³⁵ İzmirli, XII/298-300.

³⁶ Karâfi, s. 70-71.

³⁷ İzmirli, XII/299.

hüküm olarak cevazın Kitâb ve Sünnet'te ne şekilde elde edilebileceği meselesine değineceğiz.

3.1. Kur'ân'da Cevaz ve Cevaz/İbâha Üslupları

Kur'ân-ı Kerîm, şer'î ahkâmı beyan ederken vacip (farz) hükmünü koyacağı yerde vücûb lafzını, haram hükmünü koyacağı yerde hurmet lafzını kullanmadığı gibi câiz hükmünü koyacağı yerde de cevaz kavramını kullanmamıştır.

Kur'ân'da birtakım fiillerin serbest bırakıldığı ifade edilirken farklı üslup ve lafızlar kullanılmış, yapılması halinde herhangi bir yasağın, günahın veya zorluğun yokluğunu ifade eden fiillere yer verilmiştir. Şer'î ahkâmı beyan için kullanılan üslup ve lafızlardan hüküm istinbat etme işini üstlenen kimselerin Arap dilinin incelikleri ve Arap örfünün yapısı hakkında malumat sahibi olmaları yanında değişik tarzlarda serdedilmiş olan şer'î üslup ve sıygalardaki va'd ve vaîd gibi unsurları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Herhangi bir fiilin ya da işin serbestliğini beyan etmeye yönelik kullanımlar için de aynı hassasiyetin söz konusu olacağı açıktır.

Hükümlerin bildiriminde çok sayıda farklı üslûp ve sıyga kullanılmakla birlikte bu üslupların anlamsal içerikleri göz önüne alındığı takdirde birtakım genellemelere gitmek mümkündür.³⁸

Kur'ân'ın vacip nitelikli şer'î ahkâmı beyan hususunda kullandığı üsluplara bakıldığında emretme, yüceltme, fiil veya failini övme, fiili veya failini sevdiğini ifade etme yahut bir fiilin veya onun failinin üzerine yemin etme vb. durumlar bu fiilin yapılmasının vacip ya da mendup olduğuna işaret etmektedir. Yapılması hususunda Arap dilindeki kullanımı itibariyle kesinlik ifade etmesi veya ona kesinlik kazandıracak farklı bir ifade ile birlikte kullanılması, söz konusu fiilin hükmünün vacip (farz) aksi halde ise mendup olduğu anlamına gelmektedir.³⁹

Bir fiilin terkini talep için kullanılan üsluplarda ise; fiili veya faili kötöleme, fiili işleyeni lânetleme, hayvanlara ve şeytanlara benzetme, fiili işleyenin dünyevi veya uhrevî bir cezaya müstahak olacağını belirtme yahut hubs, نجس / necis, رجس / rics ve فسق / fîsk gibi lafızlar kullanma yoluyla işlenen fiili pis, kötü, çirkin ve şeytan işi olarak niteleme ve bunun gibi yapılan

³⁸ Zekiyyuddîn Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (terc. İbrahim Kâfi Dönmez), Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1999, s. 68-70.

³⁹ İzzeddîn Abdulazîz b. Abdisselâm (ö. 660/1262), *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, (thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiye), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987, s 80, 276; Şabân, s. 68.

fiili kötöleme anlamına gelen ifadelere yer verilmesi bu tür fiillerin hurmetine veya kerahetine delalet etmektedir.⁴⁰

Hurmet bildiren ifadeler Arap dilinin kendine özgü yapısı ve kullanımları bağlamında ele alındığında kullanılan sıyga tek başına kesin olarak fiilin terkinin âmir ise veya fiilin işlenmemesini talep eden başka bir ifade ile birlikte kullanılmış ise haramlık aksi takdirde ise kerahet ifade eder. Şer'î ahkâmın vacipliğine, hurmetine veya kerahetine delalet eden üslûplar ve kullanımlar bulunduğu gibi bir fiilin mubahlığına delalet eden sıyga, üslup ve kullanımlar da söz konusudur. Fiilin helal kılındığına, işlenmesine izin verildiğine yapılmasında herhangi bir günah (الائم-الجناح) bulunmadığına veya zorluğun (الحرج) kaldırıldığına delalet eden lafızların kullanılmış olması söz konusu fiilin yapılması ya da işlenmesinin câiz/mubah olduğunu ve mükellefin bu fiili yapıp yapmama hususunda serbest bırakıldığını gösterir.⁴¹

- 1- Allah'ın kullarına nimet olarak bahşettiği şeyleri zikretmesi,
- 2- Bir şeyin haram kılınmasına ve kötülenmesine karşı reddiyede bulunması,
- 3- İlgili fiil hakkında herhangi bir yasaklamadan bahsetmemesi,
- 4- Birtakım şeylerin kullar için yaratıldığını belirterek bunlardan yararlanmanın kulların hakkı olduğunu belirtmesi, bildirim konu olan tutum ve davranışların mubahlığına delalet etmektedir.⁴²

İbâha kelimesi, İslâm hukukunun ana kaynakları olan gerek Kur'ân gerekse Sünnet'te bizatihi geçmemektedir. Ancak sarıh veya üstü kapalı karinelerin yardımı ile ibâha kavramının kapsamına giren üslûplara rastlamak mümkündür. M. Sellam Medkûr, gerek Kur'ân gerekse hadislerden verdiği örneklerle ibâhaya delâlet eden nasları geniş bir şekilde eserinde zikretmiştir.⁴³

Cevazın müstenedi başlığı altında genel olarak teklifi hükümlerin kendilerinden istinbat edildiği kaynakları kastettiğimizi belirtmiştik. Bu kaynaklardan ilki olup usûl-i fıkıhçılar tarafından "aslu'l-usûl" olarak konumlandırılan Kitâb'ın/Kur'ân-ı Kerîm'in bir cevaz hükmüne kaynaklık ediş tarzına işaret etmek uygun olur.

Cevaz/mubah hükmünün kendilerinden çıkarıldığı delillerin ve daha özel olarak ifadelerin lafzî yönünün göz ardı edilemeyeceği gerçeğinden yola

⁴⁰ İzz b. Abdisselâlm, s. 80, 276; Şabân, s. 69.

⁴¹ Şabân, s. 69-70.

⁴² Şabân, s. 70.

⁴³ Muhammed Sellâm Medkûr, *Nazâriyyetu'l-İbâha inde'l-Usûliyyîn ve'l-Fukahâ, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1984, s. 65-80.*

çıkarak cevaza/mubaha ilişkin üslupları kaynaklardan ilki olan Kitab'ın alt başlığı olarak verirken, usûl eserlerindeki tasniften esinlendik ve böylece konunun kısımları arasındaki alaka ve bütünlüğü sağlamaya çalıştık. Nitekim usûl eserlerinde "elfâz bahisleri" olarak bilinen ve istinbat metodlarını konu edinen başlık, kaynaklar teorisini anlatan genel başlık altında ve kaynakların ilki olan Kitab'a ilişkin bir alt başlık olarak incelenmektedir. Nassın yorumuna dair lafzî ve metodik bilgilerin yer aldığı bu bölüm Kur'ân ve Sünnet arasındaki müşterek bahisler olarak mütalaa edilir.

Biz bu üslupları detaya girmeksizin özet olarak iki başlık altında sunmaya çalışacağız.

3.1.1. İbâha/Cevaza Açık Bir Şekilde Delâlet Eden Üsluplar

Bu başlık ile delaletin açıklığıyla usûl-i fikhın lafız türlerine ilişkin tasniflerinden biri olan vaz' edildiği manaya açıkça delalet edip etmemesini değil, cevaz ifade eden lafızlardan biri kullanılarak yargıda bulunulmasını kastediyoruz.

Cevaz hükmünün kendisiyle doğrudan ilgili lafızlarla ifade edilmeyip örneğin "yasaktan sonraki emir ibâha bildirir" gibi daha metodik esaslara dayalı olarak ortaya konulmasını nispeten üstü kapalı ve dolaylı bir anlatım olarak kabul ettik.

3.1.1.1.1. (نفى الحرج) Vebalin Yokluğu – Güçlük ve Zorluğun Kaldırılması

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde zorluğun, güçlüğü kaldırıldığını ifade eden âyetler vardır ki bunlar ibâhaya delâlet edici özelliklere sahiptir.

مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ

“Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez.”⁴⁴

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ

“Allah'ın kendisine helal kıldığı şeyde Peygamber'e herhangi bir vebal yoktur.”⁴⁵

3.1.1.1.2. (نفى الجناح) Günahın ve Vebalin Yokluğu

Kur'ân-ı Kerîm'de mükellefin yaptığı takdirde herhangi bir günahın terettüp etmediğini (câiz olduğunu) bildirmek için birçok yerde bu kalıp kullanılmıştır. Bu kalıp, mükellefin o fiili yapıp işlediğinde ona serbestlik ifade ettiğine delâlet eder.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَىٰ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ

⁴⁴ Mâide, 5/6.

⁴⁵ Ahzâb, 33/38. Ayrıca bkz. Nûr, 24/61.

“Eğer size yağmurdan bir eziyet olur yahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size bir günah/vebal yoktur.”⁴⁶

Aktardığımız âyette korku namazının keyfiyetine ilişkin bilgiler verilmekte, ifa edilecek bu namaz esnasında yağmur veya hastalık gibi bir mazeret sebebiyle silahı bırakarak namaz kılmakta bir günah, sakınca olmadığı ifade edilmektedir.

3.1.1.1.3. (نفي الإثم) Günahın Kaldırılması

Kur’ân-ı Kerîm’de “ism” (إثم) kelimesi birçok yerde geçmekte olup nefy edatı ile kullanıldığında bunların birçoğunda ibâhaya delâlet eder. Câiz terimi, işlendiği takdirde günahın olmadığını belirten “lâ ism” (لا إثم) kelimesini kapsayan bir anlam ifade eder.⁴⁷

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ

“Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan yemesinde günah yoktur.”⁴⁸

Bu âyeti kerimede Cenâb-ı Hak, yenilmesi haram olan şeyleri saydıktan sonra zarurete binaen insanın hayatta kalmasına sebebiyet verecekse bu takdirde belli miktarda yenmesine cevaz vermiştir.

İslâm âlimleri bu âyetin ışığında, “Zaruretler memnu’ olan şeyleri mubah kılar”⁴⁹ küllî kaidelerini çıkarmışlardır. Zaruret, Şâri’in yasaklamış olduğu bir şeyi câiz kılan özürdür. Buradaki mubahtan kasıt ise ıstılâhî anlamından ziyade mükellefe yaptığı davranıştan dolayı sorumlu olmayacağını bildirimdir. Haramlık hükmü kalkmadan sadece yükümlülük unsuru ortadan kalkar.

3.1.1.1.4. (نفي المؤاخذه) Sorumluluğun Kaldırılması

Kur’ân’da “muaheze” ve bu kökten türeyen birçok kelime geçmektedir. Bu âyetler, sorumluluğun, dolayısıyla günahın ve cezanın terettüp etmediğini ifade eder.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ فَلَوْ كُنتُمْ

⁴⁶ Nisâ, 4/102. Ayrıca bkz. Bakara, 2/158, 198, 233, 236.

⁴⁷ Mahmûd Abdurrahman Abdulmunim, *Mu’cemu’l-Mustalahât ve’l-Elfâzi’l-Fıkhîyye*, Daru’l Fazile, Kahire (t.y.), s. 515.

⁴⁸ Bakara, 2/173. Ayrıca bkz. Bakara, 2/203.

⁴⁹ Ali Haydar Efendi, (ö. 1354/1935), *Dureru’l-Hukkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, (b.y) İstanbul 1330, I/76.

“Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Lakin kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutar.”⁵⁰

Bu âyetteki yemin “lağv yemini”dir. İmam Şâfiî’ye (ö. 204/820) göre lağv yemini, kişinin niyet ve kasıt bulunmaksızın yaptığı bir yemin çeşididir. Bu tür yeminden dolayı da kişiye yükümlülük gerekmediği gibi kefarete de gerekmez.⁵¹

3.1.1.1.5. (نفي السبيل) Cezanın Kaldırılması

وَلَمَنْ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ

“Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur.”⁵²

Beğavî (ö. 516/1122) ve Fahreddin Râzî (ö. 606/1209), bu âyetteki “sebil”den kastı sorumluluk ve cezanın terettüp etmemesi şeklinde açıklarlar.⁵³ İbn Kesir (774/1373) ise *sebîli*, zulüm yapıldıktan sonra haklarını alma hususunda onların üzerinden günahın kaldırılması şeklinde tefsir eder.⁵⁴

3.1.1.2. İbâha/Cevaza Üstü Kapalı Bir Tarzda Delâlet Eden Üsluplar

3.1.1.2.1. Emir Sıygasının İbâhaya/Cevaza Delâleti

Kur’ân-ı Kerîm’de,⁵⁵ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا âyetindeki emir kalıbı “haleltum” fiilinin karinesiyle ibâhaya (cevaza) delâlet eder.⁵⁶ Zemahşerî (ö. 538/1144), ihramdan çıkıp avlanmada herhangi bir günah terettüp etmeyip bunu yapmanın câiz olduğunu, usûlcülerin benimsediği “Yasaktan sonra gelen emir, ibâha/cevaz ifade eder” genel ilkesine istinaden burada üstü kapalı bir üslupta ibâha bulunduğunu zikreder.⁵⁷

⁵⁰ Bakara, 2/225.

⁵¹ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*, [çvr. Dr. Ahmet Efe (ve öte.)], Risâle Yayınları, İstanbul 1994, IV/202.

⁵² Şûrâ, 42/41.

⁵³ Ebû Muhammed Muhyissunne Huseyn b. Mesud Beğavî (ö. 516/1122), *Tefsîru'l-Begavî (Mealimu't-Tenzil)*, (thk. Hâlid Abdurrahman Ak), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1407/1987, IV/130; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî (ö. 606/1209), *Mefatihü'l-Gayb*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1934, XVII/181.

⁵⁴ Ebu'l-Fidâ İmaduddîn İsmail b. Ömer İbn Kesir (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Muhammed İbrahim Benna), Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, VII/200.

⁵⁵ Mâide, 4/2.

⁵⁶ Beğavî, II/8.

⁵⁷ Zemahşerî, I/592.

Mehmet Vehbi Efendi (1369/1949), buradaki emrin, “Hurmetten sonra varit olan emirler ibâha içindir” usûl kaidesince ibâha bildirdiğini ifade eder. Ona göre ihramlı iken avlanmanın yasak oluşu daha önceki ayetlerde zikredilmişken buradaki فَاصْطَادُوا ifadesi “avlanabilirsiniz” şeklinde avlama işinin câiz/mubah olduğuna bir müsaade anlamı taşıdığına delâlet eder.⁵⁸

3.1.1.2.2. Hıll (Helal) Teriminin Delâleti

أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı...”⁵⁹

Bir fiilin şer’î hükmünü bildirmeye yönelik olarak kullanılan bu ifadeler her zaman cevaz/ibâha anlamı içermez. Haramın karşıtı olarak düşünüldüğünde cevaz/ibâha anlamına geldiği gibi vacip, mekruh ve mendup anlamlarına da gelebilir. Bundan sadece cevaz/ibâha manası çıkarılır demek doğru bir yaklaşım tarzı olmaz.

3.1.1.2.3. Haramlığı ve Nehyi Nefyeden İfadeler

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

“Deki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?”⁶⁰

Âyet-i kerimede Şârî, kulları için yarattığı tertemiz rızıkları zikrederek “Ben onları kullarımın istifadesine sunmuş iken onları haram kılan kimdir?” şeklinde muhataplara soru yöneltip, kendisinin bir şeyi haram kılmadıkça ondan istifade etmenin câiz/mubah olduğunu ifade etmektedir.

لَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ

“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.”⁶¹

Aktardığımız âyette, din uğruna savaşmayan, dine ve Müslümanlara karşı zararı olmayan uzak-yakın kimselerle münasebet kurmanın, onlara karşı iyilikte bulunmanın yasak olmayıp, aksine bunun câiz/mubah olduğu bildirilmektedir.

3.1.1.2.4. Açık veya Üstü Kapalı Haram Kılma İfadesinden Sarîh veya Zımnî olarak İstisna Yapılması

⁵⁸ Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1369/1949), *Hulâsâtu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1967, III/1139.

⁵⁹ Bakara, 2/187. Ayrıca bkz. Mâide, 5/96.

⁶⁰ Â'râf, 7/32

⁶¹ Mümtehine, 60/8.

Bu gibi durumlarda geçici bir mubahlık söz konusudur. Zarurete bağlı olarak meşrû kılınan hüküm naslarla yasaklanmış bir durumu geçici olarak câiz/mubah kılar. Söz konusu cevaz, zaruret halinin var olduğu müddetçe işlerliğini korur. Zaruret hali son bulunca ona bağlı olarak meşrû kılınan hüküm de geçerliliğini yitirir.⁶²

Bu tür cevaz durumuna örnek olarak şu âyetler gösterilebilir;

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرُّرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنْ كَثِيرًا

“Üzerine Allah’ın adı anılıp kesilenlerden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır.”⁶³

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti- ki pisliğin ta kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.”⁶⁴

Konu ile alakalı deliller tetkik edildiğinde bu hususların haramlığını bildiren delil, zaruret hallerini istisna ederek hükmün dışında bırakmaktadır. Yasaklanan/haram kılınan şeyden istisna edilenlerin hükmü, cevaz/ibâha olduğuna göre kişinin kendi iradesiyle hareket etme imkânı bulunduğu/ihtiyarî hallerde haram kılınan bu şeyler, çaresiz kaldığı ıztırarî hallerde mubah hükmünü almaktadır.⁶⁵

âyetinde “Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır”

⁶² Mustafa Ahmed Zerkâ (ö. 1420/1999), *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd el-Medhâlu'l-Fıkhîyyi'l-Âmm*, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1967, II/998.

⁶³ En’âm, 6/119.

⁶⁴ En’âm, 6/145.

⁶⁵ Serahsî, Ebu Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî (ö. 483/1090), *Kitâbu'l-Mebsût*, Matbaasu’s-Saade, Mısır (t.y.), XXIV/48; Alâuddin Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed Buhârî (ö. 730/1330), *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrût 1997, II/322-323.

buyrularak insanların çaresiz kalıp da ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları vakit haram kılınan şeyden yemeye cevaz verilmiştir. Cessâs (ö. 370/980), bunun bir ıztırar hali olduğundan âyetin haram olan şeylerin yenmesine cevaz verdiğini belirtmiştir.⁶⁶ İslâm hukukçuları الضرورات تبيح المحظورات “Zaruretler memnu’ olan şeyleri mubah kılar” kaidelerini literatür içerisinde genel prensip olarak zikretmişlerdir. Zaruret, yasak mahiyetli bir şeyin işlenmesini câiz kılmaktır. Buradaki mubahlıktan kasıt haramı helal görme değil, haram olan bir şeyi bir özre binaen işleme olanağı sağlamaktır. Yani sorumluluğu ortadan kaldıran bir mubah (cevaz) söz konusudur.

3.1.2. Sünnette Cevaz ve Cevaz/İbâha Üslupları

Kur’ân’dan sonra İslâm hukukunun ikinci ana kaynağını teşkil eden Hz. Peygamber’in sünnetinin bir parçası olan hadislerde cevaz kavramının terim anlamıyla kullanıldığı görülür. “Müslümanlar arasında sulh (anlaşma) câizdir”⁶⁷ hadisinde görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v)’in Müslümanların aralarında yapmış oldukları anlaşmanın dinen bir sakıncası olmadığını ve bunun helal/mubah olduğunu ifade etmek için “câiz” kelimesini kullanmıştır.

Hz. Peygamber, câiz kelimesini kullandığı yerlerin yanı sıra bir şeyin cevazına hükmettiği yerlerde farklı sıygalarda da bunu ifade etmiştir. “Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim, şimdi ise onları ziyaret ediniz. Çünkü bu size ahireti hatırlatır.”⁶⁸ Bu hadisindeki yasak mutlak anlamda gelmiş, bu yasaktan sonra gelen emir, vücûb ve nedbe delâlet etmediği gibi yasaktan önceki hükmü de ifade etmez. Usûl âlimlerinin ekseriyeti yasaktan sonra gelen emir sıygasından anlaşılması gereken bu emrin vücûb değil, ibâha (cevaz) olduğu kanaatini benimselerler.⁶⁹

⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrût 1985, I/156.

⁶⁷ Suleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sunen*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kable li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1414/1998, “Akdiyye”, 12; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî İbn Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sunen*, Şeriketu't-Tıbbâti'l-Arabiyye, Riyâd 1984, “Ahkâm”, 23 (الصلح جائز بين المسلمين)

⁶⁸ İbn Mâce, “Mişkât”, I.

⁶⁹ Muhammed Sellâm Medkûr, *Mebâhisu'l-Hukm inde'l-Usûliyyîn*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1379/1959, s. 111.

3.1.2.1. (نفى الحرج) Vebalin Yokluğu-Güçlük ve Zorluğun Kaldırılması

Hiz. Peygamber'e hac esnasında bir adam gelerek tıraş olmadan önce kurban kestğini söylediğinde, Peygamberimiz "güçlük/vebal yoktur" cevabını verir.

فجاء رجل فقال: يا رسول الله، لم أشعر، فحلقت قبل أن أنحر، فقال: اذبح ولا حرج⁷⁰

Bir başka hadiste, bir kimse, Hiz. Peygamber'in huzuruna cemrelere taş atmadan önce kurban kestğini zikrederek, bunun hükmünü öğrenmek istemiştir. Hiz. Peygamber, ona hitaben "Kes, bir vebal yoktur" buyurmuştur.

فجاء آخر فقال: فنحرت قبل أن ارمي؟ قال: ارم ولا حرج⁷¹

Aktardığımız her iki hadiste Hiz. Peygamber, "لا حرج/حرج" ifadesiyle vebalin, güçlük ve zorluğun kaldırıldığını belirtmektedir.

3.1.2.2. (نفى الجناح) Günahın, Vebalin Kaldırılması

Hiz. Peygamber, ihramlı olan bir kimsenin ihramda iken hiçbir canlıyı öldüremeyeceğini, ancak bundan beş canlının istisna edilerek onları öldürmekte herhangi bir günahın terettüp etmeyeceğini, dolayısıyla ihramlı bir kimsenin bu canlıları öldürmesinin câiz olduğunu belirtir.

ثم خمس لا جناح على من قتلهن في الحرام والإحرام الفارة والعقرب والغراب والحدأة و الكلب العقور⁷²

"Beş cins hayvan Harem dahilinde ihramlıyken öldürülmesinde günah/vebal yoktur. (Bunlar:) Fare, akrep, karga, çaylak ve kuduz köpek"

3.1.2.3. (نفى الإثم) Günahın Kaldırılması

Aşağıdaki ilgili hadis, Mina'da bulunan hacıların işlerini teşrik günlerinin ilk iki gününde bitirmeleri halinde vatanlarına dönmek için Mekke'ye giderlerse bunun câiz olduğunu ve üçüncü güne bırakanların da kendileri üzerine bir günahın olmadığını ifade eder.

عن عبد الرحمن بن يعمر الديلمي قال: أتيت النبي وهو بعرفة، فجاء ناس أو نفر من أهل نجد، فأمرؤا رجلا فنأدى رسول الله: كيف الحج؟ فأمر رجلا فنأدى: الحج الحج يوم عرفة من جلاء قبل صلاة الصبح من ليلة جميع فتم حجّه، أيام منى ثلاثة فمن تعجل في يومين فلا إثم عليه

Abdullah b. Ya'mur ed-Deylemî'den; demiştir ki: Hiz. Peygamber Arafat'ta iken yanına varmıştım. Necid halkından bazı kimseler yahut bir grup

⁷⁰ Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. Muslim el-Haccac (ö. 261/875), *es-Sahihu Muslim*, (nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Daru't-Talia, Riyâd 2006/1427, "Hac", 57.

⁷¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî (ö. 256/870), *es-Sahih*, (b.y.) (t.y.), I/28.

⁷² Muslim, "Hac", 9.

geldiler. (İçlerinden) birine (Hz. Peygamber'e hacla ilgili sualler sormasını) emrettiler. (O da) Resulullah'a (Arafat'ta vakfeye yetişemeyen kimsenin) hacc(ı) nasıldır? diye sordu. Resulullah da birisine emretti. (O kişi emre itaat ederek)

“Hac, Arafe günü (vakfe yapmak) demektir. Kim Müzdelife gecesini sabah olmadan (Arafat'a) gelirse haccı tamamdır. Mina günleri üçtür, kim acele eder de iki günde (Mekke'ye) dönerse ona bir günah yoktur” diye yüksek sesle bağırdı.⁷³

3.1.2.4. (نفي البأس) Sakıncanın Olmaması

Lügatte “be's” (بأس) kelimesi, meşakkat, sıkıntı, savaş, kuvvet⁷⁴, azap ve ceza⁷⁵ anlamlarına gelmektedir.⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de de bu anlamlarda kullanılmış olup, sakıncanın bulunmadığı şeklinde herhangi bir kullanım bulunmamaktadır.

Hadis kaynaklarına baktığımızda “be's” kelimesi, birçok yerde geçmekte olup daha çok fıkıh literatüründe bir şeyin câiz/mubah olduğunu ifade eden bir kullanım şekli ile karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlamdaki kullanıma ilişkin örnek:

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَنْجَعِيِّ كُنَّا نَرْقِي فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ تَرَى فِي ذَلِكَ فَقَالَ
أَعْرَضُوا عَلَيَّ رُقَاكُمْ لَا بِأَسَ بِالرُّقِيِّ مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ شِرْكٌ

Afv bin Malik (r.a)'dan nakledildiğine göre:

“Biz cahiliye döneminde rukye yapardık. Hz. Peygamber'e, 'Ey Allah'ın resulü rukyeyi nasıl görüyorsunuz?' diye sorduk. Hz. Peygamber: “Yaptığınız rukyeyi bana gösterin! İçerisinde şirk olmadığı müddetçe bir zarar yok (câiz) buyurdu.”⁷⁷

⁷³ Ebû Dâvûd, “Menasik”, XI/1949.

⁷⁴ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali İbn Manzûr el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arabî'l-Muhîd*, Dâru Lisani'l-Arab, Beyrût 1970, “be's” md., I/151.

⁷⁵ Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1413/1993, “be's” md., s. 684.

⁷⁶ Cemaledîdîn Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî el-Fettânî (ö. 986/1578), *Mecmau Bihâri'l-Envâr fî Garâibi't-Tenzil ve Letâifu'l-Ahbâr*, Dâru'l-İmân, Medine 1415/1994, I/145.

⁷⁷ Muslim, “Selâm”, 22. Ayrıca bkz. Ebû İsâ Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sulemî et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiu'l-Kebîr*, (thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, “Buyu”, 24; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî (ö. 303/915), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. Abdulgaffar Suleyman Bundarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, I/85/129; İbn Mâce, II/2292.

3.1.2.5. (رفع القلم) Sorumluluğun Kaldırılması

Ref'ul kalem tabirinden kasıt, mükellefin yapmış olduğu bir fiilin sorumluluk açısından ele alındığında ona bir külfet yüklediğini, sorumlu tutulmadığını ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tabir kullanılmamakla beraber Hz. Peygamber'in hadislerinde bu tabire rastlamak mümkündür.

عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْوِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَخْتَلِمَ وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ

Ali b. Ebî Tâlib, Resulullah'ın “Üç kişiden mesuliyet kalkmıştır. Uyumcaya kadar uyuyanda, (baliğ oluncaya kadar) çocuktan, akli başına gelinceye kadar delirenden” buyurduğunu nakletmektedir.⁷⁸

Sonuç

Usûl literatüründe câiz kavramının şer'î bir hüküm olup olmadığı meselesi ihtilaflıdır. Aslında bu tartışma içerisinde olan usûl âlimleri bu tartışmanın terim ihtilafından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bazı usûl âlimlerine göre cevaz ahkâmı şer'iyeden değildir. Çünkü onlar cevaz'ın, tahyîr/serbestlik anlamına geldiğini, şer'î (teklifi) hükümde ise bir serbestliğin olmadığını, aksine bir külfet, bir meşakkat var olduğunu savunurlar. Buna karşın cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olduğunu savunan usûlcüler ise “dilerseniz yapın dilerseniz yapmayın” türünden hitapları Allah'ın bildirmesi olmasa, bilinemeyeceğinden hareketle bu da tahyîr yoluyla bir tür hitaptır diyerek kanaatlerini belirtirler.

Usûl literatüründe câiz kavramı İslâm hukukçularının ekseriyetine göre beş temel teklifi hükümden biri olan “mubah” kavramı ile eş anlamda kullanılmıştır. Her iki kavramda “yapılmasında veya terk edilmesinde mükellefe bir günahın terettüp etmediği şey” manasını ifade etmektedir. Usûl âlimlerinin cevaz/ibâha ekseninde farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bir kısım usûl âlimi câiz/mubahın “Şârî tarafından mükelleflerin serbest bırakılması” manasından yola çıkarak Şârî'in emrettiği/vücûb ve tavsiye ettiği/mendup fiillerin câizin alanının dışında değerlendirirken, bazı usûl âlimleri, câiz/mubahın “Şârî'in yasaklamayıp serbest bıraktığı bütün fiiller” manasından hareketle câizin tahrîmen mekruh ve haram dışındaki diğer hüküm kategorilerini kapsadığını belirtirler.

Çoğunluk usûlcü, cevaz ile mubah'ı eş anlamlı görüp, teklifi hüküm kapsamındaki mubah'ın, mubah olduğuna itikat etmenin gerekliliğinden yola çıkarak, cevaz'ı da şer'î bir hüküm kapsamında değerlendirirler. Nitekim

⁷⁸ Ebû Dâvûd, XI/481.

bunun aksi olması durumunda rükün, şart, sebep gibi vaz'î hükümlerin de şer'î hükümlerden olmadığını söylemek mümkün olur.

Kaynakça

- Abdulazîz Buhârî, Alâuddin Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, 3. bsm. Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 1997.
- Abdulmunim, Mahmûd Abdurrahman, *Mu'cemu'l-Mustalahât ve'l-Elfâzi'l-Fikhîyye*, Daru'l Fazile, Kahire (t.y.)
- Alevî, Ali b. Şerif, *Ebvâbu'd-Duhûl li-Fehmi İlmi'l-Usûl*, Dârü'l-Beyza, (y.y.) 1418/1997.
- Ali Haydar Efendi, *Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3. bs. (b.y) İstanbul, 1330.
- Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Matbaatu Muhammed, Kahire 1968.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İfav Yayınları, İstanbul 1998.
- Aybakan, Bilal, "İslâm'da Dinî Bilginin Doğası ve Usûl-i Fıkıhın Geliştirdiği Yorum Tarzı", M.Ü. İlahiyât Fakültesi Dergisi, XVIII, 2000.
- Bardakoğlu, Ali, "Câiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII.
- , "İstishâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XIII.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissunne Huseyn b. Mesud, *Tefsiru'l-Begavî (Mealimu't-tenzil)*, (thk. Hâlid Abdurrahman Ak), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407/1987.
- Beyânûnî, Muhammed Ebu'l-Feth, *el-Hukmu't-Teklîfi fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1988.
- , "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, (b.y.) (t.y.)
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed es-Sadık Kamhavi), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1985.
- Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, XIX.
- Dîbânî, Abdulmecid Abdulhamid, *el-Minhâcu'l-Vâzih fi İlmi Usûli'l-fikh ve Turûku İstinbâti'l-Ahkâm*, Câmiatu Karyunus, Bingazi 1995.

- Ebu Dâvûd, Suleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *es-Sunen*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'l-Kable li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1414/1998.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- Fahreddin Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-Gayb*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrût 1934.
- Fettânî, Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî, *Mecmau Bihâri'l-Envâr fî Garâibi't-Tenzil ve Letâifu'l-Ahbâr*, Dâru'l-İmân, Medine 1415/1994.
- Firûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1413/1993.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrût 1324.
- Hudârî, Muhammed b. Afîf el-Bâcurî, *Usûlu'l-Fıkıh*, el-Mektebetu't-Ticareti'l-Kubrâ, (y.y.) 1969.
- Husârî, Ahmed, *Nazâriyyetu'l Hukm ve Mesâdiru't-Teşrî fî Usûl'il-Fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrût 1986.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmaduddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Muhammed İbrahim Benna), Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvînî, *es-Sunen*, 2. bs. Şeriketu't-Tibâati'l-Arabiyye, Riyâd 1984.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arabi'l-Muhît*, Dâru Lisani'l-Arab, Beyrut 1970.
- İbnu'l-Hacib, Ebû Amr Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), *Muhtasaru Muntehe's-Sûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, (thk. Nezîr Hamad), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.
- İbnu's-Subkî, Ebû Nasr Taceddin İbnu's-Subkî Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi, *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed), Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1419/1999.
- İzmirlî, İsmail Hakkı, "Cevazın Ahkâmı Şerîden Olup Olmaması Hakkında Nizâa Nizâ-i Lâfzîdir" *Sebîlü'r-Reşâd*, XII/303, 1332, s. 296–301.
- İzzeddîn Abdulazîz b. Abdisselâm, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, (thk. Rıdvân Muhtâr b. Garbiye), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987.

- Ebu'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdulcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûlu'l-Hamse*, 1. bs. Beyrut 1422/2001.
- Karâfi, Ebu'l-Abbas Şehabeddîn Ahmed b. İdris b. Abdurrahim, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd), 2. bs. el-Mektebetu'l-Ezheriyye, (y.y.) 1414/1993.
- Mansûrîzâde, Muhammed Saîd el-İzmirî, "Cevazın Şerî Ahkâmdan Olmadığına Dair", *İslâm Mecmuası*, X, [t.y], s. 295–303.
- Medkûr, Muhammed Sellâm, *Mebâhisu'l-Hukm inde'l-Usûliyyîn*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1379/1959.
- _____ *Nazâriyyetu'l-İbâha inde'l-Usûliyyîn ve'l-Fukahâ*, 2. bs., Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Kahire 1984.
- Molla Husrev, Mehmed Efendi, *Mir'âtu'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*, Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, Dersâdet 1321.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî b. el-Haccac, *es-Sahihu Muslim*, (neşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Daru't-Talia, Riyâd 2006/1427.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (thk. Abdulgaffar Suleyman Bundarî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1991.
- Rahûnî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Musa, (thk. Yusuf Ahdar Kayyim), *Tuhfetu'l-Mes'ûl fi Şerhi Muhtasari Munteha's-Sûl*, Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, Dubey [Dubai]1422/2002.
- Serahsî, Ebu Bekr Şemsuleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *Kitâbu'l-Mebsût*, Matbaasu's-Saade, Mısır (t.y.)
- Şabân, Zekîyyuddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (terc. İbrahim Kâfi Dönmez), Diyanet Vakfı Yayınları Ankara 1999.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd, *et-Tavzîh Şerhu't-Tenkîh*, (*et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh* ile birlikte), Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1998.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Marife, Beyrût (t.y.)
- Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sulemî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, (thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1998.
- Üzüm, İlyas, "Hüküm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII.
- Vehbi Efendi, Mehmed, *Hulâsâtu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyât, İstanbul 1967.

İSLÂM HUKUK USÛLÜNDE CEVAZ KAVRAMI İ

- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Minhâc fî Usûli'd-Dîn*, (nşr. Sabine Schmidtke), Stuttgart, 1997.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed (ö. 1420/1999), *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihi'l-Cedîd el-Medhâlu'l-Fıkhîyyi'l-Âmm*, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1967.
- Zerkeşî, Ebu Abdullah Bedreddîn Muhammed b Bahadır b. Abdullah, *Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, 2. bs. Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûn, Kuveyt 1992.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, [çvr. Dr. Ahmet Efe (ve öte.)], Risâle Yayınları, İstanbul 1994.

TÜRKİYE’DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

AN ECONOMETRIC MODEL ON ECONOMIC DEVELOPMENT AND POPULATION INCREASE IN TURKEY: AN AMPİRIC STUDY

Mehmet Ali POLAT*

zet

Günümüzde, ekonomik büyüme ve nüfus artışı ile ilgili olarak ekonomistler tarafından üç temel görüş belirtilmektedir. Araştırmanın temel amacı, Türkiye’de ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasında nasıl bir ilişki vardır sorularına cevap aramaktır. Çalışma, nüfus ve istihdamın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği, TÜRK (Türkiye İstatistik Kurumu)’ ten alınan 1998 – 2015 yılları arasındaki ikincil veriler dikkate alınarak ekonometrik yöntemlerle incelenmiştir. Bu çalışmadaki gecikme uzunluğu, sınırsız VAR (Vektör oto regresyon) tahmini ile elde edilen bilgi kriterleri kullanılarak seçilmiştir. Eş bütünleşme testinin uygunluğu için bu çalışmada ele alınan zaman serilerinin durağanlık analizi, “KPSS” birim kök testi kullanılarak yapılmıştır. Modelin sonucuna göre ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki nedensellik ilişkisinin nüfustan büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir. Uygun gecikme sayısı tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı Johansen eşbütünleşme sınaması ile araştırılmıştır. Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olarak alındığı VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli)’ de hata düzeltme teriminin anlamlı olması, nüfus ve istihdamdan ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin mevcut olduğunu göstermektedir. ıkan model toplam değişkenin % 81,72’ sini açıklamaktadır. D-W istatistiğine göre kalıntılar arasında mevcut seri korelasyonun 1,62 olduğu belirlenmiştir. EC1’ in katsayısı 0,000263341 olarak bulunmuştur. Bu durumla, dengeden sapma meydana getiren herhangi bir şok olması durumunda, bunun bir yıl sonra yaklaşık % 0,03 kadarının dzeltilebileceği anlatılmak istenmektedir.

Anahtar Sözcükler: nfus artışı, ekonomik büyüme, istihdam, enflasyon, tüketim.

* Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F., mmpol@mynet.com

Abstract

There are three views expressed by economists regarding the daily economic growth and population growth. The main purpose of the study is to find answers to some questions about the relationship between growth and population growth. TSI between 1998 – 2015 years in this study (Turkey Statistical Institute) received skin is made secondary to laugh. In this study, it was examined by econometric methods to influence. By choosing the information criterion obtained by estimating the VAR (Vector auto regression) unlimited in the delay length in this study. The "KPSS" unit root test was performed and configured. Incorporate the model magnification and causality relationship with the population. Once the appropriate number of delays has been determined, the relationship between the variables is investigated by the Johansen cointegration test of the existence of the long-term relationship. The VECM (Vector Error Correction Model), in which economic growth is taken as a dependent variable, shows that there is a causality from population and employment to economic growth, as the term cap correction refers to the meaning. The resulting model explains 81.72% of the total variance. The D – W statistics were determined at 1.62 between the results of the current series correlation. The coefficient of EC1 was determined to be 0.000263341. Accordingly, in case of any deviating shock, see that 0.03% can be corrected after one year.

Key Words: population increase, economic development, employment, inflation, consumption.

1.Giriş

Son yıllarda ekonomik büyümenin yavaşlamasına bağlı olarak, araştırmacılar, politika yapıcılar ve medya sektörü arasında, nüfus artışı önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Çünkü, bir ülkedeki ekonomik performans o ülkenin sahip olduğu demografik durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir. Gelişmiş ülkelerde son yıllarda azalan doğurganlık hızının işgücünde sıkıntılara neden olduğu belirtilmektedir. Ayrıca doğurganlık hızındaki azalma gelişmiş ülkelerde emeklilik sistemlerine büyük bir baskı uygularken nüfusun yaşlanmasına yol açmaktadır. Danimarka başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde azalan doğum oranını arttırmak için ilgi çekici kampanyalar düzenlendiği bilinmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sanayideki düşük üretim performansı nedeniyle ekonomik büyümenin, nüfusun tüketimine bağlı olduğu görüşü yaygınlaşmaktadır; azalan doğurganlık oranlarını arttırmak için çalışmalar yürütülmektedir.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

Araştırmanın temel amacı Türkiye’de ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasında nasıl bir ilişki vardır sorularına cevap aramaktır, ekonomik büyüme ile nüfus artışı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını belirlemektir. Diğer bir ifadeyle nüfus artışı ve istihdamın ekonomik büyüme üzerinde etkisi ne olmuştur sorusu ekonometrik bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

2. Ekonomik Büyümenin Nüfus İle İlişkisi

Nüfus ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki üzerine çok sayıda araştırma olmasına rağmen, nüfus genişlemesinin ekonomik büyümede faydası, zararı veya nötr olup olmadığı konusunda evrensel bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Nüfus artışı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki bağlamında beşeri sermaye literatürünün klasiği olarak kabul edilen çalışma, Shultz (1962) tarafından yayımlanmıştır. Çalışmada, az gelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınmaya dair en büyük engelin fiziksel kaynaklardan çok, beşeri sermayenin niteliksizliği ve yetersizliği olduğu ileri sürülmüştür (Altay ve Pazarlıoğlu, 2007: 99).

Birsdal (1982) ve Lee (1983), birçok çalışmanın, nüfus ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki kuramadığını vurgulamışlardır. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hızlı nüfus artışına rağmen kişi başına düşen milli gelirin duyarsız kalmasını da bunun ispatı olarak belirtmiştir.

Potter (1986), ekonomik büyüme ve nüfus arasında anlamlı bir ilişkinin ispatlanamadığını belirtmiş olmakla beraber, gelişmekte olan birçok ülkede yüksek nüfus artışının, kişi başına gelir seviyesini yükselttiğini belirtmiştir.

Kelley (1988), hızlı nüfus artışının, doğal kaynakların tükenmesine; sağlık, eğitim ve beslenme harcamalarının kısılmasına; tasarruf ve yatırımların azalmasına neden olarak ekonomik büyüme üzerinde negatif etkilere yol açtığını savunmuştur.

Pörtner (1996: 12), nüfus artışının ekonomik büyümeyi doğrudan değil de dolaylı olarak etkilediğini belirtmektedir. Buna göre, nüfus artışı, piyasaların genişlemesine ve ölçek ekonomilerine yol açarak ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebildiği gibi çalışan yetişkin başına düşen çocuk sayısını arttırıp doğal kaynakları azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde de etkileyebilmektedir.

Yeni klasik büyüme modeline göre nüfus bir ekonomiye faydalıdır. Çünkü nüfus artışı, teknolojik ilerlemeyle ilişkilendirilmektedir. Artan nüfus, belirli mallar ve hizmetler için artan talepleri karşılamak için bir takım teknolojik değişim ihtiyacını arttırmakta ve artan nüfusa sahip ekonomilerin büyük bir işgücüne sahip olması, işgücünün büyük olması nedeniyle daha ucuza gelmektedir. İşletmelerin daha ucuz emek için daha eğilimli olmasından dolayı bu durum istihdamda büyük artışlara sebep olurken düşük işçilik maliyetlerini berberinde getirmektedir (Becker, Murphy ve Tamura, 1990: 13).

Keynesyen ve Post Keynesyen modeller de nüfus artışının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinden bahsetmişlerdir. Keynesyen yaklaşıma göre, nüfus artışı mevcut endüstrilere olan talebi arttıracığı için yeni endüstrilerin kurulmasına yol açacaktır. Bu bağlamda, piyasalar da sürekli olarak genişleyecektir (Terzi ve Telatar, 2010: 200).

McCombie ve Thirlwall (1994: 15)'e göre bir ülkenin nüfusu ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkide, tarihsel kanıtlar belirsizdir. Bir taraftan, Türkiye gibi ülkelerde nüfus artışıyla ekonomik performans arasındaki ilişkinin yukarıya doğru demografik eğilimlerle ekonomik kalkınmayı canlandırıp yaşam standartlarında bir artışa neden olması olumlu sayılmaktadır¹; diğer taraftan da, nüfus artışı ve ekonomik performans arasındaki ilişki, nüfus artışının ülkenin ekonomik gelişimine bir engel teşkil etmesi durumunda negatif olarak tanımlanabilmektedir.²

Sonuç olarak baktığımızda, günümüze kadar ekonomik büyüme ve nüfus artışı ile ilgili olarak ekonomistler tarafından üç temel görüş belirtilmiştir (Darrat ve Al – Yousif, 1999: 301):

1) Malthus (1778) tarafından ortaya atılan ilk teoriye göre aşırı nüfus artışı kaynaklar üzerinde baskı yaratmaktadır ve ülkedeki nüfus arttıkça zincirleme sorunlar ortaya çıkmaktadır. Hızlı nüfus artışı, üretimde azalan verimler kanununun çalışmasına neden olacağı için kişi başına üretim düşecektir. Malthus'a göre çözüm, nüfusun fazla olduğu ülkelerde doğum oranlarını azaltmaya yönelik politikalar geliştirmektir (Telatar ve Terzi, 2010: 199). Çünkü bu teoriye göre, tarımsal üretim aritmetik artış gösterirken, nüfusun geometrik olarak büyümesi en önemli sorunların başında

¹ Bu durumda nüfus artışı, girişimcileri yeni işyerleri kurmaya teşvik ederek genişleyen bir piyasaya yol açtığı için ticari faaliyetlerde rekabeti teşvik etmektedir (McCombie ve Thirlwall (1994: 15).

² Çünkü nüfusun hızla genişlemesi kişi başına düşen çıktıyı azaltır, mevcut kaynakları tüketir, dışa bağımlılığı artırır (McCombie ve Thirlwall (1994: 15).

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

gelmektedir. Malthus'a göre hızlı ve yüksek doğum oranı, kişi başına düşen gelirlerin azalmasına neden olmakta ve ekonomik büyümeyi durdurmaktadır. Nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki bu dinamik etkileşim, Malthus modelinin merkezidir; uzun dönemde nüfusa karşı dengelenmesi gereken bir etkiyi ima etmektedir.

2) Coale ve Hoover (1958) tarafından geliştirilen ikinci teoriye göre ise hızlı nüfus artışı beşeri sermaye birikimini artırarak ekonomiye olumlu katkı sağlamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin günümüzdeki durumunu açıklayan bu teoriye göre istihdam olanakları, işgücü kadar hızlı büyümektedir ve insanlar gerekli eğitime ve öğretime eriştiklerinde daha da artmaktadır (Darrat ve Al – Yousif, 1999: 301). (Darrat ve Al – Yousif, 1999: 301). Neo-klasik büyüme modeline göre nüfus artışı ekonomi için faydalıdır. Çünkü nüfus artışı teknolojik ilerlemeyle ilişkilendirilmektedir. Artan nüfus, belirli mallar ve hizmetler için artan talepleri karşılamak için bir takım teknolojik değişim ihtiyacını artırmaktadır. Artan nüfusa sahip ekonomilerin büyük bir işgücüne sahip olmasından dolayı işgücü de ucuza gelmektedir. İşletmelerin daha ucuz emek için eğilim göstermesinden dolayı bu durum istihdamda büyük artışlara sebep olurken düşük işçilik maliyetlerini de beraberinde getirmektedir (Darrat ve Al – Yousif, 1999: 301).

3) Son teoriye göre ise, nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmamaktadır (Simon, 1989: 325). 1800'lü yıllarda dünya nüfusu bir milyar kişi civarındaydı. Bu rakamın 1950 yılında 2.5 milyar kişiye yükseldiği bilinmektedir. 2013 yılında ise dünyanın nüfusu 7.1 milyar kişiye çıkmıştır. Dünya nüfusunun 2050 yılında 9 milyarı geçmesi beklenmektedir. Nüfus artışının özellikle gelişmekte olan bölgeler tarafından sağlanacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin 2016 yılı nüfusu yaklaşık 79.8 milyon kişi olmakla birlikte dünyanın en kalabalık 18. ülkesi olarak belirtilmektedir (TUİK, 2018 ; World Bank, 2018).

Yapılan çalışmanın başlangıç noktasını bu teoriler ve Türkiye'de desteklenen nüfus arttırıcı politikalar oluşturmaktadır. Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde hangi teori desteklenmektedir?

3. Literatür Taraması

Literatürde, ekonomik büyüme ile nüfus arasındaki çalışmalara bakıldığında nüfusun, ekonomik büyüme ile ilgili rolü hakkında tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bir kısım çalışma, nüfus artışının ekonomik büyümeyi engellediğini belirtirken, diğer bir kısım çalışma da nüfus artışının

ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilediğini söylemektedir. Ayrıca, her iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını belirten çalışmalar da azımsanmayacak kadar fazladır.

Yapılan literatür taramasına göre Türkiye’de ekonomik büyüme ile farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak inceleyen bir çok çalışma olmasına rağmen ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Köprücü ve Sarıtaş (2017) araştırmalarında Türkiye’de *ekonomik büyüme ile eğitim* arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmalarında 1980 – 2013 dönemine ait verileri kullanmışlardır. Uzun dönem modeline göre sermaye, emek ve eğitim düzeyi değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahiptirler; kısa dönem modelinde ise sermaye değişkeni, istatistiksel olarak anlamlıdır ve büyümeyi pozitif yönlü olarak etkilemektedir.

Şimşek ve Yiğit (2017) BRICT ülkelerinde, *yenilenebilir enerji tüketimi, karbon emisyonları, kentleşme, petrol fiyatları ve kişi başına düşen reel gayrisafi yurtiçi hâsıla* arasındaki etkileşimi Panel VAR analizi ile incelemişlerdir. 1990 – 2015 dönemine ait yıllık verilerle yapılan Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi sonucunda GSYİH’ dan kentleşmeye, yenilenebilir enerjiye, petrol fiyatlarına ve karbon emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlemişlerdir.

Uçar ve Kaçan (2017) çalışmalarında 1980 – 2010 yılları arasını kapsayan *nüfus, ekonomik büyüme ve enerji tüketimini* kullanarak ekonometrik analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında önce ADF ile seriyi durağan hale getirmişler daha sonra Johansen testi uygulanarak değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca da Nedensellik testi sonucuna göre enerji tüketiminden GSMH’ ya doğru tek yönlü ilişki belirlemişlerdir.

Eren ve ark. (2016) araştırmalarında *enerji ile ekonomik büyümeyi* 1975 – 2013 yılları arasında ele almışlardır. Analiz sonuçlarına göre, değişkenler arasında uzun dönem etkileşimi tespit etmişlerdir ve uzun dönem analizinde Türkiye’ nin elektrik tüketimindeki %1’ lik bir yükselişin ekonomiyi % 0.6 artırdığını belirlemişlerdir.

İsmiç (2015) çalışmasında sekiz ülkenin *nüfus, ekonomik büyüme ve elektrik tüketiminden yola çıkarak, Swamy’ nin Tesadüfi Katsayılar Modeli ve Görünüşte İlişkisiz Regresyon(SUR)’ u* ile söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizlerinin sonuçlarına göre ekonomik

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK
MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

büyüme ile elektrik tüketimi pozitif etkisi, nüfusun ise etkisiz olarak belirlenmiştir.

Bektaş ve ark. (2015) çalışmalarında kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ile nüfus arasındaki ilişkiyi Türkiye için 1961 – 2012 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) durağanlık testini, gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi yaklaşımını ve Granger nedensellik testini uygulanarak incelemişlerdir. Sonuçlara göre iki değişkenin de birinci dereceden durağan olduğunu ve aralarında uzun dönem ilişkisinin bulunmadığını ve Granger nedensellik testi sonrasında ise iki seri arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını saptamışlardır.

Cinel (2014) çalışmasında sermaye birikimi, teknolojik gelişme, nüfus artışı, istihdam, beşeri sermaye, gelir dağılımı, enflasyon, işsizlik ve ithalata dayalı ihracat değerlerinin 1980 – 2011 döneminde ekonomik büyümeye katkısını incelemiştir. Çalışmasının sonucuna göre 1980 – 1999 dönemi için Türkiye ekonomisinde Philips Eğrisi uyum gösterirken, 2000 – 2011 dönemi için kesin bir sonuca ulaşamamıştır.

Şentürk ve Aktaş (2014) çalışmalarında Türkiye’de 2005 – 2012 döneminde ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Verilerin durağanlıkları PP ve KPSS birim kök testlerini kullanmışlardır. Değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için Toda – Yamamoto (1995) ve bootstrap nedensellik testlerini gerçekleştirmişlerdir. Sanayi üretimi ve enflasyon ile işsizlik arasında çift yönlü nedensellik saptamışlardır.

Çalışkan ve ark. (2013) araştırmalarında eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ekonometrik olarak ölçümlemek için 1923 – 2011 dönemine ait verileri kullanmışlardır. Modelin sonuçlarına göre Türkiye’de lise seviyesindeki öğrenci sayısındaki her %1’ lik artışın GSYH’ yi yaklaşık % 0,2; yükseköğretim seviyesindeki % 1’ lik artışın ise GSYH’ yi yaklaşık % 3 artırdığını belirlemişlerdir.

Shaari ve ark. (2013) çalışmalarında nüfus, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi birim kök testi, eş bütünleşme modeli uygulayarak irdelemişlerdir. Malezya verilerine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Granger nedensellik testine göre ise nüfusun enerji tüketimini artırdığını ve enerji tüketiminin ekonomik büyümeye katkı yaptığını belirlemişlerdir.

Demirkan ve Kaya (2012) çalışmalarında sivil hak ve özgürlükleri, politik özgürlükleri ve nüfus artışını bağımsız değişken olarak, ekonomik

*büyüme*yi temsil eden *GSYİH büyüme hızını* ise bağımlı değişken olarak almışlardır ve eşbütünleşme modeli ve Granger nedensellik analizini uygulamışlardır. Sonuçlara göre sivil haklar, nüfus büyüme hızı, politik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki ve bağımsız değişkenlerden ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik belirlemiştir.

Gömlüksiz ve Alagöz (2012) Brezilya, Rusya, Hindistan, Meksika, Çin ve Macaristan'a ait 2000 – 2010 yılları arasındaki *nüfus ve belirli makroekonomik göstergelerinin büyüme üzerindeki* etkilerinin tahminine yönelik ekonometrik analiz yapmışlardır. Analizin sonucuna göre, nüfus ve dış ticaretin büyüme pozitif; toplam kamu harcamaları ve bütçe açığının ise büyüme negatif olarak etkilediklerini tespit etmişlerdir.

Karaçor ve ark. (2011) araştırmasında Türkiye'de *enflasyon ve ekonomik büyüme* arasındaki ilişkiyi 1988 – 2007 yıllarına ait çeyrek dönem verilerini, sınır testi yöntemi ile analiz etmişlerdir. Yaptıkları analizin sonuçlarına göre, enflasyon ile ekonomik büyüme arasında hem kısa dönemde hem de uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki belirlemiştir.

Liddle ve Lung (2010) araştırmalarında ulaşımda harcanan *karbon emisyonu, konut enerji ve elektrik tüketiminin* nüfus ve yaş değişkenlerini gruplandırarak etkisini araştırmışlardır. Yaş grubunun ve hane nüfusunun artmasının tüketimde negatif etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Belloumi (2009) çalışmasında Tunus' un 1971 – 2004 dönemine ait *enerji tüketimi ile kişi başına düşen milli gelir* arasındaki nedensellik ilişkisini Johansen eş bütünleşme tekniği ile incelemiştir. Vektör auto regresif modeli yerine vektör hata düzeltme modelini kullanmıştır. Tahmin sonuçlarına göre enerji tüketiminden milli gelire doğru uzun dönemli tek yönlü bir ilişki saptamıştır.

Furuoka (2009) araştırmasında Tayland' da *nüfusun ekonomik gelişmeye etkisini* incelemiştir. Sonuçlara göre değişkenler arasında tek yönlü ve uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

Liu (2010) çalışmasında *enerji tüketimi, nüfus artışı, ekonomik büyüme, şehirleşme değişkenleri* arasındaki ilişkiyi Çin'in 1978 – 2008 verilerine ARDL testi uygulayarak incelemiştir. Sonuçlara göre, sadece şehirleşmeden toplam enerji tüketimine doğru tek yönlü, kısa ve uzun dönemli bir Granger nedenselliğinin olduğunu tespit etmiştir.

Aslan (2008) çalışmasında Türkiye' de *turizm ile ekonomik büyüme* arasındaki ilişkiyi, Johansen' e bütünleşme ve Granger nedensellik testlerini 1992 – 2007 verilerine uygulayarak incelemiştir. Çalışmasının sonucunda,

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK
MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

turizmin yaklaşık son 15 yıllık dönemi boyunca Türkiye' deki ekonomik büyümeye destek verdiğini belirtmiştir.

Narayan ve Smyth (2008) araştırmalarında sermaye dönüşümü, enerji tüketimi ve GSYİH arasındaki ilişkiyi G7 ülkelerinin verilerine panel birim kök testi, panel eş bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanarak incelemişlerdir. Sonuçlara göre değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu saptamışlardır. Enerji tüketimi uzun dönemde GSYİH' nın Granger nedeni olmaktadır. Tespitlerine göre, enerji tüketiminde %1' lik bir artış GSYİH' yı % 0,12 ile % 0,39 arasında, sermaye dönüşümündeki artış ise % 0,1 ile % 0,28 oranında artırmaktadır.

Karanfil ve Özkaya (2007) araştırmalarında Türkiye' nin 1973 – 2003 verilerini Kalman filtreleme tekniğini kullanarak *nüfus, CO2 emisyonu ve orman alanı* ile *GSYİH' yı ve kayıt dışı ekonomiyi* tahminlemişlerdir. Sonuçlara göre Türkiye' de tahminlenen GSYİH, gerçek olandan daha düşüktür. Kayıt dışı ekonominin oranının % 12 ile % 30 arasında değiştiği sonucuna ulaşmışlardır.

Türkekul (2007) çalışmasında Türkiye' de *enflasyon ve büyüme* arasındaki ilişkiyi 1988 – 2005 dönemi için incelemiştir. Çalışmasının sonucuna göre; enflasyon, ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir ve nedensellik testi ile VAR analizi sonucunda enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik oluşmaktadır.

Liu (2006) Norveç' in 1973 – 2002 dönemine ait *4 tip hava emisyonunun GSYİH üzerindeki etkisini* Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Test sonuçlarına göre GSYİH' dan hava emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Çakmak ve Gümüş (2005) çalışmalarında *beşeri sermaye ile ekonomik büyüme* arasındaki uzun dönemli ilişkiyi, Türkiye için çeşitli eğitim gruplarına, eş bütünleşme analizi çerçevesinde ekonometrik açıdan incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye' de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ancak işgücü, GSMH üzerinde negatif bir etkiye sahiptir..

Lee (2005) çalışmasında 18 gelişmekte olan ülkenin *enerji tüketimi ile GSYİH* arasındaki ilişkiyi 1975 – 2001 verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmasında birim kök testini, eş bütünleşme testini ve hata düzeltme modelini kullanmıştır. Sonuçlara göre, enerji tüketiminden GSYİH' ya doğru tek yönlü uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir ve enerji tasarruf

programlarının ülkelerin ekonomik büyümelerine zarar verebileceği vurgulanmıştır.

Göktaş (2005) çalışmasında; ekonometrik analizler ile büyüme ve işsizlik oranları arasındaki ilişkinin yönünü Granger nedensellik testi ile belirlemeye çalışmıştır.

Jumbe (2004) çalışmasında Malavi' nin 1970 – 1999 yıllarına ait *elektrik tüketimi*, *GSYİH*, *tarımsal GSYİH* ve *tarım dışı GSYİH* verilerini kullanarak Granger nedenselliğini, hata düzeltme tekniğiyle değişkenler arasındaki eş bütünleşmeyi ve nedenselliği incelemiştir. Sonuçlara göre elektrik tüketimi, GSYİH ve tarım dışı GSYİH arasında eş bütünleşme mevcuttur. Granger testi sonucuna göre elektrik tüketimi ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Hata düzeltme modeline göre GSYİH' daki kalıcı bir artış aynı zamanda elektrik tüketiminde kalıcı bir büyüme sağlayacaktır.

Soytaş ve ark. (2001) araştırmalarında *GSYİH* ve *enerji tüketimi* arasındaki nedensellik ilişkisini Johansen-Juselius eş bütünleşme ve vektör hata düzeltme modelinde Türkiye'nin verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuçlara göre, enerji tüketiminden GSYİH' ya doğru tek yönlü bir ilişki söz konusudur ve enerji tüketimi GSYİH' yı pozitif yönde etkilemektedir. Araştırmalarında enerji tasarruf programlarının uzun dönemde ekonomik büyümeye zarar vereceğini belirtmişlerdir.

Thornton (2001) *nüfus ve kişi başına mili gelir* arasındaki ilişkiyi 7 Latin Amerika ülkesindeki verilerden yararlanarak birim kök testini, Johansen metodunu ve Granger nedensellik testini kullanarak incelemiştir. Sonuçlara göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı gibi birbirleri arasında nedensellik ilişkisi de tespit edilememiştir.

Adjaye (2000) çalışmasında *enerji tüketimi ve gelir* arasındaki ilişkiyi Hindistan, Endonezya, Filipinler ve Tayland'a ait verilerle eşbütünleşme ve hata düzeltme modelini kullanarak incelemiştir. Sonuçlara göre kısa dönemde Hindistan ve Endonezya' da enerji tüketiminden gelire doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi tespit edilirken Tayland ve Filipinler' de çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Gerdtham ve Löthgren (2000) araştırmalarında *GSYİH* ve *sağlık harcamalarındaki* eşbütünleşmeyi ve durağanlığı incelemiştir. Araştırma kapsamında 21 OECD ülkesine ait 1960 – 1997 dönemi verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre sağlık harcamaları ve GSYİH durağan değildir ve değişkenler eşbütünleşmiş durumdadır.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

Dawson ve Tiffin (1998), Hindistan ile ilgili olarak 1950 – 1993 yılları arasında yapmış oldukları çalışmada, *kişi başına milli gelir ile nüfus artış oranı* arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ayrıca, Uçan ve Atay (2016) çalışmalarında devletin sağlık sektörüne ayırdığı bütçe ile büyüme arasındaki ilişkiyi; Erdem ve Tuğcu (2015) yaptıkları çalışmalarında iş etiği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi; Telatar ve Terzi (2015) ise nüfus ve eğitimin ekonomik büyümeye etkisini; Topallı ve Alagöz (2014) enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişkiyi; Filiz ve ark. (2012) ise enerji üretimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi; Şimşir (2012) ekonomik büyüme ve tarım kredileri arasındaki ilişkiyi; Altıntaş ve Çetintaş (2010) ekonomik büyüme ile beşeri sermaye ve ihracat arasındaki ilişkiyi; Şamiloğlu ve ark. (2010) eğitimin ekonomik büyümeye etkisini; Saraç (2009) enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi; Uysal ve ark. (2009) dış borçlanma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi; Tekeoğlu (2008) savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi; Karagöl ve ark. (2007) 1974 – 2004 dönemi için Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi arasındaki ilişkiyi; Demirhan (2005) ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi ekonometrik yöntemler kullanarak incelemiştir.

4. Türkiye’ de Ekonomik Büyüme ve Nüfus

Türkiye’nin 2016 yılı nüfusu yaklaşık 79.8 milyon kişi olmakla birlikte dünyanın en kalabalık 18. ülkesi olarak belirtilmektedir (TUİK, 2018).

4.1. Model Belirleme, Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışma kullanılan veri seti TUİK (Türkiye İstatistik Kurumu) ulusal hesap kayıtlarından elde edilmiştir. Ulaşılan veriler 1998 – 2015 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın verilerini oluşturan değişkenler, GSYİH; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, NFS; toplam Türkiye nüfusu, ISTHDM; istihdam edilen nüfus sayısı şeklindedir.

Ayrıca elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanması için konu ile ilgili yapılmış çalışmalar, araştırmalar, tezler, makaleler ve raporlar incelenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Grafik 1’ de belirtilmiştir. Grafik 1’ de görüldüğü gibi 18 yılda Türkiye’nin ortalama GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)’ sı yaklaşık 95.4 milyar TL; nüfusu 70,5 milyon kişi ve istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık 22.3 milyon olarak belirlenmiştir.

Grafik 1: Modelde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
GSYİH	18	95406831498	21366676528	67840569794	131272703175
Nüfus	18	70505251,87	4936861,78	62911000,65	78741053
İstihdam	18	22275611,11	1966967,12	19632000	25890000

Bu çalışmada nüfus ve istihdamın ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği ekonometrik yöntemlerle incelenmiştir. Yani araştırmada tahmin edilmek istenen model aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

$$GSYIH_t = \alpha + \beta_1 \text{NFSt} + \beta_2 \text{NFSt} + \beta_3 \text{ISTHDM}_t + \epsilon_t \quad (1)$$

Burada GSYIH_t = t zamanındaki GSYIH,

NFSt = t zamanındaki Türkiye nüfusu,

ISTHDM = t zamanda istihdam edilen kişi sayısı,

t zaman, ϵ_t = hata terimidir.

Zaman serisi kullanılan analizlerde, direkt olarak bu modelin çözümüne geçilmesi doğru olmamaktadır. Çünkü zaman serileri, öncelikle modelde kullanılan değişkenlerin durağan olması varsayımına dayanmaktadır. En basit tanımıyla durağanlık, gözlemlerin sabit bir ortalama varyans ve otokorelasyon etrafında dalgalanmasıdır. Durağanlık, ortalama varyans ve otokorelasyon yapısının zaman içinde değişme göstermediği anlamına gelmektedir (Gujarati, 1999). Zaman serisinde çalışılan verilerin durağan olmaması halinde Granger ve Newbold (1974) regresyon problemlerinin oluşacağını ve elde edilen değişkenlerin gerçek ilişkiyi yansıtmayacağını belirtmişlerdir. Durağanlığın tespiti görsel saptama (korelogram), DF (Dickey-Fuller testi), ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller), PP (Phillips Perron) ve KPSS (Kwiatkowski Phillips SchmidtShin) testleri ile belirlenebilmektedir. Ekonometrik çalışmalarda yaygın olarak DF testi kullanılmakla birlikte PP, KPSS ve geliştirilmiş versiyonları ADF-GLS ve Ng-Perron olmak üzere geniş çapta test sunmaktadır. Hangi birinin tercih edileceği ilk olarak analistin öznel yargısına bağlı olduğu ayrıca yapılan analizler sonucunda PP ve KPSS testlerinin özellikle kısa süreli zaman serileri için daha uygun olduğu belirtilmektedir (Arltova ve Fedorova, 2016). Bu

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

nedenle çalışmada hem literatüre katkı yapmak hem de çalışmanın özgünlüğünü artırmak için KPSS testinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Eşbütünleşme özellikle makro değişkenlerin kullanıldığı model tahminlerinde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Makro model tahminlenmesinde et hata teriminin durağan olduğu belirlenirse modeldeki bağımlı (Y) ve bağımsız değişken (X)' in eş bütünleşme gösterdiğinden söz edilir. Eğer bir modelde eş bütünleşme varsa bağımlı değişkeni açıklamak için uzun bir zaman serisi kullanılmalıdır. Eş bütünleşme olan modelleri düzeltmek için hata düzeltme modelinden (errorcorrection model=ECM) yararlanır. ECM (hata düzeltme modeli)'de açıklayıcı değişken olarak uzun dönem dengesinden sapmalarda yer alır. Gretl³ da eş bütünleşmeyi (cointegration) test etmek için Engle, Granger veya Johansen testlerini kullanabilmektedir. Zaman serileri analizinde durağanlık kavramı çok önemlidir. Bir zaman serisi, ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmiyor ve 2 dönem arasındaki kovaryansı, bu kovaryansın hesaplandığı dönemi değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır (Gujarati 1999; Karagöl ve ark., 2007).Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizleri, sadece bu veriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi varsa gerçek ilişkiyi yansıtabilir (Gujarati 1999; Karagöl ve ark., 2007).

Eş bütünleşme testinin uygunluğu için bu çalışmada ele alınan zaman serilerinin durağanlık analizi, Kwiatkowski ve ark. (1992) tarafından geliştirilen "KPSS" birim kök testi kullanılarak yapılmıştır. KPSS serinin durağan olmadığı alternatif hipotezine karşın durağan olduğu temel hipotezinin testi için Lagrange Multiplier (LM) istatistiğini önermişlerdir. Kwiatkowski ve ark. (1992) göre birim kök ve durağanlık testleri birbirlerinin tamamlayıcısıdır. KPSS testinde amaç gözlenen serideki deterministik trendi arındırarak serinin durağan olmasını sağlamaktır. Sıfır hipotezi serinin durağan olduğunu ve birim kök içermediğini buna karşın alternatif hipotez ise seride biri kök olduğunu ve durağan olmadığını belirtmektedir. Boş hipotezdeki durağanlık trend durağanlıktır. Çünkü veriler trend'den

³ Gretl, özgür ve ücretsiz bir ekonometri yazılımıdır. Linux, Windows ve Mac OS X işletim sistemlerini ve aralarında Türkçenin de bulunduğu çok sayıda dili desteklemektedir. Paket program içerisinde Ramu Ramanathan, Jefferey Wooldrdge ile James Stock ve Mark Watson' un ekonometri kitaplarındaki uygulama veri setleri ve komut satırı betikleri (script) barındırmaktadır. Açıklamalar içeren veri setlerine ve betiklere program içerisinden erişilebilmektedir.

arındırılmıştır. KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin) testi doğrusal regresyonu temel almaktadır. Bir seriyi deterministik trend (β_t), rassal yürüyüş (r_t) ve durağanlık hatası (ε_t) olmak üzere 3 bölümlü regresyon denklemi olarak oluşturur.

$$x_t = r_t + \beta_t + \varepsilon_t$$

4.2. Uygulama Sonuçları

GSYİH, NFS ve ISTHDM değişkenleri arasında eş bütünleşme olup olmadığının analiz edilebilmesi için her bir değişkene KPSS birim kök testi yapılmış ve sonuçları Grafik 2' de sunulmuştur. Grafik 2' de görüldüğü gibi çalışmaya dâhil olan 3 değişken de kendi formlarında %5 düzeyinde durağan değildir. KPSS testine göre kritik değerden yüksek oldukları için durağan oldukları hipotezi reddedilmiştir ve bu durum, tüm değişkenlerin birim köke sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu değişkenlerin birinci derecede farkı alınıp tekrar KPSS testi uygulandığında tüm değişkenlerin durağan hale geldiği görülmektedir. Her bir değişkenin birinci dereceden farkı alındığında kritik değerden daha küçük olduğu ve eşbütünleşme testinin ilk yapısal şartının yerine getirildiği görülmektedir.

Grafik 2. Birim kök testi (1980-2015) KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin)

Değişkenler	Level		Birinci Dereceden Farkı	
	İstatistik Değeri	Kritik Değer (%5)	İstatistik Değeri	Kritik Değer (%5)
GSYİH	0,561835	0,462000	0,208257	0,462000
NFS	0,569062	0,462000	0,385958	0,462000
ISTHDM	0,466329	0,462000	0,322329	0,462000

Çalışmada eş bütünleşme testinden önce, kullanılacak gecikmenin uygun bir şekilde seçilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonometrik analizlerde gecikme süresini tahmin etmek çok önemlidir. Bu çalışmadaki gecikme uzunluğu sınırsız VAR (Vektör oto regresyon) tahmini ile elde edilen bilgi kriterleri kullanılarak seçilmiştir. Bu istatistiksel bilgi kriterleri, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwart Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan Quinn Kriterini (HQC) içermektedir. VAR (Vektör oto regresyon) gecikme belirleme sonucuna göre AIC (Akaike Bilgi Kriteri) ve HQC (Hannan Quinn Kriterini) kriterlerine göre 3 gecikme önerildiği için çalışmada 3 gecikmeli modelin kullanılmasının en uygun olduğuna karar verilmiştir.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK
MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

Uygun gecikme sayısı tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı Johansen eş bütünleşme sınaması ile araştırılmıştır. Johansen eş bütünleşme sınaması yapılırken ortaya çıkan en büyük sorun en uygun model formunun belirlenmesidir. Johansen Testi, S. Johansen'in adını verdiği gibi, birkaç zaman serisi verisinin eş bütünleşme test yöntemidir.

GSYİH ile nüfus ve istihdam arasında nasıl bir uzun dönemli ilişki olup olmadığının belirlenmesi için yapılan eşbütünleşme sınaması, koentegrasyonun tespiti halinde uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Johansen testinde eşbütünleşme olan vektör sayısı iz sınamasıyla tespit edilmektedir.

İz sınamasında eş bütünleşme sayısının (r) 0,1,2,... eşit veya küçük olması H_0 hipotezinde yer almaktadır. H_0 ' ın kabul edilmemesi iz sınaması değerinin kritik değerden yüksekse gerçekleşmektedir. Örneğin $r=0$ sıfır hipotezinin reddedilmesi 1 koentegrasyon vektörünün bulunduğunu; $r \leq 1$ sıfır hipotezinin reddedilmesi 2 koentegrasyon vektörünün bulunduğunu göstermektedir (Demirhan, 2005).

Eş bütünleşme GSYİH, NFS ile ISTHDM değişkenlerinin birbirleriyle uzun dönemli bir ilişki içerisinde olduklarını göstermesine rağmen ilişkinin yönünü belirtmemektedir. Engle ve Granger (1987)'a göre eş bütünleşme varsa vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanılabilir. GSYİH, NFS ve ISTHDM'in bağımlı değişken olarak alınması durumunda oluşturulan vektör hata düzeltme modelleri (2), (3) ve (4) eşitliklerle gösterilmiştir.

$$\Delta GYSIH_t = \alpha_1 + \sum \beta_1(i) \Delta GSYİH_{t-1} + \sum \gamma_1(i) \Delta NFS_{t-1} + \sum \lambda_1(i) \Delta ISTHDM_{t-1} + \Psi_1 z_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$\Delta NFS_t = \alpha_2 + \sum \beta_2(i) \Delta GSYİH_{t-1} + \sum \gamma_2(i) \Delta NFS_{t-1} + \sum \lambda_2(i) \Delta ISTHDM_{t-1} + \Psi_2 z_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

$$\Delta ISTHDM_t = \alpha_3 + \sum \beta_3(i) \Delta GSYİH_{t-1} + \sum \gamma_3(i) \Delta NFS_{t-1} + \sum \lambda_3(i) \Delta ISTHDM_{t-1} + \Psi_3 z_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad (4)$$

Bu eşitliklerde hata düzeltme terimini ifade eden z_{t-1} , eşbütünleşmeden kaynaklanan bir dönem gecikmeli kalıntıyı göstermektedir. Değişkenlerin birinci farklarında durağan olması durumunda, değişkenlerin

beraber eşbütünleşmiş olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Değişkenlerin eşbütünleşmiş olması, aralarında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir (Demirhan, 2005). Bu çalışmada eşbütünleşmenin belirlenmesi için yöntem kısmında açıklanan Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Grafik 3' te hem iz sınaması hem de maksimum öz değerler verilmiştir. Grafik 3' te, $H_0: r=0$ hipotezinin %5 düzeyinde reddedilmiştir. 49.1030 çıkan iz değeri kritik değerden yüksek çıkmıştır yani modelde bir eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır. Eşbütünleşme sonucunda GSYİH, NFS ve ISTHDM arasında tek yönlü uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Grafik 3' te görüldüğü gibi sıfır hipotezi renk ile ifade edilen eşbütünleşik vektör sayısının sıfır ya da 2' den küçük olduğunu sınıamaktadır. Gayrisafi yurtiçi hasıla ile nüfus ve istihdam arasında $r=0$ ise belirtilen ve aralarında uzun dönem ilişkisi olmadığını anlatan sıfır hipotezi, iz istatistiği ve maksimum öz değer istatistiği değerlerinin %5 düzeyinde kritik değerden büyük olması nedeniyle reddedilmiş ve seriler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eşbütünleşme testi model değişkenleri arasındaki ilişkinin yönü hakkında bilgi vermemektedir.

Grafik 3: Johansen (1988) Eşbütünleşme testi iz sınaması (1980 – 2015)

Hipotez	Eigen value / Öz değer	İz istatistiği	Kritik değer %5	Olasılı k
$H_0: r=0$	0,83654	49,1030**	47,85613	0,0048 0
$H_0: r \leq 1$	0,65672	21,9350	29,796	0,2300
$H_0: r \leq 2$	0,32503	5,8964	15,494	0,1520

Koentegrasyon denkleminde sabitin yer aldığı model kullanılmıştır.

** H_0 : %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

r: Optimum gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

Eş bütünleşmiş verilerde nedenselliğin kaynağının tespit edilmesi için t testine bakılması gerekmektedir. t testi sonucunda açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının grup olarak F istatistiğine göre istatistiki olarak anlamlı olması durumunda veya hata düzeltme terimlerinin katsayılarının t istatistiğine göre anlamlı çıkması durumunda nedensellikten bahsedilebilmektedir. Yani Vektör hata düzeltme modeli eş bütünleşmiş değişkenlerin etki yönünün tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır. Standart nedensellik analizi

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK
MODELLEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

kullanılırsa, gerçekte var olan nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı sonucuna ulaşılabilmekte bu ise nedensellik ile ilgili yanıtıcı sonuçlara ulaşılmasına yol açmaktadır. Bu bakımdan koentegre olmuş serilerde VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) kullanılması gerekmektedir (Demirhan, 2005).

VECM (Vektör hata düzeltme modeli)'nin amacı eş bütünleşmiş değişkenler arası dinamik ara bağlantıları ortaya çıkarmaktır. VECM tüm değişkenlerin simültane olarak çözüldüğü bir denklem sistemidir. çalışmadaki değişkenler arasında eş bütünleşme yani uzun dönemli bir ilişki olduğu için VECM analizi uygulanmıştır.

F istatistik değerleri ile hata düzeltme terimlerinin katsayılarının t istatistik değerleri Grafik 4' te gösterilmiştir. VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) değişkenler arasındaki ilişkileri simültane olarak çözen eş anlı bir denklem sistemidir. Grafik 4' te VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli)'e göre EC1 dengesizliğin bir kısmının bir sonraki dönemde ne kadar düzeleceğini göstermektedir. Modelin sonucuna göre hata düzeltme terimi -1 ve 0 arasında bir değer aldığı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu için hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Grafik 4' teki sonucu göz önüne alındığında, EC1 katsayısı sadece negatif değil, aynı zamanda olasılığı %10 düzeyinde önemli olarak belirlenmiştir. EC1'in katsayısı -0,000263341 olarak bulunmuştur. Buna göre dengeden sapma meydana getiren herhangi bir şok durumunda bunun bir yıl sonra yaklaşık % 0,03 kadarının düzeltilebildiğini göstermektedir. Ayrıca, D(GSYIH(-1)) ve D(GSYIH(-2)) bağımlı değişkeni açıklama açısından önemli olarak karşımıza çıkmaktadır. Çıkan model toplam değişkenin %81.72' sini açıklamaktadır. D-W istatistiğine göre kalıntılar arasında mevcut seri korelasyonun 1.62 olduğu belirlenmiştir.

Grafik 4: Vektör Hata Düzeltme Modeline göre tahminlenen katsayılar

Bağımsız	Katsayı	Std.hata	t-stat	Olasılık
EC1	-0,000263341	0,000107344	2,453	0,0577
D(GSYIH(-1))	-0,000226288	9,03437	-2,505	0,0542
D(GSYIH(-2))	0,000152466	555,421	-2,745	0,0405
D(NFS(-1))	-5,93151	351,104	-1,689	0,1519
D(NFS(-2))	317,000	270,426	1,172	0,2939
D(ISTHDM(-1))	-0,431101	0,256243	-1,682	0,1533
D(ISTHDM(-2))	-0,244202	0,254088	-0,9611	0,3806

Sabit	-1,09897	4,49987	-2,442	0,0585
R2	0,817196	Durbin-Watson		1,628079
F-Stat	8,361170	probability	0,0017	

5. Sonuç ve Öneriler

Kalkınma veya gelişme, kabaca, GSYİH' daki artışı ifade eden büyüme kavramından farklı olarak uzun vadeli sosyo-kültürel bir gelişme sürecini ifade etmektedir (Özyakışır, 2011). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi kalkınma çok boyutlu bir süreci anlatmaktadır. Günümüze kadar ekonomik büyüme ve nüfus artışı arasındaki ilişkiye dair üç teori ortaya atılmıştır. Birinci teoriye göre ekonomik büyüme ve nüfus artışı birbiri negatif olarak etkilemektedir. Yani nüfus arttıkça ekonomik büyüme azalmaktadır. İkinci teoriye göre ekonomik büyüme ve nüfus artışı birbiriyle pozitif ilişki içerisindedir. Yani nüfus arttıkça ekonomik büyüme de gerçekleşmektedir. Son teoriye göre ise nüfus artışı ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamaktadır. Bu çalışmada kalkınmanın bir boyutu olan ekonomik büyümeye nüfus ve istihdam artışının etkisi Ekonometrik zaman serisi modeli olarak 1998 – 2015 Türkiye verileri derlenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Johansen eşbütünleşme testine göre değişkenler eşbütünleşik durumdadır ve VECM (vektör hata düzeltme modeline) göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunur.

Sonuç olarak bu çalışmada nüfus artışı ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Mahmud (2015) Hindistan'da; Tsangayo ve ark. (2014) Finlandiya, Portekiz ve İsveç'te; Adediran (2012) Nijerya'da; Gideon K. ve ark. (2010) Kenya'da; Fumitaka Furuoka ve Qaiser Munir (2010) Singapur'da; Fumitaka Furuoka (2009) Thailand'da; Rohan Kothari (1999) Hindistan'da benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Çalışmada söz konusu değişkenlerin KPSS birim kök testi yapılmış, birinci dereceden farklarının durağan oldukları belirlenmiştir. Durağanlık belirlendikten Johansen eşbütünleşme testi uygulanarak aralarında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin tespit edilmesinden sonra nedenselliğinin yönünün tespit edilmesi için VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) kullanılmıştır.

Modelin sonucuna göre ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki nedensellik ilişkisinin nüfustan büyümeye doğru oldu tespit edilmiştir. Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olarak alındığı VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli)'de hata düzeltme teriminin anlamlı olması nüfus ve

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK
MODELEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

istihdamdan ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin mevcut olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Adediran O. A. (2012) Effect of Population on Economic Development in Nigeria: A Quantitative Assessment. International Journal of Physical and Social Sciences 2 (5).
- Adjaye, J.A. (2000) The relationship between energy consumption, energy prices and economic growth: time series evidence from Asian developing countries. Energy Economics 22 (2000): 615-625.
- Altay, A., Pazarlıoğlu, M. V. (2007). "Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım", Selçuk Üniversitesi Karaman İlib Dergisi, Sayı 12, Yıl 9, Ss.96-108.
- Altıntaş H., Çetintaş H., (2010), Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye Ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970–2005. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 36, Ağustos-Aralık 2010 ss.33-56.
- Arltová, M., Fedorová, D.: Selection of Unit Root Test on the Basis of Time Series Length and Value of AR(1) Parameter. Statistika – Statistics and Economy Journal 96: (3), str. 47-64, 2016. ISSN 0322-788x (Print) 1804-8765 (online).
- Aslan, A. (2008): Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi 24:1-11.
- Bektaş, H., Kayacan, E., Uras, Ö. (2015). Türkiye'de Planlı Kalkınma Döneminde İktisadi Büyüme ile Nüfus Artışı İlişkisinin Ekonometrik Analizi. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi 3(2): 69-77. ISSN:2147-804X.
- Belloumi, M. (2009) Energy consumption and GDP in Tunisia: Cointegration and causality analysis. EnergyPolicy37(2009):2745–2753.
- Cinel, E.A. (2014). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011). ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD), 4 (8), 15-26.
- Coale, Ansley & Hoover, Edgar. Population Growth and Economic Development in Low Income Countries, Princeton: Princeton University Press, 1958.

- Çakmak, E., Gümüş, S. (2005). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Ekonometrik bir analiz (1960-2002). Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(1): 59-72.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., Meçik, O. (2013). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). Yönetim Bilimleri Dergisi 11(21) :29-48.
- Demirhan, E., (2005). Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi:Türkiye Örneği, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, 60-4, 2005.
- Demirkan, E., Kaya, V. (2012). An Analysis of Relation Between Economic Growth and Democratization: An Empiric Application(A Sample of Turkey). Yönetim Ve Ekonomi 19(2) : 123-132.
- Engle; R.F., Granger, C. W J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. Vol. 55, No. 2. (Mar., 1987), pp. 251-276.<http://links.jstor.org/sici?sici=0012-9682%28198703%2955%3A2%3C251%3ACAECRE%3E2.0.CO%3B2-T> (Erişim tarihi: 10.01.2018).
- Erdem, E., Tuğcu, C.T., (2015), Business Ethics And Economic Growth: An Empirical Analysis For Turkish Economy. Business Ethics 49-56.
- Eren, M.V., Atay Polat, M., Aydın, H.İ. (2016). Türkiye’de Yapısal Kırımlı Testlerle Elektrik Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. Akademik Bakış 56: 275-289.
- Filiz, Ö., Ömer Ö., Serdar K.H., (2012) Energy Production And Economic Growth: Empirical Evidence From Turkey, Applied Econometrics and International Development Vol. 12-2.
- Fumitaka, F. (2009) "Population Growth and Economic Development: New Empirical Evidence from Thailand", Economics Bulletin, Vol. 29 no.1 pp. 1-14.
- Fumitaka, F. and Qaiser, M. (2011) Can Population Growth Contribute to Economic Development? New evidence from Singapore, Economics Bulletin, Vol. 31 No. 4 pp. 3226-3239.
- Gerdtham, U.G., Löthgren, M. (2000) On stationarity and cointegration of international health expenditure and GDP. Journal of Health Economics 19 (2000): 461–475
- Gideon K Thuku G, and Obere A. (2013) Impact of Population Change on Economic Growth in Kenya International Journal of Economics and Management Sciences. Vol. 2, No 6, pp. 43-60.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK
MODELEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

- Göktaş Yılmaz, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ekonometri ve İstatistik Sayı:2* (2005):11-29.
- Gömleksiz, M., Alagöz, M. (2012) İktisadi Büyüme Olgusuna Ekonometrik Bir Yaklaşım: “BRIMCH” Ülkeleri Ve Türkiye Örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(2012):121-148.
- Granger , C. W. J., Newbold, P. (1974) Spurious Regressions in Econometrics, “*Journal of Econometrics*” 26, 1045-1066.
- Gujarati, Damodar N. 1999. *Temel Ekonometri (Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen)*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- İsmiç, B., Gelişmekte Olan Ülkelerde Elektrik Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Nüfus İlişkisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2015, Cilt 5, Sayı 1, ss.259-274
- Jumbe, C.B. (2004) Cointegration and causality between electricity consumption and GDP: empirical evidence from Malawi. *Energy Economics* 26 (2004) 61–68.
- Karaçor, Z., Özer, H., Saraç, T.B. (2011). Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007). *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2): 29-44.
- Karagöl E., Erbaykal E., Ertuğrul E. Murat., Türkiye’de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 8(1) 2007, 72-80.
- Karanfil, F., Özkaya, A. (2007) Estimation of real GDP and unrecorded economy in Turkey based on environmental data. *Energy Policy* 35 (2007):4902–4908.
- Köprücü Y., Sarıtaş T., Türkiye’de Eğitim ve Ekonomik Büyüme: Eşbütünleşme Yaklaşımı, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2017, 4(2), 77-89.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., Shin, Y. (1992). “Testing the Null Hypothesis of Stationarity against the Alternative of a Unit Root, How Sure are We that Economic Time Series have a Unit Root?”, *Journal of Econometrics*, 54, 159-78.
- Lee, C.C. (2005) Energy consumption and GDP in developing countries: A cointegrated panel analysis. *Energy Economics* 27 (2005):415– 427.
- Liddle, B., Lung, S. (2010) Age-structure, urbanization, and climate change in developed countries: revisiting STIRPAT for disaggregated

- population and consumption-related environmental impacts. *Popul Environ* (2010) 31:317–343. DOI 10.1007/s11111-010-0101-5.
- Liu, G. (2006). A causality analysis on GDP and air emissions in Norway. Discussion Paper no:447.
- Mahmud M. A., (2015) Econometric Model on Population Growth and Economic Development in India: An Empirical Analysis, Proceedings of the International Symposium on Emerging Trends in Social Science Research, Chennai-India, 3-5 April 2015 Paper ID: C539.
- Malthus T. (1778) “An essay on the Principle of Population as it Affect the Future Improvement of Society” printed for J. Johnson, in St. Paul’s-Yard, London.
- McCombie, J., Thirlwall, A.P., 1994. *Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint*. Palgrave Macmillan UK. ISBN 978-1-349-23121-8 DOI: 10.1007/978-1-349-23121-8.
- Narayan, P.K., Smyth, R. (2008) Energy consumption and real GDP in G7 countries: New evidence from panel cointegration with structural breaks. *Energy Economics* 30 (2008): 2331–2341.
- Özyakışır, D., 2011. Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma sürecindeki rolü teorik bir değerlendirme, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 6(1): 46-71.
- Rohan Kothare (1999) Does India’s Population has a Positive Effect on Economic Growth? *Social Science Series* no. 410.
- Saraç, T.B., (2009) *Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007)* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya 141 s.s.
- Schultz, W. T (1961), “Investment in Human Capital”, *American Journal*, Vol, 1961 (1): pp. 1-17.
- Shaari, M.S., Rahim, H.A., Rashid, I.M.A. (2013). Relationship Among Population, Energy Consumption And Economic Growth In Malaysia. *The International Journal of Social Sciences*, 13(1): 39-45.
- Soytas, U., Sari, R., and Ozdemir, O., “Energy Consumption and GDP Relations in Turkey: A Cointegration and Vector Error Correction Analysis”, *Economies and Business in Transition: Facilitating Competitiveness and Change in the Global Environment Proceedings*, 2001, pp. 838-844: Global Business and Technology Association”.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜMENİN VE NÜFUS ARTIŞININ EKONOMETRİK
MODELEMESİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ

- Şentürk, M., Akbaş, Y.E. (2014) İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği, Journal of Yasar University 2014 9(34): 5820-5832.
- Şimşek T., Yiğit E., BRİCT Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Petrol Fiyatları, CO₂ Emisyonu, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Nedensellik Analizi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Aralık 2017, C. 12, S.3, 117 -136
- Şimşir, N.C., (2012) An Econometric Analysis Of The Relationships Between Economic Growth And Agricultural Credits For Propoor Growth in Turkey, Adnan Menderes University, "International Journal Of Social Sciences And Humanity Studies" Vol 4 :No 2, 2012 ISSN: 1309-8063 (Online) : 355-364.
- Tekeoğlu E., (2008), Defense Expenditure and Economic Growth: Empirical Study on Case of Turkey, Naval Postgraduate School, Master Of Business Administration, Mba Professional Report. 111 ss.
- Telatar, O.M., Terzi, H. (2010).Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010.
- Thornton, J. (2001). Population growth and economic growth: Long-run evidence from Latin America. Southern Economic Journal, 68, 464–468.
- Topallı, N., Alagöz, M. (2014), Energy Consumption and Economic Growth In Turkey: An Empirical Analysis, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 32, ss. 151-159.
- Tsangyao, C., Hsiao-Ping, C., Frederick, W. De., and Rangan, G. (2014) The Relationship between Population Growth and Economic Growth Over 1870-2013: Evidence from a Bootstrapped Panel-Granger Causality Test for 21 Countries. IPAG Business School Working Paper Series 2014-477.
- TUİK, (2018). Turkstat-Türkiye İstatistik Kurumu, Ulusal Hesaplar ve İşgücü İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist> (Erişim tarihi: 10.01.2018).
- Türkecul, B. 2007, "Türkiye'de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Tarım Sektörü İtibariyle Ekonometrik Analiz", Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı: 1, ss. 163-175.

- Uçan, O., Atay, S. (2016). Türkiye’de Sağlık Harcamaları Ve Büyüme Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz 2016; 9(3): 215-222.
- Uçan, O., Kaçar, E. (2017). Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme Ve Nüfus İlişkisi: Türkiye Örneği, Verimlilik Dergisi 2(2017) :109-120.
- Uysal D., Özer H., Mucuk, M., (2009), Dış Borçlanma Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1965-2007), Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(4): 161-178.
- World Bank, 2018. Dünya Bankası nüfus istatistikleri açık veritabanı, <https://data.worldbank.org/> (Erişim tarihi: 10.01.2018).

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ*

INVESTIGATION OF CONSUMER INVOLVEMENT IN THE AUTOMOTIVE SECTOR

Ercan KESER** - Dilan Aslan*** - İmran Demir****

Özet

Tüketici ilgilenimi, tüketicinin zamana ve duruma bağlı olmaksızın bir ürüne ya da hizmete karşı duyduğu ilgi, uyarılma ve motivasyon hali olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada, otomotiv sektöründe tüketicilerin ilgilenim düzeylerinin tespit edilmesi ve ilgilenim düzeyi açısından tüketicilerin cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, yaş grupları, gelir durumları ve meslekleri yönünden aralarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın kapsamını Ankara il merkezinde yaşayan otomobil sahipleri oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin elde edilmesinde anket yöntemi kullanılmış ve araştırma 430 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma, frekans dağılımı, açıklayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi, varyans analizi ve post hoc testi kullanılmıştır. Analizler Lisrel 8.51 ve SPSS 20.0 istatistik programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada uygulanan açıklayıcı faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda tüketici ilgilenimi ölçeğinin ilgi-haz, sembolik değer, risk önemi ve hata olasılığı şeklinde 4 faktörden oluştuğu ve tüm faktörlerin yeterli güvenilirlik seviyesine sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca uygulanan varyans analizleri sonucunda, sembolik değer, risk önemi ve hata olasılığı boyutları açısından cevaplayıcıların cinsiyetleri ve eğitim düzeyleri yönünden, ilgi-haz, sembolik değer ve hata olasılığı boyutları açısından yaş grupları ve meslekleri yönünden, sembolik değer ve risk önemi boyutları açısından ise gelir durumları yönünden aralarında anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Buna ilaveten genel ilgilenim düzeyi açısından cevaplayıcıların tüm demografik özellikleri yönünden aralarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlgilenim, Tüketici İlgilenimi, Otomotiv Sektörü, Tüketici Davranışı, Pazarlama

*Bu çalışma 17-18 Kasım 2017 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen International Congress of Management Economy And Policy kongresinde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğret. Üy., Ağrı İbrahim een Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

*** aslndilan3@gmail.com

**** imran_92demir@hotmail.com

Abstract

Consumer involvement can be defined as consumer's interest, arousal and motivation in a product or service regardless of time or situation. In this study, it is aimed to determine the level of involvement of consumers in the automotive sector and determine whether there is a significant difference between them in terms of their gender, education levels, age groups, income situations and professions when the level of involvement is in question. The scope of the study consists of car owners living in the city center of Ankara. The research data were obtained using the survey method and the research was conducted on 430 people. Arithmetic mean, standard deviation, frequency distribution, exploratory factor analysis, reliability analysis, confirmatory factor analysis, variance analysis and post hoc test were used in the analysis of the data. Analyzes were performed using Lisrel 8.51 and SPSS 20.0 statistical programs. As a result of exploratory factor analysis and reliability analysis applied in the study, it was determined that the consumer involvement scale consisted of 4 factors including interest-pleasure, symbolic value, risk importance, and probability of error, and all factors had sufficient reliability level. Additionally, as a result of the applied variance analyzes it was determined that there was a significant difference between the participants in terms of gender and education level considering symbolic value, risk importance, and probability of error; in terms of age groups and professions considering interest-pleasure, symbolic value and probability of error; in terms of income situation considering symbolic value and risk importance. There were also significant differences between the participants in terms of overall demographic characteristics considering the general involvement level.

Key Words: Involvement, Consumer Involvement, Automotive Sector, Consumer Behavior, Marketing

Giriş

Tüketici ilgilenimi, tüketicilerin satın alma ve karar verme davranışının anlaşılması açısından yararlı ve önemli bir kavramdır (Çakır, 2007: 163). Nitekim ilgilenim, tüketicilerin bilişsel ve/veya duygusal eforunu etkileyip, dikkat ve algılama süreçlerini şekillendirip, davranış ve tutumlarını etkilemektedir (Kandemir vd., 2013: 26). Bireyin bir konu veya nesneyle olan ilişkisine dayanan ego ilgileniminden kaynaklanan tüketici ilgilenimi, bir ürüne yönelik ilgi ve dikkat seviyesi olarak tanımlanabilir (Liang, 2012: 327; Guthrie ve Kim, 2008: 115-116). Traylor (1981) tarafından ise ilgilenim, belirli bir ürünün tüketici tarafından anlaşılması veya tanınması şeklinde tanımlanmaktadır (Lin ve Chen, 2006: 250). İlgilenim konusunda gerçekleştirilen çalışmalar, tüketicilerin ilgilenim düzeylerinin birbirlerinden farklılık gösterdiğini ve bu farklılıkların tüketici davranışının oluşumu

açısından belirleyici bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, tüketiciler açısından ilgilenimin göreceli olması ve belirli ürün gruplarında farklılaşması nedeniyle, ilgilenim düzeyinin tüketiciler açısından yansımaları yüksek ve düşük olmak üzere iki türde değerlendirilmektedir. (Dölerslan, 2015: 25). Ürünün tüketici gözündeki öneminin daha yüksek bir seviyede olması yüksek ilgilenim olarak ifade edilirken, daha düşük seviyede olması ise düşük ilgilenim anlamına gelmektedir (Lin ve Chen, 2006: 250). Assael (1987) tarafından yapılan çalışmada ilgilenimin yüksek ve düşük seviyede olması ile tüketici satın alma davranışı arasında bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir (Tabassi vd., 2013: 270). Yüksek düzeyde ilgilenim, tüketicileri alternatifler hakkında bilgi aramaya, alternatifleri değerlendirirken elde edilen bilgiyi kullanmaya ve karmaşık bir karar verme süreci yaşamaya yönlendirmektedir. İlgilenimin düşük olduğu durumda ise ürün ya da hizmetler hakkında bilgi arama daha az gerçekleşir ve tüketici daha çok marka, logo, ambalaj, reklam müziği gibi çekici unsurlara dikkat etmektedir (Ulus, 2016: 575). Yeni bir otomobil satın alma, genellikle yüksek ilgilenimli satın alma kararının bir örneği olarak gösterilir. Otomobiller yüksek maliyetli ve tüketicilerin genellikle birkaç yıl kullanabilecekleri dayanıklı ürünler olarak ifade edilebilir. Bu noktada otomobillerin hem maliyet faktörü hem de ömrü tüketicilerin endişelerini ortaya çıkarabilir. Bu açıdan, otomobil satın alma, otomobilin fiyatının ve kullanım ömrünün neden olduğu endişeyi artıran yüksek düzeyde sosyal ve psikolojik ilgilenimi içermektedir (Abramson ve Desai, 1993: 13). Ayrıca, yapılan araştırmalarda, tüketici ilgileniminin, ürüne ilişkin fiziksel özelliklerden, tüketici ile ilgili kişisel özelliklerden ve satın alma kararıyla ilgili durumsal faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Aghdaie ve Honari, 2014: 259). Bu kapsamda bu araştırmada Kapferer ve Laurent tarafından 1993 yılında geliştirilen tüketici ilgilenimi profili ölçeği kullanılarak otomotiv sektöründe araştırmaya katılan tüketicilerin ilgilenim düzeyleri belirlenmiş ve ilgilenim düzeyi açısından tüketicilerin cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, yaş grupları, gelir durumları ve meslekleri yönünden aralarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı incelenmiştir.

Tüketici İlgilenimi

Pazarlama, sosyal psikoloji ve tüketici davranışları çalışmalarında çok önemli bir değişken olan ilgilenim, sosyal psikolojiden ortaya çıkmış ve pazarlama alanına ilk olarak Krugman (1965) tarafından dahil edilmiştir (Lin ve Chen, 2006: 250; Çabuk ve Araç, 2016: 111; Choubtarash vd., 2013: 278). Krugman ilgilenim kavramını pazarlama ve reklamlarla olan ilişkisi açısından ele alarak düşük ilgilenim düzeyinin televizyon reklamları üzerindeki etkisini ortaya koymuştur (Ghafahebashi, 2011: 494; Ulus, 2016: 574). Ürün ya da tüketici ilgilenimi, bireysel ihtiyaç ve değerler temelinde ürünün algılanan

önemi ya da kişisel ilgi şeklinde tanımlanabilir (Guthrie ve Kim, 2008: 116). Bununla birlikte tüketici ilgilenimi, bir kişinin doğasında olan ihtiyaç ve değerlerine dayalı olarak bir nesneye yönelik algıladığı ilgi düzeyi olarak da açıklanabilir (Muralie, 2010: 32). İlgilenim, belirli bir durumda bir uyaran için hissedilen kişisel önem duygusu ve ilgi düzeyidir. Bu tanımdan hareketle ilgilenim ile ilgili üç özelliğin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu özellikler şu şekilde açıklanabilir (Odabaşı ve Barış, 2007: 121-123):

- Kişinin Özellikleri: İlgilenimin başladığı nokta kişidir. Dolayısıyla kişinin ihtiyaçları, duyguları ilgilenim düzeyinin artıp azalmasına neden olabilmektedir. Bazı durumlarda kişi ürün ile kendi arasında önemli bağların olduğunu düşünebilir. Bu durum, bireyin ürüne karşı ilgi göstermesini ve buna yönelik enerjisini harekete geçirmesini sağlar.

- Uyarının Özellikleri: Tüketici davranışları açısından ürünün, satın alma ortamının ve reklamın uyaran görevinde olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki ürün ilgilenim, tüketicinin ürün ile kurduğu ilişki ile ilgilidir. Belirli bir kişinin, belirli bir durumda belirli bir ürüne verdiği kişisel önemdir. Ürünler ne kadar farklı ise ilgilenim düzeyi o kadar artış gösterecektir. İkinci olarak satın alma ilgilenimi ise belirli bir satın almaya ihtiyaç ile tüketicinin satın alma sürecindeki ilgi düzeyini açıklamaktadır. Birçok satış tutundurma çalışmaları satın almadaki ilgilenimi artırmaya yöneliktir. Son olarak reklam ilgilenimi ise reklamda verilen mesaja, reklamı veren kaynağa yönelik dikkat ve kişisel önemi belirtmektedir.

- İçinde Bulunulan Durumun Özellikleri: Durumsal değişkenlerde ilgilenim düzeyini belirlemektedir. Moda olan giysilerin ilgilenimi ilk başlarda yüksek iken, zamanla ilgilenim düzeyi azalmaktadır.

Tüketici ilgilenimi konusundaki önem ve ilgi kavramları ilgilenim hakkında yapılan çok sayıda tanım ve ölçüm sonucunda literatürde geniş bir yer almaktadır. Bu durum ilgilenimin ne olduğu ve ne olmadığı konusunda karşıt bakış açılarının oluşmasına neden olmaktadır. Bazı araştırmacılar ilgilenimi motivasyonel bir durum olarak ifade ederken, bazı araştırmacılar ise algılanan kişisel ilgi olarak ifade etmektedirler. Bu farklı görüşlere rağmen, birçok araştırmacı arasında tüketici ilgileniminin tüketici davranış ve hareketine yol açan motivasyonel bir güç olduğu konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır (Muralie, 2010: 32). Tüketici davranışı çerçevesinde ilgilenim, ürünler, reklamlar ve satın alma ile ilişkili farklı yönleri içeren bir adımdır (Aghdaie vd., 2014: 218).

İlgilenim, nihai tüketicilerin satın alma deneyimleri ve ürün kullanımları ile ilgili bir kavramdır (Ghafelehbash, 2011: 494). Tüketicilerin karar alma sürecinde önemli bir role sahip olan ilgilenim, tüketicilerin

reklamlara verdiği tepkileri, ürüne yönelik tutumlarını ve satın alma niyetlerinin oluşumunu önemli ölçüde etkilemektedir (Drossos, 2014: 423; Kimzan, 2012:127). Bununla birlikte ilgilenim, pazarın bölümlere ayrılmasında ve iletişim stratejilerinin oluşturulmasında pazarlama karar alma girdisi olarak önemli bir rol oynamaktadır (Longfellow ve Celuch, 1992: 484). İlgilenim, bireyin ihtiyaçları, değer yargıları ve ilgi alanlarından etkilenmektedir. Bunun sonucu olarak da birey herhangi bir obje ya da ürüne karşı yakınlık duymaktadır (Öztürk ve Nart, 2016: 47). İlgilenim, bir ürün kategorisine yönelik tüketicilerin düşünce, duygu ve davranışsal tepkilerine yönelik bağlılıklarını kapsamaktadır (Quester ve Lim, 2003: 24).

İlgilenim düzeyi söz konusu ürünün tüketicinin ihtiyaç, değer ve ilgileriyle ilişki derecesine bağlı olmaktadır. Tüketicinin bir ürüne yönelik ilgilenimi zihinsel ve fiziksel bir çabayı da beraberinde getirmekte ve onun ürüne veya markaya yönelik bilgi arayışını şekillendirmektedir. Dolayısıyla ilgilenim düzeyi yüksek olan tüketiciler daha çok bilgi aramakta, daha çok değerlendirme yapmakta ve daha uzun bir satın alma karar süreci yaşamaktadır (Boyraz ve Polatçı, 2012: 572). Nitekim tüketicinin ilgilenim düzeyi arttıkça, bilgiyi toplaması, anlaması, detaylandırması ve özümsemesi için daha fazla motivasyona sahip olmaktadır (Aghdaie ve Honari, 2014: 259).

İlgilenim konusunda yapılan araştırmalar temel olarak ilgilenim düzeyinin yüksek ve düşük olduğu satın alımlar arasındaki olası farklılıklara odaklanmıştır. Genel olarak araştırmacılar, yüksek ilgilenimli bir durumun, tüketicinin bir satın alma işlemini kendi ihtiyaçları veya değerleri açısından önemli veya ilgili olduğunu düşündüğünde oluşabileceği sonucuna varmışlardır. Bu durum bir ürün veya hizmet hakkında ilgili bilginin değerlendirilmesini ve nispeten kompleks bir karar alma sürecini ortaya çıkarmaktadır. Yüksek ilgilenim düzeyine sahip olan bir tüketici aktif bir şekilde seçim alternatifleri ile ilgili bilgi araştırır ve elde ettiği bilgileri değerlendirir. Bununla birlikte tüketici kapsamlı bir karar alma süreci izler. Diğer taraftan düşük ilgilenim düzeyine sahip olan tüketiciler ise seçim alternatifleri hakkında çok az bilgi toplama eğilimindedirler. Bu tüketiciler nispeten basit ve kapsamlı olmayan bir karar alma süreci izlemektedirler (Suh vd., 1997: 35). Kişinin ilgilenim seviyesi basit bir enformasyon işleme seviyesinden daha detaylı uzmanlık veya özel ilgi seviyesine kadar gelebilir. Bu noktadan bakıldığında, pazarlamada ürünlere karşı olan ilgi en düşük seviyede ilgisizlikten başlayan ve uzman ve hatta tutku denecek seviyelere varabilen iki uç arasında değişen derecelerde olabilmektedir. Ancak çoğu tüketici ürünü için ilgilenim seviyesinin genelde orta noktalara yakın olduğu ifade edilebilir (İslamoğlu ve Altunışık, 2013: 89).

İlgilenim ürünün tüketici açısından öneminin yanı sıra, ürüne yönelik ilgi seviyesinin ölçülmesi için de kullanılabilir (Guthrie ve Kim, 2008: 115). Tüketicilerin ilgilenim düzeyinin ölçülmesi açısından literatürde çok sayıda ölçek yer almaktadır. Bu ölçekler içerisinde en önemlilerinde birisi Laurent ve Kapferer tarafından 1985 yılında geliştirilen Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeğidir. Yazarlar tarafından daha sonra 1985/1986 ve 1993 yıllarında bu ölçek ile ilgili çalışmalara devam edilmiştir. Kapferer ve Laurent'e göre Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeğinin beş boyutu bulunmaktadır. Bu boyutlar ilgi, haz, sembolik değer (işaret), risk önemi ve hata olasılığı şeklinde sıralanabilir. Bunlardan ilgi boyutu, bir ürün kategorisine yönelik bireyin sahip olduğu kişisel ilgisini, başka bir deyişle ürünün kişisel anlamını ya da önemini, haz boyutu, ürünün sahip olduğu hedonik değeri ve bireye haz ve mutluluk sağlama yeteneğini, sembolik değer boyutu, bireyin ürün ile kendisini ifade etme derecesini, risk önemi boyutu, yetersiz bir ürün seçmenin sonucunda ortaya çıkabilecek olası negatif sonuçlarının algılanma önemini ve hata olasılığı boyutu, yanlış bir ürün seçiminde bulunmanın algılanan olasılığını belirtmektedir (Kapferer ve Laurent, 1993: 349-350).

Bununla birlikte Zaichkowsky tarafından 1985 yılında tüketici ilgileniminin ölçülmesi için 20 maddeden oluşan, tek boyutlu ve 1 ile 7 arasında derecelendirilmiş Kişisel İlgilenim Envanteri geliştirilmiştir. Ayrıca McQuarrie ve Munson (1987) tarafından Laurent ve Kapferer'in (1985) tüketici ilgilenimine yönelik benimsedikleri çok boyutluluk görüşü dikkate alınarak Zaichkowsky (1985) tarafından geliştirilen Kişisel İlgilenim Envanterinin revize edilmiş versiyonu geliştirilmiş ve test edilmiştir. Araştırma sonucunda ilgilenimin ilgi, haz ve risk şeklinde 3 boyuta sahip olduğu ve 14 ifadeden oluştuğu belirlenmiştir. Higie ve Feick (1989) tarafından ise kişisel ilgiye neden olan bir ürün veya etkinliğin uyarılma potansiyelini temsil eden bireysel farklılık değişkeni olarak tanımlanan sürekli ilgilenime yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. Söz konusu ölçek haz ve kendini ifade şeklinde iki boyuttan oluşmaktadır. Ayrıca Jain ve Srinivasan (1990) tarafından literatürde yer alan ilgilenim ölçekleri karşılaştırılarak yeni ilgilenim profili ölçeği geliştirilmiştir. Araştırma sonucunda söz konusu ölçeğin Laurent ve Kapferer (1985) tarafından geliştirilen ölçeğe benzer 15 ifadeden oluştuğu ve ilgi, haz, işaret, risk önemi ve risk olasılığı şeklinde 5 boyuta sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada Kapferer ve Laurent'in 1993 yılındaki çalışmasında yer alan Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçeğin seçilmesinin nedeni; tüketici ilgilenimini ölçme çabalarında önde gelen ölçeklerden olması (Çakır, 2007: 165), çok boyutlu bir yapıya sahip olması ve

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

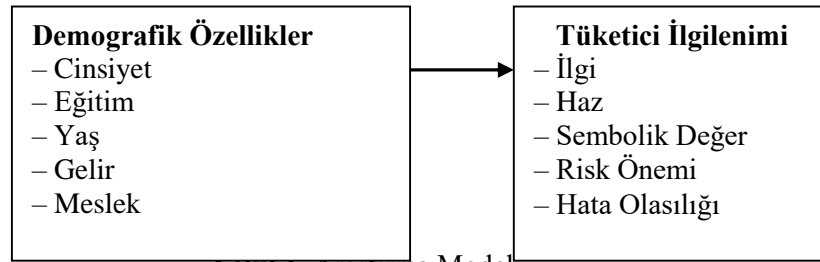
geçerliliğinin ve güvenilirliğinin yurt içi ve yurt dışındaki çalışmalarda test edilmiş olması olarak ifade edilebilir.

Otomotiv Sektöründe Tüketici İlgileniminin İncelenmesi **Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Sınırları ve Kısıtları**

Bu araştırmanın temel amacı, otomotiv sektöründe araştırmaya katılan tüketicilerin ilgilenim düzeylerinin tespit edilmesi ve ilgilenim düzeyi bakımından tüketicilerin cinsiyetleri, eğitim düzeyleri, yaş grupları, gelir durumları ve meslekleri yönünden aralarında anlamlı bir farklılığın olup olmadığının belirlenmesidir. Araştırmanın kapsamını Ankara il merkezinde yaşayan otomobil sahipleri oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışma otomobiller ile sınırlandırılmıştır. Zaman ve maddi kaynak yetersizliği nedeniyle araştırmanın sadece Ankara il merkezinde gerçekleştirilmesi ise çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Araştırma Modeli

Otomotiv sektöründe tüketici İlgileniminin incelenmesinin amaçlandığı bu araştırmanın modeli Şekil 1.'de gösterildiği gibidir.

ŞEKİL 1. Araştırma Modeli

Şekil 1'de görüldüğü üzere araştırma modelinin iki temel değişkeni bulunmaktadır. Bu değişkenlerden tüketici ilgilenimi 5 faktör ve 16 alt değişkenden, demografik özellikler ise cinsiyet, eğitim, yaş, gelir ve meslek şeklinde olmak üzere beş alt değişkenden oluşmaktadır.

Araştırma modelinde yer alan değişkenlerden tüketici İlgileniminin ölçümünde Kapferer ve Laurent (1993) çalışmasındaki Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeğinden yararlanılmıştır. Demografik özelliklere ilişkin soruların cevaplanmasında ise cevaplayıcılara çeşitli seçenekler sunulmuştur.

Araştırma Hipotezleri

Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda değişkenler arasındaki farklılıkların test edilmesi amacıyla 5 temel ve 20 alt hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler aşağıda ifade edildiği gibidir.

H₁: Tüketici ilgilenim düzeyi açısından cevaplayıcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1a}: Tüketici ilgileniminin ilgi-haz boyutu açısından cevaplayıcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1b}: Tüketici ilgileniminin sembolik değer boyutu açısından cevaplayıcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1c}: Tüketici ilgileniminin risk önemi boyutu açısından cevaplayıcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1d}: Tüketici ilgileniminin hata olasılığı boyutu açısından cevaplayıcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Tüketici ilgilenim düzeyi açısından cevaplayıcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2a}: Tüketici ilgileniminin ilgi-haz boyutu açısından eğitim düzeyleri cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2b}: Tüketici ilgileniminin sembolik değer boyutu açısından cevaplayıcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2c}: Tüketici ilgileniminin risk önemi boyutu açısından cevaplayıcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2d}: Tüketici ilgileniminin hata olasılığı boyutu açısından cevaplayıcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Tüketici ilgilenim düzeyi açısından cevaplayıcıların yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3a}: Tüketici ilgileniminin ilgi-haz boyutu açısından yaş grupları cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3b}: Tüketici ilgileniminin sembolik değer boyutu açısından cevaplayıcıların yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3c}: Tüketici ilgileniminin risk önemi boyutu açısından cevaplayıcıların yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3d}: Tüketici ilgileniminin hata olasılığı boyutu açısından cevaplayıcıların yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Tüketici ilgilenim düzeyi açısından cevaplayıcıların gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4a}: Tüketici ilgileniminin ilgi-haz boyutu açısından gelir durumları cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4b}: Tüketici ilgileniminin sembolik değer boyutu açısından cevaplayıcıların gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4c}: Tüketici ilgileniminin risk önemi boyutu açısından cevaplayıcıların gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4d}: Tüketici ilgileniminin hata olasılığı boyutu açısından cevaplayıcıların gelir durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Tüketici ilgilenim düzeyi açısından cevaplayıcıların meslekleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

H_{5a}: Tüketici ilgileniminin ilgi-haz boyutu açısından cevaplayıcıların meslekleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{5b}: Tüketici ilgileniminin sembolik değer boyutu açısından cevaplayıcıların meslekleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{5c}: Tüketici ilgileniminin risk önemi boyutu açısından cevaplayıcıların meslekleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{5d}: Tüketici ilgileniminin hata olasılığı boyutu açısından cevaplayıcıların meslekleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Araştırmada geliştirilen hipotezler, verilerin analizi ve değerlendirilmesi kısmında teste tabi tutulmak suretiyle ulaşılan sonuçlar yorumlanmıştır.

Araştırmanın Metodolojisi

Örnekleme Süreci

Araştırmanın ana kütesini Ankara il merkezinde yaşayan otomobil sahipleri oluşturmaktadır. Örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada toplam 446 anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ancak eksik, yanlış ve hatalı olarak doldurulan anketler analiz dışında tutularak 430 anket kapsamında analizler gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada veriler anket yönteminden yararlanılarak ve tüketicilerle bire bir görüşme yapmak suretiyle elde edilmiştir. Anket formunda iki grup da toplam 22 soru yer almaktadır. Bunlardan ilk grup sorular tüketicilerin ilgilenim düzeylerini, ikinci grup sorular ise demografik özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Cevaplayıcıların ilgilenim düzeylerinin belirlenmesinde 5'li likert ölçeği (1: Hiç Katılmıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum) kullanılmıştır. Demografik özelliklere yönelik soruların cevaplanmasında ise cevaplayıcılara çeşitli seçenekler sunulmuştur.

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Çalışmada elde edilen verilerin analizinde; aritmetik ortalama, standart sapma, frekans dağılımı, açımlayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi, varyans analizi ve post hoc testi kullanılmıştır. Analizler Lisrel 8.51 ve SPSS 20.0 paket istatistik programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER					
Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Eğitim	Frekans	Yüzde
Erkek	252	58.6	İlköğretim	28	6.5
Kadın	178	41.4	Ortaöğretim	115	26.7
Toplam	430	100	Önlisans	44	10.2
Yaş	Frekans	Yüzde	Lisans	221	51.4
18-26	144	33.5	Lisansüstü	22	5.1
27-35	121	28.1	Toplam	430	100
36-44	81	18.8	Gelir	Frekans	Yüzde
45-53	46	10.7	2500 ve altı	147	34.2
54-62	24	5.6	2501-3500	110	25.6
63 ve üzeri	14	3.3	3501-4500	88	20.5
Toplam	430	100	4501-5500	53	12.3
Meslek	Frekans	Yüzde	5501 ve üzeri	32	7.4
Emekli	24	5.6	Toplam	430	100
Memur	82	19.1	Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Ev Hanımı	24	5.6	Evli	205	47.7
Öğrenci	85	19.8	Bekar	225	52.3
Özel Sektör	95	22.1	Toplam	430	100
İşçi	38	8.8			
Serbest Meslek	34	7.9			
Esnaf/Tüccar	48	11.2			
Toplam	430	100			

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan cevaplayıcıların genel olarak erkek, 35 yaş ve altında, lisans mezunu, 3500 TL ve altında gelire sahip, özel sektör çalışanı, öğrenci ve memurlardan oluştuğu söylenebilir.

Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeği Açımlayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmada tüketici ilgilenimi profili ölçeğine uygulanan açımlayıcı faktör analizi ile ilgili faktörler ortaya konulmuştur. Analizde 0.32'den daha düşük faktör yüküne sahip olan değişkenler analiz dışında tutulmuştur (Çokluk vd., 2012: 194). Bununla birlikte faktörlerin belirlenmesinin ardından her bir faktörün güvenilirliği Cronbach's Alpha değeri ile incelenmiştir. Araştırmada kullanılan veri setinin açımlayıcı faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığının belirlenmesi amacıyla KMO ve Bartlett Küresellik Testlerinden faydalanılmıştır. Tablo 2'de tüketici ilgilenimi profili ölçeğine ilişkin KMO ve Bartlett Küresellik Testlerinin sonuçları gösterilmektedir.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

Tablo 2. Tüketici İlgilenim Profili Ölçeği KMO ve Barlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem ölçüsü		.777
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	2261.163
	Df (Serbestlik derecesi)	.105
	Sig. (Anlamlılık)	.000

Tablo 2 incelendiğinde KMO örneklem yeterliliği ölçütünün 0.777 gözlenen anlamlılık düzeyinin ise 0.000 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla veri setinin faktör analizi yapmaya uygun olduğu söylenebilir. Veri setinin açımlayıcı faktör analizi için uygun olduğunun belirlenmesinin ardından uygulanan analiz sonucunda toplam varyansın %63.638'ini açıklayan özdeğeri 1'den büyük 4 faktör elde edilmiştir. Açımlayıcı faktör ve güvenilirlik analizlerine yönelik elde edilen sonuçlar Tablo 3'de gösterildiği gibidir.

Tablo 3. Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeği Açımlayıcı Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Faktörler ve Değişkenler		Faktör Yüğü	α
1. Faktör: İlgil-Haz (Açıklanan Varyans Yüzdesi: 19.951)			
1	Bir otomobil satın almak (sahibi olmak) benim için son derece önemlidir.	.679	.789
2	Bir otomobile gerçekten çok ilgi (merak) duyarım.	.770	
3	Bir otomobil umurumda bile değildir.	.481	
4	Bir otomobil satın almaktan gerçekten zevk alırım.	.755	
5	Bir otomobil satın aldığımda kendime hediye almış gibi hissediyorum.	.639	
6	Bir otomobilden oldukça (bir hayli) zevk alırım.	.801	
2. Faktör: Hata Olasılığı (Açıklanan Varyans Yüzdesi 19.092)			
1	Bir otomobil satın alacağım zaman, hangisini seçmem gerektiği konusunda her zaman oldukça kararsızlık yaşarım.	.794	.842
2	Bir otomobil aldığımda, yaptığım seçimin doğru olup olmadığı konusunda asla tam olarak emin olamazsın.	.836	
3	Bir otomobil seçmek oldukça zordur.	.771	
4	Bir otomobil satın aldığımda zaman, seçimin hakkında hiçbir zaman kesin (emin) olamazsın.	.821	
3. Faktör: Sembolik Değer (Açıklanan Varyans Yüzdesi 14.178)			
1	Bir kişinin satın aldığı otomobile bakarak o kişi ile ilgili birçok şey söyleyebilirsin.	.832	.786
2	Bir kişinin satın aldığı otomobil o kişi hakkında bir şeyler anlatır.	.891	
3	Satın aldığımda bir otomobil kişiliğimi yansıtır.	.726	

4. Faktör Risk Önemi (Açıklanan Varyans Yüzdesi 10.417)			
1	İhtiyaçları karşılamayan bir otomobil satın almak çok sinirlendirici bir durumdur.	.861	.701
2	Bir otomobil satın aldığım zaman yanlış bir seçim yaptığım ortaya çıkarsa kendime kızmalıyım.	.866	

Tablo 3 incelendiğinde tüketici ilgilenimi profilini ölçeğine uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %63.638'ini açıklayan 4 faktörün elde edildiği ve tüm faktörlerin yeterli güvenilirlik seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Bu faktörlerden ilgi-haz boyutu bu ölçekle ile ölçülmeyen çalışan özelliğın %19.951'ini, hata olasılığı boyutu %19.092'sini, sembolik değer boyutu %14.178'ini ve risk önemi boyutu %10.417'sini açıklamaktadır. Bununla birlikte bu faktörlerden ilgi-haz boyutunda yer alan ifadelerin faktör yükleri 0.481 ile 0.801 arasında değişirken, hata olasılığı boyutunda 0.771 ile 0.836 arasında, sembolik değer boyutunda 0.726 ile 0.891 arasında ve risk önemi boyutunda 0.861 ile 0.866 arasında değişmektedir. Ayrıca uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda orijinal tüketici ilgilenimi profili ölçeğinde yer alan ilgi ve haz boyutları birleşerek tek bir boyut altında yer alırken, sembolik değer, hata olasılığı ve risk önemi boyutlarında orijinal ölçek ile bire bir aynı sonuçlar elde edilmiştir. Ancak risk önemi boyutunda yer alan ifadelerden bir tanesi düşük faktör yükü sebebiyle ölçek dışında bırakılmıştır.

Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeğinin Test Edilmesi ve Ortalama Düzeyinin Tespiti

Tüketici ilgilenimi profili ölçeğine yönelik yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda modele ilişkin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Önerilen modifikasyonlar değerlendirilerek ilgi-haz boyutunun 1. ve 2. gözlenen değişkenlerin hataları arasında kovaryans tanımlaması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'de gösterildiği gibidir.

Tablo 4. Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeği Ki-Kare ve Uyum İndeks Değerleri

Tüketici İlgilenimi Profili	İndeksler	Uyum İyiliği Değerleri	Önerilen İyi Uyum Değerleri*
	χ^2/sd	3.19	
GFI	0.92		≥ 0.90
AGFI	0.89		≥ 0.85
CFI	0.93		≥ 0.90
IFI	0.93		≥ 0.90
RMSEA	0.072		≤ 0.08

* Çokluk vd. (2012), Yılmaz ve Çelik (2009)

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

Tablo 4 incelendiğinde x^2/sd oranının önerilen uyum iyiliği değerinin altında 3.19 olduğu görülmektedir. Bununla birlikte RMSEA değerlerinin de 0.072 ile kabul edilebilir bir düzeyde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca diğer uyum indekslerinin de kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Uygulanan analizler sonucunda her bir değişkene ilişkin elde edilen standartlaştırılmış katsayılar, hata varyansları, R^2 değerleri ve ortalama düzeyleri Tablo 5’de gösterildiği gibidir.

Tablo 5. Tüketici İlgilenimi Profili Ölçeği Standartlaştırılmış Katsayıları, Hata Varyansları, R^2 Değerleri ve Ortalama Düzeyleri

Örtük ve Gözlenen Değişkenler	Std. K.Sayı	Hata Vary.	R^2 Değ.	Ort.*	Std. Spm.
Örtük Değişken: İlgil-Haz Boyutu				3.70	.8930
1 Bir otomobil satın almak (sahibi olmak) benim için son derece önemlidir.	.48	.77	.23	3.87	1.254
2 Bir otomobile gerçekten çok ilgi (merak) duyarım.	.62	.61	.39	3.62	1.260
3 Bir otomobil umurumda bile değildir.	.29	.91	.085	3.98	1.208
4 Bir otomobil satın almaktan gerçekten zevk alırım.	.76	.42	.58	3.63	1.342
5 Bir otomobil satın aldığımda kendime hediye almış gibi hissediyorum.	.64	.59	.41	3.47	1.373
6 Bir otomobilden oldukça (bir hayli) zevk alırım.	.83	.31	.69	3.60	1.237
Örtük Değişken: Hata Olasılığı Boyutu				3.06	1.127
1 Bir otomobil satın alacağım zaman, hangisini seçmem gerektiği konusunda her zaman oldukça kararsızlık yaşarım.	.76	.43	.57	3.05	1.420
2 Bir otomobil aldığımda, yaptığım seçimin doğru olup olmadığı konusunda asla tam olarak emin olamazsın.	.79	.38	.62	2.90	1.319
3 Bir otomobil seçmek oldukça zordur.	.74	.45	.55	3.41	1.319
4 Bir otomobil satın aldığı zaman, seçimin hakkında hiçbir zaman kesin (emin) olamazsın.	.74	.45	.55	2.86	1.412
Örtük Değişken: Sembolik Değer Boyutu				3.15	1.119

1	Bir kişinin satın aldığı otomobile bakarak o kişi ile ilgili birçok şey söyleyebilirsin.	.83	.32	.68	3.14	1.348
2	Bir kişinin satın aldığı otomobil o kişi hakkında bir şeyler anlatır.	.85	.28	.72	3.35	1.247
3	Satın aldığım bir otomobil kişiliğimi yansıtır.	.63	.60	.40	2.97	1.412
Örtük Değişken: Risk Önemi Boyutu					3.49	1.123
1	İhtiyaçları karşılamayan bir otomobil satın almak çok sinirlendirici bir durumdur.	.78	.40	.60	3.48	1.322
2	Bir otomobil satın aldığım zaman yanlış bir seçim yaptığım ortaya çıkarsa kendime kızmalıyım.	.76	.42	.58	3.49	1.238
Genel Tüketici İlgilenimi					3.39	.6581

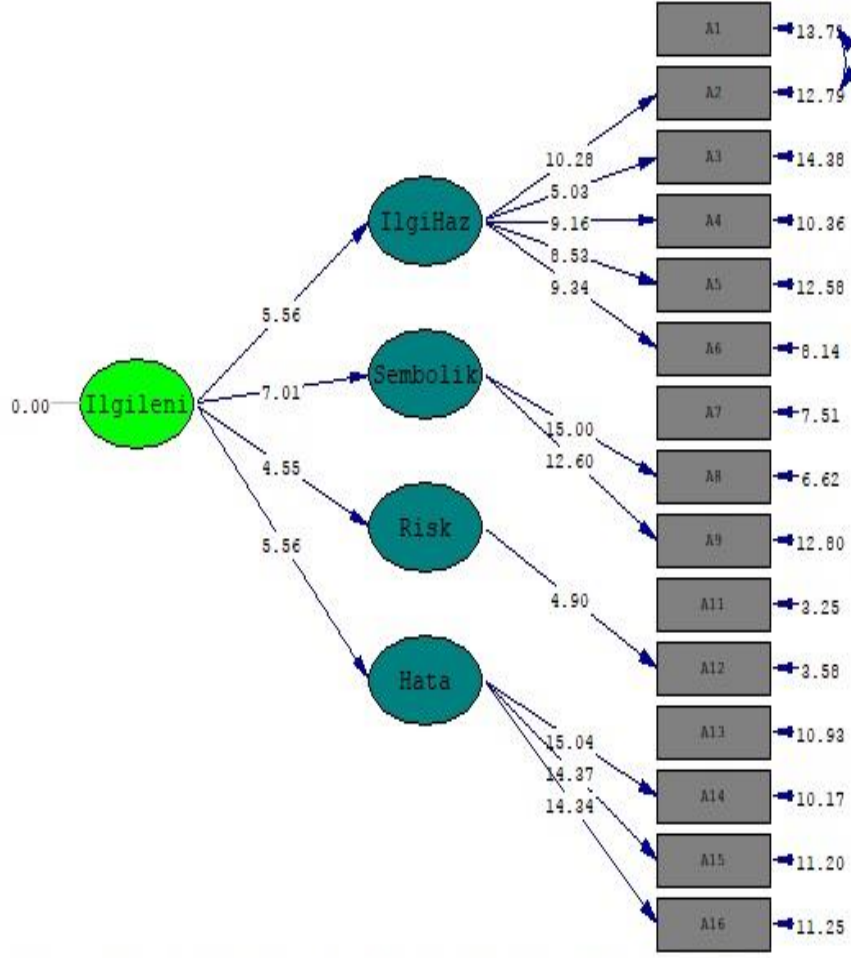
*1= Hiç Katılmıyorum... 5= Tamamen Katılıyorum

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeylerinin 3.39 ile ortalamamanın üzerinde bir değere sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte tüketici ilgilenimi profili ölçeğini oluşturan tüm alt değişkenlerin de ortalamanın üzerinde bir düzeye sahip oldukları ifade edilebilir. Tüketici ilgilenimi profili ölçeği alt değişkenleri içerisinde en yüksek ortalamaya 3.70 ile ilgi-haz boyutu sahip iken en düşük ortalamaya ise 3.06 ile hata olasılığı boyutu sahip olmaktadır. Tablo 5 standardize edilmiş parametre değerleri açısından incelendiğinde ilgi-haz boyutunun 0.29 ile 0.83 arasında, hata olasılığı boyutunun 0.74 ile 0.79 arasında, sembolik değer boyutunun 0.63 ile 0.85 arasında ve risk önemi boyutunun 0.76 ile 0.78 arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca yukarıdaki tablo da R^2 bölümü incelendiğinde en çok değişkenliğin ilgi-haz boyutunda altıncı (0.69), hata olasılığı boyutunda ikinci (0.62), sembolik değer boyutunda ikinci (0.70) ve risk önemi boyutunda birinci (0.60) değişken tarafından açıklandığı görülmektedir. Araştırmada tüketici ilgilenimi profiline uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda oluşan ölçme modeline ilişkin path diyagramı Şekil 2’de gösterildiği gibidir.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

$\chi^2=271.47$, $df=85$, $P\text{-value}=0.00000$, $RMSEA=0.072$

Şekil 2. Tüketici İlgilenimi Ölçeği Path Diyagramı

Şekil 2 incelendiğinde ölçme modelinde yer alan tüm t değerlerinin 0.01 düzeyinde 2.56'nın üzerinde 4.90 ile 15.04 arasında değiştiği söylenebilir.

Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Cinsiyetleri Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgilenimi profili ölçeği alt boyutları açısından cinsiyetleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Bununla birlikte ortaya çıkan anlamlı farklılıkların yönünün

belirlenmesi amacıyla erkek ve kadın tüketicilerin ortalama düzeyleri belirlenmiştir. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Cinsiyetleri Arasındaki Farklılıklar

CİNSİYET	Genel Tüketici İlgilenimi		İlgi-Haz Boyutu	
	F Değeri	6.562	F Değeri	.020
	p Değeri	.011	p Değeri	.887
	Erkek Ortalama	3.32	Erkek Ortalama	3.69
	Kadın Ortalama	3.48	Kadın Ortalama	3.70
	Hata Olasılığı Boyutu		Sembolik Değer Boyutu	
	F Değeri	4.145	F Değeri	7.348
	p Değeri	.042	p Değeri	.007
	Erkek Ortalama	2.96	Erkek Ortalama	3.03
	Kadın Ortalama	3.19	Kadın Ortalama	3.32
	Risk Önemi Boyutu			
	F Değeri	7.688		
	p Değeri	.006		
	Erkek Ortalama	3.36		
	Kadın Ortalama	3.49		

Tablo 6 incelendiğinde araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgileniminin sembolik değer, risk önemi ve hata olasılığı boyutları açısından cinsiyetleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yukarıdaki tablo da erkek ve kadın tüketicilerin ortalamaları incelendiğinde anlamlı farklılıkların ortaya çıktığı tüm değişkenler açısından kadın tüketicilerin ortalamalarının erkek tüketicilerinkinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu açıdan kadın tüketicilerin otomobillere yönelik genel ilgilenim düzeylerinin ve tüketici ilgilenimi alt boyutları açısından da hata olasılığı, sembolik değer ve risk önemi düzeylerinin erkek tüketicilere göre anlamlı şekilde daha yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla araştırmaya katılan tüketicilerin ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgileniminin hata olasılığı, sembolik değer ve risk önemi boyutları açısından cinsiyetleri arasında anlamlı farklılıkların olduğunu öngören H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} ve H_{1d} hipotezleri kabul edilirken, tüketici ilgilenimi ilgi-haz boyutuna yönelik H_{1a} hipotezi reddedilmiştir.

Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Eğitim Düzeyleri Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgilenimi profili ölçeği alt boyutları açısından eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 7'de gösterildiği gibidir.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

Tablo 7. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Eğitim Düzeyleri Arasındaki Farklılıklar

EĞİTİM	Genel Tüketici İlgilenimi		İlgi-Haz Boyutu	
	F Değeri	7.143	F Değeri	.849
	p Değeri	.000	p Değeri	.495
	Hata Olasılığı Boyutu		Sembolik Değer Boyutu	
	F Değeri	5.840	F Değeri	5.391
	p Değeri	.000	p Değeri	.000
	Risk Önemi Boyutu			
	F Değeri	4.290		
	p Değeri	.002		

Tablo 7 incelendiğinde ilgi-haz boyutu dışındaki diğer değişkenler açısından araştırmaya katılan tüketicilerin eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmaya katılan tüketicilerin ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgileniminin hata olasılığı, sembolik değer ve risk önemi boyutları açısından eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olduğunu öngören H_2 , H_{2b} , H_{2c} ve H_{2d} hipotezleri kabul edilirken, tüketici ilgilenimi ilgi-haz boyutuna yönelik H_{2a} hipotezi reddedilmiştir. Araştırmada ortaya çıkan anlamlı farklılıkların yönünün tespit edilebilmesi amacıyla post hoc (LSD) testi yapılmıştır. Yapılan bu testin sonuçları Tablo 8’de gösterildiği gibidir.

Tablo 8. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Eğitim Düzeyleri Arasında Ortaya Çıkan Farklılıkların İncelenmesi

Genel Tüketici İlgilenimi		Ort. Farkı	p	Hata Olasılığı		Ort. Farkı	p
(I)	(J)			(I)	(J)		
İlköğrt.	Ortaöğr.	-.0947	.483	İlköğrt.	Ortaöğr.	.0700	.763
	Önlisans	-.3467	.026		Önlisans	-.3628	.174
	Lisans	-.4243	.001		Lisans	-.5093	.022
	Lisansüstü	-.0952	.602		Lisansüstü	-.1753	.577
Ortaöğr.	Önlisans	-.2521	.027	Ortaöğr.	Önlisans	-.4329	.027
	Lisans	-.3297	.000		Lisans	-.5793	.000
	Lisansüstü	-.0006	.997		Lisansüstü	-.2454	.340
Önlisans	Lisans	-.0776	.463	Önlisans	Lisans	-.1465	.422
	Lisansüstü	.2515	.133		Lisansüstü	.1875	.515
Lisans	Lisansüstü	.3291	.022	Lisans	Lisansüstü	.3340	.176
Sembolik Değer		Ort. Farkı	p	Risk Önemi		Ort. Farkı	p
(I)	(J)			(I)	(J)		
İlköğrt.	Ortaöğr.	-.4890	.035	İlköğrt.	Ortaöğr.	.2455	.293
	Önlisans	-.6980	.009		Önlisans	-.3393	.205
	Lisans	-.8707	.000		Lisans	-.2250	.311
	Lisansüstü	-.4935	.115		Lisansüstü	.1380	.662
Ortaöğr.	Önlisans	-.2090	.283	Ortaöğr.	Önlisans	-.5848	.003
	Lisans	-.3817	.003		Lisans	-.4705	.000
	Lisansüstü	-.0045	.986		Lisansüstü	-.1075	.677
Önlisans	Lisans	-.1727	.341	Önlisans	Lisans	.1142	.532
	Lisansüstü	.2045	.476		Lisansüstü	.4773	.099
Lisans	Lisansüstü	.3772	.125	Lisans	Lisansüstü	.3630	.143

Tablo 8 incelendiğinde genel ilgilenim düzeyi açısından ilköğretim ve orta öğretim mezunu tüketiciler ile önlisans ve lisans mezunu tüketiciler

arasında anlamlı ve negatif yönde bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hata olasılığı boyutu açısından ilköğretim ve orta öğretim mezunu tüketiciler ile lisans mezunu tüketiciler arasında ve orta öğretim mezunu tüketiciler de ile önlisans mezunu tüketiciler arasında anlamlı ve negatif yönde bir farklılığın olduğu ifade edilebilir. Ayrıca sembolik değer boyutu açısından ilköğretim mezunu tüketiciler ile orta öğretim, önlisans ve lisans mezunu tüketiciler arasında ve orta öğretim mezunu tüketiciler ile de lisans mezunu tüketiciler arasında anlamlı ve negatif yönde bir farklılığın olduğu görülmektedir. Son olarak risk önemi boyutu açısından orta öğretim mezunu tüketiciler ile önlisans ve lisans mezunu tüketiciler arasında anlamlı ve negatif yönde bir farklılığın olduğu söylenebilir. Bu bilgiler ışığında araştırmaya katılan tüketicilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe otomobillere yönelik genel ilgilenim düzeylerinin de yükseldiği ifade edilebilir.

Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Yaş Grupları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgilenimi profili ölçeği alt boyutları açısından yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 9'da gösterildiği gibidir.

Tablo 9. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Yaş Grupları Arasındaki Farklılıklar

YAŞ	Genel Tüketici İlgilenimi		İlgi-Haz Boyutu	
	F Değeri	6.154	F Değeri	4.354
p Değeri	.000	p Değeri	.001	
YAŞ	Hata Olasılığı Boyutu		Sembolik Değer Boyutu	
	F Değeri	2.879	F Değeri	4.291
p Değeri	.014	p Değeri	.001	
YAŞ	Risk Önemi Boyutu			
	F Değeri	.791		
p Değeri	.556			

Tablo 9 incelendiğinde risk önemi boyutu dışındaki diğer değişkenler açısından araştırmaya katılan tüketicilerin yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmaya katılan tüketicilerin ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgileniminin ilgi-haz, hata olasılığı ve sembolik değer boyutları açısından yaş grupları arasında anlamlı farklılıkların olduğunu öngören H_3 , H_{3a} , H_{3b} ve H_{3d} hipotezleri kabul edilirken, tüketici ilgilenimi risk önemi boyutuna yönelik H_{3c} hipotezi reddedilmiştir. Araştırmada ortaya çıkan anlamlı farklılıkların yönünün tespit edilebilmesi amacıyla post hoc (LSD) testi yapılmıştır. Yapılan bu testin sonuçları Tablo 10'da gösterildiği gibidir.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

Tablo 10. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Yaş Grupları Arasında Ortaya Çıkan Farklılıkların İncelenmesi

Genel Tüketici İlgilenimi		Ort. Farkı	p	Hata Olasılığı		Ort. Farkı	p
(I)	(J)			(I)	(J)		
18-26	27-35	.1961	.013	18-26	27-35	.0486	.724
	36-44	.1108	.212		36-44	.2180	.160
	45-53	.4222	.000		45-53	.6303	.001
	54-62	.4986	.000		54-62	.2743	.265
	63 ve üzeri	.5950	.001		63 ve üzeri	.5332	.088
27-35	36-44	-.0852	.354	27-35	36-44	.1694	.291
	45-53	.2261	.042		45-53	.5817	.003
	54-62	.3025	.035		54-62	.2257	.366
	63 ve üzeri	.3990	.028		63 ve üzeri	.4846	.124
36-44	45-53	.3113	.009	36-44	45-53	.4123	.046
	54-62	.3878	.009		54-62	.0563	.828
	63 ve üzeri	.4842	.009		63 ve üzeri	.3153	.329
45-53	54-62	.0764	.635	45-53	54-62	-.3560	.206
	63 ve üzeri	.1729	.376		63 ve üzeri	-.0970	.776
54-62	63 ve üzeri	.0964	.654	54-62	63 ve üzeri	.2589	.490
Sembolik Değer		Ort. Farkı	p	İlgi-Haz		Ort. Farkı	p
18-26	27-35	.3805	.005	18-26	27-35	.2820	.009
	36-44	.2600	.089		36-44	.0444	.716
	45-53	.5126	.006		45-53	.2954	.047
	54-62	.8912	.000		54-62	.5729	.003
	63 ve üzeri	.6472	.036		63 ve üzeri	.7763	.002
27-35	36-44	-.1205	.445	27-35	36-44	-.2376	.060
	45-53	.1320	.488		45-53	.0134	.929

	54-62	.5107	.038		54-62	.2909	.138
	63 ve üzeri	.2666	.390	üzeri	63 ve	.4943	.046
36-44	45-53	.2525	.214	36-44	45-53	.2511	.121
	54-62	.6312	.014		54-62	.5285	.010
	63 ve üzeri	.3871	.224	üzeri	63 ve	.7319	.004
45-53	54-62	.3786	.172	45-53	54-62	.2775	.209
	63 ve üzeri	.1346	.688	üzeri	63 ve	.4808	.073
54-62	63 ve üzeri	.2440	.509	54-62	63 ve	.2034	.490

Tablo 10 incelendiğinde genel ilgilenim düzeyi açısından 18-26 ve 27-35 yaş gruplarındaki tüketiciler ile 36-44 yaş grubundaki tüketiciler haricindeki diğer tüm yaş gruplarındaki tüketiciler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir farklılığın olduğu görülmektedir. Ayrıca 36-44 yaş grubundaki tüketiciler ile de 45-53, 54-62 ve 63 yaş ve üzerindeki tüketiciler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir farklılığın olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte hata olasılığı boyutu açısından 18-26, 27-35 ve 36-44 yaş gruplarındaki tüketiciler ile 45-53 yaş grubundaki tüketiciler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir farklılığın olduğu görülmektedir. Ayrıca sembolik değer boyutu açısından 18-26 yaş arasındaki tüketiciler ile 36-44 yaş grubundaki tüketiciler haricindeki diğer tüm yaş gruplarındaki tüketiciler arasında ve ayrıca 27-35 ve 36-44 yaş gruplarındaki tüketiciler ile de 54-62 yaş grubundaki tüketiciler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir farklılığın olduğu söylenebilir. Son olarak ilgi-haz boyutu açısından ise 18-26 yaş grubundaki tüketiciler ile 36-44 yaş grubundaki tüketiciler haricindeki diğer tüm yaş gruplarındaki tüketiciler arasında ve ayrıca 27-35 ve 36-44 yaş gruplarındaki tüketiciler ile 63 yaş ve üzerindeki tüketiciler arasında anlamlı ve pozitif yönde bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bu bilgiler ışığında araştırmaya katılan tüketicilerin yaşları yükseldikçe otomobillere yönelik genel ilgilenim düzeylerinin azaldığı, başka bir deyişle gençlerin otomobillere yönelik ilgilenim düzeylerinin yaşlılara göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Tüketici İlgi Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Gelir Durumları Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgilenimi profili ölçeği alt boyutları açısından durumları arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 11’de gösterildiği gibidir.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

Tablo 11. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Gelir Durumları Arasındaki Farklılıklar

GELİR	Genel Tüketici İlgilenimi		İlgi-Haz Boyutu	
	F Değeri	3.344	F Değeri	.661
	p Değeri	.010	p Değeri	.620
	Hata Olasılığı Boyutu		Sembolik Değer Boyutu	
	F Değeri	1.090	F Değeri	3.967
	p Değeri	.361	p Değeri	.004
	Risk Önemi Boyutu			
	F Değeri	4.191		
	p Değeri	.002		

Tablo 11 incelendiğinde ilgi-haz ve hata olasılığı boyutları dışındaki diğer değişkenler açısından araştırmaya katılan tüketicilerin gelir durumları arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmaya katılan tüketicilerin ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgileniminin sembolik değer ve risk önemi boyutları açısından gelir durumları arasında anlamlı farklılıkların olduğunu öngören H_{4a} , H_{4b} ve H_{4c} hipotezleri kabul edilirken, tüketici ilgilenimi ilgi-haz ve hata olasılığı boyutlarına yönelik H_{4a} ve H_{4b} hipotezleri reddedilmiştir. Araştırmada ortaya çıkan anlamlı farklılıkların yönünün tespit edilebilmesi amacıyla post hoc (LSD) testi yapılmıştır. Yapılan bu testin sonuçları Tablo 12’de gösterildiği gibidir.

Tablo 12. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Gelir Durumları Arasında Ortaya Çıkan Farklılıkların İncelenmesi

Genel Tüketici İlgilenimi (I)	Genel Tüketici İlgilenimi (J)	Ort. Farkı	P	Risk Önemi (I)	Risk Önemi (J)	Ort. Farkı	P
2500 TL ve altı	2501-3500	-.0971	.237	2500 TL ve altı	2501-3500	.0026	.985
	3501-4500	-.2633	.003		3501-4500	-.3894	.009
	4501-5500	-.2890	.006		4501-5500	-.5527	.002
	5501 ve üstü	-.0459	.718		5501 ve üstü	.0310	.886
2501-3500	3501-4500	-.1662	.075	2501-3500	3501-4500	-.3920	.014
	4501-5500	-.1919	.079		4501-5500	-.5553	.003
	5501 ve üstü	.0512	.696		5501 ve üstü	.0284	.898
3501-4500	4501-5500	-.0257	.821	3501-4500	4501-5500	-.1633	.397
	5501 ve üstü	.2174	.106		5501 ve üstü	.4204	.066
4501-5500	5501 ve üstü	.2431	.096	4501-5500	5501 ve üstü	.5837	.019

Sembolik Değer	Ort. Farka	p	
2500 TL ve altı	2501-3500	-.2172	.119
	3501-4500	-.5323	.000
	4501-5500	-.4892	.006
	5501 ve üstü	-.2596	.229
2501-3500	3501-4500	-.3151	.047
	4501-5500	-.2720	.141
	5501 ve üstü	-.0424	.848
3501-4500	4501-5500	.0432	.822
	5501 ve üstü	.2727	.232
4501-5500	5501 ve üstü	.2296	.354

Tablo 12 incelendiğinde genel ilgilenim düzeyi açısından 2500 TL ve altında gelire sahip tüketiciler ile 3501-4500 ve 4501-5000 TL arasında gelire sahip tüketiciler arasında anlamlı ve negatif yönde bir farklılığın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte risk önemi boyutu açısından 2500 TL altı ve 2501-3500 TL arasında gelire sahip tüketiciler ile 3501-4500 ve 4501-5500 TL arasında gelire sahip tüketiciler arasında anlamlı ve negatif yönde bir farklılığın olduğu ifade edilebilir. Ayrıca sembolik değer boyutu açısından 2500 TL ve altında gelire sahip tüketiciler ile 3501-4500 ve 4501-5500 TL arasında gelire sahip tüketiciler arasında anlamlı ve negatif yönde bir farklılığın olduğu söylenebilir. Bu bilgiler ışığında araştırmaya katılan tüketicilerin gelir durumları yükseldikçe otomobillere yönelik ilgilenim düzeylerinin de yükseldiği ifade edilebilir.

Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Meslekleri Arasındaki Farklılıkların İncelenmesi

Araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgilenimi profili ölçeği alt boyutları açısından meslekleri arasında anlamlı farklılıkların olup olmadığının belirlenmesi amacıyla varyans analizi yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 13’de gösterildiği gibidir.

Tablo 13. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Meslekleri Arasındaki Farklılıklar

MES LEK	Genel Tüketici İlgilenimi		İlgi-Haz Boyutu	
	F Değeri	3.337	F Değeri	2.282
p Değeri	.002	p Değeri	.027	

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

Hata Olasılığı Boyutu		Sembolik Değer Boyutu	
F Değeri	2.237	F Değeri	2.207
p Değeri	.030	p Değeri	.033
Risk Önemi Boyutu			
F Değeri	.992		
p Değeri	.436		

Tablo 13 incelendiğinde risk önemi boyutu dışındaki diğer değişkenler açısından araştırmaya katılan tüketicilerin meslekleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla araştırmaya katılan tüketicilerin ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgileniminin ilgi-haz, hata olasılığı ve sembolik değer boyutları açısından meslekleri arasında anlamlı farklılıkların olduğunu öngören H_5 , H_{5a} , H_{5b} ve H_{5d} hipotezleri kabul edilirken, tüketici ilgilenimi risk önemi boyutuna yönelik H_{5c} hipotezi reddedilmiştir. Araştırmada ortaya çıkan anlamlı farklılıkların yönünün tespit edilebilmesi amacıyla post hoc (LSD) testi yapılmıştır. Yapılan bu testin sonuçları Tablo 14’de gösterildiği gibidir.

Tablo 14. Tüketici İlgilenim Düzeyi ve Alt Boyutları Açısından Cevaplayıcıların Meslekleri Arasında Ortaya Çıkan Farklılıkların İncelenmesi

Genel Tüketici İlgilenimi (I) (J)		Ort. Farkı	p	Hata Olasılığı (I) (J)		Ort. Farkı	p
Emekli	Memur	-.5679	.000	Emekli	Memur	-.4964	.056
	Ev Hanımı	-.2194	.240		Ev Hanımı	.0729	.821
	Öğrenci	-.5266	.000		Öğrenci	-.3017	.243
	Özel Sek. Çal.	-.3193	.031		Özel Sek. Çal.	-.0406	.874
	İşçi	-.3270	.053		İşçi	-.1656	.570
	Serbest Meslek	-.2600	.132		Serbest Meslek	.1703	.567
Memur	Esnaf/Tüccar	-.3681	.023	Esnaf/Tüccar	-.3802	.174	
	Ev Hanımı	.3485	.021	Memur	Ev Hanımı	.5694	.029
	Öğrenci	.0413	.680		Öğrenci	.1947	.260
	Özel Sek. Çal.	.2486	.011		Özel Sek. Çal.	.4559	.007
	İşçi	.2409	.058		İşçi	.3309	.132
	Serbest Meslek	.3080	.020		Serbest Meslek	.6668	.004
Esnaf/Tüccar	.1999	.089	Esnaf/Tüccar		.1162	.567	
Ev Han.	Öğrenci	-.3072	.040	Ev Han.	Öğrenci	-.3746	.147
	Özel Sek. Çal.	-.0999	.499		Özel Sek. Çal.	-.1135	.657
	İşçi	-.1076	.523		İşçi	-.2385	.413
	Serbest Meslek	-.0405	.814		Serbest Meslek	.0974	.744
	Esnaf/Tüccar	-.1486	.358		Esnaf/Tüccar	-.4531	.105
Öğrenci	Özel Sek. Çal.	.2073	.032	Öğrenci	Özel Sek. Çal.	.2611	.118
	İşçi	.1996	.114		İşçi	.1361	.532
	Serbest Meslek	.2667	.043		Serbest Meslek	.4721	.038
	Esnaf/Tüccar	.1586	.175		Esnaf/Tüccar	-.0785	.697
Ö. Sek. Çal.	İşçi	-.0077	.950	Ö. Sek. Çal.	İşçi	-.1250	.560
	Serbest Meslek	.0594	.646		Serbest Meslek	.2109	.345
	Esnaf/Tüccar	-.0487	.670		Esnaf/Tüccar	-.3396	.087
İşçi	Serbest Meslek	.0671	.660	İşçi	Serbest Meslek	.3359	.203
	Esnaf/Tüccar	-.0410	.770		Esnaf/Tüccar	-.2146	.376
Ser. Mes.	Esnaf/Tüccar	-.1081	.456	Ser. Meslek	Esnaf/ Tüccar	-.5505	.028
Sembolik Değer		Ort. Farkı	p	İlgi-Haz		Ort. Farkı	p
Emekli	Memur	-.6836	.008	Emekli	Memur	-.6350	.002
	Ev Hanımı	-.2222	.488		Ev Hanımı	-.3403	.183
	Öğrenci	-.6781	.008		Öğrenci	-.7069	.001
	Özel Sek. Çal.	-.4564	.072		Özel Sek. Çal.	-.4736	.019

	İşçi				İşçi		
	Serbest Meslek	-.3494	.227		Serbest Meslek	-.4324	.061
	Esnaf/Tüccar	-.1683	.569		Esnaf/Tüccar	-.6687	.005
		-.3125	.260			-.5347	.016
Memur	Ev Hanımı	.4614	.074	Memur	Ev Hanımı	.2947	.151
	Öğrenci	.0055	.974		Öğrenci	-.0719	.599
	Özel Sek. Çal.	.2272	.175		Özel Sek. Çal.	.1614	.226
	İşçi	.3342	.125		İşçi	.2026	.243
	Serbest Meslek	.5153	.023		Serbest Meslek	-.0337	.852
	Esnaf/Tüccar	.3711	.066		Esnaf/Tüccar	.1003	.533
Ev Han.	Öğrenci	-.4559	.076	Ev Han.	Öğrenci	-.3667	.073
	Özel Sek. Çal.	-.2342	.356		Özel Sek. Çal.	-.1333	.509
	İşçi	-.1272	.660		İşçi	-.0921	.690
	Serbest Meslek	.0539	.855		Serbest Meslek	-.3284	.164
	Esnaf/Tüccar	-.0903	.745		Esnaf/Tüccar	-.1944	.379
Öğrenci	Özel Sek. Çal.	.2217	.181	Öğrenci	Özel Sek. Çal.	.2333	.078
	İşçi	.3287	.129		İşçi	.2746	.112
	Serbest Meslek	.5098	.024		Serbest Meslek	.0382	.831
	Esnaf/Tüccar	.3656	.068		Esnaf/Tüccar	.1722	.281
Ö. Sek. Çal.	İşçi	.1070	.615	Ö. Sek. Çal.	İşçi	.0412	.808
	Serbest Meslek	.2881	.194		Serbest Meslek	-.1951	.270
	Esnaf/Tüccar	.1439	.464		Esnaf/Tüccar	-.0611	.696
İşçi	Serbest Meslek	.1811	.489	İşçi	Serbest Meslek	-.2363	.258
	Esnaf/Tüccar	.0369	.878		Esnaf/Tüccar	-.1023	.594
Ser. Meslek	Esnaf/Tüccar	-.1442	.562	Ser. Meslek	Esnaf/Tüccar	.1340	.499

Tablo 14 incelendiğinde genel ilgilenim düzeyi açısından emekliler ile memurlar, öğrenciler, özel sektör çalışanları ve esnaflar arasında anlamlı ve negatif yönde, memurlar ile ev hanımları, özel sektör çalışanları ve serbest meslek sahipleri arasında anlamlı ve pozitif yönde, ev hanımları ile öğrenciler arasında anlamlı ve negatif yönde, öğrenciler ile özel sektör çalışanları ve serbest meslek sahipleri arasında anlamlı ve pozitif yönde farklılıkları olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hata olasılığı boyutu açısından memurlar ile ev hanımları, özel sektör çalışanları ve serbest meslek sahipleri arasında anlamlı ve pozitif yönde, öğrenciler ile serbest meslek sahipleri arasında anlamlı ve pozitif yönde, serbest meslek sahipleri ile esnaflar ile anlamlı ve negatif yönde farklılıkları olduğu ifade edilebilir. Ayrıca sembolik değer boyutu açısından emekliler ile memurlar ve öğrenciler arasında anlamlı ve negatif yönde, memurlar ve öğrenciler ile serbest meslek sahipleri arasında anlamlı ve pozitif yönde farklılıkları olduğu söylenebilir. Son olarak ilgi-haz boyutu açısından emekliler ile ev hanımları ve işçiler haricindeki diğer meslek gruplarındaki tüketiciler arasında anlamlı ve negatif yönde farklılıkların olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Otomotiv sektöründe tüketici ilgileniminin incelendiği bu araştırma sonucunda aşağıda sıralanan sonuçlara ulaşılmıştır:

- Araştırmada tüketicilerin otomobillere yönelik ilgilenim düzeylerinin tespit edilmesi için Kapferer ve Laurent (1993) tarafından geliştirilen tüketici ilgilenimi profili ölçeğine uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda orijinal ölçekte ayrı boyutlar olarak yer alan ilgi ve haz boyutları birleşerek tek bir boyut altında yer almışlardır. Elde edilen bu sonuç

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

araştırmaya katılan tüketiciler otomobillere yönelik sahip oldukları ilgilerini ve otomobil satın almak suretiyle elde ettikleri hedonik değeri birbirinden ayıramadıkları şeklinde yorumlanabilir. Nitekim ilgili literatürde daha önce Quester ve Lim (2003), Keser ve Kadanalı (2017), Çakır ve Çakır (2007) ve Çilingir ve Yıldız (2010) tarafından yapılan çalışmalar sonucunda da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Bununla birlikte açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen sembolik değer ve hata olasılığı boyutlarında orijinal ölçek ile birebir aynı sonuçlar elde edilirken, risk önemi boyutunda yer alan maddelerden bir tanesi düşük faktör yüküne sahip olması nedeniyle analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca uygulanan güvenilirlik analiz sonucunda elde edilen faktörlerin yeterli güvenilirlik seviyesine sahip oldukları tespit edilmiştir.

- Araştırma sonucunda ortaya çıkan faktörlerde yer alan her bir maddenin ortalamasının hesaplanması sonucunda araştırmaya katılan tüketicilerin otomobillere yönelik genel ilgilenim düzeylerinin 3.39 ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Tüketici ilgilenimi alt boyutları açısından ise tüketicilerin ilgi-haz boyutu açısından 3.70, sembolik değer boyutu açısından 3.15, risk önemi boyutu açısından 3.49 ve hata olasılığı boyutu açısından 3.06 ortalamaya sahip oldukları belirlenmiştir. Buna göre tüketicilerin otomobillere yönelik ortalamanın üzerinde bir ilgilenim düzeyine sahip oldukları söylenebilir.

- Araştırmada uygulanan varyans analizleri sonucunda araştırmaya katılan tüketicilerin genel ilgilenim düzeyleri ve tüketici ilgilenimi alt boyutları açısından, ilgi-haz boyutu haricinde cinsiyetleri ve eğitim düzeyleri yönünden, risk önemi boyutu haricinde yaş grupları yönünden, ilgi-haz ve hata boyutları haricinde gelir durumları yönünden ve risk önemi haricinde meslekleri yönünden aralarında anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Ortaya çıkan bu farklılıklar incelendiğinde genel olarak kadın tüketicilerin erkek tüketicilerden otomobillere yönelik ilgilenim düzeylerinin daha yüksek olduğu, tüketicilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe otomobillere yönelik ilgilenim düzeylerinin de yükseldiği, daha yaşlı olan tüketicilerin risk önemi düzeylerinin daha düşük olduğu ve gelir durumu daha yüksek olan tüketicilerin ilgilenim düzeylerinin de daha yüksek olduğu söylenebilir. Bununla birlikte genel itibariyle otomobillere yönelik emeklilerin ilgilenim düzeyleri düşük, memur ve öğrencilerin ise yüksek olduğu ifade edilebilir.

Araştırmadan elde edilen bu sonuçlar ışığında otomotiv sektöründe faaliyette bulunan işletmeler, farklı model ve özelliklere sahip otomobilleri pazara sunarak, uzun süreli test sürüşleri gerçekleştirerek, otomobillerinin

pazardaki konumlandırmasında değişikliğe giderek, özellikle gelir durumu düşük seviyede olan tüketiciler açısından uygun fiyat ve cazip ödeme koşulları sunarak, otomobillerinin kilometre ve yıl açısından garanti süresini artırarak ve garanti koşullarında tüketicileri memnun edecek değişiklikler yaparak ve satış sonrası sunulan hizmetlerde kaliteyi artırarak tüketicilerin otomobillere yönelik ilgilenim düzeyini yükseltebilirler. Bu konu hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ise, farklı otomobil markaları açısından, farklı segmentlerde bulunan otomobiller açısından ve farklı ülkelerdeki otomobil kullanıcıları açısından tüketici ilgilenim düzeyini ölçen farklı ölçekler kullanarak karşılaştırmalı çalışmalar yapmaları önerilebilir.

Kaynakça

- Abramson, J. ve Desai, S. (1993). Purchase Involvement of New Car Buyers: A Descriptive Study, *American Journal of Business*, 8 (2), 13-20
- Aghdaie, S. F. A. ve Honari, R. (2014). Investigating the Role of Brand in Forming the Consumer Involvement, *International Review of Management and Business Research*, 3 (1), 254-266
- Aghdaie, S. F. A.; Sanaei, F. ve Sharabiany, A. A. A. (2014). Investigating the Effects of Involvement on Consumer Decision Process, *Asian Social Science*, 10 (22): 217-226
- Boyraz, E. ve Polatçı, S. (2012). "Tüketici Memnuniyetsizliği ve Şikayet Davranışı İlişkisinde İlgilenimin Düzenleyici Etkisi Üzerine Bir Araştırma", 17. Ulusal Pazarlama Kongresinde sunulmuş tebliğ, Balıkesir Üniversitesi, 18-21 Ekim
- Choubtarash, N.; Mahdieh, O. ve Marnani, A. B. (2013). The study of the relationship between consumer involvement and purchase decision (Case study: Cell phone), *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4 (12): 276-296
- Çabuk, S. ve Araç, S. K. (2016). Materyalizmin Moda Giyim İlgilenimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (3), 109-128
- Çakır, V. (2007). Tüketici İlgilenimini Ölçmek, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4 (4), 163-180
- Çakır, V. ve Çakır, V. (2007). Tüketici İlgilenimi Profili ve Web Reklamlarını Kullanarak Enformasyon Arama Davranışı, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 7: 93-136.

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

- Çilingir, Z. ve Yıldız, S. (2010). Tüketicilerin Ürünlere Olan İlgileniminin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Sembolik Nitelikteki Bir Ürün Grubu için İstanbul İli Pilot Çalışması, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11): 79–100
- Çokluk, Ö.; Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş., (2012). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları, Pegem Akademi Yayınları, 2. Baskı, Ankara
- Dölarslan, E. Ş. (2015). Tüketicilerin Ürün İlgilenim ve Bilgi Düzeyinin Marka Sadakatine Etkisinin Fikir Liderliği Kapsamında Değerlendirilmesi, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 15: 23-48
- Drossos, D. A.; Kokkinaki, F.; Giaglis, G. M. ve Fouskas, K. G. (2014). The Effects of Product Involvement and Impulse Buying on Purchase Intentions in Mobile Text Advertising, *Electronic Commerce Research and Applications*, 13: 423-430
- Ghafelehbash, S.; Asadollahi, A. ve Nikfar, F. (2011). Acquaintance with All Types of Involvement in Consumer Behavior, *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research In Business*, 3 (5): 493-507
- Guthrie, M. F. ve Kim, H. S. (2008). The Relationship Between Consumer Involvement and Brand Perceptions of Female Cosmetic Consumers, *Journal of Brand Management*, 17 (2): 114–133
- Higgie, R. A. ve Feick, L. F. (1989). Enduring Involvement: Conceptual and Measurement Issues, *Advances in Consumer Research*, 16: 690-696
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2013). Tüketici Davranışları, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları
- Jain, K. ve Srinivasan, N. (1990). An Empirical Assessment of Multiple Operationalizations of Involvement, *Advances in Consumer Research*, 17: 594–602
- Kandemir, D.; Atakan, S. S. ve Demirci, C. (2013). İlgilenim Kavramı ve Türkçe İlgilenim Ölçeklerinin Değerlendirilmesi: Tüketici İlgilenimi,

- Sürekli İlgilenim ve Satın Alma Kararı İlgilenimi, *İktisat İşletme ve Finans*, 28 (330): 21-48
- Kapferer J. N. ve Laurent, G. (1985/1986). Consumer Involvement Profiles: A New Practical Approach to Consumer Involvement, *Journal of Advertising Research*, 25 (6): 48-56
- Kapferer, J. N. ve Laurent, G. (1993). Further Evidence on the Consumer Involvement Profile: Five Antecedents of Involvement, *Psychology & Marketing*, 10 (4), 347-355
- Keser, E. ve Kadanalı, E. (2016). Tüketici İlgileniminin Marka Duyarlılığı ve Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Hazır Giyim ve Akıllı Cep Telefonu Ürünlerinde Karşılaştırmalı Bir Saha Araştırması, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (43): 282-297
- Kimzan, H. S. (2012). Tüketicilerin İçsel Referans Fiyat Tercihlerinin Farklı Ürünler Bakımından Deneysel Tasarım Yoluyla İncelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2): 117-144
- Laurent, G. ve Kapferer, J. N. (1985). Measuring Consumer Involvement Profiles, *Journal of Marketing Research*, 22: 41-53
- Liang, Y. P. (2012). The Relationship Between Consumer Product Involvement, Product Knowledge and Impulsive Buying Behavior, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 57: 325-330
- Lin, L. Y. ve Chen, C. S. (2006). The Influence of The Country-of-Origin Image, Product Knowledge And Product Involvement on Consumer Purchase Decisions: An Empirical Study of Insurance and Catering Services in Taiwan, *Journal of Consumer Marketing*, 23 (5): 248-265
- Longfellow, T. A. ve Celuch, K. G. (1992). A Comparison of High Versus Low Involvement Bank Customers, *Journal of Business and Psychology*, 6 (4): 483-493
- McQuarrie, E. F. ve Munson, J. M. (1987). The Zaichkowsky Personal Involvement Inventory: Modification and Extension, *Advances in Consumer Research*, 14: 36-40
- Muralie, S. (2010). Exploring Relationship Between Personal Values, Consumer Innovativeness and Consumer Involvement in Indian

OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE TÜKETİCİ İLGİLENİMİNİN İNCELENMESİ

- Consumer Purchases of Small Cars, *Indore Management Journal*, 2 (3): 29-41
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2007). *Tüketici Davranışı*, 7. Baskı, İstanbul: MediaCat Kitapları
- Öztürk, A. ve Nart, S. (2016). Materyalizm - Moda Giyim İlgilenimi - Plansız Satına Alma İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2 (3): 45-55
- Quester, P. ve Lim, A. L. (2003). "Product Involvement/Brand Loyalty: Is There a Link?", *Journal of Product & Brand Management*, 12 (1): 22-38
- Suh, S. S.; Lee, Y.-H.; Park, Y. ve Shin, G. C. (1997). The Impact of Consumer Involvement on the Consumers' Perception of Service Quality-Focusing on the Korean Hotel Industry, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 6 (2): 33-52
- Tabassi, S.; Esmailzadeh, P. ve Sambasivan, M. (2013). The Influence of Product Involvement and Country of Origin on Purchase Intention: A Study in Malaysia Toward European Brands, *International Journal of Application or Innovation in Engineering & Management*, 2 (11): 269-277
- Ulus, Y. (2016). İlgilenim, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (45): 569-586
- Yılmaz, V. ve Çelik, E. (2009). *Yapısal Eşitlik Modellemesi – I*. Ankara: Pegem Akademi
- Zaichkowsky J. L. (1985). Measuring the Involvement Construct, *Journal of Consumer Research*, 12: 341-352

**TÜKETİCİLERİN KEKİK TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN
FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: MANİSA İLİ SALİHLİ İLÇESİ
ÖRNEĞİ**

**DETERMINATION OF FACTORS AFFECTING
CONSUMERS' THYME CONSUMPTION (THE CASE OF
MANISA PROVINCE OF SALIHLI DISTRICT)**

Rüveyda YÜZBAŞIOĞLU*

Sara Nilda ATAŐLU**

Özet

Manisa ili kekik üretimi, Türkiye'nin %5.62'sini ve bölgenin %52.24'nü oluşturmaktadır. Salihli ilçesi kekik üretiminin bölgenin %47.44'nü ve Türkiye'nin de %5.11'ni üretmektedir. Bu bağlamda bölgenin ve ilin en fazla üretiminin yapıldığı yerlerden biri olan Salihli ilçesindeki tüketicilerin, tıbbi ve aromatik bitkilerden biri olan kekik tüketim bilinç düzeyi ve kekik tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi bu araştırmada amaçlanmıştır. Bu amaç için oransal örnekleme yöntemi ile belirlenen 272 tüketici görüşülmüştür. Tüketicilerin kekik tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi için binary logit analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda %5 önem seviyesinde kekik tüketimini tüketicilerin cinsiyeti ile negatif yönlü ilişki varken, ürünü açık satın alma ve kurutulma ortamı ile pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir. %1 önem seviyesinde anlamlı bulunan tedavi amaçlı kullanma, tat kattığı için kullanma ve haftada bir satın almayı tercih edenler tüketimle pozitif ilişkili olduğu gözlenmiştir. Tüketicilerin gelir ve eğitim durumunun pozitif olarak kekik tüketimini etkilediği ancak önem seviyesini anlamlı olmadığını analiz sonucunda ortaya konulmuştur. Buda tüketicilerin artık sağlık, tat, alışkanlık gibi ihtiyaçlarının daha ön planda tuttuğunun, bu araştırmanın sonucu olarak söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Bilinci, Binary Logit Analizi, Kekik, Tüketici Tercihleri

Abstract

The production of Manisa is generated thyme constitutes 5.62% of Turkey and 52.24% of the region. Salihli produces 47.44% of the region's thyme production and 5.11% of Turkey. In this context, it is aimed to determine of the individuals in Salihli Province, which is one of the most produced places of the region and province the level of thyme, which is one of the medicinal aromatic plants, consumption consciousness and factors affecting thyme consumption. For this purpose, 272 consumers were interviewed to work with the proportional sampling method. Binary logit analysis was used to determine the factors that affect the thyme consumption of individuals. As a result of the analysis, it was determined that thyme consumption at

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ruveyda.kiziloglu@gop.edu.tr

** (arasadlin25@gmail.com)

the 5% significance level negatively affected the gender and the product positively affected the open purchase and drying environment. It was observed that those who prefer to use for treatment, use for taste, and purchase once a week, which are meaningful at the 1% significance level, are positively related to consumption. Consumers' income and education status positively affected thyme consumption, but the significance level was not significant. It can be said that this is the result of this research that the consumers are now in the forefront of their needs such as health, taste and habit.

Key words: Consumer Awareness, Binary Logit Analysis, Thyme, Consumer Preferences

Giriş

Tıbbi ve aromatik bitkiler, hastalıkları önlemek, sağlığı sürdürmek veya hastalıkları iyileştirmek için ilaç olarak kullanılan bitkilerdir. Tıbbi bitkiler, beslenme, kozmetik, vücut bakımı, tütsü veya dini törenler gibi alanlarda yer alırken, aromatik bitkiler ise, güzel koku ve tat vermeleri için kullanılmaktadır (Heinrich and et al, 2004 s:80; Bayram ve ark., 2010 s:2; Faydaoğlu ve Sürücüoğlu, 2011 s:54).

Türkiye’de tıbbi ve aromatik bitkiler tam anlamıyla bilinmemekle birlikte, Botanik ve Eczacılık eğitimi görmemiş yazarlar tarafından çeviri veya derleme şeklinde hazırlanan ya da pek çok geleneksel hekimlik uygulaması mevcuttur. Buna karşılık tıbbi bitkiler, hasta tedavisinde kullanıldığı gibi, sağlıklı yaşam için de tamamlayıcı ya da destekleyici ürün olarak tercih edilebilmektedir (Dicle, 2010 s:1). Tüketicilerin çeşitli nedenlerden dolayı bilerek ya da bilmeyerek bir şekilde gündelik hayatlarında tıbbi ve aromatik ürünlerden en az bir kere kullanmaktadır.

TÜİK 2016 yılı verilerine göre Türkiye’de toplam baharat bitkisi üretimi 38341 tondur. Bunun %48.48’i kimyon, %38.40’ı kekik, %6.59’u çörekotu, %6.43’ü rezene ve %0.11’i kişniş’tir. Türkiye’de 2016 yılı itibariyle toplam 14724 ton kekik üretilmiştir. TR33 (Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak) bölgesinde 1585 ton, Manisa ilinde 828 ton kekik üretilmiştir. Yani Manisa ili kekik üretimi, Türkiye’nin %5.62’sini ve bölgenin %52.24’nü oluşturmaktadır. Salihli ilçesi ise ilin kekik üretiminin %90.82’sini sağlamaktadır. Salihli ilçesi kekik üretiminin bölgenin %47.44’nü ve Türkiye’nin de %5.11’ni üretmektedir. Bu bağlamda bölgenin ve ilin en fazla üretiminin yapıldığı yerlerden biri olan Salihli ilçesindeki tüketicilerin, tıbbi ve aromatik bitkilerden biri olan kekik tüketim bilinç düzeyi ve kekik tüketimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

TÜKETİCİLERİN KEKİK TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ:
MANİSA İLİ SALİHLİ İLÇESİ ÖRNEĞİ

Materyal ve Yöntem

Materyal

Bu araştırmanın materyalini, Manisa ili Salihli ilçesinde kentsel alanda bulunan tüketicilerden anket yoluyla elde edilen veriler oluşturmuştur.

Verilerin toplanması aşamasında izlenen yöntem

Ana kitlenin en iyi düzeyde temsil edilecek örnek sayısının belirlenmesinde oransal örneklemeden yararlanılmıştır (Yamane, 2001 s:76).

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_p^2 + p(1-p)}$$

n= örnek büyüklüğü,

N= popülasyon büyüklüğü (97.810),

p= tahmin oranı (0.5 maksimum örnek büyüklüğü için),

σ_p^2 = oran varyansı (maksimum örnek hacmine ulaşmak için %90

güven aralığında çizelge değeri 1.65 ve %5 hata payı ile). Ana kitleyi oluşturan tüketicilerin özellikleri başlangıçta bilinmediği için, örnek hacmini maksimum kılacak şekilde p=0.5 olarak alınmış ve örnek hacmi 272 tüketici olarak bulunmuş ve örneğe alınan tüketiciler tesadüfi olarak belirlenmiştir.

Verilerin analizi aşamasında izlenen yöntem

Araştırmada tüketicilerin kekik tüketimini etkileyen faktörleri binary logit analizi yardımı ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Logit modelinde bağımlı değişken Kukla ve tahmin edilen olasılık değerleri 0 ile 1 arasında değişmektedir.

Lojistik fonksiyon (LOGIT) genel fonksiyonel formülü (Gujarati, 1992 s:554);

$$F_i(\beta X_i) = \frac{\exp(\beta X_i + \varepsilon_i)}{1 + \exp(\beta X_i + \varepsilon_i)}$$

F (βX_i)= İndex fonksiyonunu (I nci tüketiciler için gözlenen kekik tüketimi, tüketmeyenler için j=0; tüketenler için j=1)

β = Açıklayıcı değişkenlerin katsayı vektörünü

X_i = Tüketicilerin karakterlerini temsil eden açıklayıcı değişkenleri

ε_i = Hata terimini göstermektedir.

Tüketicilerin kekik tüketme olasılığı:

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-z_i}}$$

P_i = Bağımlı değişkenin olma olasılığı

e = doğal logaritmadır.

$$Z_i = \beta X_i Z_i \quad Z_i = \beta_1 + \beta_2 X_2$$

Kekik tüketme olasılığı ise $(1-P_i)$ formülü;

$$\frac{P_i}{1-P_i} = \frac{1+e^{+z_i}}{1+e^{-z_i}} = e^{z_i}$$

Kekik tüketme bahis oranı olan formülün doğal logaritması alınırsa aşağıdaki sonuca ulaşılır.

$$L_i = \ln \frac{P_i}{1-P_i} \quad Z_i = \beta_1 + \beta_2 X_2$$

Bahis oranının logaritması L , yalnız X 'e göre değil, ana kitle katsayılarına göre de doğrusaldır. L 'ye logit denir ve logit modeli formülden gelmektedir (Gujarati, 1992 s:555).

Açıklayıcı değişkenler, gözlemlenen değişkenlerden çıkartılmaktadırlar ve onların doğrusal bileşenleri olarak tahmin edilebilirler. J 'inci faktör olan F_j 'in genel tahmin eşitliği şu şekilde ifade edilebilir:

$$F_j = \sum_{i=1}^p [W_{ji} X_1 + W_{j2} X_2 + \dots + W_{jp} X_p]$$

W_i : Açıklayıcı değişkenler skor katsayılarını

P : değişken sayısını göstermektedir.

Lojistik katsayılarını anlamak için, bir olayı olasılık oranı bakımından düşünmek gerekir (Akgül ve Çevik, 2005). Olasılık oranının doğal logaritması alınarak elde edilen lojistik regresyon modelinin parametrelerini tahmin ederken en yüksek olasılık (maximum likelihood) yöntemi yaygın olarak kullanılır (Berenson and Levine, 1996).

Lojistik modelde yer alan bazı değişkenler, kategoriler arası farklılıkları olasılık oranları olarak elde edilebilmek üzere kategorik değişkene çevrilmiştir. Yorumlamada kolaylık sağlaması açısından bağımsız değişkenlerin bazıları kukla-değişken olarak modele alınmıştır.

Modele açıklayıcı değişken olarak kodlamalar şöyle yapılmıştır; tüketicilerin yaşı (sürekli değişken), cinsiyet (bayan ise 0, erkek ise 1 olarak kodlanmıştır), medeni durum (bekar ise 0, evli ise 1 olarak kodlanmıştır), eğitim durumu (lise ve lise altı ise 0, lise üstü ise 1 olarak kodlanmıştır), tüketicilerin aylık gelirleri (sürekli değişken), hanedeki fert sayısı (sürekli değişken), tıbbi ve aromatik bitki tanımı (biliyorsa 1 bilmiyorsa, 0 olarak kodlanmıştır), tedavi amaçlı kullanılma durumu (kullanılıyor ise 1, kullanılmıyor ise 0 olarak kodlanmıştır), tat katma durumu (kullanılmışsa 1, kullanılmamışsa 0 olarak kodlanmıştır), haftalık satın alma durumu (satın

TÜKETİCİLERİN KEKİK TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ:
MANISA İLİ SALIHLI İLÇESİ ÖRNEĞİ

alınıyorsa 1, alınmıyorsa 0 olarak kodlanmıştır), aylık satın alma durumu (satın alınıyorsa 1, alınmıyorsa 0 olarak kodlanmıştır), açıktan satın alma (satın alınıyorsa 1, alınmıyorsa 0 olarak kodlanmıştır), ambalajlı satın alma (satın alınıyorsa 1, alınmıyorsa 0 olarak kodlanmıştır), hasat zamanında toplanılmasına dikkat etme durumu (dikkat ediliyorsa 1, dikkat edilmiyorsa 0 olarak kodlanmıştır), kalitede ürün renginin önemi (önemliyse 1, önemli değil ise 0 olarak kodlanmıştır), kalitede ürün kokusunun önemi (önemliyse 1, önemli değil ise 0 olarak kodlanmıştır), ürünün tazelik durumu (tercih ediliyorsa 1, edilmiyorsa 0 olarak kodlanmıştır), ürün kurutma ortamının uygunluğu (önemli ise 1, önemli değil ise 0 olarak kodlanmıştır), ürünün kurutulma şekli (önemli ise 1, önemli değil ise 0 olarak kodlanmıştır), ürünün kurutma ortamının nem miktarına bakılma durumu (bakılıyor ise 1, bakılmıyor ise 0 olarak kodlanmıştır), aylık tüketilen tıbbi ve aromatik bitki miktarı (10 birim altında tüketiliyor ise 0, 11-99 birim arasında tüketiliyor ise 1, 100 ve üzeri birim tüketiliyor ise 2 olarak

Bulgular ve Tartışma

Tüketicilerin Genel Özellikleri

Araştırma kapsamında görüşülen tüketicilerin bazı sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri Çizelge 1’de incelenmiştir. Tüketicilerin %52.21’i kadın, %47.79’u erkektir. Tüketicilerin %63.60’ı evli ve hanede ortalama 3.40 birey yaşamakta olup tüketicilerin yaş ortalamasının 36.06 olduğu Çizelge 1’den görülmektedir. Görüşülen tüketicilerin eğitim durumları incelendiğinde ise yarısından fazlasının (%55.15) lise ve lise altı eğitim gördükleri belirlenmiştir. Tüketicilerin ortalama aylık geliri ise 2.634.768 TL/ay olarak hesaplanmıştır. Kılıçhan ve Çalhan (2015) kayseri ilindeki bireylerin baharat tüketimini incelemiş ve araştırma kapsamında bireylerin %45.00’nin yoksulluk sınırında (1.528-4.094 TL /ay) gelire sahip olduklarını belirlemişlerdir.

Çizelge 1’de gruplar ve açıklamalar sütununda modelde kullanılan açıklayıcı değişkenler ve her bir değişkenin yanında parantez içinde değişkenin modeldeki kodlanmış şekli verilmiştir.

Çizelge 1. Tüketicilerin Genel Özellikleri ve Bazı Tanımlayıcı İstatistikler

Gruplar ve Açıklaması		Frekans	%	Ortalama	Standart Sapma
Bağımlı Değişken (Y)	Bilinçli tüketiyorsa:1	200	73.53		0.442
	Bilinçsiz tüketiyorsa:0	72	26.47		
Yaş (YAS)				36.06	11.766
Gelir (ay/TL) (GELİR)				2.634.768	1265.159
Cinsiyet (CINSİYET)	Erkek:1	130	47.79		0.500

RÜVEYDA YÜZBAŞIOĞLU - SARA NILDA ATAÖĞLU

	Kadın:0	142	52.21		
Medeni Durum (MD)	Bekar:1	99	36.40		0.482
	Evli:0	173	63.60		
Eğitim Durumu (ED)	Lise ve lise altı Mezunu Olanlar:0	150	55.15		0.498
	Lise üstü Mezunu Olanlar:1	122	44.85		
Hanedeki fert sayısı (FERT)				3.40	1.512
Tıbbi ve Aromatik Bitkinin Tanımını Bilme Durumu (BİLGİ)	Doğru bilenler:1	187	68.75		0.464
	Doğru bilemeyenler:0	85	31.25		
Tedavi Amaçlı Kullanım Durumu (TEDAVİ)	Kullanılıyor ise:1	87	31.99		0.467
	kullanılmıyor ise:0	185	68.01		
Tat Vermek için Kullanma Durumu (TAT)	Kullananlar:1	77	28.31		0.451
	Kullanmayanlar:0	195	71.69		
Haftalık Satın Alma (HAFTA)	Satın alınıyorsa:1	29	10.66		0.309
	Satın alınıyorsa:0	243	89.34		
Aylık Satın Alma (AYLIK)	Satın alınıyorsa:1	152	55.88		0.497
	Satın alınıyorsa:0	120	44.12		
Açıkta Ürün Satın Alma Durumu (AÇIK)	Alınıyorsa:1	40	14.71		0.355
	Alınmıyorsa:0	232	85.29		
Ambalajlı Ürün Satın Alma Durumu (AMBALAJ)	Alınıyorsa:1	168	61.76		0.487
	Alınmıyorsa:0	104	38.24		
Hasat Zamanına Dikkat Etme Durumu (HASATVAK)	Ediliyorsa:1	184	67.65		0.469
	Edilmiyorsa:0	88	32.35		
Kalite Kriterinde Ürün Rengine Dikkat Etme Durumu (RENK)	Dikkat edenler:1	102	37.50		0.485
	Dikkat etmeyenler:0	170	62.50		
Kalite Kriterinde Ürün Kokusuna Dikkat Etme Durumu (KOKUSU)	Dikkat edenler:1	92	33.82		0.474
	Dikkat etmeyenler:0	180	66.18		
Kalite Kriterinde Ürünün Tazeliliğine Dikkat Etme Durumu (TAZELİK)	Dikkat edenler:1	125	45.96		0.499
	Dikkat etmeyenler:0	147	54.04		
Ürünün Kurutulma Ortamını Önemseme Durumu (ORTAM)	Önemseyenler:1	115	42.28		0.495
	Önemsemeyenler:0	157	57.72		
Ürünü Kurutma Şekline Dikkat Etme Durumu (KURŞEKLİ)	Dikkat edenler:1	96	35.29		0.479
	Dikkat etmeyenler:0	176	64.71		
Ürünü Kurutmada Nem Miktarına Dikkat Etme Durumu (NEMMİK)	Dikkat edenler:1	50	18.38		0.388
	Dikkat etmeyenler:0	222	81.62		
Tüketicilerin Aylık TAB Tüketim Miktarı (TMİKTAR)	10 birim altı tüketen:0	111	40.81		0.794
	11-99 birim arası tüketen:1	94	34.56		
	100 ve üzeri birim tüketen:2	67	24.93		

TÜKETİCİLERİN KEKİK TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ:
MANISA İLİ SALİHLİ İLÇESİ ÖRNEĞİ

Tüketicilerin Tıbbi ve Aromatik Bitkiyi Kullanımı

Tüketicilerin evlerinde gıda, tedavi, bitkisel çay, koku ve tat katması için veya kozmetik, estetik gibi çeşitli amaçlar için kullandıkları tıbbi ve aromatik bitkileri tanıma bilme durumlarını belirlemek için tıbbi ve aromatik bitkilerin çeşitli tanımları anket yolu ile sorulmuştur. Sorulan sorular ve sorulara “evet tanım budur” diyenler Çizelge 2’de verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre araştırma kapsamında görüşülen tüketicilerin %68.75’inin tıbbi ve aromatik bitkinin tanımını doğru bildiği gözlenmiştir.

Çizelge 2. Tüketicilerin Tıbbi ve Aromatik Bitkiyi Bilme veya Tanıma Durumu

Sorulan Tanımlar	Puan (Tanıma katılanların aldığı puanlar)	Frekans (Tanıma katılanlar)	%
Koku, renk ve tat bakımından tercih edilen bitkilere denir	1	187	68.75
Bütün bitkiler tıbbi bitkidir	0	85	31.25
Hastalıkları önlemek, sağlığı sürdürmek veya hastalıkları iyileştirmek için ilaç olarak kullanılan bitkilerdir	1	187	68.75

Tüketicilerin %89.34’ünün tıbbi ve aromatik bitkiyi haftalık olarak tüketmediği, %55.88’inin ise aylık olarak tükettiği gözlenirken; aylık olarak tüketim yapan tüketicilerin de %40.81’inin 10 birim altında, %34.56’sının 11-99 birim arası, %24.93’ünün ise 100 birim ve üzeri tıbbi ve aromatik bitki tükettiği gözlenmiştir. Tüketilen tıbbi ve aromatik bitkiyi tat amaçlı olarak kullanan tüketicilerin oranı %28.31 iken; tüketicilerin herhangi bir rahatsızlığı için tedavi amaçlı tercih etme durumu %31.99’dur (Çizelge 1). Kocabaş ve Gedik (2016) araştırmalarında Kahramanmaraş ilinde etnobotanik bitkilerin tüketim nedenlerini incelemişler ve semt pazarlarında satılan etnobotanik bitkilerini; gıda, tedavi ve süs amacıyla kullanıldığı sonucuna varmışlardır. Demirçivi ve Altaş (2016) Aksaray Üniversitesinde okuyan 400 öğrenciye uyguladıkları anket sonucunda baharat satın alırken dikkat edilen ilk üç ölçek olarak; tazelik, koku ve tat olarak bulmuştur. Çelik (2014) Konya ilinde bulunan aktarlara yaptığı çalışması sonucunda tıbbi ve aromatik bitkiyi en çok ek gıda, baharat, enerji amaçlı (%36.5) sattıklarını ortaya koymuştur. Hindistan’da Arya ve ark. (2012) yaptıkları çalışmalarında tüketicilerin %78.4’ü tıbbi ve aromatik ürünleri sağlık için tükettiği sağlıklı bulduğu sonucuna varmışlardır. Yani yurt içinde yapılan araştırma sonucunda kullanım

nedenleri benzerlik gösterirken yurt dışındaki araştırmalarda kullanım farklılıkları aşikar olarak gözükmemektedir.

Çizelge 3’de tüketicilerin yoğun olarak tüketmeyi tercih ettikleri bitkiler verilmiştir. Tüketicilerin en fazla tüketmeyi tercih ettikleri sırasıyla adaçayı (%85.29), nane (%74.26), kekik (%73.53), ıhlamur (%70.96) ve sarımsak (%68.75) olarak gözlenmiştir. Dicle, 2010 yılında İzmir ilinde yaptığı çalışmasında tüketicilerin %85.42 gibi yüksek oranla en fazla tarçın tükettiği belirlenmiştir. Aynı çalışmada tüketicilerin kış aylarında bitkisel çayları çok tüketmeyi tercih ettiği sonucu da ortaya konulmuştur. Demircioğlu ve ark. (2007) Ankara merkez ilçede kadınların baharat kullanımı üzerine yaptıkları araştırmalarında kadınların %83.5’i kırmızı pul biber kullandıkları belirlenmiştir. Akbulut ve Özkan (2016) Kahramanmaraş ilinde yaptıkları araştırmalarında aktarları en fazla sattığı, tüketicilerin en fazla tükettiği tıbbi ve aromatik baharat türü olarak, nane, kekik ve ıhlamur olarak belirlenmiştir.

Tüketicilerin Kekik Kullanımı

Tüketicilerin belirlenen tıbbi ve aromatik bitkiler içerisinde kekik tercih etme oranı %73.53’tür ve bu oranla kekik, tercih sırasında adaçayı (%85.29) ve nane (%74.26) den sonra üçüncü sırada yer almaktadır (Çizelge 3). Tüketicilerin aylık kekik tüketim miktarı 59.10 gr ve birim fiyatı olarak da 3.44 TL olduğu araştırma sonucunda belirlenmiştir. Mevlüt ve ark. (2014) Denizli ilinde kekik üreticilerin kilosunu 1.66 TL’ye sattığını araştırmalarının sonucunda belirlemişlerdir.

Çizelge 3. Tüketicilerin Tüketmeyi Tercih Ettikleri İlk On Tıbbi ve Aromatik Bitki

Kullanılan Bitkiler	Frekans	%
Adaçayı	232	85.29
Nane	202	74.26
Kekik	200	73.53
Ihlamur	193	70.96
Sarımsak	187	68.75
Isırgan	167	61.40
Dereotu	159	58.46
Ebegümeci	135	49.63
Kimyon	129	47.43
Çörekotu	125	45.96

* Birden fazla seçenek tercih edilmiştir

Tüketicilerin kekik kullanımında bilinç düzeylerini belirlemek için bir takım sorular sorulmuştur. Alınan cevaplarda tüketicilerin kekik tüketimi için satın alacakları ürün kalite kriteri konusunda en önemli üç kriter dikkate

TÜKETİCİLERİN KEKİK TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ:
MANİSA İLİ SALİHLİ İLÇESİ ÖRNEĞİ

alınmış ve modele tabi tutulurken “dikkat edilen özellik:1” olarak kodlanmıştır. Uygulanan modelden elde edilen sonuçlara bakıldığında sırasıyla %67.65’inin hasat zamanına, %61.76’sının ürünün ambalajlı olarak satılmasına, %45.96’sının tazelik durumuna, %42.28’inin ürünün kurutulma ortamına dikkat ettiği gözlenirken; %62.50’sinin ürünün rengine, %64.71’inin ürünü kurutma şekline, %66.18’inin ürünün kokusuna, %81,62’sinin ürünü kurutmada nem miktarına ve %85.29’unun açıkta ürün satın alma durumuna dikkat etmediği gözlenmiştir (Çizelge 1).

Tüketicilerin Kekik Tüketimini Etkileyen Faktörler

Salihli ilçesi kentsel alanda yaşayan tüketicilerin bölgede yetiştiriciliği fazla olan tıbbi ve aromatik bitkiler sınıfında yer alan baharat çeşidi olarak tüketilen kekik bitkisinin tüketimini etkileyen bazı faktörler binary logit modeli ile analiz edilmiş ve Çizelge 4’te analiz sonuçları verilmiştir.

Çizelge 4. Tüketicilerin Kekik Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Binary Logit Model Sonucu

	Kat Sayı	Standart Hata	z	z >Z*	Marjinal Etki
sabit	-0.614	1.625	-0.38	0.706	
YAS	0.013	0.025	0.52	0.600	0.001
CINSİYET	-1.146	0.511	-2.24	0.025	0.006
MD	-0.870	0.570	-1.53	0.127	-0.067
ED	0.095	0.502	0.19	0.850	0.007
GELİR	0.001	0.000	-0.83	0.406	0.000
FERT	0.146	0.177	0.82	0.411	0.011
BILGI	-0.549	0.506	-1.09	0.278	-0.042
TEDAVI	6.137***	1.223	5.02	0.000	0.451***
TAT	5.885***	1.165	5.05	0.000	0.434***
TMIKTAR	-0.561	0.491	-1.14	0.253	-0.043
HAFTA	2.949***	1.094	2.70	0.007	0.211***
AYDA	0.709	0.647	1.10	0.273	0.053
ACIK	1.828**	0.832	2.20	0.028	0.137**
AMBALAJ	0.496	0.568	0.87	0.382	0.038
HASATVAK	-0.379	0.634	-0.60	0.549	-0.028
RENGI	-0.876	0.686	-1.28	0.202	-0.066
KOKUSU	0.365	0.796	0.46	0.647	0.028
TAZELIK	-0.462	0.683	-0.68	0.499	-0.035
ORTAM	1.513**	0.690	2.19	0.028	0.118**
KULSEKLI	-0.921	0.798	-1.15	0.249	-0.068
NEMMIK	0.701	0.920	0.76	0.446	0.053

Not: ***, **, * ==> Önem seviyesinde temsili %1, %5, %10

Log likelihood function : -65.627,	Khi kare [21 d.f.]: 183.135,
Restricted log likelihood: -157.195,	Hosmer-Lemeshow khi-kare: 13.765,
Önem Seviyesi: 0.000,	McFadden Pseudo R-kare: 0.583

Analiz sonucunda %5 önem seviyesinde bilinçli kekik tüketimini cinsiyet negatif etkilerken ürünü açık satın alma ve kurutulma ortamı pozitif etkilediği belirlenmiştir. Yani bayanların erkeklere göre %9 oranında daha bilinçli kekik tüketmesi olasıdır. Kekiki açıkta satın alanların açıkta satın almayanlara göre bilinçli kekim tüketim olasılığı %14 daha fazladır. Aynı şekilde ürünün kurutulma durumunu önemseyenlerin önemsemeyenlere göre bilinçli kekik tüketim olasılığı %11 daha fazladır.

%1 önem seviyesinde anlamlı bulunan tedavi amaçlı kullanma, tat kattığı için kullanma ve haftada bir satın almayı tercih edenler tüketimle pozitif ilişkili olduğu gözlenmiştir. Tedavi amaçlı kullananlar kullanmayanlara göre bilinçli kekik tüketim olasılığı %45 daha fazladır. Tat ve koku amaçlı kekik tüketimini tercih edenler tercih etmeyenlere göre bilinçli kekik tüketim olasılığı %21 daha fazladır

Bireylerdeki tüketme olasılığı kekik satın alım sıklığının artması ile doğru orantılıdır. Yani tüketme olasılığındaki bir birimlik artış haftada bir satın alım sıklığını %21 oranla artırması beklenmektedir. Buda tüketicilerin kekik satın alımında taze tüketmeyi ya da ihtiyacı oldukça almayı tercih ettiği sonucunu verir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de son zamanlarda üretimine önem verdiği ve tarihi boyunca çeşitli nedenlerden dolayı tıbbi ve aromatik bitki tüketimi söz konusudur. Türkiye’nin ve bölgenin önemli üretimini yaptığı ve bölgenin büyük bir çoğunluğunun üretimini tek başına yapan Salihli ilçesindeki tüketicilerin kekik tüketim durumu ve tüketimini etkileyen bazı faktörler belirlenmek istenmiştir. Analiz sonucunda bayanların erkeklere göre daha fazla kekik tüketimini tercih etmesi olasılığı ortaya çıkmıştır. Tüketicilerin tüketme eğilimlerinden birisi olarak da tedavi amaçlı tüketimde söz konusudur. Tüketicilerin kekik bitkisini satın alım sıklığı ile tüketimi arasında istatistiki olarak pozitif bir ilişki olduğu yapılan analiz sonucunda ortaya konulmuştur. Yani tüketicilerin satın alma sıklığı ile tüketim eğiliminin arttığı bu araştırma sonucu olarak söylenebilir. Tüketicilerin açık satın alımı tercih ettiği ancak kurutulma ortamına önem verdiği analiz sonucunda belirlenmiştir. Tüketicilerin tüketenlerin tüketmeyenlere göre kekiki tercih etmelerindeki en büyük etmen olarak tat olduğu gözlenmiştir. Tüketicilerin gelir ve eğitim durumunun pozitif olarak tüketimi etkilediği ancak istatistiki olarak anlamlı

TÜKETİCİLERİN KEKİK TÜKETİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ:
MANİSA İLİ SALIHLI İLÇESİ ÖRNEĞİ

olmadığı tespit edilmiştir Dolayısıyla, tüketicilerin artık sağlık, tat, alışkanlık gibi ihtiyaçlarının daha ön planda tutulmasının bir sonucu olduğu söylenebilir. Kekik üretiminde bulunan işletmelerin üretim sırasında tat ve kokuya dikkat etmeleri yanı sıra üretilen ürünün sağlıklı koşullarda üreterek bilinçli tüketim potansiyeli olan tüketicilerin talebini artırmış olurlar.

Kaynaklar

- Akgül, A. ve O. Çevik. 2005. İstatistiksel Analiz Teknikleri. Emek Ofset Ltd. Şti. 2. Baskı. s.y. 428. Ankara.
- Akbulut, S. ve Z.C. Özkan. 2016. Herbalist-Customer Profile in Medicinal and Aromatic Herbs Trade: A Case Study of Kahramanmaraş, Turkey. Kastamonu University Journal of Forestry Faculty, 16 (1), 246-252.
- Arya, V., R.Thakur, S. Kumar ve S.Kumar. 2012. Consumer buying behaviour towards Ayurvedic medicines/products in Joginder nagar-A survey.Ayurpharm-International Journal of Ayurveda and Allied Sciences, 1(3), 60-64.
- Bayram, E., S.Kırcı, S.Tansı, G.Yılmaz, O.Arabacı, S.Kızıl ve İ.Telci. 2010. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Üretimine Arttırılması Olanakları. Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-I, 437-456, 11-15 Ocak, Ankara.
- Berenson, M.L. ve D.M. Levine. 1996. Basic Business statistics concepts and applications. sixth ed.. p. 837. prentice-hall international. New York.
- Çelik, Y. 2014. A Study on The Socio-Economic Structures of Aktars in Konya Province. Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences, 1(3), 369-376.
- Demircioğlu, Y., M.Yaman ve I. Şimşek. 2007. Kadınların baharat kullanım alışkanlıkları üzerine bir araştırma. TSKY Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6(3).
- Demirçivi, B.M. ve A.Altaş. 2016. Üniversite Öğrencilerinin Baharatlara İlişkin Bilgileri ve Tüketim Tercihleri: Aksaray. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 4(4), 88-112.
- Dicle, M. 2010. İzmir İli Bornova İlçesinde Tıbbi Bitkilere İlişkin Tüketici Davranışlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)

- Faydaoğlu, E. ve M.S. Sürücüoğlu. 2011. Geçmişten günümüze tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanılması ve ekonomik önemi. Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 11(1), 52-67.
- Gujarati, N.D. 1992. Essential of Econometrics. Mc Graw Hill. New York. 1999. Temel Ekonometri. Çeviren: Şenesen. Ü.. Şenesen. G.G.. Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Heinrich, M., J.Barnes, S.Gibbons and E.M. Williamson. 2004. Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy, Churchill Livingstone, Edinburgh.
- Kılıçhan, R. ve Çalhan, H. 2015. Mutfakların Sihri Baharat: Kayseri İlinde Baharat Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. Journal of Tourism and Gastronomy Studies 3/2 s: 40-47.
- Kocabaş, Y.Z. ve O.Gedik. 2016. Kahramanmaraş İl Merkezi Semt Pazarlarında Satılan Bitkiler Hakkında Etnobotanik Araştırmalar. Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. / Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech. 6(4): 41-50.
- Mevlüt, G., A. Osman ve B.S. Sitki. 2014. Determining the Costs, Production Inputs and Profit of Thyme Production Enterprises in Denizli province of Turkey. TEOP 17 (4) pp 562 – 569.
- Yamane, T. 2001. Temel Örnekleme Yöntemleri. Çevirenler: Alptekin Esin, Celal Aydın, M. Akif Bakır, Esen Gürbüzselsel, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

